

3 1761 05945991 7

76 581

1

C. SUETONII TRANQUILLI
VITA DIVI CLAUDII.

Suetonius Tranquillus, Caius

(C. SÜETONII TRANQUILLI)
 VITA DIVI CLAUDII..

(SPECIMEN LITTERARIUM INAUGURALE

QUOD

ANNUENTE SUMMO NUMINE

EX AUCTORITATE RECTORIS MAGNIFICI

FLORENTII DE BOER,

MATH. MAG. PHIL. NAT. DOCT. IN FAC. DISC. MATH. ET PHYS. PROF. ORD.

AMPLISSIMI SENATUS ACADEMICI CONSENSU

ET

NOBILISSIMAE FACULTATIS PHILOSOPHIAE THEORETICAE ET
 LITTERARUM HUMANIORUM DECRETO

PRO GRADU DOCTORIS

SUMMISQUE IN LITTERARUM CLASSICARUM DISCIPLINA

HONORIBUS ET PRIVILEGIIS

IN ACADEMIA GRONINGANA

RITE ET LEGITIMÈ CONSEQUENDIS PUBLICO AC SOLEMNI

FACULTATIS EXAMINI SUBMITTET)

[Commentario instruxit]

HENRICUS SMILDA,

NATUS IN PAGO AKKRUM.

(DIE VIII MENSIS JULII A. MDCCCXCVI. HORA II.)

325930
 4. 4. 36.

GRONINGAE, APUD J. B. WOLTERS.

PARENTIBUS CARISSIMIS.

*Opusculo absoluto intimo ex corde tibi, Clarissime BOISSEVAIN,
Promotor aestimatissime, gratias quam maximas ago.*

*Numquam obliviscar, qualem te in hoc libello conscribendo
ergo me praebueris.*

*Vobis quoque Viri Clarissimi SPEIJER, VAN DER WIJCK, HECKER,
quorum lectionibus interfui, semper me devinctum sentiam.*

*Utinam et vos, Clarissimi BAEHRENS et HALBERTSMA, hoc
loco memorare possem. Quod tamen vobis vivis iam non tribuere
possum, memoriae voveo.*

*Tibi denique Clarissime POLAK, pro singulari erga me bene-
volentia gratias quam maximas ago.*

C. SUETONII TRANQUILLI

DE VITA CAESARUM.

LIBER V.

DIVUS CLAUDIUS.

I. Patrem Claudii Caesaris Drusum, olim Decimum mox Neronem praenomine. Livia, cum Augusto gravida nupsisset.

Dio 48, 44, 1. 4. Ἦν δὲ (ἡ Λιουΐα) — γυνὴ δὲ τοῦ Νέρωνος, μεθ' οὗ συνδιέφυσεν, ὥσπερ εἴρηται· καὶ οὕτως γ' ἐξ αὐτοῦ μῆνα ἔκτεν. — συνοικοῦσα δ' ἤδη ἡ γυνὴ τῷ Καίσαρι, τίθει Κλαυδίου Δρουσίου Νέρωνα.

Velleius II, 95, 1. Druso, quem intra penates Caesaris enixa erat Livia.

Tac. Ann. V, 1. Exin Caesar cupidine formae aufert marito, incertum an invitam, adeo properus, ut ne spatio quidem ad enitendum dato penatibus suis gravidam induxerit.

Suet. Aug. 62. ac statim Liviam Drusillam matrimonio Tiberii Neronis et quidem praegnantem abduxit.

Caesaris. Hoc cognomen gentis Iuliae, quod Augustus omnesque agnati eius habuerunt, Claudius demum assumpsit, postquam princeps factus est.

Decimum mox Neronem. Ex patriciis gentibus soli Claudii praenomen Decimum gesserunt, et ex Claudiis fortasse soli Claudii Neronem (cf. Mommsen Röm. Forsch. I, 46). Plenum nomen Druso fuit Decimus Claudius Drusus Nero, duo cognomina enim Drusum Neronem eum habuisse novimus ex Dion. l. l. „Κλαυδίου Δρουσίου Νέρωνα” et Suet. Tib. 4: *Nec multo post diem obiit, utroque*

liberorum superstite, Tiberio Drusoque Neronibus. His temporibus tamen patricii praenomina, quae plebeiis quoque gentibus in usu erant, aspernati, cognominibus suis pro praenominibus uti coeperunt. Sic primus vel certe inter primos Sullae dictatoris filius cognomen Faustum ut praenomen gessit: cf. *Bullet. de Corr. Hell.* 1886 p. 371: *Φαῦστος Κορνήλιος Σύλλα Ἐπαφρόδιτος.* Cic. pro Cluent. 34, 94. Caes. b. c. I, 6. Sic Drusus quoque in locum praenominis Decimi iam pervulgati, praenomen Neronem, antea cognomen suum, assumpsit; quo factum

C. 1. intra mensem tertium peperit, fuitque suspicio, ex vitreico per adulterii consuetudinem procreatum. Statim certe vulgatus est versus:

Τοῖς εὐτυχοῦσι καὶ τρίμηνα παῖδία.

Suet. Tib. 4. Uxoremque Liviam Drusillam, et tunc gravidam — pen-
tenti Augusto concessit.

(Victor) Epitome I, 24. Liviam quasi marito concedente sibi coniunxit,
cuius iam erant filii Tiberius et Drusus.

Dio 48, 34, 3. ἤδη γὰρ καὶ τῆς Λιουίας ἐρῶν ἤρχετο καὶ τὴν διὰ
τοῦτο καὶ Συκριβωνίαν τεκοῦσάν οἱ θυγάτριον ἀπεπέμψατο αὐθημερόν.

id. 48, 44, 5. ὁ δ' οὖν ὁμιλοῦς ἄλλα τε ἐπὶ τούτῳ πολλὰ διεθρύλει, καὶ
τοῖς εὐτυχοῦσι τρίμηνα παῖδία γεννᾶσθαι ἔλεγε· ὥστε καὶ ἐς παροιμίαν
τὸ ἔπος χωρήσαι.

est ut hac aetate Nero et praenomen et
cognomen esset, cf. titulum Saepinatem
C. I. L. IX 2443 = Dessau Inscr. Lat. Sel.
n. 147: *Ti. Claudius Ti. f. Nero — Nero
Claudius Ti. f. Drusus Germanicus . . .
murum portas turris d(e) s(ua) p(ecunia)
f(acienda) c(uraverunt)*. In nummis (cf.
Eckhel VI p. 176) et in titulis (excepto
tamen titulo Marruvii reperto C. I. L. IX
3663 = Dess. n. 149: *Antonia Claudi
Neronis [Drusi Germanici fratris Ti.]
Caesaris [Aug.]*, qui ob ipsam hanc
causam offendit) Drusus semper praenomen
Neronem habet.

Livia. Livia Drusilla (Suet. Aug. 62.
Tib. 4. Dio 48, 45) filia M. Livii Drusi
Claudiani (cf. C. I. L. IX 3660 = Dess.
n. 124. C. I. L. VI 882a, V 6416, 6. IX
4514. X 799 = Dess. n. 122) et Alfi-
diae (cf. C. I. L. II 1667. Bull. de l'école
française à Athènes I (1871) p. 231.
C. I. L. IX 3661 = Dess. n. 125: *Alfidia
M. f. mater Augustae*); nata a. d. III
kal. Febr. (cf. Henzen Acta frat. Arv.
p. 51 sq.) a. 697/57 (cf. Dio 58, 2 =
Zon. XI 2 p. 441, apud Plinium H. N.
14, 60 scribendum est LXXXVI pro
codicum lectione LXXXII cf. Nipp.-Andr.
ad Tac. Ann. V, 1) nupserat Ti. Claudio
Neroni (cf. C. I. L. IX 3662 = Dess. n.
125a: *Ti. Claudius Nero pater Ti. Caesaris
Aug.*; Velleius II, 79. Dio 48, 45. 44. Suet.
Aug. 62. Tib. 4.)

nupsisset. a. 716/38 cf. Dio 48, 44. Velleius II, 94, ipso despondente marito (cf.
Dio I. l. Velleius II, 79. 94).

intra mensem tertium. cf. Dio I. l.
ἐκείνῃ μῆνῃ ἔκτορ. Falso, et quantum
scio, solus (Victor) Epit. I 24 tradidit
Drusum natum esse antequam Livia
Augusto nupsisset. Antea Augustus pon-
tifices interrogaverat, an sibi gravidam
Liviam ducere liceret; Tac. Ann. I 40:
*Consulti per ludibrium pontifices an con-
cepto necdum edito partu rite nuberet*.
Dio 48, 44, 2: *διστάζοντος οὖν τοῦ Καίσα-
ρος, καὶ πυθομένου τῶν ποιητικῶν, εἰ
οἱ ὄσιον ἐν γαστρὶ ἔχουσαν αὐτὴν ἀγαγεῖσθαι
εἶη, ἀπεκρίναντο ὅτι εἰ μὲν ἐν ἀμφιβόλῳ
τὸ κῆμα ἦν, ἀναβληθῆναι τὸν γάμον
ἔχον· ὁμολογουμένου δὲ αὐτοῦ, οὐδὲν
κολύει ἤδη αὐτὸν γενέσθαι.*

Suspicio. Cuius causam Dio 48, 34
affert. Ob hanc suspicionem sine dubio
infantem statim ad patrem remisit, cf.
Dio 48, 44, 4: *καὶ αὐτὸν ὁ Καῖσαρ καὶ
ἀνείλετο, καὶ τῷ πατρὶ ἔπειμεν, αὐτὸ
τοῦτο ἐς τὰ ὑπομνήματα ἐγγράφας, ὅτι
Καῖσαρ τὸ γεννηθὲν Λιουίᾳ τῇ ἑαυτοῦ
γυναικὶ παιδίον Νέρωνι τῷ πατρὶ ἀπέ-
δωκε*. Favebat illi suspicioni, quod Au-
gustus Drusum, ceteris Claudiis disparem,
tantopere dilexit (cuius annoris infra
Suetonius documenta affert), filiumque
eius, Germanicum, aliis ita anteposuit,
ut etiam de eius adoptione cogitasse cre-

Is Drusus in quaesturae praeturaeque honore dux Raetici.

C. 1.

Liv. Perioch. 138. Raeti a Tiberio Nerone et Druso domiti.

Velleius II, 95, 1. Neronem Caesar haud mediocris belli mole experiri statuit, adiutore operis dato fratre ipsius Druso Claudio — quippe uterque e diversis partibus Raetos Vindelicosque aggressi — gentes — perdomuerunt.

Strabo IV, 6, 9 p. 206. Πάντας δ' ἔπαυσε τῶν ἀνέδην κατὰδρεμῶν Τιβέριος καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δρουσῆς.

Dio 54, 22, 3. ὁ Αὐγούστος πρῶτον μὲν τὸν Δρουσῆν ἐπ' αὐτοῦς (τοὺς Ῥαιτοὺς) ἔπεμψε.

Horat. Od. IV, 4, 17 sq. Videre Raetis bella sub Alpihus — Drusum gerentem Vindelici.

Horat. Od. IV, 14, 10 sqq. Drusus Genaunos, implacidum genus, Breunosque velocis — deiecit.

Consol. ad Liv. v. 15. eripuit Alpes — et titulum belli dux duce fratre tulit.

Florus IV, 12, 1. Sed omnes illius cardinis populos, Breunos, Cenno-
nos. atque Vindelicos per privignum suum Claudium Drusum pertraxit.

Orosius VI, 21, 12. Drusus Galliam Raetiamque sortitus.

deretur (cf. Suet. Gai. 4. Tac. Ann. IV, 57).

Nullum tamen certum documentum, (ipse enim Suetonius quoque, nihil in utramque partem addens, rem in incerto reliquit), apud scriptores exstat, quod enim vulgo pro documento tradunt (cf. Schiller Hist. Imp. Rom. I 489 A. 1) Sen. Apocoloc. 9, 5: *cum divus Claudius et divum Augustum sanguine contingat nec minus divam Augustam aviam suam*, id nihil probat; Augustus enim Claudii avunculus maior erat per sororem Octaviam, Claudii aviam.

in quaest. praetur. hon. Anno 735/19 senatus autem Augusto concesserat Druso, ut quinquennio maturius quam per leges liceret, magistratus peteret. cf. Dio 54, 10, 4: *καὶ τῷ Δρουσῶφι πέμψαι ἔπειθ' ἰθάσσον παρὰ τὰ ρομιζόμενα τὰς ἀρχὰς αὐτῆσαι ἐπέτρεψεν.* Tac. Ann. III 29. Quaestor igitur esse potuit a. 737/17 (annum unum et vicesimum ingressus, ut Germanicus quoque, cui idem licuit (Suet. Gai. 1), natus a 739/15 (cf. Suet. l. l.), quaestor fuit a. 760/7 [Dio 55, 31, 1]).

Ut tamen Drusum a. 738/16 demum quaestorem fuisse ponam movet me Dio 54, 19, 6: *τὸν δὲ δὴ Τιβέριον καίτοι στρατηγούντα παραλαβὼν ἐξώρμησεν (ὁ Αὐγούστος) — καὶ τήν γε ἀρχήν αὐτοῦ πᾶσαν ὁ Δρουσῆς ἐκ δόγματος διήγαγεν.* Cum enim contra morem Romanum sit (neque illum exemplum exstet), iuris dictionem privato mandari (cf. Mommsen StR. I² 224 sq. = I² 217 sq. I³ 670 = I² 646), necesse est ut Drusus illo anno magistratus fuerit. Cum autem praetor demum a. 743/11 factus sit, et aedilitate vel tribunatu functus esse, ut patricius, non credendus sit (cf. Mommsen StR. I² 555 sq. = I² 537), hoc tantum restat ut statuamus a. 738/16 Drusum quaestorem fuisse (cf. tamen Mommsen l. l. I² 576 A. 3 = I² 557).

Quamquam ornamenta praetoria ob bellum Raeticum a. 739/15 acceperat (Dio 54, 22, 3), nihilominus (cf. Mommsen StR. I² 457 = I² 441) a. 743/11 praetor urbanus (*ἀστυνόμος* Dio 54, 32, 3. cf. 33, 5, 34, 1) factus est.

Raetici. Raetos. anno 739/15 Drusus

C. I. deinde Germanici belli Oceanum septentrionalem primus Romanorum ducem navigavit transque Rhenum fossas

Velleius II, 97. cura Germanici belli delegata Druso Claudio.

Dio 54, 32, 33, 36; 55, 1 = *Zon. X*, 35 p. 418 sq.

Liv. Perioch. 139—142.

Eutropius VII, 9. hoc tamen bellum (Germanicum) per Drusum privignum suum administravit.

Florus IV, 12, 22.

Orosius VI, 21, 12. Drusus maximas fortissimasque gentes armis subegit, 15—17 Drusus in Germania.

Claudii Oratio de iure honorum Gallis dando = *Dess. n. 312. Col. II lln. 36.* patri meo Druso Germaniam subigenti.

Dio 54, 32, 2. ἐξ τε τὸν ὠκεανὸν διὰ τοῦ Ῥήνου καταπλεύσας τοῦς τε Φρισίους ὠκειώσατο, καὶ ἐς τὴν Χαυκίδα διὰ τῆς λίμνης ἐμβολῶν ἐκινδύνευσεν, τῶν πλοίων ὑπὸ τῆς τοῦ ὠκεανοῦ παλιρροίας ἐπὶ τῷ ξηροῦ γενομένων.

Tac. Ann. II, 8. precatusque Drusum patrem, ut se eadem ausum iuvaret, lacus inde et Oceanum — pervehitur (Germanicus).

Tac. Germ. 34. ipsum — Oceanum — temptavimus — Nec defuit audentia Druso Germanico, sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri.

profligavit apud Alpes Tridentinas, missus in eos ob incursiones, quas semper in Italiam et Galliam faciebant. (Strabo IV, 6, 9 p. 206 *κατέτερον ἀεί*, Dio 54, 22). Hanc victoriam tituli testantur. C. I. L. V 4310: [*Nero*]ni Claudio. [T]i [f.] Druso . . . ni et Trumplini. C. I. L. V 8003. 8002 = *Dess. n. 208: Viam Claudiam Augustam, quam Drusus pater Alpibus bello patefactis derex[e]rat.*

Germanici belli. Sugambri a 742/12, incursionem in Galliam fecerant (cf. Strabo VII, 1, 3 p. 291: ἡρξάν δὲ τοῦ πολέμου Σούγαμβροι πλῆσιον οἰκοῦντες τοῦ Ῥήνου, *Μέλωνα ἔχοντες ἡγήμωνα*, Dio 54, 32, 1), quibus profligatis, ipse Drusus bellum Germaniae intulit. Legatus enim a. 741/13 in Gallia ab Augusto relictus erat. (cf. Dio 54, 25, 1).

Oceanum septentrionalem mare quod hodie *Noordzee* appellatur.

navigavit. anno 742/12 ut Dio tradit Rheno devectus per fossam Drusianam

et lacum Flevum in fines Frisiorum pervenit. Quibus in amicitiam pop. Rom. receptis oceanum intravit, insulasque, inter quas Strabo l.l. et Plinius l.l. Burcanam (hodie Borkum) nominant, cepit. Deinde Bructerorum classem in ostio Amisiae profligavit, pervenitque usque ad flumen Visurgim in fines Chaucorum. (cf. Dio l.l. Mommsen *Hist. Rom.* V, 25). Rediens magnum periculum perpessus, cum naves propter recessum maris in sicco destituerentur, a Frisiis novis amicis, servatus est.

Vulgo cum Suetonio et Tacito (*Germ. 34*) pugnare creditur Velleius II, 106, dicens de expeditione Tiberii Caesaris anno 758/5 facta: *classis — ab incognito ante mari flumine Albi subvecta — exercitui Caesarique se iunxit.* Quamquam Velleius multa adulatorie exaggeravit, nescio annon hac in re idem fecerit. Drusus enim, usque ad Visurgim pervenit. mansit igitur classis eius in spatio intra terram et

novi et immensi operis effecit, quae nunc adhuc Drusinae vocantur. Hostem etiam frequenter caesum ac penitus in intimas solitudines actum non prius destitit insequi, quam species

Strabo VII, 1, 3, p. 291. ἐχειρώσατο (ὁ Δρούσος) — καὶ τὰς ἐν τῷ παράπλῳ νήσους, ἃν ἐστὶ καὶ ἡ Βυρρχανίς, ἣν ἐκ πολιουκίας εἶλεν.

Plinius H. N. IV, 97. inde insulae Romanis armis cognitae, earum nobilissima Bureana.

Tac. Ann. II, 8. Fossam, cui Drusianae nomen.

Velleius II, 97. magna ex parte domitorem Germaniae, plurimo eius gentis variis in locis profuso sanguine.

Seneca cons. ad Marciam 3, 1. intraverat (Drusus) penitus Germaniam et ibi signum Romani fixerunt, ubi vix ullos esse Romanos notum erat.

Plin. Epist. 3, 5, 4. Germaniae latissime victor.

insulas, at Tiberii classis teste ipso Augusto (Res. gest. divi Aug.² c. 26.) navigavit ad fines Cimbrorum, plenum et apertum mare perpassa, cf. ann. Rhen. 1894, p. 30, ita ut, meo quidem iudicio, recta Velleius loqui potuerit de mari antea incognito.

Non recte ad expeditionem Drusi spectare putat Schiller (Hist. I. R. p. 218 A. 2) Plin. H. N. II, 167, ubi de expeditione Tiberii sermo est, ut monumenti Ancyranum c. 26 (quod tamen U. Zernial in editione Germaniae Taciti ad Germ. c. 34 contulit), neque Bergkio (Mon. Anc. p. 97) assentiri possum ad testes de Drusi navigatione addenti Pedonem Albinovanum (Sen. Suas. 1, 15), et Crinagoran (A. P. IX 283); hi enim non Drusum, sed Germanicum carmine celebrarunt, cf. Teuffel, H. L. R.³ p. 536. Schanz, H. L. R. II p. 469. Rubensohn Crinag. epigr. (Berol. 1888), p. 18.

fossas. Tacitus l. l. tantum de una fossa loquitur, quae Rhenum et lacus, (hodie Zuiderzee) coniunxit.

Ubi fossae (vel fossa) fuerint incertum (cf. v. cl. Blok Hist. pop. Belg. 1, p. 30), verisimile tamen puto fossam, de qua Suet. et Tac. loquuntur, eandem esse ac flumen, cui hodie nomen *Drususgracht*, quod coniungit Rhenum inde a pago *Westervoort*, cum vetere Isala

apud urbem *Doesburg*. Sed hoc flumen non effossum, sed tantum dilatatum esse credo, cum in tot sinus se flectat, neque Asbachio (Ann. Rhenan. 85 (1888) pg. 16) assentior putanti totam Isalam a Romanis effossum esse.

Hostem-caesum. De magno proelio audimus a. 743/11 apud Arbalonem (Plin. H. N. 41, 55, Obsequens 72.) commisso, cum hostes Drusum a Visurgi flumine redeuntem in angusto loco inopinantem aggressi inclusissent; in quo sine dubio victoria a parte Germanorum stetit, nisi illi loco freti et contemptu hostium incompositi manus cum Romanis contulissent, (Dio 54, 33, 3). cf. quoque Dio 55, 1, 2, (a. 745/9). καὶ τοὺς προσημύνας οἱ οὐκ ἀναιμῶτι κρατῶν.

in solitudines actum. a. 743/11 usque ad Visurgim (Dio 54, 32, 2); a. 745/9 usque ad Albin (Dio 55, 1, 2) et Salam (hodie Saale?) cf. Strabo VII p. 292) pervenit, cf. Seneca ad Polyb. (34) 5.

species barb. mul. Suetonius (quem secutus est Abraham, Zur Gesch. der Germ. Kriege unter August, p. 5 sq.) haec facta esse ponit a. 743/11, cum postea ovationem Druso concessam esse (a. 743/11 cf. Dio 54, 33, 5) tradat. Dio l. l. contra, haec paulo ante exitum Drusi narrat, cui potius credendum, quia speciem

C. 1. barbarae mulieris, humana amplior, victorem tendere ultra sermone Latino prohibuisset. Quas ob res ovandi ius et triumphalia ornamenta percepit: ac post praeturam confestim inito consulatu atque expeditione repetita, supremum diem morbo

Strabo VII, 1, 3, p. 291. ἐχειρώσατο δ' οὐ μόνον (ὁ Δροῦσος) τῶν ἐθνῶν τὰ πλεῖστα.

Dio 55, 1, 3. γυνή γάρ τις μείζων ἢ κατὰ ἀνθρώπου φύσιν ἀπαντήσασα αὐτῷ ἔφη. ποῖ δὴτι ἐπείγει Δροῦσε ἀκόρεστε; οὐ πάντι σοι ταῦτα ἰδεῖν πέπρωται. ἀλλ' ἄπιθι· καὶ γὰρ σοι καὶ τῶν ἔργων καὶ τοῦ βίου τελευτὴ ἤδη πάρεστι = Zon. X, 35 p. 419.

Dio 54, 33, 5. διὰ μὲν οὖν ταῦτα τὰς τε ἐπινικίους τιμὰς καὶ τὸ ἐπὶ κέλῃτος ἐς τὸ ἄστῳ ἐσελάσαι, τῇ τε τοῦ ἀνθυπάτου ἐξουσίᾳ ἐπειδὴν διαστρατηγήσῃ χρήσασθαι ἔλαβε.

Dio 55, 1, 1. ὁ Δροῦσος μετὰ Τίτου Κρισπίνου ὑπάτευσε καὶ αὐτῷ σημεῖα οὐκ ἀγαθὰ συνηνέχθη. — οὐ μέντοι καὶ ἐφρόντισέ τι αὐτῶν, ἀλλ' ἐς τε τὴν τῶν Χάπτων ἐσέβαλε.

Cons. ad Liv. v. 139. Nunc primum aspiceris consul victorque parenti.

Dio 55, 1, 4. καὶ ἐν τῇ δὲδῶ νόσῳ τινὲ πρὶν ἐπὶ τὸν Ῥῆνον ἐλθεῖν τελευτήσαντος.

mulieris Druso etiam causam mortis fuisse tradit, cf. Seyffert Quaest. ad Aug. bella Germ. (1887), p. 23 sqq.

ovandi ius. Ita recte Suetonius; decreta enim ovatio est a. 743/11, ovans demum urbem introiit a. 744/10, ut patet ex Dione 54, 36, 4: καὶ μετὰ τοῦτο ἐς τε τὴν Ῥώμην σὺν τῷ Αὔγουστῳ ἀνεκομίσθησαν (ὁ Δροῦσος καὶ ὁ Τιβέριος) — καὶ ὅσα ἐπὶ ταῖς νίκαις ἐνήφιστο — ἐπετέλεσαν. Triumphus etiam anno 745/9 decreta erat Druso, cf. Dio 55, 2, 5: καὶ γε αἱ ἀνοχαὶ δεύτερον τὴν χάριν αὐτοῦ (Δροῦσου), πρὸς τὸ τὰ νικητήρια ἐν ἐκείναις αὐτὸν ἐορτάσαι, γενήσεσθαι ἔμελλον. ἀλλ' ὁ μὲν προαπώλετο.

triumphalia ornamenta i. e. ius ludis publicis gerendi coronam lauream, et vestem triumphalem, ponendique statuam triumphalem.

Primum haec ornamenta Augustus Tiberio dederat a. 742/12, cf. Dio 54, 31, 4: ὁ δ' Αὔγουστος οὐκ ἐπέτερεν ἐορτάσαι, τὰς δὲ τιμὰς τὰς ἐπινικίους ἀντέδωκε, cf. Suet. Tib. 9. Drusus ea accepit, ut Dio docet a. 743/11, sed simul cum ovatione.

quamquam ornamenta triumphalia triumphali loco dabantur.

Idem Dio addit Druso post praeturam imperium proconsulare secundarium datum esse, qua de re tacet Suet.

percepit. sc. a senatu, auctore Augusto, cf. C. I. L. XIV 3608 = Dess. n. 986: hunc . . . senatus . . . triumphalibus ornamentis honoravit auctore imp. Caesare Augusto.

confestim inito consulatu. Drusus consul fuit a. 745/9 cum T. Quinctio Crispino, (cf. C. I. L. VI 457 = Dess. n. 93. *Bullet. Comm.* 1888 p. 232. *Notizie degli Scavi* 1892 p. 266. C. I. L. V 3109. *fasti Praenestini* ad a. d. III Kal. Febr.), praetor biennio ante ut vidimus. Nonnulli tamen, ut Oudendorpius, ob vocabulum *confestim* putaverunt, Drusum secundum Suet. a. 744/10 praetorem fuisse. Non recte, nam ut Cai. 1: *quaesturam quinquennio ante quam per leges liceret* (a. 750/7) *et post eam consulatum* (755/12) *statim gessit, statim* significat: praetura non functus; sic *confestim* hoc loco significationem habet: biennio non inter

obiit in aestivis castris, quae ex eo scelerata sunt appellata. Corpus

Seneca Cons. ad Marc. III. 1. In expeditione decesserat ipsis illum hostibus aegrum cum veneratione et pace mutua prosequentibus nec optare quod expediebat audentibus.

Liv. Perioch. 142. Ipse (Drusus) ex fractura, equo super crus eius collapse, tricesimo die quam id acciderat, mortuus.

Strabo VII, 3, p. 292. ἔστι δὲ καὶ Σάλας ποταμός, οὗ μεταξὺ καὶ τοῦ Ῥήνου πολεμῶν καὶ κατορθῶν Δροῦσος ἐτελεύτησεν ὁ Γερμανικός.

Florus IV, 12, 28. defuncto ibi fortissimo iuvene.

Suet. Tib. 7. Drusum fratrem in Germania amisit, cuius corpus pedibus toto itinere praegrediens, Romam usque pervenit.

Liv. Perioch. 142. Corpus a Nerone fratre, qui nuntio valetudinis evocatus raptim accurrerat, Romam pervectum.

Dio 55. 2, 1. (Αὐγουστος) τὸν Τιβέριον κατὰ τάχος ἔπεμψε καὶ ἐμπνεου τε αὐτὸν κατέλαβε καὶ ἀποθανόντα δὲ τὴν Ῥώμην ἐκόμισε. τὰ μὲν πρῶτα μέχρι τοῦ χειμαδίου τοῦ στρατοῦ διὰ τε τῶν ἐκπονητάρχων καὶ διὰ τῶν χιλιάρχων, ἐκείθεν δὲ διὰ τῶν κατ' ἐκάστην πόλιν πρῶτων βυστάσας.

Tac. Ann. III, 5. Fuere, qui compararent, quae in Drusum-Augustus fecisset. Ipsum quippe asperrimo hiemis Ticinum—progressum neque abscedentem a corpore simul intravisse.

iecto, quod leges inter praeturam et consulatum esse volebant (cf. Mommsen *StR.* I² 528, A. 1 = I² 509).

morbo obiit. die XIV mens Sept. cf. Kal. Antiatinum a. d. XIII Kal. Oct: *infer(iae) Dr[usi].*

Secundum Livii epitomatores Drusus ex fractura cruris mortuus est, Dio contra, de morbo a diis immisso videtur cogitavisse. Suetonius mihi cum neutro facere videtur. Credendum enim, si Livio fidem habuisset, causam morbi accuratius eum traditurum fuisse, neque tamen Dionis fontem secutus est, cf. ann. ad *speciem mulieris barb.* p. 5. Cum Suet. faciunt Val. Max. V, 5, 3. Plin. H. N. 7, 84. Velleius II, 97.

Aestivis castris. Haec castra ibi fuisse verisimile est, ubi ara Drusi, de qua loquitur Tacitus Ann. II 7: *et veterem aram Druso sitam disiecerant*, quae ut ex eodem Tacito l. l. patet, fuit prope castra Variana. Quibuscum bene facit, quod Tiberio, ut ad fratrem summ perveniret ducenta milia passuum per modo

devictam barbariem conficienda erant. (Val. Max. V, 5, 3). cf. Zangemeister *West-Deutsche Zeitschr.* 1887 p. 238.

Castra scelerata i. e. calamitosa ut explicat Servius ad Verg. Georg. II 256. Sic *porta scelerata* (Florus I 12) nominatur, per quam Fabii, qui postea apud Cremeram profligati sunt, egressi erant: *vicus sceleratus*, ubi rex Servius Tullius interfectus erat; *campus sceleratus*, ubi incestae virgines Vestales vivae sepeliebantur; cf. Dess. n. 2646: [. . .] *inter]fecto a latro[ni]bus in Alpes Iul[ias] loco quod appellatur Scelerata.*

Corpus. Nuntio valetudinis allato, Augustus ad Drusum misit Tiberium, qui longum iter uno cum comite emensus (Plin. H. N. VII, 82. Val. Max. V, 5, 3) fratrem vivum vidit (Val. Max. II. Seneca ad Polyb. (34) 5. cons. ad Liv. v. 89). Corpus defuncti, quod milites sibi vindicare voluerant, ad hiberna allatum est a centurionibus tribunisque (Dio II.), inde Romam per primores singularum urbium.

C. 1. eius per municipiorum coloniarumque primores, suscipientibus obviis scribarum decuriis, ad urbem devectum sepultumque est in campo Martio. Ceterum exercitus honorarium ei tumulum excita-

Seneca Cons. ad Marc. 3, 1. Accedebat-ingens civium provinciarumque et totius Italiae desiderium, per quam effusis in officium lugubre municipiis coloniisque usque in urbem ductum erat funus triumpho simillimum. — 2. (Livia) longo itinere reliquias Drusi sui prosecuta tot per omnem Italiam ardentibus rogis.

Consol. ad Liv. v. 173. Funera ducuntur Romana per oppida Drusi.

Dio 55, 2, 3. καὶ ὁ μὲν ἔς τε τὸ Ἄρειον πεδίου ὑπὸ τῶν ἱππέων, τῶν τε ἔς τὴν ἱππᾶδα ἀκριβῶς τελοῦντων καὶ τῶν ἐκ τοῦ βουλευτικῶ γένους ὄντων, ἠνέχθη, κἀνταῦθα πύρι δοθεὶς ἔς τὸ τοῦ Αὐγούστου μνημεῖον κτετέθη.

Consol. ad Liv. v. 68. et cepit generos iam locus ille duos — v. 71. iactura novissima Drusi. v. 74: plus iusto iam domus illa patet.

Liv. Perioch. 142. Corpus—Romam pervectum, et in tumulo C. Iulii reconditum.

Dio 55, 2, 3. καὶ τιμὰς καὶ εἰκόνας καὶ ἀψίδας κεντραφίσι τε πρὸς αὐτῶ τῶ Ῥήνω λαβάν.

Invidiose Tac. l. l. narrat Augustum, ut corpus Drusi prosequeretur, aspernino hiemis Ticinum usque progressum esse; scimus enim Augustum cum Livia (cf. Val. Max. l. l.: *parentes*, Dio l. l. Sen. ad Marc. 3, 2, cons. ad Liv. v. 131) ante mortem Drusi Ticini degisse.

municipiorum coloniarumque. quas urbes Dio l. l. omnes „πόλεις“ nominat. Distinguit tamen Suet. (ut Aug. 100). Municipii hac aetate nomen honorificentius est quam coloniae, indicat enim illas urbes antea civitates liberas fuisse; coloniae contra ea appellantur oppida, quae a Romanis conditae numquam antea civitates liberae fuerant. (cf. Mommsen StR. III 795 sq.)

primores. decuriones intelleguntur ut eos appellat Suet. Aug. 100.

obviis scrib. decuriis. Inprimis cogitandum est de una decuria scribarum aediliciorum et de tribus decuriis scribarum quaestoriorum, qui se cum equitibus Rom. aequabant, (multi revera eq. R. fuerunt, cf. C. I. L. VI 1483 = Dess. n. 1883. VI 1850 = Dess. n. 1885. 1886. 1893) et nunc in honorem Drusi idem

fecerunt, quod ordo equester in morte Augusti. (cf. Suet. Aug. 100: *usque ad Bovillas praegressus*.)

Sepultumque. corpus a toto equestri ordine (cf. Dio l. l.) a foro in campum Martium transportatum, ibi crematum est, cineresque in Mausoleo conditi sunt. cf. Cons. ad Liv. 202.

in campo Martio. ubi inter viam Flaminian et ripam Tiberis Augustus Mausoleum exstruxerat (cf. Suet. Aug. 100); cuius reliquiae hodie inveniuntur prope viam, cui *via de Pontifici* nomen est.

Secundum epitomae auctorem (Liv. Per. 142) Drusus sepultus est in tumulo C. Iulii i. e. Caesaris dictatoris. Cum tamen Dio l. l. et auctor Consol. ad Liv. l. l. diserte dicant corpus Mausoleo illatum esse et ipse Suetonius quoque in campo Martio eum sepultum esse tradat, certumque etiam sit, (ut docuit O. Hirschfeld Sitzungsber. d. Berl. Acad. 1886 p. 1150) tumulum C. Caesaris dictatoris in campo Martio non fuisse, excerptorem epitomae vel ipsius epitomae auctorem erravisse pro certo habeo.

honorarium—tumulum. De tumuli

vit, circa quem deinceps stato die quotannis miles decurreret Galliarumque civitates publice supplicarent. Praeterea senatus inter alia complura marmoreum arcum cum tropaeis via Appia docerent

Eutropius VII, 13, 1. Claudius—Drusi, qui apud Moguntiacum monumentum habet, filius.

Liv. Perioch. 142. et supremis eius plures honores dati.

Tac. Ann. III, 5. Cuncta a maioribus reperta, aut quae posteris invenerint, cumulata.

loco variae suspiciones prolatae sunt. Falso suspicatus est Abraham l. l. p. 7. tumultum esse aram Drusi, ex Dione (*πρὸς τῷ Πύρρῳ*) enim patet tumultum in ripa Rheni fuisse; nec recta est opinio Mommseni (*Hist. R. V p. 27 A*): corpus Drusi in castris hibernis (veteribus) combustum, ibique cenotaphium exstructum esse, quam redarguit Hirschfeld (l. l. p. 1152) docens corpus Romae crematum esse (cf. Dio l. l. *ἐν τῶν πρὸς δοθεῖς*). Tertia suspicio ab Hirschfeld (l. l.) prolata, quam amplexus est Asbach *Ann. Rhen. 85, p. 29 A 2, 86 p. 125*, hoc saltem se commendat, quod probabile est aram, apud quam Galliae civitates supplicarent, Augusto dedicatam fuisse, araque Ubiorum sola est, quam in illis regionibus Augusti fuisse novimus. Nititur tamen tam incerta coniectura, monumentum, quod secundum Eutropium l. l. Moguntiaci fuerit, idem esse ac tropaeon, de quo tradit Florus II 30: *nam Marcomannorum spoliis et insignibus quendam editum tumulum in tropaei modum excohit*, ut contra testimonium Eutropii, cui accedit vetus traditio (cf. Hübner *Röm. Herrschaft in West-Europa p. 136*) non ausim dicere monumentum Drusi non fuisse illud, cui hodie „*Eigelstein*” nomen.

decurveret. Qualis decursio descripta est a Vergilio *Aen. XI, 188 sq.*: *Ter circum accensos cuncti fulgentibus armis decurrere rogos* cf. *Tac. Ann. II 27. Stat. Theb. VI, 213 sqq.*

Galliarumque civitates. Gallia comata,

i. e. Gallia praeter Galliam Narbonensem inter annos 738—741 divisa erat in tres partes, Aquitaniam, Lugdunensem, Belgicam, quae tres Galliae eodem tempore divisaerant in LX civitates (cf. Strabo IV 3, 2 p. 192.) Tacitus qui *Ann. III, 64* civitates LXIV fuisse tradit, de suo tempore cogitavit cf. Mommsen *H. R. V p. 86, 2.*

publice supplicarent. sc. legatis a civitatibus missis. Ara igitur apud tumultum fuit, et communis cultus Gallis datus est.

inter alia. statuas quoque decretas esse tradit Dio l. l.

arcum cum tropaeis via Appia. Effigiem huius arcus praebent nummi, cf. Eckhel VI 176 = Cohen I p. 134 1—6. in quibus verba *de Germanis* inscripta sunt arcui triumphali, super quo Drusi statua equestris inter duo tropaea stat. (cf. Banmeister *Denkmäler I p. 187*) Prope portam Appiam (hodie S. Sebastiano) adhuc superest arcus, quem ob similitudinem arcus Drusi, qualem in nummis videmus, ipsas reliquiae huius arcus esse putaverunt viri huius rei periti, cf. Reber, *Ruinen Roms*² p. 461 sq. Verba Dionis l. l. in hunc modum quoque accipi possunt, ut in honorem Drusi arcus in ripa Rheni exstructus sit. Cum tamen Dio et Suetonius per totum hoc caput fore consentiant, verisimilius est Dionem hoc quoque loco cum Suetonio facere.

decevit. auctore Augusto, quod idem de cognomine Germanici valet, cf. Mommsen *StR. III 1485 sqq.*

C. 1. et Germanici cognomen ipsi posterisque eius. Fuisse autem creditur non minus gloriosi quam civilis animi; nam ex hoste super victorias opima quoque spolia captasse summoque saepius discrimine duces Germanorum tota acie insectatus: nec dissimulasse umquam pristinum se rei publicae statum,

Dio 55, 2, 3. Γερμανικός τε μετὰ τῶν παίδων ἐπονομασθείς.

Cons. ad Liv. v. 337. gaudebuntque suae merito cognomine gentis.

Ovid. Fast. I, 597. Et mortem et nomen Druso Germania fecit.

Florus IV, 12, 28. Denique non per adulationem sed ex meritis, defuncto ibi fortissimo iuvene, ipsi quod numquam alias, senatus cognomen ex provincia dedit.

Velleius II, 97. Cuius (Drusi) ingenium utrum bellicis magis operibus an civilibus suffecerit artibus, in incerto est: morum certe dulcedo ac suavitas et adversus amicos aequa ac par sui aestimatio inimitabilis fuisse dicitur.

Tac. Ann. II, 82. Vera de Druso maiores locutos, displicere regnantibus civilia filiorum ingenia.

Tac. Ann. I, 33. Quippe Drusi magna memoria, credebaturque si rerum potitus esset libertatem redditurus.

Tac. Ann. II, 82: quia populum Rom. aequo iure complecti reddita libertate agitaverint (Drusus et Germanicus).

Suet. Tib. 50. Odium adversus necessitudines in Druso primum fratre detexit, prodita eius epistula, qua secum de cogendo ad restituendam libertatem Augusto agebat.

Germanici cogn. Post vocabula nomen, cognomen, praenomen apud Suetonium fere Genitivus invenitur, ubi bonae Latinitatis scriptores Nom. Acc. vel Dativum habent. Dativus invenitur hisce locis: Caes. 59: *cui-Salvitoni cognomen*; Aug. 7: *infanti cognomen Thurino inditum*; Vit. 48: *cui cognomen Becco*; Claud. 26: *cui cognomen Camillae* (ubi tamen de Gen. cogitari potest). Accusativus: Galb. 4: *Lucium (nomen) usurpavit*. De rara constructione Cl. 24: *cognomen Chaucius usurpare*, vide ad illum locum.

Tituli quoque illud cognomen testantur (cf. C. I. L. IX 2443 = Dess. n. 447. Eph. Epigr. IV 775 = Dess. n. 448; C. I. L. V 6416, 40 = Dess. n. 407; C. I. L. V 24 = Dess. n. 498; Orelli

613) et nummi, cf. Eckhel VI 176 sq. *posterisque eius.* accuratius Suetonius quam Dio l. 1. (*μετὰ τῶν παίδων*) cf. ad c. 2: *Germanici cognomen assumpsit. spolia opima.* Spolia opima *secunda* cf. Marq. St. V. II² p. 580 sq.), si legatus Augusti ea cepisset; spolia opima *prima*, postquam imperium proconsulare habuit (a. 744/40, 745/9).

summoque. que delere voluit v. cl. Polak (Program. Gymn. Roterodam. 1882 pg. 36), quam copulam tamen retinui, cum sensu explicativo (de quo cf. Kühner Gr. L. II p. 641) interpretari possis.

dissimulasse. Loci Tacitei allati docent multos hoc credidisse. Suetonius tamen hoc loco paulo prudentior fuit quam Tib. 50: nullo dubitationis signo addito

quandoque posset, restitutum. Unde existimo nonnullos tradere ausos, suspectum cum Augusto revocatumque ex provincia et quia cunctaretur, interceptum veneno. Quod equidem magis ne praetermitterem rettuli, quam quia verum aut verisimile putem, cum Augustus tantopere et vivum dilexerit, et coheredem semper filiis instituerit, sicut quondam in senatu professus est, et defunctum ita pro contione laudaverit, ut deos precatus sit, similes ei Caesares suos facerent, sibi que tam honestum quandoque exitum darent quam illi dedissent.

Tac. Ann. II, 82. neque ob aliud (Drusum et Germanicum) interceptos.
Seneca Cons. ad Marc. 2, 3. Octavia et Livia amiserunt filios iuvenes, utraque spe futuri principis certa.

Dio 55, 2, 2. διπλοῦς ὁ ἐπιτάφιος ἐλέχθη ὅ τε γὰρ Τιβερίος ἐνταῦθα (ἐν τῇ ἀγορᾷ) αὐτὸν ἐπήγεσε καὶ ὁ Αὐγούστος ἐν τῷ Φλαμινίῳ ἱπποδρόμῳ.

Liv. Perioch. 142. laudatus est a Caesare Augusto vitrico.

Cons. ad Liv. v. 209. Et voce et lacrimis laudasti Caesar alumnum.

” ” ” ” 465. Denique laudari sacro Caesaris ore Emerui.

narravit, Drusum cum Tiberio de libera re publica restituenda egisse.

quandoque posset. Maiorem gloriam, ideoque maiorem potentiam adeptus.

quandoque i. e. *si unquam*, non enim necessarium esse puto ut statuimus hoc loco *quandoque* valere *quando-cumque*, nec magis Caes. 26. 81, ubi vulgo ita explicatur.

nonnullos. inter quos Tacitus eiusque fons fuerunt.

ne praetermitterem. Assentiri non possum viro cl. Polak l. l. *quid* inserendum esse putanti. Suetonius enim, opinor, ipse bene novit, multa a se omissa esse.

coheredem filiis. Filii sunt C. et L. Caesares a. 737/17 ab Augusto adoptati (Dio 54, 48, 4), horumque mater Iulia Augusti filia; (non enim cogitandum de Marcello, sororis Augusti filio, quem contra Plutarchum Ant. 87: ἄρα παῖδα καὶ γαμβρὸν ἐποιήσατο et Servium ad Aen. VI, 861 non credo ab Augusto adoptatum esse, ob silentium ceterorum omnium scriptorum). *semper.* i. e. quotiens testamentum feci.

pro contione. Hoc loco sermo non est de contione militum, ut Bremi voluit, sed civium. Omnis laudatio pro contione habebatur, aut a magistratu, aut ab eo, cui magistratus contionem dederat cf. Momms. StR. F 201 A 6. 442 A 2. Augustus nimirum id ius ipse habebat.

laudaverit. Ut ex Dione l. l. cognoscimus, duobus locis Drusus laudatus est, a Tiberio in foro, ab Augusto in circo Flamini. Hic enim, cum propter domum suam morte Drusi funestam lovi Capitolino sacrificari non posset, quod facere debebat imperator post victoriam urbem intrans, extra pomerium mansit.

Caesares suos. C. et L. Caesares filii M. Agrippae et Iuliae Augusti filiae ab Augusto anno 737/17 adoptati erant (Dio 54, 48), cf. Monum. Ancy. II, 46: *Filios meos, quos iuv[enes mi]hi eripuit for[stina] Gaium et Lucium Caesares.* Nummi inscripti: *C. L. Caesares Augusti f. cas. desig. princ. iun.* apud Eckhel d. n. VI 471 = Cohen I, p. 145 cf. Mommsen Res p. d. Aug.² p. 51—58.

C. 1. Nec contentus elogium tumulo eius versibus a se compositum inculpsisse. etiam vitae memoriam prosa oratione composuit.

Ex Antonia minore complures quidem liberos tulit. verum tres omnino reliquit: Germanicum, Livillam, Claudium.

II. Claudius natus est Iullo Antonio, Fabio Africano

Tac. Ann. III, 5. defletum in foro, laudatum pro rostris.

Tac. Ann. IV, 44. Ipse (Domitius) delectus cui minor Antonia daretur.

„ „ *XII, 64.* (Domitia) Lepida, minore Antonia genita.

Suet. Gai 1. Germanicus, C. Caesaris pater, Drusi et minoris Antoniae filius.

„ *Nero 5.* (Domitius) Antonia maiore patrem Neronis procreavit.

Dio 48, 54, 4. καὶ ἐκεῖνος (Ἀντώνιος) τῷ Δομιτίῳ-τὴν αὐτοῦ τὴν ἐκ τῆς Ὀκταουίαις οἱ γεννηθεῖσαν (Φυγατέρῃ) ἠγγύησε.

Dio 60, 2, 1. Κλαύδιος τὴν αὐτοκράτορα ἀρχὴν ἔλαβε. — ἦγε δὲ πεντηκροστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας.

elogium versibus—compositum. Augustus qui modicus poeta erat (cf. Suet. Aug. 85) Attici exemplum secutus esse videtur, cf. Nepos Att 18, 5: *namque versibus de viris qui honore rerumque gestarum amplitudine ceteros — praestiterunt, exposuit ita ut sub singulorum imaginibus facta magistratusque eorum — quaternis quinive versibus descriperit.*

Vitae memoriam. de hoc opusculo nostro loco excepto nulla mentio exstat apud scriptores, qui quidem supersunt.

Antonia minore. Recte Suetonius uxorem Drusi Antoniam minorem, Neronis aviam paternam Antoniam maiorem nominavit; contra Tacitum, qui Neronis aviam Antoniam minorem fuisse duobus locis (l. l.) tradidit. Cum enim Antonius filiam suam anno 717/37 Domitio desponderet, unam tantum filiam ex Octavia procreaverat (cf. Dio l. l. τὴν-γεννηθεῖσαν, App. b. civ. V 95, Plut. Ant. 33, 35). Nata erat pr. kal. Febr. a. 718/36, (cf. Acta fr. Arv. a. 791/38 C. I. L. VI 2028 c.) ductaque est a Druso a. 738/16 vel antea, cum Germanicus a. 739/15 natus sit. (Suet. Gai 1). Ad eam, fortasse nondum Druso nuptam, spectat titulus urbanus Bull. comm. 1887, p. 463 = Dess. n. 1754: *Eros Antoniae minoris lect(iciarius)*, ad uxorem Drusi

C. I. L. IX 3363 = Dess. n. 149: *Antonia Claudii Neronis [Drusi . . .]* C. I. G. 5186 Ἀντωνία Κλαυδίου Νέρονος Δρούσου Γερμανικοῦ γυναικί, 5802 et multi tituli servorum et libertinorum, in quibus Antonia Drusi appellatur et nummus (cf. Eckhel d. n. VI 178, Bernouilli Iconogr. Rom. II, 1, tab. XXXIII n. 13) in quo effigies Drusi et Antoniae simul exstant. *complures.* neque numerum neque nomina mortuorum novimus.

Germanicum. natum a. d. VIII K. Jun. a. 739/15, cf. Henzen Act. fr. Arv. p. XLIV. Quod nomen ante adoptionem habuerit, nescimus.

Livillam. quae primum C. Caesaris (Tac. Ann. IV, 40), deinde Drusi Caesaris fuit. A Tacito (Ann. II, 43. 84, IV, 3. 39. 40. 60, VI, 2) et a Plinio H. N. 29, 20, Livia, a Dione (57, 22, 2; 58, 41, 6. 24, 5) Livilla nominatur ut a Suetonio. Zonaras XI, 2 p. 449 ei nomen Juliae quoque fuisse tradit: *διὰ τῆς γυναικὸς (τοῦ Δρούσου) ἦν Ἰουλίαν ἔτεροι δὲ Λιβίαν γράφουσι*; quod confirmat titulus C. I. L. VI 5198 = Dess. n. 1752: *Antiochus Iuliae Drusi Caesaris supra lecticiarios*. In titulis servorum (ut C. I. L. VI, 4349, 8899 Bull. comm. 1890 p. 8. 40) tamen Livia nominatur.

Iullo Antonio, Fab. Afric. cons. a. 744/10, cf. Dio Ind. libr. 54: Ἰούλλος (cod.

cons. Kl. Aug. Luguduni eo ipso die quo primum ara ibi

Dio 60, 5, 3. ἡ γὰρ ἀπὸ τῆ τοῦ Λύγουστου νομισμῆς ἐν ἡ ἐργασμένης (ὁ Κλαύδιος).

Seneca Apocoloc. 6, 1. Luguduni natus est — ad sextum decimum lapidem a Vienna — Hunc ego tibi recipio Luguduni natum, ubi Licinus multis annis regnavit.

Liv. Perioch. 139. Ara Caesari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata, sacerdote creato C. Iulio Vercondaridubno.

Dio 54, 32, 1. τῶν τε γὰρ Συγάμβρων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν διὰ τε τὴν τοῦ Λύγουστου ἀπουσίαν καὶ διὰ τὸ τοῦ Γαλάτας μὴ ἐθελοδουλεῖν πολεμισθέντων σφίσι, τό τε ὑπήκουσεν προκτέλαβε, τοὺς πρώτους αὐτοῦ, προφάσει τῆς ἐορτῆς ἣν καὶ νῦν περὶ τὸν τοῦ Λύγουστου βωμὸν ἐν Λουγδούνῳ τελοῦσι, μεταπεμφθέντες, καὶ τοὺς Κελτοὺς τηρήσας τὸν Ῥῆνον διαβρίοντα ἀνέκοψε.

ἰούλιος Ἄντωνιος (cod. ἀντωνῖος) M. vi. Ἀφρικανὸς K. Φάβιος K. vi.; 55, 1: ταῦτα μὲν ἐπὶ τε τοῦ Ἰούλλου (cod. ἰουλίου) Ἄντωνίου (Ἄντωνῖον in editionibus omissum, praebet cod. Venetus, ut v. cl. Boissvain me docuit) καὶ ἐπὶ Φαβίων Μαξίμου ὑπάτων ἐγένετο. *Bullet. comm.* 1888 p. 228 = Dess. n. 92: *Iullo Antonio Africano Fabio cos.*

Iullo Antonio. Hoc loco et Gramm. 48 codices Suetonii, ut paene omnium scriptorum, filium triumviri Antonii et Fulviae Iulium nominant. Reperta demum inscriptione modo laudata, quam confirmavit alter titulus C. I. L. VI 12010: *M. Antonii Iulli Patris I. Rufionis*, patuit codices Dionis (51, 15, 7; 54, 26, 2) et Cassiodorii in fastis verum praenomen Iullum servasse, et apud Horatium Od. IV 2, 2 non ex coniectura Peerlkampii *ille* sed *Iulle* scribendum esse. Iullus quoque praenomen auctori gentis Iuliae fuit, pro quo Vergilius primus trisyllabice *Iulus* scripsit, cf. Herm. 24 p. 155 Mus. Rhen. 44 p. 317.

Fabio Africano. cui plenum nomen fuit Q. Fabius Maximus Africanus, qui tamen *Quinti* praenomine abiecto *Africanum* praenomen gessit, cf. praeter ind. Dion. l. 54, et titulum laudatum (Dess. n. 92), C. I. L. VI 1815 = Dess.

n. 1926: *Q. Fabius Africani l. Cytisus*, et nummus apud Muller Numism. de l'Afrique II 61: *Afr(icanus) Fa(bius) Mar(imus) cos. pro cons. VII vir epulo.* Ad hunc et fratrem Paullum Fabium Maximum pertinere videtur C. I. L. VI 9219 = Dess. n. 1957: *Q. Fabius. Mucimorum l. Amicus.*

Kal. Aug. cf. fasti Antiates (C. I. L. I², 248): *K. Aug. Ti. Clau[di] Cae[sa]r[is] Aug. nat[is]*, *Spei, Augustus Alexan[dr]iam recepit.* Fast. Vall.: *K. Aug. Spei ad forum holitorium Natal[is] Ti. Claudii Germanici.*

Eodem die igitur Claudius natus erat, quo Augustus a. 724/30 Alexandriam receperat, et templum Spei in foro holitorio (Liv. 21, 62, 4) a M. Atilio Caiatino circa a. 496/258 votum, dedicatum erat, quae sine dubio est causa cur in nummis (cf. Eckhel d. n. VI 238 = Cohen Claud. n. 88) verba inscripta inveniamus: *Spes Augusta.*

Luguduni. ubi sedes erat legati Augusti. Antonia igitur maritum in Galliam secuta erat: Augustum quoque per aestatem a. 744/10 in Gallia degisse notum est (Dio 54, 36, 4).

eo ipso die — quo — ara dedicata. Secundum Suetonium ara Romae et Augusti dedicata est Kal. Aug. eius anni quo Claudius natus est contra Liv

C. 2. Augusto dedicata est. appellatusque Tiberius Claudius Drusus. Mox fratre maiore in Iuliam familiam adoptato,

epitomatorem l. l., qui aram a. 742/12 dedicatam esse discrete tradit. Dio l. l. rem non decernit, ex verbis eius enim colligi non potest a. 742/12 aram dedicatam esse.

Itaque quamquam multi viri docti (e quibus nomino Marquardt Eph. Epigr. I p. 204, Schiller H. I. R. p. 213, Mommsen H. R. V 85, Asbach ann. Rhen. 85, p. 17. 86, p. 125) Livii epitomatorem secuti sunt, verisimilius dissensum ita explicandum esse puto, (cum P. Guiraud: les Assemblées provinc. p. 45, Hirschfeld Sitzungs. d. Berl. Acad. 1888 p. 7 A. 30, cf. quoque E. Beurlier, le culte impérial Paris. 1891 p. 49 A. 1) ut cultus Romae et Augusti a. 742/12 institutus sit, ara demum dedicata sit a. 744/10. Aram ipsam describit Strabo IV 3 p. 192: *ἔστι δὲ βωμὸς ἀξιόλογος ἐπιγραφὴν ἔχων τῶν ἐθγῶν ξ τὸν ἀριθμὸν καὶ εἰκόνες τοῦτων ἐκάστου μία καὶ ἄλλος μέγα.*

primum. Fieri potest, quamquam de altera dedicatione nemo quidquam tradit, ut a. 874/58, cum magna pars urbis incendio deleta est (cf. Seneca ep. 91, 2, 14) aut a. 818/65, cum denuo Lugdunum cladem perperosa est (cf. Tac. Ann. XVI, 43), ara quoque deleta sit, et postea iterum dedicata.

Ti. Claudius Drusus. Dio duobus locis eum Ti. Claudium Neronem nominat (55, 27, 3; 60, 2, 1 = Zon. XI, 8 p. 460) et sic quoque in titulis (qui omnes tamen post adoptionem Germanici positi sunt) C. I. L. V 24, 6416. VI 8662. X 6361 = Dess. n. 498, 107, 1631, 499, C. I. L. III 381, nomen Ti. Claudium Neronem Germanicum habet. Puto tamen et Suetonium et Dionem recte ita tradidisse, Claudioque initio fuisse nomen Ti. Claudio Neroni Druso, e quo cum post adoptionem Germanici cognomen Germanicum ipse assumpsisset, cognomen Drusum respuisse videtur. Zonaras (XI, 10, p. 469) enim haec

tradit: *ὁ δὲ Κλαύδιος τὸν υἱὸν αὐτῆς (Ἀγοιπλῆνης) εἰσποιησάμενος μετωνόμασε Τιβέριον Κλαύδιον Νέρονα Δροῦσον Γερμανικὸν Κάισαρα*, quae quod ad praenomen Tiberium attinet, a nullo alio scriptore traditum, confirmantur titulo C. I. L. X 932 = Dess. n. 224: *Ti Claudio Ti. Claudii Caesaris Augusti Germanici p. p. f. Neroni Caesaris d. d.*, ita ut vix dubitandum sit, quin totum nomen recte Zonaras nobis tradiderit. Cum Claudius sine dubio filio adoptivo sua nomina dederit, ipse quoque cognomina Neronem, Drusum habuerit necesse est.

fratre — in Iuliam fam. adoptato. cum Augustus Tiberium a. d. VI Kal. Iunias (cf. Kal. Amitern.) a. 757/4 adoptavit, Germanicum a Tiberio adoptari iussit (cf. Suet. Gai. 4. Tib. 15. Tac. Ann. I, 3. Dio 55, 13). Eum in Iuliam familiam transiisse bene illustrat titulus Ticinensis C. I. L. V 6416 = Dess. n. 107, 3: *Germanico Iulio [T]i. f. Augusti nepot. divi pron. Caesaris.*

Germanici cogn. ass. Ex his verbis patet, verba Suet. c. 1: *Germanici cognomen ipsi posterisque eius senatus decrevit*, non ita accipienda esse, ut Suetonius cum Dione faciat, dicente: *Γερμανικός τε μετὰ τῶν παίδων ἐπωνομασθεῖς*. Sine dubio Suetonius verum tradidit. Recte enim ad nostrum locum Mommsenus (StR. III p. 213, 3) contulit excerptum Planudeum Mai. Vet. Script. Nova Coll. II p. 541 = Dio fr. 44 (quod tamen vix ex Dione fluxisse me docuit v. cl. Boissevain): *ἐπὶ Μάρκων Κλαυδίον καὶ Τίτον Σεμπρονίον ὑπάτων (514/240) μόνῳ τῆς τοῦ πατρὸς ἐπωνυμίας* (i. e. cognomen victoriae ergo assumptum cf. Mommsen Röm. Forsch. I p. 53 A. 82, contra Borghesi Opp. III p. 208 sq.) *τῷ προεβυτέρῳ τῶν παίδων μετέχεν Ῥωμαῖοι παρεκελεύσαντο*. Hanc normam igitur secutus, senatus, cum Druso cognomen Germanicum post mortem eius dedit, simul decrevit, ut filius natu

Germanici cognomen assumpsit. Infans autem relictus a patre, ac per omne fere pueritiae atque adulescentiae tempus variis et tenacibus morbis conflictatus est, adeo ut animo simul et corpore hebetato, ne progressa quidem aetate ulli publico privatoque numeri habilis existimaretur. Diu atque etiam post

Dio 60, 2, 1 = Zonaras XI, 8 p. 460 = Suidas s. v. Κλαύδιος.
τὸ δὲ δὴ σῶμα νοσῶδες.

Dio 60, 2, 4. ἄτε γὰρ ἐν παιδῶν ἐν τε νοσηλείᾳ — τραφεῖς.

Seneca apocoloc. 3, 1. Annus sexagesimus et quartus est, ex quo cum anima luctatur.

” ” 4, 2. (Claudius) desiit vivere videri.

” ” 6, 1. ego (Febris), tibi dico, quae cum illo tot annis vixi.

Dio 60, 2, 4 = Zon. l. 1. ἐπὶ πλείον τῆς ἀληθείας εὐθήσειν προσποιουμένους.

Tac. Ann. VI, 46. Etiam de Claudio agitant (Tiberio), — imminuta mens eius obstitit.

” ” XI, 28. reputantes hebetem Claudium.

Seneca apocoloc. 1, 1. ille qui verum proverbium fecerat, aut regem aut fatuum nasci oportere.

Victor Caes. IV, 1. vecors iuxta atque immemor.

(*Victor*) *Epitome IV, 2.* quia vecors erat.

” ” ” 3. vecors ac prope hebes.

Dio 60, 2, 1. μὴ πρὶν ἐν ἡγεμονίᾳ τιτὶ τὸ παράπαν ἐξητασμένους.

Dio 60, 2, 4. = Zon. l. 1. = Suidas s. v. Κλαύδιος. καὶ ἐν Φέβῳ πολλῶν τραφεῖς.

maximus solus id gereret, et Claudius, cum Germanicus in familiam Iuliam transisset, iure suo cognomen patris assumpsit.

Infans. natus enim erat unum annum, mensem unum, tredecim dies.

animo et corpore hebetato. cf. Seneca ep. 78, 9: Sic podagra et chiragra et omnis vertebrarum dolor et nervorum interquiescit, cum illa quae torquebat hebetavit: — impetus mora exstinguitur et finis dolendi est obtorpuisse.

publico privatoque numeri. Coniectura Casauboni *ve* pro *que* legentis necessaria non est, cf. locum plane similem, (ubi nihil adnotat) Tib. 30

neque tam parvum quicquam neque tam magnum publici privati negotii.

Munus publicum non est magistratus, sed, ut Pomponius dicit Dig. 50, 16, 239 § 3: *officium privati hominis, ex quo commodum ad singulos universosque cives remque eorum imperio magistratus extraordinarium pervenit.* Munera privata sunt ea officia quae in privati gratiam fiunt. Hoc loco igitur indicari videtur, Claudium non idoneum aestimatum esse, quod ad munera publica attinet, ut index, tutor vel curator fieret: quod ad munera privata, ut testis alienius rei adhiberetur.

C. 2. tutelam receptam alieni arbitrii et sub paedagogo fuit: quem barbarum et olim superiumentarium ex industria sibi appositum, ut se quibuscumque de causis quam saevissime coerceret, ipse quodam libello conqueritur. Ob hanc eandem valetudinem et gladiatorio munere, quod simul cum fratre memoriae patris edebat, palliolatus novo more praesedit: et togae virilis die circa mediam noctem sine sollemni officio lectica in Capitolium latus est.

Dio 55, 27, 3. καὶ μονομαχίας ἀγῶνες ἐπὶ τῷ Δρούσῳ πρὸς τε τοῦ Γερμανικοῦ τοῦ Καίσαρος καὶ πρὸς Τιβερίου Κλαυδίου Νέρωνος, τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐγένοντο.

post tutelam receptam. i. e. postquam tutela exemptus est, cf. Cic. de Orat. I 39, 180: *et, antequam in suam tutelam veniret, mortuus esset.* Nepos Eun. 2, 2: *quoad liberi eius in suam tutelam pervenissent.*

alieni arb. et sub paedag. i. e. sub curatore fuit, cf. Inst. I 23, 4 *sed et mente captis — et qui morbo perpetuo laborant, quia rebus suis superesse non possunt, curatores dandi sunt.* Dig. III 1, 5. XLII, 5, 49, 1; quamquam haec verba per figuram *ἔρ διὰ δνοῖρ* dicta esse possunt.

barbarum. i. e. neque Graecae neque Latinae originis. Paedagogi vulgo Graeci erant, nonnumquam tamen paedagogum non Graecum invenimus, cf. Orelli 2879, C. I. L. VI 6327.

superiumentarium. i. e. qui *supra iumenta* (ut est C. I. L. VI 7987. 9486) fuerat. Vox alibi non invenitur.

gladiatorio munere. Dubium est; utrum hoc munus, datum a. 759/6 (cf. Dio I. 1.), fuerit inter quinque munera, quae filii nepotesve nomine Augusti ediderint an non fuerint cf. Mommsen Res. g. d. Aug. 2 p. 90. Neque ad hunc locum adscribere ausus sum Plin. H. N. 2, 26, 96: *Germanico Caesare gladiatorum spectaculum edente*, 8, 2, 4: *Germanici Caesaris munere gladiatorio*; qui loci, quamquam Mommsen l. l. eos cum loco suprascripto Dionis coniunxit, pertinere possunt ad munus quod Germanicus

cum Druso Tiberii filio edidit, de quo cf. Monum. Ancyr. c. 22 et Suet. Aug. 43. Ceterum Friedlaender apud Marq. St V. III² p. 554 A. 5 hoc munus a Germanico et Claudio datum confudit cum alio, a Tiberio in honorem avi Drusi dato (cf. Suet. Tib. 7).

palliolatus. i. e. palliolo tectus, quo caput tegebant ii, qui minus bona valetudine utebantur, cf. Quint. I. O. XI, 3, 144: *Palliolum, sicut fascias, quibus crura vestiuntur, et focalia et aurium ligamenta sola excusare potest valetudo.* cf. Ovid. A. A. I, 733, Sen. Q. N. IV, 13, 40.

novo more. nudo enim capite spectacula visere solebant. Sub Gaio Caesare demum in theatro contra solis ardorem spectatores pileis Thessalicis usi sunt, cf. Dio 59, 7.

togae virilis die. quam quovis die assumere poterant (cf. exempla collecta apud Marq. V. Priv. I² pg. 124 A. 2), vulgo tamen a. d. XVI Kal. Apr. sumebant, quo die Liberalia celebrabantur, cf. Ovid. Fasti III 771 sqq.

sine sollemni officio. Affines et amici eum, qui togam virilem sumpturus erat, in forum et Capitolium comitari solebant, quod officium togae virilis vocabatur, cf. Plin. Ep. 1, 9, 2: *Hodie quid egisti? Officio togae virilis interfui.*

lectica. qua Romae seniores praesertim et morbo affecti utebantur.

in Capitolium. cf. Serv. ad Verg. Ecl.

III. Disciplinis tamen liberalibus ab aetate prima non mediocrem operam dedit ac saepe experimenta cuiusque etiam publicavit. Verum ne sic quidem quicquam dignitatis assequi aut spem de se commodiorem in posterum facere potuit. Mater Antonia portentum eum hominis dicitabat, nec absolutum a natura, sed tantum incohatum; ac si quem socordiae argueret, stultiorem aiebat filio suo Claudio. Avia Augusta pro despectissimo semper habuit, non affari nisi rarissime, non monere nisi acerbo et brevi scripto aut per internuntios solita. Soror Livilla cum audisset quandoque imperaturum, tam iniquam et tam indignam sortem P. R. palam et clare detestata est. Nam avunculus maior Augustus quid de eo in

Tac. Ann. VI 46. de Claudio agitanti (Tiberio), quod is bonarum artium cupiens erat.

Dio 60, 2, 1 = Zon. XI, 8. p. 460 = Suidas s. v. Κλαύδιος. ἀλλ' ἀεὶ καὶ ἐν παιδείᾳ ἤσκητο ὥστε καὶ συγγράψαι τινά.

Seneca apocoloc. 5, 4. Claudius gaudet esse illic philologos homines.

„ „ 3, 2. nemo enim umquam illum natum putavit.

„ „ 11, 3. videte corpus eius dis iratis natum.

IV 50: cum pueri togam virilem sumpserint, ad Capitolium eunt. cf. Val. Max. 5, 5, 4. Sacrificabant ibi in ara Liberi cf. Kal. Farnes. ad a. d. XVI Kal. Apr.: *Liber(alia) Libero in Ca[pitotio]*. (cf. quoque C. I. L. III p. 849 = X 1402: — *ex tabula aenea, quae fixa est Romae in Capitolio in podio arae gentis Iuliae latere dextro ante signum Lib(eri) patris.* Tertull. de idolatr. 16. Appian. b. c. 4, 30). Igitur neque Claudius ab amicis in forum deductus est, neque cena iis data est, nedum Augustus ob tirocinium eius congiarium plebi dederit, quod in familia principis fieri solebat, cf. Marq. V. Priv. I² p. 126 A 5.

discipl. liberal. — *operam dedit.* cf. c. 40: *pertinaciter liberalibus studiis deditum.* E disciplinis liberalibus Suetonius quattuor nominat: *philosophiam* (Nero 52, de Gramm. 6); *rhetoricam* (Nero 52, Gramm. 6) = *eloquentiam* (Gai 53); *poeticam* (Nero 52) = *grammaticam* (de Gramm. 1, 6); *iurisprudentiam* (Galba 5).

publicavit i. e. in publicum emisit ut Caes. 56. de Gramm. 17.

portentum hominis, Gen. explicativus cf. moles clipei Ovid. Met. XIII 75.

absolutum. cf. Plin. H. N. 10, 176: *sed superiora omnia perfectos edunt partus, haec incohatos.*

incohatum. ita scripsi cum ipsum Suetonium sic scripsisse pateat ex Diomede grammatico. cf. Reifferscheid Suet. Rell. pg. 354: *inchoavi ab inchoo] sic dicendum putat Iulius Modestus, quia sit compositum a chao, initio rerum. At Verrius et Flaccus in postrema syllaba aspirandum probaverunt; cohon enim apud veteres mundum significat, inde tractum incohare. Tranquillus quoque his adsentiens in libello suo plenissime de ea re disseruit* (ita Keilius, codd. dant: *iam bello suo plenissime edere incohatu disseruit*). Suetonii etymologiam certam esse mihi testatus est v. cl. Speyer.

avunculus maior. nondum scriptores huius aetatis ita distinguunt inter avun-

C. 3. utramque partem opinatus sit, quo certius cognoscatur, capita ex ipsius epistulis posui.

IV. „Collocutus sum cum Tiberio, ut mandasti mea „Livia, quid nepoti tuo Tiberio faciendum esset ludis Martialibus. Consentit autem uterque nostrum, semel nobis esse „statuendum, quod consilium in illo sequamur. Nam si est „ἄριστος (ut ita dicam) ὀλοκλήρως, quid est quod dubitemus, quin

culum magnum et maiorem, ut avunculus magnus sit aviae frater, avunculus maior proaviae frater (quam distinctionem iuris periti demum introduxerunt); sed aviae fratrem aut simpliciter avunculum dicunt, (cf. Suet. Aug. 8. 10. 68. 94. Tac. Ann. II 43. 53. IV 3. 75. XII 64. Seneca ad Polyb. XV 4) aut promiscue avunculum magnum (sic Cic. Brut. 222) vel maiorem nominant (cf. Suet. Aug. 7. Vell. II 59, 3. Seneca apoc. 11, 3). Augustus Claudii avunculus magnus erat per sororem Octaviam, aviam Claudii.

in utramque partem i. e. in bonam et adversam, cf. Cic. de Off. II 6, 19: *Magnam vim esse in fortuna in utramque partem, vel secundas ad res vel adversas quis ignorat?* ad Att. 15, 23, 1: *permulta mihi de nostro itinere in utramque partem accurrunt.* ad Att. 11, 6, 2: *Brundisii iacere in omnes partes est molestum.*

capita. locos qui ad Claudium pertinent, vel ut Bremius explicavit: locos qui ad hanc rem maximi momenti erant. cf. Cic. Brut. 164: *capita rerum.*

ipsius epistulis. quae editae erant (cf. Tac. dial. 13. Quint. I. O. 1, 6, 19. 1, 7, 22). Ipsas tamen inspicere fortasse licuit Suetonio, utpote Hadriani epistularum magistro (Vita Hadr. 12, 3).

posui i. e. apposui, ut saepe poetas secuti huius aetatis scriptores praepositiones omiserunt.

ut mandasti. igitur Livia ab Augusto petierat ut cum Tiberio hanc rem perpenderet, itaque epistula scripta est post a. 757/4 quo Tiberius adoptatus est, cf. quoque pag. 19. 20. 21.

ludis Martialibus. duos ludos Martiales novimus, alteros celebratos a. d. IV

idus Maias (cf. Kal. Maffei. ad hunc diem: *Lud(i) Mart(is) in circo.* Ovid. Fasti V, 597: *sollemnes ludos circo celebrate, Quirites!* Dio 55, 10), quos Mommsenus C. I. L.² 1 p. 318 institutos esse putat ob dedicationem aediculae Martis in Capitolio a. 734/20, cf. Dio 54, 8; alteros Kal. Aug. editos, cf. Dio 60, 5, 3: *ἐν γὰρ δὴ τῇ Ἀγούστον νομηρία — ἠγωνίζοντο μὲν ἔπιοι — οὐ ὁ τοῦ Ἀρεως ναὸς ἐν ταύτῃ καθιέρωτο καὶ διὰ τοῦτο ἐτησίως ἀγῶσιν ἐτετέμητο*, institutos ob dedicationem templi Martis Ultoris in foro Augusti a. 752/2, cf. Mommsen l. l. Hoc loco de ludis a. d. IV idus Maias editis cogitandum videtur, nam ex eo quod infra Augustus, postquam de ludis Martialibus egit, mentionem feriarum Latinarum facit colligendum est hoc anno ferias illas post ludos Martiales fuisse, nec verisimile est ferias Latinas hac aetate mense Augusto (quo demum inde ab a. 824/71 factae sunt, cf. C. I. L. VI 2016) fuisse, cf. Mommsen Röm. Forsch. II, 105. C. I. L. VI p. 455.

ἄριστος. cf. Hesych. ἄριστον: ἕγιες ὀλοκλήρων. cf. Crinagor. 15, 3 (Anth. Pal. VII 376): *ἦν ὅδε καὶ μύθοισι καὶ ἦθει πάντα Σέλευκος ἄριστος.*

ὀλοκλήρως. ludit Augustus addens adiectivo „ἄριστος“ adverbium formatum ab adiectivo quod eandem significationem habet (cf. glossam Hesychii), ideoque addit *ut ita dicam.* (Coniectura ab Ernestio proposita: *et ut ita dicam ὀλοκλήρως* non est necessaria, nam vocabuli ὀλοκλήρως significatio satis nota erat, et aequè bene in mentem quam in corpus quadrat, quod non recte negavit Dorvillius apud Wolfium ad hunc locum). Sero demum ὀλοκλήρως

„per eosdem articulos et gradus producendus sit per quos frater
 „eius productus sit? Sin autem ἀλλοτριώσαι sentimus eum et
 „βεβλάσθαι καὶ εἰς τὴν τοῦ σώματος καὶ εἰς τὴν τῆς ψυχῆς ἀριότητα.
 „praebenda materia deridendi et illum et nos non est homini-
 „bus τὰ τοιαῦτα σκόπτειν καὶ μυκτηρίζειν εἰωθόσιν. Nam semper
 „aestuabimus, si de singulis articulis temporum deliberabimus.
 „καὶ προουκσιμένου ἡμῶν posse arbitremur eum gerere hono-
 „res neene. In praesentia tamen quibus de rebus con-
 „sulis, curare eum ludis Martialibus triclinium sacerdo-
 „tum non displicet nobis, si est passurus se ab Silvani

significat *ab omni parte*, cuius significationis Thes. Stephani (ed. Par.) haec tantum exempla affert: Ioann. Chrys. in Io. Hom. 35 vol. 2, p. 697. Eust. Opusc. p. 227, 20. Tzetzes Hist. II, 215. Amphil. p. 104. Graeca Graecis litteris scripsi, quod Augustum quoque fecisse puto.

articulos. quam vocem Augustus in deliciis habuisse videtur, nam infra redit. Articuli videntur minores distinctiones honorum esse quam gradus.

frater. Germanicus, qui quaestor fuit anno 760/7 (cf. Dio 55, 31) eodemque tempore augur factus esse videtur, cf. C. I. L. XIV 3942 = Dess. n. 173: [Ger]manico [T]i f. Augusti n. auguri q(uaestori), neque praeter ornamenta praetoria et triumphalia (a. 763/10, cf. Dio 56, 17) et imperium proconsulare, si vere a. 764/11 hoc accepit (cf. Mommsen StR. II³ 1158, 3 = II² 1101), ante consulatum ullo honore usus est, cf. C. I. L. III 334 = Dess. n. 174: Germanico Caesari Ti. f. Aug. n. q(uaestori), auguri, cos. design(ato) d.d.

Patet igitur hanc epistolam ante a. 760/7 scribi non potuisse, cum vero Augustus *articulos* et *gradus* scripserit numero plurali, etiam verisimilius est, post a. 763/10 eam scriptam esse.

productus. Ruhnkenius (Scholia in Suet.) ad hunc locum statuit producere dici de civilibus honoribus, provehere de militaribus. Minus recte, siquidem

apud Vell. II 128, 2 legimus: *in consularatus, censuras et triumphos provehere* et apud Tac. Hist. I 4: *dignitatem — a Domitiano longius provectam* (de aedilitate dictum et de praetura).

ἡλαττώσθαι. cf. Tac. Ann. VI 46: (Claudii) *imminuta mens*.

μυκτηρίζειν. hanc vocem e Lysia affert Pollux II 78: *μυκτηρίζειν δὲ Λύσιος καὶ τὸ μυσάττεισθαι, ἀπὸ τοῦ τῶ μυκτῆρι ἐνδείκνυσθαι τὸ δυσχεραίνειν*.

triclinium sacerdotum. cogitandum est de epulis post ludos datis, populo in foro, senatui in Capitolio, quarum curam septenviri epulones habebant. Quinam sacerdotes intellegendi sint, quorum triclinium Claudio curandum esset, mihi incertum, de Martis autem sacerdotibus, ut Bremi voluit, vix cogitandum esse videtur, possis tamen quoque cogitare de ipsorum epulonum triclinio.

Silvani. sic omnes codices praeter Vindobonensem priorem qui *Sillani* habet. Post Beroaldum tamen omnes editores scripserunt *Silvani* sine ulla causa, ut primus docuit Mommsen Eph. Epigr. I 67. Intellegitur enim, ut idem l. l. vidit, M. Plautius M. f. M. n. Silvanus, cuius filia Plautia Urgulanilla Claudio nupsit (cf. c. 26). Is consul cum Augusto fuit a. 752/2 (C. I. L. VI 448, 9730. X. 890, 5162), legatus Tiberii in bello Illyrico ob res ibi a. 761/8 gestas triumphalia ornamenta accepit (cf. Dio 55, 34, 6. Vell. II 112, 4. Suet. Tib. 20. — Dio 56,

C. 4. „filio homine sibi affini admoneri, ne quid faciat quod conspici
„et derideri possit. Spectare eum circenses ex pulvinari,

12, 2, cum cod. ut v. cl. Boissevain me docuit *Σιλανῶ* praebeat, incertum est, utrum *Σιλοvarῶ* scribendum sit an *Σιλανῶ*, cf. Vell. II 416, 4), et proconsul Asiae fuit (cf. Eckhel d. n. II 467. Waddington fastes n. 64). Huius elogium habemus prope Tibur ad pontem Anienis (ponte Lucano) loco antiquo ante monumentum Plautiorum repertum, cf. C. I. L. XIV 3606 = Dess. n. 921: *M. Plautius M. f. A. n. Silvanus cos. VII vir epulon(um). Huic senatus triumphalia ornamenta decrevit ob res in Ilyrico bene gestas. Lartia Cn f. uxor. A. Plautius M. f. Urgulanius vixit ann IX.*

Mater Silvani (cf. Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. IV 22) Urgulania est nota amica Liviae (cf. Tac. Ann. II 34. IV 21 sq.).

filio. filii Silvani consulis a. 752/2 fuerunt M. Plautius Silvanus, praetor urbanus a. 777/24 (cf. fasti Arvales C. I. L. I² 1 p. 71: *M. Plautius Silvanus urb(annus)* sc. praetor, cf. Tac. Ann. IV 22) et P. Plautius Pulcher, qui in elogio suo (C. I. L. XIV 3607 = Dess. n. 964) nominatur: *triumphalis filius augur III vir a. a. a. f. f. q(uaestor) Ti. Caes. Aug. V consulis (784/31) tr. pl. pr(aetor) ad aerar(ium)*. Filii Silvani non fuere A. Plautius cos. a. 772/29, et Q. Plautius cos. a. 789/36, (quos equidem suspicor filios fuisse (A.?) Plautii praetoris peregrini a. 755/2, cf. fast. Arv. C. I. L. I² p. 70), neque Tib. Plautius Silvanus Aelianus, cos. 798/45 cf. C. I. L. X 825, Eph. Epigr. 3 p. 204, is enim patricius fuit cf. Dessau C. I. L. XIV p. 394, quo honore filios consulis a. 752/2 destitutos fuisse ex eo patet quod Plautius Pulcher tribunatu functus est).

Horum duorum Silvani filiorum iam videndum, utrum Augustus significaverit. P. Plautius Pulcher fuit quaestor a. 784/31. Nepos autem Urgulaniae, cum sine dubio suo (i. e. vicesimo quinto) anno quaestor factus sit, a. 759/6 natus est. De hoc igitur Augustus cogitare non potuit. Itaque restat M. Plautius Silvanus, quem,

utpote praetorem a. 777/24, a. 747/7 natum esse ob causam supra dictam paene certum est. Fuit Claudii aequalis (tribus tantum annis minor natus) et, ut filius septemviri epulonis, maxime idoneus, qui Claudium doceret, quae in epulis recte struendis facienda essent. Priore uxore Fabia Numantina (ad quam spectat inscr. Lucensis C. I. L. XI 4362 = Dess. n. 935) repudiata, duxit Silvanus Apronium filiam L. Apronii cos. suff. a. 761/8, quam cum a. 777/24 in praeceps iecisset, in ipsa praetura venas secandas praebuit (cf. Tac. Ann. IV 22). Ceterum ex hoc loco novum subsidium accipimus ad solvendam quaestionem, quando haec epistula scripta sit, nam cum Silvanum togam virilem iam sumpsisse necesse sit, eamque demum sextum vel septimum decimum annum aetatis ingressus (cf. Marq. V. Priv. I² p. 128 sq.) sumere potuerit, patet epistulam scriptam esse post a. 763/10 vel etiam post a. 764/11.

homine sibi affini. quamquam negari non potest, Claudios Neronos coniunctos fuisse cum Plautiis Silvanis (profecto non per Urgulanium, cum Tacitus l. l. hoc non omisisset), hic locus tamen melius ita explicandus esse videtur, ut Plautium Urgulanillam, sororem M. Plautii Silvani, eo tempore, quo epistula scripta sit, Claudio iam nupsisse aut saltem iam desponsam fuisse putemus (cf. c. 26), quod tamen ante annum 763/10 fieri vix potuit (cf. *ibid.*).

conspici i. e. oculos hominum in se trahere ut infra *conspicietur* cf. Nepos Att. 5: *ut in neutram partem conspici posset*. Male Krallert Beiträge zur Kritik Lat. Aut. (Aurich 1882) II p. 400 pro *conspici corripi* legendum esse censuit, quod esset Augusti non convivantium.

ex pulvinari. Augustus pulvinar ad circum Maximum aedificaverat (cf. Monum. Ancy. IV 4: *pulvinar ad circum Maximum*), ex quo cum uxore et liberis

„non placet nobis; expositus enim in fronte prima spectaculo-
rum. conspicietur. In Albanum montem ire eum, non placet
nobis, aut esse Romae Latinarum diebus. Cur enim non
praeficitur urbi, si potest sequi fratrem suum in montem?

„Habes nostras, mea Livia, sententias, quibus placet semel
de tota re aliquid constitui. ne semper inter spem et metum

nonnunquam circenses spectabat (cf. Aug. 45). Propinquos Augusti quoque ibi sedisse, ex hoc loco discimus, ludosque Martiales in circo Maximo editos esse.

in fronte prima spectac. ubi pulvinar fuerit in circo Maximo non novimus, cf. Marq. S. V. III² p. 507 A. 10. Idem sine dubio significatur Dio 59, 7, 4: οὐ μέντοι καὶ αὐτὸς τοῖς ἡρώδοις ἀπειρήμηνεν (ὁ Γάιος), ἀλλ' ἐκ προέδοας μετὰ τε τῶν ἀδελφῶν καὶ μετὰ τῶν συνεισέτων τῶν Ἀργουσιέων συνεθέσαστο.

in montem Albanum. in fastigio montis Albani (hodie Monte Cavo) templum Iovis Latiaris exstructum erat, cui feriis Latinis a consulibus taurus niveus sacrificabatur.

praeficitur urbi. feriarum Latinarum causa, cum consules et omnes ceteri magistratus in montem Albanum irent, praefectus urbi relinquebatur, quem consul, qui posterior urbe egrediebatur, creabat. Posterioribus temporibus liberae rei publicae (cf. Junius Gracchanus apud Gellium XIV 8: *cum ex ea aetate praefectus fiat, quae non sit senatoria*) praefecti urbi relinquebantur nondum senatoriae aetatis. Quem morem principes non solum retinuerunt, sed etiam iuvenibus senatorii ordinis saepe sub iis praefectura data est ante vigintiviratum cf. C. I. L. VI 1421. XIV 3609. VI 1343 = Dess. n. 1051. 1104. 1127, cognatis et filiis suis vel paulo post togae virilis diem cf. Tac. Ann. IV 36. Suet. Nero 7. Vita Marci 4: *virilem togam sumpsit quinto decimo aetatis anno — nec multo post praefectus feriarum Latinarum fuit.* Claudius igitur quod ad aetatem attinet, talis muneris capax erat.

sequi fratrem suum. multae causae,

quas singulis notis ad hanc epistolam dedimus, iam a nobis allatae sunt. cur epistula post a. 763/10 vel etiam post a. 764/11 scripta esse putanda sit; at ex hoc loco certum annum eruere posse nobis videmur. Romae enim fuit Germanicus quo tempore feriae Latinae celebratae sunt, quaerendumque nobis est, quo anno Germanicus Romae degere potuerit post a. 761/8, ante quem et etiam quo durante epistula scribi non potuit propter aetatem Silvani. Romae autem non fuit Germanicus a. 762/9, cum in Dalmatia mansit (Dio 56, 44) usque in mensem Septembrem (Vell. II 117), neque a. 764/11, quo anno proconsulari imperio donatus (Dio 56, 25) Tiberium in Germaniam comitatus est, neque inde ab a. 766/13, quo solus in Germaniam missus est. (Suet. Gai. 8). Restant igitur a. 763/10 et a. 765/12. Quod ad priorem attinet, non verisimile est, eum tunc Romae fuisse, quamquam certum de hac re testimonium non habemus, deficiente folio in cod. Veneto Dionis 56, 24; certo tamen a. 765/12 consul per totum annum Romae fuit. Huic anno epistula tribuenda est, cum consulem Germanicum fuisse diserte indicet vocabulum *sequi*. Quid enim Germanico cum feriis Latinis nisi consuli? neque Claudius fratrem sequi diei potuit nisi frater magistratus fuit, quod fuit non a. 763/10 sed a. 765/12. Certum igitur est hanc epistolam scriptam esse initio (nam Tiberius adhuc in Italia fuit, ut docent vocabula: *collocutus sum*) anni 765/12. Hoc anno Claudius unum et vicesimum annum ingressus erat, (qua aetate Germanicus olim iam quaestor fuerat), tempusque erat deliberandi, quid eo

C. 4. „fluctuemur. Licebit autem, si voles, Antoniae quoque nostrae „des hanc partem epistulae huius legendam.” Rursus alteris litteris:

„Tiberium adulescentem ego vero, dum tu aberis, cotidie „invitabo ad cenam, ne solus cenet cum suo Sulpicio et Athe- „nodoro. Qui vellem diligentius et minus μετεώρως deligeret sibi „aliquem, cuius motum et habitum et incessum imitaretur. „Misellus ἀτυχεῖ · nam ἐν τοῖς σπουδαίοις, ubi non aberravit eius „animus, satis apparet ἡ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ εὐγένεια.”

Item tertiis litteris:

„Tiberium nepotem tuum placere mihi declamantem „potuisse, peream nisi, mea Livia, admiror. Nam qui

faciendum esset, praesertim cum consentaneum esset Germanicum fratrem suum praefectum urbi relicturum esse.

ego vero. vero saepe pronomini additur in responsione affirmativa. Livia ergo ab Augusto petisse videtur, ut Claudium se absente observaret.

Sulpicio. idem procul dubio, quem c. 41 (ubi Sulpicius Flavus appellatur) Suetonius tradit adiutorem Claudii in conscribendis historiis fuisse.

Athenodoro. nomen indicat eum libertinum fuisse, atque suspicor, hunc ipsum (natalium restitutione equitem Rom. factum, cf. Hirschfeld. Verw. Gesch. I p. 136 A 2) vel filium eius (malo tamen cogitare de ipso libertino) esse eum quem sub Nerone (post a. 815/62) praefectum annonae fuisse indicat inscriptio urb. C. I. L. VI 8470 = Dess. n. 1535: *Carpus Aug. lib. Pallantianus adiutor Claudi Athenodori praef. annonae fecit sibi et Claudiae Cale coniugi piissimae et Ti. Claudio Quir. Antonino filio et Ti. Claudio Romano vernae et libertis libertab. posterisque eor.* Ad eundem Hirschfeld suspicatus est pertinere titulum Puteolanum Eph. Epigr. 8 n. 396: *Ti. Claudius Athenodori libertus Hyginus sibi et Nymphæ coniugi suae.*

qui vellem — εὐγένεια. locus a prioribus interpretibus varie explicatus et emendatus recte demum explicari potuit

postquam Rothius e cod. Memmiano et Parisino 6146 dedit: *nam ἐν τοῖς σπουδαίοις* pro vulgata lectione: *Ἀτυχεῖ πάντῃ ἐν τοῖς σπουδαίοις λίαν.*

qui i. e. Claudius. Male hoc vocabulum Baumgarten-Crusius explicavit, dicens *qui* idem esse quod *quam*; *qui* enim semper est *quo modo*, numquam *quam*. Alii-ut Bremius, per vocabulum *qui* significari Athenodorum putaverunt, vel, ut Ernestius (qui hanc ob causam *deligerent* legendum esse censuit), Athenodorum et Sulpicium, simul Athenodorum paedagogum illum, cuius mentionem supra Suetonius fecit, fuisse concientes, quasi paedagogus olim superiumentariis idoneus fuisset ad deligendum eum, cuius incessum Claudius imitaretur. Cum iis quae Augustus hoc loco de Claudio dixit, egregie conspirant, quae Suetonius c. 39 tradidit: *homines in eo mirati sunt et oblivionem et inconsiderantiam, vel ut graece dicam μετεωρίαν et ἀβλεπίαν.*

incessum. Romani summopere curabant ut pueri bonum incessum haberent, cuius rei cura imprimis paedagogis imposita erat (cf. Sen. ep. 94, 8, 9).

De Claudio ridiculo incessu cf. c. 30. ἐν τοῖς σπουδαίοις. haec verba male Bremius explicavit: inter viros doctos. Est enim: in rebus gravioribus (opp.: τὰ φασίλα).

„tam ἀσφῶς loquatur, qui possit cum declamat σασῶς dicere „quae dicenda sunt, non video.”

Nec dubium est, quid post haec Augustus constituerit et reliquerit cum nullo praeter auguralis sacerdotii honore impertitum, ac ne heredem quidem nisi inter tertios ac paene extraneos e parte sexta nuncuparet,

*Dio 60, 2, 2 = Suidas s. v. Κλαυδίου. καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῆ Φωνή-
ματι ἐσφάλλετο.*

ἀσφῶς loquatur. cf. c. 30: *praeterea linguae titubantia.* Quod vitium, quo Claudius praesertim iratus laborabatur, tangit Sen. Apocol. 5, 2: *nescio quid illum minari — respondisse nescio quid perturbato sono et voce confusa;* 5, 3: *vocem nullius terrestris animalis, sed qualis esse marinis beſtias solet;* 6, 2: *quid diceret, nemo intellegebat.*

Constituerit et reliquerit. haec ferri non possunt, nam Wollfus et Bremius, qui anacoluthon quod vocant, adesse et post *et* mente supplendum esse statuerunt *quin*, exempla talis anacoluthi afferre omiserunt. Torrensius pro *quid* legendum esse coniecit *quin*, non recte, cum *constituerit* sine obiecto stare non possit. Meliora, quod ad sensum attinet, dederunt editio Stephani pro *et* praebens *qui* et Ernestius, qui ante *et* inserendum esse putavit *cum*; sed haec quoque nimis a tradita lectione recedunt. Leniore medela locum sanare mihi posse videor scribens *ut pro et.* Eodem sensu, quo *ut valet ita ut*, haec particula usurpatur Aug. 13: *Nec successum victoriae moderatus est sed — in splendissimum quemque captivum non sine verborum contumelia saevit; ut quidem uni — respondisse dicatur.* Aug. 20: *Reliqua per legatos administravit, ut tamen — aut interveniret aut non longe abesset.*

praeter. adverbialiter dictum ut Ner. 56: *praeter unius dei Syriae.* Gell. I 23, 13: *praeter ille Papirius.* Plura

exempla congegit Oudendorpius ad hunc locum.

auguralis sacerdotii. anno 760/7 vel 761/8, quo arcus Ticinensis extractus est, nondum Claudius augur erat cf. C. I. L. V 6416 = Dess. n. 107, 40: *Ti. Claudio Drusi Germanici f. Neroni Germanico.* Auguratum testantur inscriptiones C. I. L. III 381: [*Ti. C*] *laudio Drusi [Ger]manici fil. Neroni Germanico auguri sodali Augustal(i) sodali Titio cos.*; et V 24 = Dess. n. 198: [*Ti. C*] *laudio [Dru]si German. f. Neroni Germanico auguri sodali Aug. sodali Titio cos.* In titulis Claudii principis auguratum mentio non fit, in nummo tamen (Eckhel d. n. VI 241 = Cohen Claud. n. 56), aversa habet: *augur cos III.*

honore impertitum. cf. Aug. 25: *socios — numquam donis impertiendos putavit.* Ner. 37: *neque-quemquam osculo impertit.* Sic iam Ter. Eunuch. 270: *Plurima salute Parmenonem summum suum impertit Gnatho* cf. Nepos Att. I, 3. Cicero et ceteri melioris ut aiunt Latinitatis auctores dixerunt impertire *alicui aliquid* nec aliter Suet. Aug. 10. Tib. 50.

Sola commendatio Augusti sufficiebat ut Claudius a XVII tribubus augur crearetur, cf. Momms. StR. II² 410 sq. = II² 4055 sq.

nisi inter tertios. cf. Aug. 101: *tertio gradu* (heredes): *propinquos amicosque complures.* Tac. Ann. I 8.

inter extraneos i. e. inter eos qui vix cognati nominari potuerunt.

nuncuparet. ita c. Memmianus et

C. 4. legato quoque non amplius quam octingentorum sestertiorum prosecutus.

V. Tiberius patruus petenti honores consularia ornamenta detulit: sed instantius legitimos flagitanti id solum codicillis

alii, quamquam Rothius *nuncupavit* dedit editionem Romanam I secutus, non recte ut ipse dicit praef. p. XXXVI. In duobus sententiis consecutivis coordinatis scriptores nonnumquam perfecto et imperfecto promiscue usi sunt. Cf. Kühner Gr. Lat. II p. 780, qui tamen sine causa, me iudice, distinxit inter locos, ubi post Imperfectum Perfectum invenimus, et eos, ubi post Perfectum Imperfectum. Suetonius ita dixit Tib. 52: *ut elevarit — increparet*. Caes. 39: *ut manerent — exanimati sint*. Gai. 60: *ut convocarent* (non recte Oudendorpius: *convocarint*) — *censuerint*. Alia exempla congescit Rothius praef. p. XXXV.

legato quoque. codd.: *legatoque* quo retento post *prosecutus* expectaremus fuerit (sic Gronovius) vel *sit*, quod ante sequens vocabulum *Tiberius* facile omitti potuit. Magis tamen mihi placet id, quod Ernestius excogitavit, Rothius in textum recepit, pro *que* scribendum esse *quoque*. In fine c. 6 fere eadem verba legimus: *legato etiam prosecutus*.

non amplius octingentorum sestertiorum. de legatis ab Augusto datis cf. Suet. Aug. 101: *legata varie dedit, prodicitque quaedam ad vicies sestertium*. Tac. Ann. I 8: *legata non ultra civilem modum*. Dio 56, 32, 2: *κτίματα δὲ καὶ χρήματα πολλὰ πολλοῖς καὶ τῶν προσηκότων οἱ καὶ τῶν ἀλλοτρίων — δοθῆναι ἐκέλευσε*. Claudius octingenta sestertia accipiens, ne inter eos quidem qui legatis donati sunt, primum locum obtinuit.

petenti. sc. a Tiberio, nam quamquam apud consules quoque Claudius se candidatum profiteri potuit, sine dubio apud principem, patruum suum, hoc facere maluit, cum qui a principe nominati erant, non facile repulsam ferrent.

Tiberius tamen in hac quoque re observans, quae Augustus constituerat, Claudii nomen non accepit, atque in solacium ornamenta consularia dedit.

honores. iam a. 768/15. quo Claudius annum quartum et vicesimum agebat, quaesturam petere potuit.

consularia ornamenta i. e. vestem senatoriam (quam Claudius ut senatoris filius iam habebat), ius togam praetextam diebus festis gerendi, spectandi in orchestra, epulandique publice inter consulares, cf. Momms. StR. I³ 459 A 3 = I² 443. Claudius primus videtur fuisse, qui senator non factus, ornamenta accepit, ut Tiberius quoque primus ornamenta equiti Romano dedit, cf. Dio 57, 19, 7: *τοῦτον (τὸν Σημανόν) ὁ Τιβέριος — ταῖς τε στρατηγικαῖς τιμαῖς ἐδόσθησεν, ὃ μὴ πῶ πρότερον μηδενὶ τῶν ὁμοίων οἱ ἐγεγόνει*, cf. Momms. l. l. I³ 463 = I² 447.

detulit i. e. senatus, auctore Tiberio, Claudio ornamenta consularia decrevit. Ita enim factum esse docent Philo in Flaccum c. 7: *Ἀγρίππαν — ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων βουλῆς τετιμημένον στρατηγικαῖς τιμαῖς*. Dio 58, 12, 7: *Αλάζωνι μὲν τὰς τῶν τεταμενκότων, Μάκρωνι δὲ τὰς τῶν ἐστρατηγηκότων ἔδωκαν*, et titulus urbanus C. I. L. VI 798 = Dess. n. 1448: *Cn. Octavius Titinius Capito — eodem (divo Nerva) auctore ex s(enatus) c(onsulto) praetoriiis ornamentis*. cf. Momms. StR. I³ 467 A 1 = I² 450.

legitimos. ornamenta enim nihil valebant ad veros honores petendos.

codicillis. codicilli ad praesentes mittebantur, epistulae ad absentes. cf. Sen. ep. 55, 11: *adeo tecum sum, ut dubitem an incipiam non epistulas sed codicillos tibi scribere*. Morem scribendi etiam ad praesentes primus Caesar introduxerat, quem Augustus secutus erat, cf. Plut. Caes. 17: *λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμά-*

rescripsit, quadraginta aureos in Saturnalia et Sigillaria misisse ei. Tunc demum abiecta spe dignitatis, ad otium concessit, modo in hortis et suburbano, modo in Campaniae secessu delitescens, atque ex contubernio sordidissimorum hominum super veterem segnitiae notam ebrietatis quoque et aleae infamiam subiit.

VI. Cum interim, quamquam hoc modo agenti, numquam aut officium hominum aut reverentia publice defuit.

Tac. Ann. XII 49. Erat Cappadociae procurator Iulius Paelignus, ignavia animi et deridiculo corporis iuxta despiciendus, sed Claudio perquam familiaris, cum privatus olim conversatione scurrarum iners otium oblectaret.

των τοῖς φίλοις ὁμίλειν Καίσαρα ποῶ-
τον μνησθήσασθαι. Suet. Aug. 84. Tac.
Ann. IV 39.

aureos. aureus post Caesarem dictatorem centum sestertiorum vel viginti quinque denariorum erat, cf. Dio 55, 42, 4: χρυσῶν γὰρ δὴ καὶ ἐγὼ τὸ νόμισμα τὸ τὰς πέντε καὶ εἴκοσι δραχμῆς δυνάμενον κατὰ τὸ ἐπιχρόσιον ὀνομάζω.

Saturnalia et Sigillaria. Saturnalia, quae sub Augusto et Tiberio per tres dies celebrabantur (quamquam enim vera Saturnalia sub imperatoribus quoque unius diei fuerunt, Augustus per triduum ferias iudiciarias servari iusserat, cf. Macrob. 1, 10, 4. 23, Momms. ad C. I. L. I² 1 p. 337), sequebantur Sigillaria, quae nomen traxerunt a sigillis, quibus pueri donabantur cf. Macr. 1, 10, 24: *Sed Sigillariorum adiecta celebritas in septem dies discursum publicum et laetitiam religionis extendit.*

dignitatis. sc. senatoriae ut Tac. Ann. III 17: (ut) *M. Piso exuta dignitate relegaretur.*

secessu Campaniae. Claudius vilam Pompeiis possedisse videtur, cf. c. 27: *Drusum Pompeiis impuberem amisit.*

sordidissimorum hominum. e quibus duos novimus: Paelignum, qui a. 804/51 procurator Cappadociae fuit, cf. Tac. Ann. XII 49, et P. Petronium eos a. 772/19 (de quo vide Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. III 49), cf. Sen. Apocol. 14, 2: *tandem procedit*

P. Petronius, velus convictor eius, homo Claudiana lingua disertus. Lehmann (Claudius und seine Zeit p. 82) his duobus tres addidit: Babam, Augurinum et Theogonium; sine causa, ut mihi videtur. Nam neque ex Suetonii (huius vitae c. 40) verbis: *ego tibi Telegenius* (ita Rothius) *videar?* neque ex Senecae Apocol. 3, 4: *Aperit tum capsulam et tres fusos profert: unus erat Augurini, alter Babae, tertius Claudii.* „Hos, inquit, tres uno anno exiguis intervallis temporum divisos mori inbebo nec (ne Wehlius) *illum incomitatum dimittam. Non oportet enim eum, qui modo se tot milia hominum sequentia videbat, tot praecedentia, tot circumfusa, subito solum destitui. Contentus erit his interim convictoribus*” colligendum est eos Claudii sub Tiberio victores fuisse.

aleae infamiam. solis enim Saturnaliorum diebus alea ludere licebat cf. Marq. V. Priv. II² p. 849 A 1. De Claudio aleae studioso cf. c. 33.

officium hominum — reverentia publice. ut solet Suetonius (cf. huius vitae c. 43. 45. 46. 48. 22, Baumgarten—Crusius Index Suet. p. 833) hoc quoque loco breviter praemittit ea, de quibus singulis mox fusius dicet. Vocabula *officium hominum* enim pertinent ad studii et reverentiae documenta, quae equester ordo Claudio dedit; *reverentia* autem ad ea, quae senatus utpote pro populo Romano agens, decrevit.

C. 6. Equester ordo bis patronum eum perferendae pro se legationis elegit, semel cum deportandum Roman corpus Augusti humeris suis a consulibus exposceret, iterum cum oppressum Seianum apud eosdem gratularetur; quin et spectaculis advenienti

Suet. Aug. 100. (corpus) a Bovillis equester ordo suscepit urbique intulit atque in vestibulo domus collocavit.

Dio 56, 31, 2. τὸ δ' οὖν σῶμα τὸ τοῦ Αὐγούστου — πρὸς δὲ τῇ Ῥώμῃ γενόμενον οἱ ἰππῆς παραλαβόντες νυκτὸς ἐς τὸ ἄστῦ ἐσεκόμισαν.

Dio 58, 13, 2. ἐπεὶ δὲ ἔμαθεν αὐτὸν (τὸν Σηιανὸν) ἀπολωλῶτα, ἔχαιρεν ὥσπερ εἰκὸς ἦν, οὐ μέντοι καὶ τὴν πρεσβείαν τὴν πεμφθεῖσαν ἐπὶ τούτῳ προσεδέξατο, καίπερ πολλῶν μὲν παρὰ τῆς βουλῆς πολλῶν δὲ καὶ παρὰ τῶν ἰππέων τοῦ τε πλήθους, ὥσπερ καὶ πρὶν, σταλέντων.

equester ordo i. e. equites equo publico, quorum unus Claudius erat, (cf. Suet. Gai. 15: *patrum Claudium, equitem R. ad id tempus.* cf. Dio 59, 6, 6 = Zon. XI, 5 p. 449), quamquam senatoriae originis, cf. Isidor. orig. 9, 4, 12: *quamvis senatoria quisque origine esset, usque ad legitimos annos eques Romanus erat, deinde accipiebat honorem senatoriae dignitatis* (Mommsen StR. III p. 507 A 2).

bis. de priore legatione praeter Suetonium nemo quidquam tradidit, tertiae tamen legationis mentionem facit Dio 59, 6, 6: *οἶτος (ὁ Κλαύδιος) γὰρ ἔν τε τοῖς ἰππεῦσι μέχρι τότε ἐξεταζόμενος καὶ πρεσβευτῆς πρὸς τὸν Γάιον μετὰ τὸν τοῦ Τιβερίου θάνατον ὑπὲρ τῆς ἰππάδος πεμφθεῖς.*

patronum. ordo equester ultimis liberae reipublicae temporibus et sub primis principibus, quamquam nulla legitima potestate praeditus, decreta honorifica fecit, legationes misit, votaue suscepit, cf. Momms. StR. III p. 525sq. Sic L. Antonius frater triumviri ab equestri ordine patronus vocatus est, cf. Cic. Phil. VI 5, 13: *altera (statua) ab equitibus Romanis equo publico, qui item ascribunt „patrono“.* VII 6, 16: *Est enim (Lucius) — patronus centuriarum equitum Romanorum.* Eodem nomine Claudius honoratus est, qui, quamquam ipse quoque eques R., etiam plus erat utpote filius senatoris.

perferendae legationis. Genitivus Gerundivi (quem Praedicativum appellare solemus) pendet ab obiecto ad causam indicandam. Cf. Liv. 36, 27, 2: *pacis petendae oratores miserunt.* Sall. Hist. fr. 1, 56, 3: *M. Aemilius exercitum opprimendae libertatis habet.* Tac. Ann. VI 30: *pecuniam — omittendae delationis ceperant.* cf. Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. II 59. Kühner Gr. Lat. II p. 552.

a consulibus. Sex. Pompeio, Sex. Appuleio, cf. C. I. L. III 717. VI 10051. IX 1598. 4192 X 6639. III Suppl. 7301.

A consulibus hoc loco et c. 12: *ius nundinarum a consulibus petiit* valet: *a consulibus et senatu.* Senatus enim solus remittere poterat quae de funeribus constituta erant, cf. Cic. Phil. 9, 7, 17: *Senatum censere — aediles curules edictum, quod de funeribus habeant, Ser. Sulpicii — funeri remittere,* cf. Momms. StR. II² 510, A. 1 = II² 499.

oppressum Seianum. a. d. XV Kal. Novembr. a. 784/31, cf. Tac. Ann. VI 25. Eph. Epigr. 7, p. 424, 3 = Dess. n. 158. De L. Aelio Seiano cf. Pauly—Wissowa Real-Enc. I p. 529 sqq.

apud eosdem. consules tunc fuerunt L. Fulcinus Trio, P. Memnius Regulus, cf. fast Arv. C. I. L. I² 1 p. 71. X 1233. Ut ex Dione (58, 13, 2) patet, Tiberius legatos a senatu, equestri ordine, plebe missos recipere noluit. Equestri ordini igitur gratulandum erat apud senatum,

assurgere et lacernas deponere solebat. Senatus quoque, ut ad numerum sodalium Augustalium sorte ductorum

Tac. Ann. I 54. Idem annus (767/14) novas caerimonias accepit addito sodalium Augustalium sacerdotio, — Sorte ducti e primoribus civitatis unus et viginti: Tiberius Drususque et Claudius et Germanicus adieciuntur.

nam sicut princeps per senatum cum populo communicabat, quae dicenda habebat, ita senatus (et pro eo consules) internuntius erat inter populum et principem.

Quamquam consulibus liberum arbitrium erat, utrum legatos equestris ordinis in senatum introducere vellent necne (cf. Momms. StR. III p. 960 A 1), ex verbis: *apud eosdem* non colligendum est, apud consules tantum verba a Claudio facta esse, cf. Ner. 7: *apud eundem consulum — verba fecit.* Nero autem sine dubio in senatu orationem habuit. Claudius non legatus fuit, nisi ad principem, vel in rebus ad principem familiamque eius pertinentibus. Sic non audimus eum legatum fuisse ordinis equestris ad Seianum a. 782/29 (Dio 58, 2, 8).

spectaculis. Suetonius temporis momentum significare solet per simplicem Ablativum. Maleolin Oudendorpius voc. *spectaculis* explicavit per *de sedilibus.*

assurgere. quod facere spectatores debebant principi et magistratibus. Hac tamen aetate idem in honorem affinium principis facere solebant, cf. Aug. 56: *Eisdem* (filiis suis) *praetextatis adhuc resurrectum ab universis in theatro et a stantibus plausum, gravissime questus est.* cf. Mommsen StR. I³ 398 A 1 = I² 382.

lacernas deponere. lacernati igitur sedebant, quamquam Augustus veterat ne cives Romani spectaculis lacernati vel paenulati adessent, cf. Suet. Aug. 40: *negotium aedilibus dedit, ne quem posthac paterentur in foro circove nisi positis lacernis togatum consistere.* c. 44: *sanctique ne quis pul-latorum media cavéa sederet,* cf. Mommsen StR. III p. 220, A 2. Claudium

igitur equites R. ita coluerunt, ut praesente eo togati sederent. Lacerna erat amiculum amplum, cucullum habens, quod supra togam gestabatur. (cf. Marq. V. Priv. II² p. 568, A 1 sq.) Non recte mihi Sittl „die Gebärden der Griechen u. Römer“ p. 154 A 5 locum nostrum ita accepisse videtur, ut equites capita, antea cucullis tecta, aperuisse intelligendi essent; hoc enim, (quod simul ab equitibus factum esse, per se patet) non dicitur lacernas deponere, sed caput aperire cf. Sall. Hist. 5, 13. Val. Max. 5. 2. 9.

senatus. qui et nova sacerdotia instituebat, modumque creandi sacerdotes decernebat, et ipsos sacerdotes creabat. cf. Tac. Ann. III 19: *Caesar auctor senatui fuit Vitellio atque Veranio et Servaeo sacerdotia tribuendi.* Oratio Claudii de iure honorum Gallis dando Col. II lin. 13: *cuius liberi fruuntur quaeso primo sacerdotiorum gradu.*

ad numerum. quattuor supra numerum adiecti sunt: Tiberias, Drusus, Germanicus et Claudius (cf. Tac. Ann. I 54). Quae res simul indicat, Claudium a senatu principis familiae adnumeratum fuisse.

Ad numerum et supra numerum promiscue dicitur, cf. C. I. L. VI 1984: [a]dlectus ad numerum ex senatus c(onsulto). nummus Neronis (Eckhel D. N. VI p. 260 = Cohen Nero n. 55): *coopt(atus) in omn(ia) con(legia) supra num(erum) ex senatus c(onsulto).*

sodalium Augustalium. ita enim novi sacerdotes appellati sunt. Sacrarium habuerunt Bovillis, (dedicatum 769/16 cf. Tac. Ann. II 41) ubi fasti huius collegii reperti sunt (C. I. L. VI 1984—2000).

Claudium sodalem Augustalem fuisse testantur tituli, supra iam ascripti, C. I. L. V 24 = Dessau n. 198. C. I. L. III 381.

C. 6. extra ordinem adiceretur, consuit et mox ut domus ei, quam incendio amiserat, publica impensa restitueretur, dicendaeque inter consulares sententiae ius esset. Quod decretum aboliturum est, excusante Tiberio imbecillitatem eius ac damnum liberalitate sua resarturum pollicente. Qui tamen moriens et in tertiis heredibus eum ex parte tertia nuncupatum, legato etiam circa

Alterum exemplum reverentiae senatus erga Claudium tradit Tac. Ann. III 48, narrans senatum gratias egisse Tiberio, Liviae, Antoniae et Agrippinae, Druso et Claudio ob vindictam Germanici. Quod fortasse sponte omisit Suetonius, cum initio Claudii mentio non facta esset (cf. Tac. I 1.).

extra ordinem. i. e. extra sortem, cf. Tac. Ann. I 54.

domus—quam incendio amiserat. Gilbert. (Geschichte und Topographie der Stadt Rom.) III p. 348 A. 1 suspicatus est, domum Claudii in monte Caelio fuisse, cum postea templum eius ibi fuerit. Cui suspicioni perquam incertae ne favet quidem, quod constat sub Tiberio a. 780/27 montem Caelium deustum esse, pretiumque restitutum esse a Tiberio dominis insularum. cf. Tac. Ann. IV 64: *ignis violentia urbem ultra solitum affecit, deusto monte Caelio; feralenque annum ferebant et omnibus adversis susceptum principi consilium absentiae,—ni Caesar obviam isset tribuendo pecunias ex modo detrimenti.* Suet. Tib. 48. Nam ex verbis, quae Tac. I. l. sequuntur: *Actaeque ei grates apud senatum ab illustribus fama-que apud populum, quia sine ambitione aut proximorum precibus, ignotos etiam et ultro accitos munificentiam iuverat,* patet Tiberium sponte munificentiam exhibuisse, nostroque igitur loco de incendio anni 780/27 sermonem non esse.

dicendae inter consulares sententiae. Suetonius partem decreti omisit, in senatus consulto enim scriptum quoque fuisse: *ut Claudius senator esset,* per se patet, cum his verbis non additis senatus consultum bonum sensum non habuisset. Claudio igitur senatus eadem decrevit,

quae olim Augusto data erant, cf. Mon. Ancyrae. I, 3: *[sen]atus decretis honor[ificis in ordinem suum [me adlegit C. Pansa A. Hirtil]o consulib[us] c[on]sulat[us] rem locum s[ententiae dicendae mihi dans];* ubi Graeca versio habet: *ἐν τῇ τάξει τῶν ἑπιτα[κτώ]ν [ἅμα τ]ὸ σ[υν]βου[λί]ον-λεῖπει δοῦσα.* cf. Momms. StR. I³ 458 A 3 = I² 442. Ex hoc loco colligendum est, id, quod Suetonius supra (c. 5) tradidit: *Tiberius — petenti honores consularia ornamenta detulit;* post hoc senatus consultum factum esse, Tiberiumque, senatus consulto abolito, Claudio in solacium ornamenta consularia dedisse. (Haec quoque videtur esse opinio Mommseni StR. I³ 464 A 3 = I² 443 A 1).

abolitum. senatusconsultum igitur, delatione ad aerarium iam facta, ratum erat, neque Tiberius antea intercesserat. Nunc tamen auctore Tiberio senatus decrevit, ut senatusconsultum de Claudio antea factum induceretur, tabulaeque in qua perscriptum erat deleteretur. Cf. Caes. 16: *inducto priore decreto.* Tac. Ann. VI, 2: *neque ut ultra abolitionem sententiae suaderet.* Momms. StR. III 1014, A 1.

tertiis heredibus. primi erant Gaius et Tiberius Drusi filius aequis partibus (I. l.).

legato. cf. Tib. 76: *dedit et legata plerisque.* Legata, quamquam ipsum testamentum Tiberii abolevit, Gaius persolvit. cf. Suet. Gai. 16. Dio 59, 1, 4. 2, 1.

nuncupatum. cf. Gaius II 104: *testator tabulas testamenti tenens ita dicit: „haec ita ut in tabulis cerisque scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor, itaque vos Quirites testimonium mihi perhibite” et hoc dicitur nuncupatio.*

sestertii vicies prosecutus commendavit insuper exercitibus ac senatui populoque R. inter ceteras necessitudines nominatim.

VII. Sub Gaio demum fratris filio, secundam existimationem circa initia imperii omnibus lenociniis colligente, honores auspicatus consulatum gessit una per duos menses;

Suet. Gai. 15. Incendebat et ipse studia hominum omni genere popularitatis.

Dio 59, 3, 1. δημοκρατικώτατός τε γὰρ εἶναι τὰ πρῶτα δόξας (ὁ Γάιος).
 „ „ 6, 1. = *Zon. XI 5 p. 449.* τοῦς βουλευτὰς — πολλὰ ἐκολλάκευσε.

Suet. Gai. 15. patrum Claudium, equitem Romanum ad id tempus, collegam sibi in consulatu assumpsit (Gaius).

Suet. Gai. 17. Consulatus quattuor gessit, primum ex Kal. Jul. per duos menses.

Dio 59, 6, 6 = Zon. XI, 5 p. 449. ἐπειδὴ ἐκεῖνοι (Πρόκλος καὶ Νίγριος) τὸν ἔκμηνον ἐς ὃν ἀπεδεδείχαστο διήρξαν, οὕτω δὲ καὶ αὐτὸς ὑπάτευσε, τὸν Κλαύδιον τὸν Θεῖον προσλαβών, οὗτος γὰρ — καὶ ὑπάτευσεν ἄμα καὶ ἐβούλευσεν.

Dio 59, 7, 9. ταῦθ' οὕτως ἐν τῇ ὑπατείᾳ ἔπραξε (ὁ Γάιος), δύο τε μηνὶ καὶ ἡμέραις δώδεκα αὐτὴν σχών.

sestertii. ita recte Rothius, Gronovium secutus, edidit pro codd. lectione *sestertium*, nam *sestertium* cum adverbio numerali coniunctum declinatur, ut docent loci, ubi Ablativus invenitur Aug. 41. Caes 50. Tib. 48. Gai 39. Ner. 27. Genitivi exemplum praeter hunc locum et Aug. 30: *margaritas quingenties sestertii* (hoc quoque ex emendatione Gronovii pro *sestertium*) apud Suet. non invenitur, exstat tamen Liv. 45, 4, 1: *Summam sestertii decies in aerarium intulit.* Cic. Phil. 2, 37, 95: *syngrapha sestertii centies per legatos facta.* Sen. Quaest. Nat. 4, 46, 4: *hominem avarum, sestertii milies servum.*

commendavit — exercitibus ac senatui. haec non est ea commendatio, qua principes filios suos vel in successionem imperii ascitos senatui commendare solebant, ut Augustus Germanicum (Dio 56, 26, 2), Tiberius nepotes Neronem et Drusum commendavit (Suet. Tib. 54. Tac. Ann.

IV 8), Claudius postea Neronem imperii iam capacem esse declaravit (Zon. XI, 41, p. 471), cf. Momms. StR. II² 1128 A 5 = II² 1082; (Tiberius enim testamento suo indicaverat, ut nepotes sibi succederent (cf. Suet. Gai. 14. Momms. StR. II² 1135 A 5 = II² 1079)); sed hac commendatione Tiberius declaravit, Claudium non privatam esse, sed domui suae adnumerandum debitaque reverentia colendum esse. cf. Momms. l. l. II² 810 A 1 = II² 793.

Huc pertinet id, quod Tacitus (Ann. VI 46) tradidit, Tiberium paulo ante exitum suum in animo habuisse Claudium successorem sibi relinquere, mentem tamen imminutam eius obstitisse.

inter ceteras necessitudines. cogitandum est de sororibus Gaii Caesaris Iulia Agrippina, Iulia Drusilla, Iulia Livilla.

lenociniis. lenocinia sunt verborum factorumque illecebrae, aptae ad populum sibi conciliandum, cf. Suet. Gai. 39:

C. 7. evenitque ut primitus ingredienti cum fascibus forum praetervolans aquila dexteriore humero consideret. Sortitus est et de altero consulatu in quartum annum; praeseditque nonnumquam spectaculis in Gaii vicem, acclamante populo: „Feliciter” partim „patruo imperatoris” partim „Germanici fratri!”

Suet. Gai. 18. Neque spectaculis semper ipse praesedit, sed interdum aut magistratibus aut amicis praesidendi munus iniunxit.

nihil non fraudis ac lenocinii adhibuit. colligente. de conatu dictum: captante. cf. c. 12: *tantum amoris — collegit.*

[p. 29] *consulatum una.* praeter locos scriptorum allatos cf. fasti Arv. C. I. L. I² 4 p. 71. [C. Caesar] *Aug(ustus) Germ[anicus]* [T. *Claudius Nero Ger[m]anicus*]. Consul Claudius nominatur in titulis C. I. L. III 381. V 24 = Dessau n. 498, qui igitur sub Gaio Caesare facti sunt. In iisdem sodalis Titius appellatur, quo sacerdotio quoque sub Gaio demum functus esse videtur.

[p. 29] *per duos menses.* secundum Dionem l. I. Gaius Caesar et Claudius consulatum gesserunt per duos menses et duodecim dies, secundum Suetonium (hoc loco et Gai. 17) tantum per duos menses. Sine dubio Dio hoc loco verum tradidit, nam principum nudanda consularia non raro in idibus finierunt (cf. Asbach Mus. Rhen. 35 p. 177), et Suetonium ut ipse Dio 60, 10, 1: *δύο μηνί καὶ τότε* (a. 795/42) *τὴν ἀοχὴν ἔσχε* numerum dierum neglexisse putandus est. Claudius igitur consul suffectus fuit a kal. Juliis usque ad idus Septembres.

primitus i. e. primum, nisi hoc loco apud Suetonium non invenitur.

cum fascibus i. e. cum consul maior esset, quod sine dubio altero demum mense fuit.

dexteriore humero. gradus comparativus stat pro positivo ut Tib. 6: *sinisteriore funali equo — cum Marcellus dexteriore veheretur*, Galb. 21: *in dexteriore latere eius*, Dom. 17: *sinisteriore brachio*. Positivus contra invenitur Aug. 20: *dextrum genu*, Gai. 57: *dextri pedis pollice*, Vit. 9: *a parte dextra*.

Sortitus. de tali sortitione nihil novimus. Veteres interpretes opinatos: Gaium in complures annos consules designavisse, qui de singulis consulatibus sortiti essent, quominus sequamur hoc obstat, quod neque Dio neque Suetonius de tali designatione loquitur, neque ubi de ea sermo est, (cf. Mommsen StR. I³ 586 sq. = I² 567 sq) sortitionis mentio fit. Assentiendum igitur nobis est Mommseno suspicanti (StR. II³ 923 A 4 = II² 882), Gaium inter Claudium et nescio quem alium sorte decrevisse, uter consul fieret, et fortasse hoc loco Suetonius nobis aliquid tradiidit, quod ex officio suo scire potuit, desumptum, ut puto, ex Commentariis Gaii Caesaris. Nonnulli (Burmannel, Ernesti, Bremi) putaverunt sortem Claudio propitiam fuisse, et hunc consulem designatum fuisse in annum 794/41. Quam opinionem tamen amplectendum non videtur, cum Suetonius sive designatio a Gaio inducta esset, sive Claudius, iam princeps, consulatum non iniisset, id adnotare non omisisset.

praeseditque in Gaii vicem. cf. Gai. 18. Aug. 45: *spectaculo — aliquando totos dies aberat, petita venia commendatisque qui suam vicem praesidendo fungerentur.* Cf. Momms. StR. I³ 407 A 6 = I² 391. Ceterum tunc Claudius cum Gaio, sororibusque eius et ceteris sodalibus Augustalibus praesedit ludis ob dedicationem templi Augusti (Dio 59, 7, 4) editis.

Feliciter sc. eveniat, cf. Dom. 13: *Domino et Dominae feliciter.* Solebant Romani boni ominis causa omnibus rebus praefari, cf. Phaedrus VI 3: *Ut mos est vulgi,*

Cap. VIII. Nee eo minus contumeliis obnoxius vixit. Nam et si paulo serius ad praedictam cenae horam occurrisset, non nisi aegre et circuito demum triclinio recipiebatur, et quotiens post cibum addormisceret, quod ei fere accidebat, olearum aut palmularum ossibus incessebatur, interdum ferula flagrove velut per ludum excitabatur a copreis. Solebant et manibus

Suet. Gai 23. Nam Claudium patrum non nisi in ludibrium reservavit.

„ *Nero 6.* Aspernante Agrippina, quod tum Claudius inter ludibria aulae erat.

Seneca Apocoloe 15, 2. Apparuit subito C. Caesar, et petere illum in servitum coepit, producit testes, qui viderant ab illo flagris, ferulis, colaphis vapulantem.

passim et certatim ruit „Feliciter!” succelamans. Iuv. II 419: *Signatae tabulae, dictum „feliciter”.*

circuito triclinio. triclinium hoc loco est cenaculum, in quo complura triclinia sunt. Nam princeps (ut ipse Claudius postea, cf. c. 32) multos convivas cotidie ad cenam vocabat. Claudio locum suum, quem nomenclator, cuius officii hoc erat, non statim assignaverat (cf. Athenaeus II 47 E), quaerenti totum cenaculum perambulandum erat, quod, cum moleste incederet (cf. Sen. Apocoloe. 1, 2: *non passibus aequis*) causam hilaritatis praebebat.

quotiens addormisceret. hunc coniunctivum iterationis vel generalem saepius Suetonius habet. Sic post *quotiens*: Caes. 4. 26. 28. Aug. 21. 37. 38. 41. 45. 77. 99. Tib. 49. Galb. 10; post *sicubi*: Caes. 26; post *sicunde*: Gai. 4; post *ut* Tib. 65. Vit. 14.

addormisceret. ἄσταξ λεγόμενον, ad quod Sittl. (Archiv für Lat. Lexicogr. I p. 477) apte contulit verbum Hispanum: *adormecer*. Saepe praepositio *ad* initio actionis vel status exprimendo inservit (cf. e. g.: *addormire*. Cael. Aurel. acutar. passion. 1, 11, 83; *adesurire* Plaut. Stich. 180, Trinum. 169), rarius tamen significatio incohativa per ipsam formam verbi iam indicata cumulatur addita praep. *ad*; ex exemplis verborum incohativorum a Sittl. l. l. allatis (qui tamen,

me iudice, minus recte verbo *addormiscere* significationem incohativam inesse negavit) huc omnino quattuor spectant: *advesperasco*, *assenesco* (Terull. exhort. ad cast. 43), *assicesco* (Colum. 12, 9, 4), *assudesco* (Varro L. L. 5, 109).

palmularum. Graecos (apud quos *φοβίξ* et arborem et fructum eius indicat) secuti, Romani fructum palmae (hodie *palma dactylofera*) palmam vel palmulam nominaverunt, cf. Varro R. R. I 67: *palmula*. Ovid. Fast. I 185: *Quid vult palma sibi rugosaque carica dici*. (Cf. Hehn Kulturpflanzen⁵ p. 225).

ferula flagrove excitabatur. secundum Senecam l. l. etiam a Gaio ipso.

copreis. cf. Tib. 61: *a mano adstante mensae inter copreas*. Praeter hos duos locos Suetonii, vocabulum invenitur apud Commodianum Carm. Apolog. vs. 612: *nam qui Deum sequitur, copria iudicatur ab ipsis* et Laetantium V 1, 27: *Cyprianus Copreanus audit*, ubi tamen translate indicat hominem dormitantem atque ignavum. Duobus locis a Diono commemorantur 50, 28, 5: *πρὸς τοὺς καλοὺς αὐτῶν εἰαίρους καὶ τραπέζεις, οἷς αὐτοὶ ἐξεῖνοι κοπρίας ἀποκαλοῦσι*, 73, 6, 2: *κοπρίας τινὰς καὶ γελωτοποιοὺς ἀσχίστα μὲν τὰ εἶδη ἀσχίω δὲ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα ἔχοντας — εὐρώων, ἐδημοσίεουσι (ὁ Περτίναξ)*. Ex posteriore loco discimus eos scurras fuisse distortis corporibus ut tunc in deliciis

(C. 8. stertentis socci induci, ut repente expergefactus faciem sibimet conflicaret.

IX. Sed ne discriminibus quidem caruit. Primum in ipso consulatu, quod Neronis et Drusi, fratrum Caesaris, statuas segnius locandas ponendasque curasset, paene honore

Dio 60, 3, 7. τούς γε μὴν ἀδικήσαντάς τι ἢ καὶ προπηλακίσαντας αὐτὸν ἰδιώτην ἔντα, πολλοὶ δὲ ταῦτα ἄλλως τε ὡς μηδενὸς λόγου ἄξιον, καὶ οἱ μὲν τῷ Τιβερίῳ οἱ δὲ τῷ Γαίῳ χαριζόμενοι, ἐπεποιήμεσαν, πλαστῶ μὲν ἐγκλήματι οὐδενὶ μετῆει.

Joseph. Ant. Iud. XIX 3, 2, 221. (Κλαύδιον) κυνδύνοις οὔτι μετρίως ἐπὶ τῆς Γαίῳ ἀρχῆς ὠμιληκότα.

Joseph. Ant. Iud. XIX 1, 2, 12 sq. ἐπεχείρησε δὲ (Γάιος) καὶ τοῖς οἰκέταις κατηγορίας ποιῆσθαι τῶν δεσποτῶν ἐφ' οἷσιν ἐφελήσειαν ἐγκλήμασιν — ὥστε ἤδη καὶ Κλαυδίου ἐτόλμα ποιήσασθαι Πολυδεύκης ὁ δοῦλος κατηγορίαν, καὶ Γάιος ἠνείχετο κατὰ πατρώου τοῦ αὐτοῦ δίκης θανάτου λεγομένης ἐπ' ἀκρόασει συνελθεῖν ἐλπίδι τοῦ παραλαβεῖν δύναμιν ἀνελεῖν αὐτόν. οὐ μὴν ἐξεγένετό γε αὐτῶ.

erant, cf. Quint. Inst. Or. II 5, 41.

socci. quibus mulieres uti solebant, cf. Gai. 52: *socco muliebri*; idonei erant ad talem iocum, quod saccum habebant, ideoque sine difficultate manibus Claudii iniiebantur, cf. Isidor. 19, 34, 12: *Socci — saccum habent, in quo pars plantae inicitur — nam socci non ligantur, sed tantum inomituntur.*

Neronis et Drusi. quorum cineres Gaius initio imperii Mausoleo intulerat (cf. Dio 59, 3, 5). Ex hoc loco videmus senatum in eorum honorem statuas quoque decrevisse, et consulibus vel consuli hoc mandavisse. Nam senatus ius erat tales honores mortuis decernendi auctore principe, cf. Plin. Ep. 1, 17: *Titinius Capito ab imperatore nostro impetravit, ut sibi liceret statuam L. Silani in foro ponere*, cf. Momms. StR. I³, 452 A 1 = I², 438. III 1186. (Quae Suet. tradidit Gai. 34: *vetuit posthac viventium cuiquam usquam statuam et imaginem nisi consulto et auctore se poni*, a Mommseno StR. I³ 451 A 4 = I² 438 ita explicantur, ut Gaius ius statuas viventibus ponendi ad se traxerit;

sed dubito an ea, etiā contra summi viri auctoritatem, melius in hunc modum explicanda sint: Gaius vetuit ne statua cuiquam poneretur nisi auctore se apud senatum. Quod oblitteratum renovavisse videtur Claudius (cf. Dio 60, 25, 3. Momms. l. l. A. 2).

locandas. quotiens ut hac aetate (cf. c. 16) censores non erant, locationes in urbe per consules fiebant, si adessent, adhibitis magistratibus qui aerario praessent, cf. Frontinus de aq. 100: *uti — consules ambo alterve — adhibitis praetoribus qui aerario praesint, locent.* Cic. Phil. 14, 14, 38: *ut C. Pansa A. Hirtius consules, imperatores, alter ambove, — monumentum quam amplissimum locandum faciendumque curent quaestoresque urb. ad eam rem pecuniam dare — iubeant*, (cf. Momms. StR. II³ 427 A 2 = II² 422). Sub Claudio ipsi praetores aerarii locaverunt (cf. Dio 60, 10, 3. Momms. StR. II³ 468 A 1 = II² 460) quod fortasse iam a. 790/37 facere solebant; sed senatus ipsi consuli rem mandare maluit.

paene honore summotus. consules,

summotus est; deinde extraneo vel etiam domesticorum aliquo dete-
rente assidue varieque inquietatus. Cum vero detecta esset Lepidi

Suet. Gai. 24. quo facilius eas (sorores) in causa Aemilii Lepidi con-
demnavit — sed et tres gladios in necem suam praeparatos Marti Ultori,
addito elogio, consecravit.

Seneca ep. 4, 7. Gaius Caesar iussit Lepidum Dextro tribuno prae-
bere cervicem.

Joseph. Ant. Iud. XIX 1, 3, 20. Βινουκιανὸς δὲ τὰ μὲν Λεπίδου
τε ἐκδικίᾳ, Φίλων γὰρ αὐτῶ τὰ μάλιστα ὄντα τοῦτον καὶ τῶν πολιτῶν
τῶν (ἐν coni. Niese) ὀλίγοις ἀναιρεῖ Γάιος, κ. τ. λ.

Rutilius Namat. de reditu 1, 305. Quartus (Lepidus) Caesareo dum
vult irrepere regno, Incesti poenam solvit adulterii.

Dio 59, 22, 5. τῶν δὲ ἄλλων τοὺς μὲν πολλοὺς οὐδὲν δέομαι ἐνο-
μαστὶ καταλέγειν, ἔν δὲ δὴ ἡ ἱστορία τὴν μνήμην ἀπαιτεῖ, Φράσαι. τοῦ-
το μὲν γὰρ Γαιτούλιον Λέντουλον, τὰ τε ἄλλα εὐδόκιμον ὄντα καὶ
τῆς Γερμανίας δέκα ἔτεσιν ἄρξεν, ἀπέκτεινε, ὅτι τοῖς στρατιώταις
ῥηκίωτο.

Dio 59, 22, 6 sq. = Zon. XI 6 p. 453. τοῦτο δὲ τὸν Λεπίδου
ἐκείνου. τὸν ἐραστὴν. τὸν ἐραμενον. τὸν τῆς Δρυσιπύλλης ἄνδρα. τὸν καὶ
ταῖς ἄλλαις αὐτοῦ ἀδελφαῖς τὴν τε Ἀγριππίνην καὶ τὴν Αἰουλίαν μετ'
αὐτοῦ ἐκείνου συνόντα, ὃ πάντε ἔπειθ' ἔθυσεν πᾶσι ἀίχλας παρὰ τοῖς ἴσθμοι.
κίτῃσαι ἐπέτρεψεν, ἐν καὶ διάδοχον τῆς ἡγεμονίας καταλείψειν ἐπηγ-
γέλλετο, κατεφόνευσε. καὶ τοῖς τε στρατιώταις ἀργύριον ἐπὶ τούτῳ.
καθάπερ πολεμίων τιῶν κεκρατηκώς, ἔδωκε, καὶ ξιφίδιον τρία τῶ Ἄρει
τῶ τιμωρῶ ἐς τὴν Ῥώμην ἐπεμψε.

qui sibi ingrata fecerant, Gaius honore
movit, cf. Suet. Gai. 26: *consultibus
oblitis de natali suo edicere abrogavit
magistratum.* Dio 59, 20, 4: *τὸν δὲ
Λομίτιον καὶ Ἰπατον εὐθὺς ἀπέδειξε,
τοῖς τότε ἄοχοιτας καταλόσας.*

domesticorum. ex Josepho l. l. disci-
mus Claudium a servo suo Polluce nescio
cuius rei capitalis accusatum sed absol-
utum esse.

inquietatus. cf. Ner. 34: *summissis
qui — Romae morantem litibus —
inquietarent.*

detecta coniuratio. cf. Acta frat. Arv
Henzen p. XLIX = C. I. L. VI 2029:
*a(n)te d(i)em VI K. Novemb. — ob
detecta nefaria con[silia in Caes(arem)
Aug(ustum) Germáni]cum Cn. Lentuli
Gae[stulici].*

Henzen l. l. p. 77 recte hoc sacrificium
anno 792/39 tribuit. Gaetulicus enim
interfectus est, cum C. Caesar in Gallia
moraretur (Dio 59, 22), quo a. 792/39
profectus est, cum Kal. Ianuarii a.
793/40 tertium consulatum Luguduni
inierit (Suet. Gai. 17. Dio 59, 24, 2.
Cum autem Galba successor Gaetulici
se praesenti Gaio approbare potuerit,
(Galb. 6) Gaiusque ipse pr. Kal. Sept.
a. 793/40 Romam redierit (Gai. 49),
necesse est sacrificium a. 792/39 factum
sit. De die tamen, quo coniuratio detecta
est, nobis nihil compertum est; non
enim assentiendum esse puto Schillero
H. I. R. I p. 310 dicenti eo ipso die
detectam coniurationem esse, quo sacri-
ficium factum sit. Talia enim sacrificia
semel fieri solent (neque hoc Henzenus

C. 9. et Gaetulici coniuratio, missus in Germaniam inter

l. I. enumerat inter anniversaria), priusquam igitur fratres Arvales sacrificare possent, litteras Romam a Gaio missas esse oportet.

Hic unicus locus est, ubi de coniuratione a Gaetulico simul cum Lepido facta certiores facti sumus, Gai. 24 enim solus Lepidus nominatur. Dissentit tamen Dio 59, 22, 5 causam mortis Gaetulici fuisse tradens, quod militum amorem assecutus esset (constat autem Gaetulicum severam disciplinam non rexisse, cf. Tac. Ann. VI 30. Suet. Galb. 6). Iure itaque suspicari possis, Lentulum ob causam a Dione traditam interfectum esse, Gaiumque in litteris ad senatum missis praetendisse, Lentulum in se conspiravisse, Suetoniumque Gaii commentarios secutum esse, cf. quoque Herzog Gesch. u. System II p. 263 A 1.

Si recte Henzen p. XLIX lacunam post verba *Lentuli Gaet[ulici]* in hunc modum supplevit: [*b(ovem) m(arem) immolavit L. Salvius Otho*], colligendum est, cum Lepidus non nominatus sit, coniurationes (ut cum Suetonio loquar) Gaetulici et Lepidi diversas fuisse. Quod qui admittit levi medela adhibita apud Suetonium legere poterit: *cum — detecta esset <et> Lepidi et Gaetulici coniuratio*; sed haec incerta sunt, nam in lacuna mentionem Lepidi factam fuisse nec probari nec negari potest.

(Ceterum Nipp.-Andr. de hac re sibi non constant; nam ad Tac. Ann. VI 30 recte dicunt, Gaetulicum a. 792/39 interfectum esse, contra ad Tac. Ann. XIV 2 hanc opinionem proferunt: „er (Lepidus) hatte sich mit Lentulus verschworen und wurde 40 n. Chr. hingerichtet“).

[p. 33] *Lepidi*. M. (hoc praenomen habent Suet. Gai. 36. Dio 59, 41, 4) Aemilius Lepidus filius videtur fuisse M. Aemilii Paulli f. Lepidi cos. a. 759/6 (cf. C. I. L. VI 14845. XIV 2801. 2963. II 3695. I 752—755) proconsulis Asiae a. 774/21—775/22 (cf. Tac. Ann. III 32. Waddington fast. n. 70), qui a Velleio II 114 nominatur: *vir nomini ac fortunae Caesarum*

proximus, de quo cf. Pauly-Wissowa Real-Enc. I p. 563. Lepidus sub Gaio tanta gratia floruit, ut, Drusilla sorore principis in matrimonium accepta (Dio 59, 41, 4, 22, 6), Gaius ei permiserit, ut quinque annis ante quam per leges liceret, honoribus fungeretur, successoremque sibi relinquere voluerit (Dio 59, 22, 6). Agrippina et Livilla, sorores Gaii quarum adulter Lepidus fuerat, eam ob causam in Pontias insulas relegatae sunt (cf. Dio 59, 22, 6 sq. Suet. Gai. 24. Tac. Ann. XIV 2).

Gaetuli. Cn. Cornelius Lentulus Gaetulicus filius erat Cn. Cornelii Lentuli Cossi cos. a. 753/1, qui cum proconsul Africae Gaetulos vicisset, in testimonium victoriae filio minori cognomen Gaetulicum indiderat, cf. Velleius II 116, 2: *Cossus victoriae testimonium etiam in cognomen filii contulit, adolescentis in omnium virtutum exempla geniti*.

Gaetulicus praetor peregrinus fuit a. 776/23, cf. fasti Arv. C. I. L. I² 1 p. 71 [*Cn. Le[ntulus] Ga[etuli]c[us] per[egrinus]*], consul a. 779/26, cf. C. I. L. II 2093. VI 343. X 896. XI 3805. fasti Arv. l. I. Per decem annos, (Dio 59, 22) legatus fuit Germaniae superioris (Tac. Ann. VI 30). Ad hunc spectat titulus urb. C. I. L. VI 9834: *Cn. Cornelius Atimetus Cn. Lentuli Gaetuli l. et procurator eiusdem fidelissimus hic sepultus est. Cossus Cornelius Cn. [f.] Lentulus Gaetulicus procuratori suo fidelissimo et nutricio piissimo de suo fecit et monumentum in Sabinis suis in villa Bruttiana*. Praetor Cossus in hoc titulo nominatum filii eius fuere Cn. Cornelius Lentulus Gaetulicus cos. suff. a. 808/55 et Cornelia Gaetulica nominata C. I. L. VI 1392 = Dess. n. 958: *Cornelia Gaetulici f. Gaetulica*, quam virginem Vestalem fuisse indicat titulus urbanus, in quo simul cum fratre Cosso nominatur C. I. L. VI 17470: *Eoni Cossi Gaetulici concubinae permissu Corneliae Gaetulici fil. V[irginis] V[estalis]*. Nepos nominatur C. I. L. VI 1439 = Dess. n.

legatos ad gratulandum, etiam vitae periculum adiit, indignante ac fremente Gaio patrum potissimum ad se missum quasi ad puerum regendum, adeo ut non defuerint, qui traderent praecipitatum quoque in flumen, sicut vestitus advenerat. Atque ex eo numquam non in senatu novissimum consularium

Dio 59, 23, 2. ἐπεὶ δὲ μάλιστα αὐτὰ οἱ βουλευτὰ ἄλλὰ τέ τινα αὐτῶ καὶ τὰ ἐπιβίβια τὰ σμικρότερα ἐψηφίσαντο, πρέσβεις τε ἐπ' αὐτοῖς ἄλλους κλήρῳ καὶ τὸν Κλαύδιον κίρετόν ἐπεμψαν, τοῦτό τε ἐδυσχέρωνεν, ὥστε καὶ αὐτῶ ἀπειπεῖν μήτε ἐπαίνου τι μήτε τιμῆς ἐχόμενον τοῖς συγγενέσιν αὐτοῦ γίγνεσθαι, καὶ ὅτι μὴ κατ' ἀξίῳ τιμηθῆσαι ἐδόκει.

Dio 59, 23, 5. ἐκείνους μὲν οὖν τοὺς πρέσβεις διὰ ταῦθ' ὡς καὶ κατὰκτόπους ὑπιδόμενος. οὔτε πάντας προσεδέξατο, ἀλλ' ἐλίχους ἐπιλεξάμενος τοὺς λοιπούς, πρὶν ἐς τὴν Γαλατικὴν ἐλθεῖν, ἀπεπέμψατο, οὗθ' οὔτε γε προσήκατο σεμνοῦ τινος ἡξίωσεν, ἀλλὰ καὶ τὸν Κλαύδιον ἀπέκτεινεν ἄν, εἰ μὴ κατεφρόνησεν αὐτοῦ τὰ μὲν τῇ φύσει τὰ δὲ καὶ ἐκ προνοίας πολλὴν νουθεσίαν προσποιουμένου.

959. Gaetulicus poeta quoque fuit, fortasse etiam historias scripsit, cf. Teuffel II. L. R. § 291, 1. Praeterea nominatur Sen. Q. N. IV praef. 15. Juv. 7, 95. 8, 26.

missus inter legatos, ex Dione (59, 23, 2), qui haec accuratius tradidit, videmus Claudium solum suffragiis delectum, reliquos legatos sorte ductos fuisse. Posterioribus liberae rei publicae temporibus et postea mos fuit, legatos ad magistratus principemve mittendos sorte duci, cf. Cic. ad Att. I 19, 2 sq.: *senatus decrevit ut — legati mitterentur, — cum de consularibus mea sors exisset, una voce senatus frequens retinendum me in urbe censuit*. Tac. Hist. IV 8: *vicit pars, quae sortiri legatos malebat, etiam mediis patrum admittentibus retinere morem*. Raro senatus ipse ex legatis unum vel plures creavit, cf. Momms. StR. II³ 677 A 4 = II² 658.

patrum. patrus dicebatur censor morosus; patrum enim, ut fingeant homines, solebant mores minorum castigare. Cf. Cic. pro Caelio II 25: *qui in reliqua vita mitis esset, fuit in hac causa pertristis quidam patrus, censor, magister*.

obiurgavit M. Caelium sicut neminem unquam parens; Horat. Od. III 42, 3: *patruae verbera linguae*. Sat. II 2, 97: *iratum patrum*; II 3, 88: *ne sis patruus mihi*. Persius I 44: *cum sapimus patros*; Manilius V 454: *patruis rigorem*. Non tamen sine causa irascitur Gaius: modo enim, cum sorores relegavisset, vetuerat cuiquam cognatorum suorum ullum honorem deferri, cf. Dio 59, 22, 9: *ἐπειδὴ τε συχνὰ αὐταῖς δὲ ἐκείνον δῆλον ὅτι προσηήμιστο, ἀπηγόρευσε μηδενὶ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ μηδεμίαν τιμὴν δίδοσθαι*. Quod nunc rursus vetuit (Dio 59, 23, 2).

novissimum consularium. consulares primi omnium senatorum sententiam rogabantur, atque ab hoc usu ne Gaius quidem in Claudio recedere ausus est, sed quoniam loco inter consulares singuli sententiam dicerent, hoc consulis vel principis arbitrio relictum erat, cf. Varro apud Gellium XIV 7, 9. Momms. StR. III p. 975 A 2.

Gaius tamen a. 790/37 instituerat ut consulares sententiam dicerent eo ordine quo magistratum gessissent, cf. Dio 59, 8, 6: *κατέλασε (ὁ Γάιος) τὸ προῖτόν τινα*

C. 9. *sententiam dixit, ignominiae causa post omnes interrogatus. Etiam cognitio falsi testamenti recepta est, in quo et ipse signaverat. Postremo sestertium octogies pro introitu novi sacerdotii coactus impendere, ad eas rei familiaris angustias decidit, ut cum obligatam aerario*

*Dio 59, 28, 5. Διαλίον τε αὐτὸν ὀνομάσασκε (Γάιος), τήν τε Καισιω-
νίαν τὴν γουναίαν καὶ τὸν Κλαύδιον ἄλλους τε τοὺς πλουσιωτάτους ἱερέας
προσέθετο, πεντήκοντα καὶ διακοσίας ἐπὶ τούτῳ παρ' ἐκάστου μυριάδας
λαβών.*

*τῶν ὑπατευκότων ἢ δεύτερον, πρὸς τὸ
τοῖς τὴν γνώμην ἐπάγουσι δοκοῦν ψηφί-
ζεσθαι, καὶ κατεστήσατο ἐκ τοῦ ἴσου τοῖς
ἄλλοις καὶ ἐκείρους ἐν τῇ τάξει τῆς ἀρχῆς
ἢν ἠόξαν ἀποφαίνεσθαι.*

Gaius igitur a sua institutione disces-
sit, ut Claudium ignominia afficeret.

interrogatus. ut praeter hunc locum
Caes. 21. *Rogare* sententiam (senatorum),
quod apud scriptores saepius invenitur
quam *interrogare* apud Suetonium semel
exstat: Caes. 21, cf. Momms. StR. III
977 A 4.

cognitio falsi testamenti recepta. utrum
de cognitione senatus auctore Gaio facta,
an de principis cogitandum sit, iam
diiudicari nequit. Quamquam enim prin-
ceps proprie dicitur cognitionem recipere
(cf. Mommsen StR. II² 965 A 3 =
II² 926), non tamen negandum esse
videtur, Suetonium dicere potuisse: sena-
tus cognitionem recepit, cum senatus
quoque eum, cuius cognitionem accu-
sator postulaverat, reum recepisse dica-
tur (cf. Tac. Ann. IV 21. XIII 40.)
Ceterum exemplum cognitionis falsi tes-
tamenti in senatu habes Tac. Ann. XIV 40.

in quo et ipse signaverat. quasi Clau-
dius pecunia accepta sciens falsum
commisisset.

sestertium octogies. Dio (59, 28, 5)
tradens Claudium centies sestertium pro
novo sacerdotio persolvere debuisse for-
tasse pretium magisterii (cf. infra)
addidit.

pro introitu novi sacerdotii. cf. Suet.
Gai. 22: *Quidam eum Latiarem Iovem*

*consulaverunt. Templum etiam numini
suo proprium et sacerdotes et excoqita-
tissimas hostias instituit. — Magisteria
sacerdotii ditissimus quisque et ambi-
tione et licitatione maxima vicibus com-
parabant.* Romae soli sacerdotes et
apparitores eorum pro introitu summam
pecuniae solvebant, in municipiis etiam
magistratus, cf. Momms. StR. II² 66 =
II² 63, I³ 359 A 6, = I² 344 Marq. St.
V. I² p. 481.

Quod nomen sacerdotes Gaii dei gesse-
rint, non novimus, nam Mommseni suspi-
cionem, qui (StR. I³ 352, A 5 = I² 337)
eos Augustales fuisse credit, non amplector,
cum et Suet. (I.1.) et Dio (59, 28, 8)
Gaium tradant Iovem appellatum esse.

aerario. singula sacerdotia suas arcas
habebant, proprias partes aerarii. Quo
modo sacerdotes et magistratus adminis-
trationem inter se partiti sint, nescimus,
hoc saltem novimus, pecuniam, quae
solvenda esset, magistratus exegisse, qui
aerario praeessent.

[p. 37] *in vacuum lege praedicatoria.* si
quis pecuniam populo Rom. deberet, ma-
gistratus ab eo praedes exigebat, et si ita
minus cautum esse videretur, ipsi debi-
tori vel praedibus praeterea praedia sub-
signanda erant, cf. Lex Malac. c. 60:
*si d(e) e(a) r(e) is praedibus minus
cautum esse videbitur, praedia subsig-
nato arbitrato eiusdem (qui comitia
habebit).* Schol. Bob. in Cic. or. pro
Flacco 32 (Orelli II 244): *ut aut qui
vectigalia redimeret aut qui pro man-
cipe vectigalium fidem suam interpo-*

fidem liberare non posset, in vacuum lege praediatrica

C. 11

neret, loco pigrioris praedia sua rei publicae obligaret. Debitore non praestante, quae promiserat, ex arbitrio magistratus pendebat, utrum ipsius debitoris bonam statim praedis venderet vellet.

(Hac in re assentiri non possum Mommseno, qui (Stadtrechte von Salpensa und Malaca, Abh. der Sächs. Ges. der Wissensch. III p. 471) putavit iure Romano statim in praedes itum esse, bonaque debitoris (mancipis) tum demum veniri potuisse, si is simul manceps et praes fuisset, cuius rei exemplum vir summus sibi invenisse visus est in titulo Puteolano (C. I. L. I 577) Col. III l. 17: C. Blossius idem praes.

Sed, me iudice, collatis verbis Pauli s. v. *manceps* (p. 151 M, p. 139 Thewreck): *qui idem praes dicitur, quia tam debet praestare populo, quod promisit, quam is, qui pro eo praes factus est* verba idem praes idem valent quod *manceps*, ita ut manceps et praedes eadem obligatione tenerentur, cf. Karlowa (Hist. Iur. Rom. II p. 48, 53 sqq.), qui tamen (l. p. 243, II 31) verba tituli Puteolani idem praes minus recte in hunc modum explicavit, ut praedes, (quorum nomina sequuntur) idem quod manceps a municipio Puteolano petere possent. Cf. Wiegand: die Puteolanische Bauurkunde Ann. Fleckeis. Suppl. XX p. 690 sqq).

Inventa demum lege municipii Flavii Malacitani (C. I. L. II 1964) didicimus, duobus modis praedes venisse. Legitur enim c. 64: *Quicumque in municipio Flavio Malacitano in commune municipium eius municipi praedes facti sunt erunt, quaeque praedia accepta sunt erunt, — ii omnes et quae cuiusque eorum tum [fuerint] erunt, cum praes — factus est erit, quaeque postea esse, cum ii obligati esse coeper[un]t e[os] eper[un]t, — in commune municipium eius municipii item obligati obligat[ur]que sunt, uti ii e[os] p. R. obligati obligatae essent, si apud eos, qui Romae aerario praessent ii praedes — facti*

caque praedia solvita subsequata, obligatae essent. Eoque praedes eoque praedia — II viris, qui — praecerunt — vendere legemque his vendendis dicere eas potestatisque esto, dum ea[m] legem is rebus vendendis dicant, quam legem eos qui Romae aerario praecerant e lege praediatrica praedibus praediisque vendendis dicere oporteret, aut si lege praediatrica emptorem non inveniet, quam legem in vacuum vendendis dicere oporteret.

Cautum igitur fuit — non lege, cf. Karlowa l. l. II p. 57; (apud Gaium IV 28, ubi antea legebatur *lege praediatrica*, nunc in editione Studemundiana legitur *lege censoria*) sed edictum praetoris de his rebus egit, cf. Dig. 23, 3, 54: *Gaius libro ad edictum praetoris, titulo de praediatricis — ut magistratus praedes vendere conaretur conditionibus praedi commodis, et si ita non venirent, in vacuum, i. e. sine ullis conditionibus. Prior modus vendendi tam usitatus erat, ut, quamquam venditio in vacuum aequae lege praediatrica fiebat, illa venditio proprie e lege praediatrica nominaretur, cf. lex Mal.: si lege praediatrica emptorem non inveniet. Cic. in Verr. I 54, 142: ubi consuetudo in bonis praedibus praediisque vendendis omnium consulum, censorum, praetorum, quaestorum denique, ut optima conditione sit is, cuius res, cuius periculum sit? Quenam conditiones venditionis lege praediatrica emptori minus commodae fuerint, nescimus: ex Gaius II 61: *Item si rem obligatam sibi populus vendiderit, eamque dominus possederit, concessa est usus receptio; sed hoc casu praedium biennio usurecipitur, et hoc est, quod vulgo dicitur ex praediatrica possessionem usurecipi; nam qui mercatur a populo praedicator appellatur, cum Mommseno l. l. p. 476, Karlowa l. l. II p. 58 colligendum esse videtur, hac venditione bona usu recipi potuisse.**

Ut tamen ad Claudium revertamur, cum statuta die fidem suam non liberavisset,

C. 9. *venalis pependerit sub edicto praefectorum.*

X. Per haec ac talia maxima aetatis parte transacta, quinquagesimo anno imperium cepit quantumvis mirabili casu. Exclusus inter ceteros ab insidiatoribus

Dio 60, 2, 1 = Zon. XI 8 p. 460. ἦγε δὲ πεντηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας.

Philostat. Vit. Apollonii ed. Kayser I p. 185. καίτοι πεντηκοντούτης μὲν (Κλαύδιος) ἐς τὸ ἄρχειν παρήλθεν, ὅτε νοῦς μάλιστα ὑγιαίνει ἀνθρώπων.

Dio 59, 29, 6 = Zon. XI 7 p. 458. ἀλλὰ τηρήσαντες αὐτὸν ἐκ τοῦ θεάτρου ἐξελεθόντα, — ἀπέκτειναν ἐν στενωπῷ τινι ἀπολαμβάνοντες.

Dio 60, 1, 2. Κλαύδιον — συνῆν τε γὰρ τῷ Γαίῳ.

Zon. XI 8 p. 459. Κλαύδιον — συνῆν γὰρ τῷ Γαίῳ τοῦ θεάτρου ἐξερχομένου.

Joseph. Ant. Jud. XIX 1, 14, 101 sqq. σημαίνεται Γάιος ἐξαναστὰς καὶ θόρυβος ἦν, ἀνέστρεφον δὲ καὶ οἱ συναμόται καὶ ἀνωθοῦντο τὴν πληθύν, λόγῳ μὲν διὰ τὸ δυσχεραίνειν τὸν Γάιον, ἔργῳ δὲ ἐπ' ἀδείας βουλόμενοι ἐν ἐρημίᾳ τῶν ἀμυνομένων κηκαστήσαντες αὐτὸν ἄπτεσθαι τῆς σφαγῆς. προσέησαν δὲ Κλαύδιος μὲν ὁ πάτριος αὐτοῦ καὶ Μᾶρκος Βινίκιος ὁ τῆς ἀδελφῆς ἀνὴρ ἔτι δὲ Οὐαλέριος Ἀσιατικός, οὗς οὐδὲ βουλομένοις διακλιεῖται δύναμις ἦν αἰδοῖ τῆς ἀξιώσεως, εἶπετο δ' αὐτὸς σὺν Παύλῳ Ἀρουντίῳ. ἐπεὶ δ' ἐντὸς ἦν τοῦ βασιλείου, τὰς μὲν εὐθείας ὁδοὺς λείπει, κηθ' ἂν διεστήκεσαν τῶν δούλων οἱ θεραπεύοντες αὐτὸν καὶ προήεσαν οἱ περὶ τὸν Κλαύδιον.

Joseph. l.l. 3, 1, 212. Κλαύδιος δὲ, καθάπερ ἀνώτερον ἔφην, ἀπορρήξεως αὐτῷ τῶν Γαίῳ ἐδῶν γενομένης.

bona eius primum lege praedictoria, sed emptore sic non invento, in vacuum i. e. sine ullis conditionibus venierunt. Non recte igitur Madvigius Adv. Crit. II p. 572, dudum post inventam legem Malacitanam, in vacuum explicavit per in partem pecuniae deficientem „für das Mangelnde, für das Ungedeckte". Quae explicatio si vera esset, omnis venditio lege praedictoria facta in vacuum fieri recte dici posset, neque lex Malacitana tum accurate distinxisset.

venalis pependerit i. e. apud aerarium edictum quo venditio proscripta erat, pendidit, cf. Dom. 9: *reos, qui ante*

quinquennium proximum apud aerarium pependissent.

praefectorum. Suetonius h. l. magistratus, qui aerario praeerant, proprio nomine non appellavit, nam hac aetate praetores aerario prae fuerunt, cf. c. 24.

Exclusus. dissentit Josephus (Ant. Jud. XIX § 401), qui disertè dicit Claudium cum M. Vinicio et Valerio Asiatico praegressum esse, Gaium autem ipsum, qui cum Paulo Arruntio sequebatur, aliam viam iniisse. Secundum eundem insidiatores turbam quoque summovertunt, sed hoc iam statim postquam Gaius e theatro egressus sit, factum esse narrat (l.l.).

(Gaii, cum, quasi secretum eo desiderante, turbam summove-
rent, in diaetam, cui nomen est Hermaeum, recesserat: neque
multo post rumore caedis exterritus, prorepsit ad solarium
proximum interque praetenta foribus vela se abdidit. Latentem
discurrens forte gregarius miles, animadversis pedibus,

Suet. Gaii. 58. alii (tradunt) Sabinum, summta per conscios centurioni-
bus turba, signum more militiae petiisse.

Joseph. Ant. Jud. XIX 3, 1, 212. Κλαύδιος δὲ — τοῦ οἴκου Θου-
βηθέντος πάθει τῆς Κρίσπρος τελευτῆς, ἐν ἀμηχάνοις ἔον περι τῆς
σωτηρίας ἐν τινι στενωπῷ κητελιημμένος ἐκρυπτεν αὐτόν.

Joseph. l.l. § 214 sqq. τότε δὲ πτοίως κητελιηφύοις τὸν ὄχλον καὶ
τοῦ βασιλείου παντὸς στρατιωτικῆς μανίας ἀνάπλευ γεγυότος καὶ δειλίαις
καὶ ἀταξίαις ἰδιωτῶν οἷον ἀπειληφύτων σωματοφυλάκων, οἱ περι τὸ
στρατηγικὸν κηλούμενον — ἐν βουλῇ περι τοῖς πρακτέοις ἦσαν, — καὶ
τῶν Γερμανῶν τε ἐν τιμαρίαις τῶν σφαγέων ὄντων. — ὕφ' ἔν ἀπάν-
των ὁ Κλαύδιος ἐΘουβηέτο δεδιῶς περι τῆς σωτηρίας, ἄλλως τε καὶ ἐπειδὴ
καὶ τῶν περι τὸν Ἀσπρήκων ἐτεθέατο τὰς κηφαλὰς παραφερομένηας·
εἰστήκει δὲ κατὰ τι προσβατὸν ὀλίγαις βαδμηῖσι χωρίον ὑπεσταλκῶς τῆ
κατ' αὐτὸ σκότῳ.

Dio 60, 1, 2 = Zon. XI 8 p. 459: τὸν Κλαύδιον ἐν γωνίᾳ που
σκοτεινῇ κατακεκρυμμένον — καὶ τότε τὴν ταραχὴν φοβηθεῖς ὑπέπτυξε.

Victor Caes. III 16. Ti. Claudium occultantem — deformi latebra.

(Victor) *Epitome IV 2.* deformi latebra latere repertus.

Verba Dionis (60, 1, 2) συνῆν τε γὰρ
τῷ Γαῖῳ non ita accipienda esse, quasi
Claudius caedi Gaii alluisset, docet
Zonaras (XI 8 p. 459) addens: τοῦ
θεάτρον ἐξερχομένῳ.

quasi secretum, idem Josephus l.l.
his verbis indicat: λόγῳ μὲν διὰ τὸ
δυσχεραίνεον τὸν Γάιον.

est Hermaeum. huius diaetae, (cui,
ut ex voce est colligendum, Suetonii
aetate adhuc nomen Hermaeum fuit)
fortasse mentio fit in titulo urbano C. I. L.
VI 8663: *Symphoro tesseraio ser(vo)*
Caesaris de domo Gelotiana, fecit Phi-
lodespotus ser. Caesaris ex Hermaeo
fratri b. m. v. 1, 9949

solarium. solaría super tectum non
fastigatum esse solebant, aut sub caelo
aut tecta (cf. C. I. L. VI 10234 v. 3). Idem
Josephus l.l. indicat his verbis: κατὰ τι
προσβατὸν ὀλίγαις βαδμηῖσι χωρίον.

Vela singula conclavia domus Romanae
velis discreta erant, nonnumquam et
foribus et velis, cf. Tac. Ann. XIII 5:
ut astaret, additis a tergo foribus, velo
discreta. Vela addita erant, ut, si fores
apertae essent, introitus tamen clau-
deretur.

gregarius miles i. e. miles oppositis
centurionibus et tribunis. Nomen huic
militi praetorianum secundum Josephum
(l.l. § 217) fuit Gratus, patria vero, si
recte Victor tradidit Epirus. (Hanc
tamen Dio 74, 2 non nominat inter
provincias, e quibus etiam ante Septi-
mum Severum praetoriani conscripti
sint).

[p. 40] *adignovit.* Madvigius Adv. Crit. II
p. 577 hoc vocabulum pro interpolato
habuit dicens: „Recte omnia erunt sic
scripta: latentem — greg. miles — ani-
mado. pedibus, studio scise, quisn.

C. 10. e studio seiscitandi quisnam esset, adgnovit, extractumque et prae metu ad genua sibi accidentem imperatorem salutavit. Hinc ad alios commilitones fluctuantes nec quicquam adhuc

Joseph. Ant. Iud. XIX 3, 1, 217 sqq. Καὶ Γρᾶτος τῶν περὶ τὸ βασιλείον τις στρατιωτῶν Θεασάμενος καὶ τοῦ μὲν ἀκριβωσομένου τὴν ἔψιν ἀμαθῆς ἂν διὰ τὸν σκότον, τοῦ δὲ ἄνθρωπον εἶναι τὸν ὑπολοχῶντα κριτῆς εἶναι μὴ ἀπηλλαγμένος, προσῆει τε ἐγγύτερον καὶ ὑποχωρεῖν ἡξιώκτος ἐπέκειτο καὶ καταλαβὼν ἐπιγυρᾷζει „Γερμανικὸς μὲν οὗτος,” Φησὶν πρὸς τοὺς ἐπομένους, „καὶ στησάμεθα τοῦτον ἡγέμονα φερόμενοι.” Κλαύδιος δὲ ἐφ’ ἀρπαγῇ παρεσκευασμένους ὄρων καὶ δείσας μὴ κατὰ Φωνὴν (Φόνον ed. Naber, qui conii. Φτόνον) ἀποθάνοι τὴν Γαίῳ. Φειδῶ σχεῖν ἡξίου, τοῦ κατ’ αὐτὸν ἀνεπαχθοῦς ἀνάμνησιν αὐτοῖς ὑποτιθεῖς καὶ τοῦ ἀπρομηθοῦς τῶν γεγυρότων. Καὶ ὁ Γρᾶτος μειδιάσας ἐπισπᾶται τῆς δεξιᾶς, καὶ „παῦσαι,” Φησιν, „μικρολογούμενος περὶ τῆς σωτηρίας δέον σε μεγαλοφρονεῖσθαι περὶ τῆς ἡγεμονίας, ἣν οἱ Θεοὶ Γάϊον ἀφηρημένοι τῇ σῆ συνεχώρησαν ἀρετῇ πρόνοιαν τῆς οἰκουμένης λαβόντες. ἀλλ’ ἴδι καὶ τῶν προγόνων ἀπολάμβανε τὸν θρόνον.” ἀνεβάσταζέν τε αὐτὸν οὐ πάνυ τοῖς ποσὶ βαίνειν δυνάμενον ὑπὸ τε φόβου καὶ χάρματος τῶν εἰρημένων.

Dio 60, 1, 3 = Zon. XI 8 p. 459. καὶ αὐτὸν τὸ μὲν πρῶτον ὡς καὶ ἄλλον τινα ὄντα ἢ ἔχοντά τι ἐξείλκυσαν, ἔπειτα δὲ γνωρίσαντες αὐτοκράτορα προσηγόρευσαν.

Victor Caes. III 16. Forte unus ortus Epiri e cohortibus, quae Palatium per opportunos locos obsidebant Ti. Claudium — reperit, — protractoque eo exclamat apud socios si sapiant adesse principem.

esset, extractum, et accidentem — salutavit. Qui interpolavit non intellexit actionis gradum priorem participio significatum esse.”

Summo viro assentiri non possum, nam me iudice nulla corruptela statuenda est et omnia, quamquam non optime dicta, sic ut tradita sunt recte se habent. Verba Dionis favent quidem Madvigii lectioni, sed haec causa mutandi idonea non est.

Atque si omnino quid mutandum esse censeas, *extractum adgnovit* scribere quam cum Madvigio *adgnovit* delere malletm.

imperatorem salutavit. milites quoque suo iure imperatorem facere poterant, neque quidquam intererat utrum pauci an multi milites aliquem imperatorem

salutarent, cf. Momms. StR. II³ 844. A 1 = II² 814. Sic Vespasianus, qui Kal. Jul. a. 822/69 Alexandriae a militibus imperator salutatus est, hunc diem imperii in posterum observavit (cf. Tac. Hist. I 79. Suet. Vesp. 6), quamquam a senatu demum m. Dec. huius anni imperator appellatus est (cf. Tac. Hist. III 78. 83. IV 3), cf. Momms. StR. II³ 843 A 3 = II² 813.

fluctuantes cf. Joseph. l. l. § 214, 221/2.

quicquam—*quam frementes.* post Livium saepe scriptores *facere* omiserunt in locutionibus: *nihil amplius quam, nihil aliud quam, nihil minus quam, quid aliud quam,* ut fere significant *tantum,* cf. Kühner Gr. L. II p. 1046, 6. Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. IV 34. Sic *nihil aliud quam* apud nostrum inve-

quam frementes perduxit. Ab his lecticae impositus C. 10.
et, quia sui diffugerant, vicissim succollantibus in castra

Joseph. Ant. Iud. XIX, 3, 2, 221 sq. Συνεστρέφοντο δὲ περὶ τὸν Γραῖτον ἤδη καὶ πλείους τῶν σωματοφυλάκων καὶ θεωροῦντες τὸν Κλαύδιον ἀγόμενον ἐσκυθράπαζον δόξῃ τοῦ ἐπὶ κόλκωσι ἐλκεσθαι τῶν ἐπὶ τοιοῖσδε ζημιῶν ὡς ἄνδρα ἀπράγμονα διὰ βίου τοῦ παντός· — τινὲς δὲ καὶ αὐτῶν τοῖς ὑπάτοις ἐντρέπειν κρίσιν ἤξιον τὴν περὶ αὐτόν. καὶ πλείονων τοῦ στρατιωτικοῦ συστρεφομένων φυγὰς τε ἦσαν τοῦ ὀμίλου καὶ προόδου ἀπορία τῷ Κλαυδίῳ δι' ἀσθένειαν τοῦ σώματος, ἐπεὶ καὶ οἱ τὸ φορεῖον αὐτοῦ φέροντες περὶ τὴν ἀρπαγὴν αὐτοῦ πύστως παραγενομένης φυγῆ ἔσωζον αὐτοὺς ἀπ' ἐλπίδος θέμενοι τὴν σωτηρίαν τοῦ δεσπότου.

Joseph. l. l. § 214 sq. οἱ περὶ τὸ στρατηγιῶν κλυόμενοι, — ἐν βουλῇ περὶ τοῖς πρακτέοις ἦσαν, ὅσοι δὲ καὶ παρετύγχωνον, τὴν μὲν Γαῖου τιμωρίαν ἐν ὀλίγῳ τιθέμενοι διὰ τὸ κατὰ δίκην αὐτῶ τὰς τύχας συνελθεῖν, τὰ δὲ περὶ αὐτοὺς ἀνεσκόποῦντο μᾶλλον ὢν τρόπον σχήσοι κλυῶς.

Joseph. l. l. § 226 sqq. Ταῦτα (οἱ στρατιῶται) πρὸς τε ἀλλήλους καὶ δι' αὐτοὺς διεξήσαν καὶ τοῖς ἀεὶ προσπίπτουσιν διηγοῦντο. οἱ δὲ πυνθανόμενοι προθύμως ἐδέχοντο τὴν πρόκλησιν, συμφράζαντες τε καὶ περικλείσαντες ἦγον ἐπὶ τοῦ στρατοπέδου φορὰδην ἀναβαστάσαντες, ὡς μὴ ἐμποδίζοιτο αὐτοῖς ἢ ἔπειξις. — ὁ δὲ δῆμος φθόνῳ τε πρὸς ἐκείνων (τὴν βουλὴν) καθιστάμενος — ἔχαιρεν τοῦ Κλαυδίου τῇ ἀρπαγῇ.

Joseph. l. l. 2, 1, 162. ἐν τούτῳ δὲ ὄντων τῶν πραγμάτων αἰφνίδιον ἀρπάζεται Κλαύδιος ἐκ τῆς οἰκίας.

Joseph. Bell. Iud. II 11, 1, 204. Γαῖου δὲ — δολοφονηθέντος ἀρπάζεται μὲν ὑπὸ τῶν ἐν Ῥώμῃ στρατευμάτων εἰς τὴν ἀρχὴν Κλαυδίου.

Dio 60, 1, 3 = Zon. XI 8 p. 459: καὶ ἐς τὸ στρατόπεδον αὐτὸν ἦγαγον.

nitur Caes. 20. Aug. 83. Ner. 43. Vesp. 5. Dom. 21. nihil amplius quam Aug. 7. Tib. 32. Gai. 44. Cl. 46. Ner. 39. Galb. 49. Tib. 9. Dom. 3. Hic tamen unicus, quantum scio, locus apud Suetonium est, ubi etiam vocabulum aliud vel amplius omissum est.

frementes. cf. Joseph. A. l. XIX 2, 1, 162: οἱ — στρατιῶται σιγάδου γενομένης αὐτῶν ἀλλήλους, καὶ αὐτοῖς λόγον δόντες περὶ τοῖς ποιητέοις ἐφόρων δημοκρατίαν ἀδύνατόν τε ὄν ἐν χρότει τοσῶνδε ἂν ποτε γενέσθαι πραγμάτων ἐξισταμένην τε οὐκ ἐπ' ἀγαθῶ τῶ αὐτῶν κήσασθαι τὴν ἀρχήν, εἴ τί τις τῶν κατὰ ἕνα σχήσοι τὴν ἡγεμονίαν, εἰς πάντα λυπηρὸν αὐτοῖς

εἶναι μὴ οὐ συνεργοῖς τῆς ἀρχῆς καταστῆσαν.

lecticae. mos fuit eum, qui imperator salutatus esset, lectica in castra portari, cf. Tac. Ann. XII 69. Hist. I 27. Suet. Ner. 8. Joseph. l. l. 3, 3, 222.

sui i. e. Claudii lecticarii. Hanc lectionem codicum iam Casaubonus recepit pro coniectura servi priorum editionum. vicissim. ut celerius ient, cf. Joseph. l. l. § 222: φορὰδην ἀναβαστάσαντες.

succollantibus i. e. in collo sibi collocantibus ut circumseribit Catullus 10, 23: in collo sibi collocare posset. Idem verbum invenitur Otho 6: donec omissa mora succollatus.

castra sc. praetoriana, sita ante por-

C. 10. delatus est tristis ac trepidus, miserante obvia turba quasi ad poenam raperetur insons. Receptus intra vallum, inter excubias militum pernoctavit, aliquanto minore spe quam fiducia.

Nam consules cum senatu et cohortibus urbanis forum

tam Viminalem prope portam Nomentanam (Suet. Ner. 48), cf. Tac. Ann. IV 2. Dio 57, 49, 6. Suet. Tib. 7. Schol. Juv. 10, 94.

miserante turba. Suetonius tradidit affectum multitudinis, simulac Claudium vidit, Josephus I. 1. § 228: ὁ δὲ δῆμος — ἔχαιρον Κλαυδίον τῇ ἀσπαρῇ, postquam certior facta est, quid milites eo facere vellent.

Receptus intra vallum. ad hanc rem spectant nummi (Eckhel D. N. VI 235. Cohen I Claud. n. 32—38) cusi a. 794/41—799/46: *imper(atore) recept(o).*

minore spe quam fiducia. inter milites iam securus et sine metu erat, spes tamen potiundi imperii, quod praetoriani ei detulerant, infirma erat.

consules. ad quos summum imperium morte C. Caesaris redierat, cf. Herodian. II 12, 7: τῶν ἐπάτων κελευσάντων, οἱ τὰ τῆς Ρώμης διοικεῖν εἰώθασιν, ὁπῆρικα ἂν τὰ τῆς βασιλείας μετέωρα ἦ. Momms. StR. II³ 444, 1 = II² 1087. Consules tunc erant Cn. Sentius Saturninus, Q. Pompeius Secundus, cf. Jos. Bell. Iud. II 11, 1: ἐπάτων Σεγνίου Σατογράνου καὶ Πομπωνίου Σεκοίνδου. C. I. L. X 2792. VI 20144. (cf. C. I. L. VI 2015. Dio 59, 29, 5).

senatu. a consulibus in Capitolium convocato, cf. Suet. Gai. 60. Dio 60, 4, 1. *cohortibus urbanis.* cohortes urbanae gradu et honore praetoriis proximae sine dubio aemulatione contra praetorianos perductae sunt, ut consulum partes sequerentur. Erant sub praefecto urbi, quo munere tunc fortasse fungebatur Q. Sanquinius Maximus (quem a. 792/39 praefectum urbi fuisse dicit Dio 59, 43, 2), cuius potestas tamen, utpote mandata, simul cum morte Gaii desiderat.

Tres cohortes urbanae ab Augusto institutae erant (Suet. Aug. 49. — Dio 55, 24, 6 non recte quattuor fuisse tradidit),

et a. 776/23 tres fuisse novimus ex Tacito (Ann. IV 5). Postea numerum auctum esse certum est, sed neque in quantum, neque quando hoc factum sit certo novimus. Secundum Mommsen (Herm. XVI p. 645) sub Claudio hoc factum est, sed nescio an melius a C. Caesare numerum auctum esse ponamus, cum verisimile esse putem eodem tempore et numerum cohortium praetorianarum (hoc Mommsen Herm. XIV p. 34 aut sub C. Caesare aut sub Claudio factum esse censet) et urbanarum auctum esse; et Josephus Ant. Iud. XIX 2, 3, 188 quattuor cohortes urbanas a. 794/41 a consulum partibus stetisse narret. Quamquam Josephus, ubi res Romanas tangit, non est scriptor magni momenti (de eo in universum nuper recte indicavit Krahmeyer Herm. XXIX p. 573 A. 2: „Man kann überhaupt die Bemerkung machen, dass Josephus' Angaben um so unzuverlässiger werden, je weiter sie sich von der unmittelbar Jüdischen Geschichte entfernen“), auctoritas tamen eius hac in re maior sit, quod correxit, quae antea scripserat. Bell. Iud. II 11. 1 enim legimus: ἡ δὲ σύγκλητος — τριῶν ταῖς συμμενούσαις σπειραῖς ἐπιτρέψασα φνιάττειν τὴν πόλιν; contra Ant. Iud. I. 1. Χαιρέας δὲ τὸ σημεῖον λαβὼν παρεδίδον τῶν στρατιωτῶν τοῖς πρὸς τὴν σύγκλητον συνεστηκόσων, ἦσαν δὲ εἰς σπειρας τέσσαρας οἷς τὸ ἀβασίλευτον τιμώτερον τῆς τρωανίδος προύκειτο. Me iudice Josephus sine dubio posteriore loco veriora tradidit, nam in Antiquitatibus res, quae post mortem Gaii factae sunt, multo accuratius quam in Bello Iudaico tradidit et, cum utrumque opus Romae scripserit, nulla est causa, cur eum in Antiquitatibus scribendis sui temporis (quo constat Romae quattuor cohortes urbanae fuisse, cf. diploma Vespasiani a. 829/76 (C. I. L. III p. 853): *item militibus, qui in cohort-*

Capitoliumque occupaverant, asserturū communem libertatem;

C. 10.

Suet. Gai. 60. et senatus in asserenda libertate adeo consensus, ut consules primo non in curiam, quia Julia vocabatur, sed in Capitolium convocarent.

Joseph. Ant. Iud. XIX 1, 20, 160 sq. προύθεσαν δὲ καὶ οἱ ὕπατοι διάγραμμα Γαίου μὲν κατηγορίας ποιοῦμενοι, κελεύοντες δὲ τῶ τε δήμῳ καὶ τοῖς στρατιώταις ἐπὶ τὰ αὐτῶν ἀπίενοι, τῶ μὲν δήμῳ πολλὴν ἀνέστεως ἐπαγγελλόμενοι ἐλπίδα, τῶ στρατιωτικῷ δὲ τιμῶν, εἰ ἐν κόσμῳ μείνειαν τῶ εἰωσῶτι μὴδὲν ὑβρίζειν ἐξαγόμενοι. — ἐφθάκει δὲ ἤδη τῶν βουλευτῶν τὸ πᾶν πληθὺς συνειλεγμένον καὶ μάλιστα οἱ εἰς (del. Naber) τοῦ Γαίου συνελθόντες (συνθέντες Naber cum Epit.) τὸν Φόνου θράσει τε ἤδη χρώμενοι καὶ φρονήματι μεγάλῳ ὄντες ὡς εἰς αὐτοὺς ἀντικειμένον δὴ (ἤδη Epit.) τῶν πραγμάτων.

Joseph. l. l. 2, 1, 2, 167—184. oratio Sentii Saturnini consulis.

„ „ 2, 3, 186. προελήλυθει δὲ ἡ νύξ ἐπὶ μέγα καὶ Χαιρέας δὲ σημεῖον ἤτει τοὺς ὑπάτους, οἱ δὲ ἐλευθερίῳ ἔδοσαν.

Joseph. l. l. § 188. Χαιρέας δὲ τὸ σημεῖον λαβὼν παρεδίδου τῶν στρατιωτῶν τοῖς πρὸς τὴν σύγκλητον συνεστηκόσιν. ἤσαν δὲ εἰς σπείρας τέσσαρες, οἷς τὸ ἀβασίλευτον τιμιώτερον τῆς τυραννίδος προύκειτο.

Joseph. Bell. Iud. II 11, 1, 205. ἡ δὲ σύγκλητος ἐξηγουμένων τῶν ὑπάτων Σεντίου Σατορνίνου καὶ Πομπωνίου Σεκούδου τρισὶν ταῖς συμμενούσαις σπείραις ἐπιτρέψασα φυλάττειν τὴν πόλιν εἰς τὸ Καπιτώλιον ἤθροισθη καὶ διὰ τὴν ἀμότητα τὴν Γαίου Κλαυδίῳ πολεμεῖν ἐψηφίζετο. Καταστήσεσθαι γὰρ δι' ἀριστοκρατίας, ὅσπερ οὖν πάλαι διαφεύτο, τὴν ἀρχὴν ἡ κρινεῖν ψήφῳ τὸν ἄξιον τῆς ἡγεμονίας.

Joseph. Ant. Iud. XIX 4, 5, 263. καὶ τῶν ὑπάτων ὁ ἕτερος Κόιντος Πομπώνιος δι' αἰτίας ἦν τῶ στρατιωτικῷ μᾶλλον ὡς ἐπ' ἐλευθερίῳ τὴν σύγκλητον παρακλήων,

Dio 60, 1, 1 = Zon. XI 8 p. 459. Φυλακὰς ἐκασταχόσε τῆς πόλεως οἱ ὕπατοι διαπέψαντες τὴν τε βουλὴν ἐς τὸ Καπιτώλιον ἤθροισαν, καὶ πολλὰ καὶ ποικίλα γινῶμι ἐλέχθησαν, τοῖς μὲν γὰρ δημοκρατεῖσθαι, τοῖς δὲ μοναρχεῖσθαι ἔδοκει, καὶ οἱ μὲν τόν, οἱ δὲ τὸν ἤρουντο. καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἡμέραν τὴν λοιπὴν καὶ τὴν νύκτα πᾶσαν κατέτριψαν μὴδὲν τελειώσαντες.

libus novem praetoriis et quattuor urbanis (militaverunt)) memorem fuisse putemus. Accedit, quod in hac parte Antiquitatum Josephus saepius correxit, quae antea scripserat. Sic Bell. Iud. II 9, 6, 481 correxit Ant. Iud. XVIII 6, 40, 237; Bell. Iud. II 9, 6, 483 (ubi Niesius minus recte pro lectione tradita: Ἰσπαρίῳ dedit

Γαλλίῳ, cf. Schürer Gesch. d. Iud. Volk. I² p. 372 A. 45) correxit Ant. Iud. XVIII 7, 2, 252, et quae Bell. Iud. II 11, 3 scripserat mutavit Ant. Iud. XIX 4, 2. Itaque C. Caesarem puto et numerum cohortium urbanarum auxisse et novem praetoriis cohortibus tres addidisse, cui opinioni, quod sciam, tituli non obstant.

C. 10. accitusque et ipse per Tr. Pl. in curiam ad suadenda

Joseph. Ant. Iud. XIX 3, 3, 229. γνοῦσα δ' ἡ βουλὴ τὸν Κλαύδιον ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀφιγμένον εἰς τὸ στρατόπεδον πέμπει πρὸς ἐκεῖνον ἄνδρας ἀρετῆ τοῦς ἐξ αὐτῶν (προϋχοντες addit Epitome), οἱ διδάξειαν μὴ δεῖν ἐπὶ καθέξει τῆς ἀρχῆς βιάζεσθαι, παρῆχῶρεϊν δέ τῃ συγκαλήτῳ τοσῶνδε ἀνδρῶν ἕνα ὄντα ἡσάμενον.

Joseph. l. l. 3, 4, 234. Καὶ οἱ μὲν πρεσβευτὰὶ Οὐγγράνιός τε καὶ Βρόγχοι, δῆμαρχοι δὲ ἦσαν ἀμφοτέροι, τοῖσδε ἐχρῶντο τοῖς λόγοις καὶ καθικέτερον τοῖς γόνασιν αὐτοῦ προσπεσόντες μηδαμῶς πολέμοις καὶ κακοῖς ἐμβαλεῖν τὴν πόλιν. Θεωροῦντες δὲ στρατιᾶς πληθύει τὸν Κλαύδιον πεφραγμένον καὶ τὸ μὴδὲν τοῦς ὑπάτους ἔντας συγκρίσει τῇ πρὸς αὐτόν, ἐπῆγον, εἰ τῆς ἀρχῆς ὀρέγοιτο, παρὰ τῆς βουλῆς δέχεσθαι διδομένην· αἰσιώτερον γὰρ καὶ εὐδαιμονέστερον χρῆσθαι τὸν μὴ μετὰ ὕβρεως ἀλλ' εὐνοίᾳ τῶν διδόντων παραλαμβάνοντα.

Dio 60, 1, 4. οἱ δ' ὕπατοι τῶς μὲν ἄλλους τε καὶ δῆμαρχους πέμποντες ἀπηγόρευον αὐτῷ μὴδὲν τοιοῦτον ποιεῖν, ἀλλ' ἐπὶ τε τῷ δῆμῳ καὶ τῇ βουλῇ καὶ τοῖς νόμοις γενέσθαι.

Victor Caes. III 8. Quod ubi patres acceperē, mittunt ocius ausum comprimere.

[p. 43] *Asserturi-libertatem* i. e. asserturi liberam rem publicam. Uterque consul hoc voluit, de Sentio cf. orationem quam in senatu habuit (*Joseph. Ant. Iud. XIX, § 167—184*), de Pomponio hoc diserte dicit *Joseph. l. l. § 263*, ita ut Claudius hunc vix contra milites servare potuerit. Cf. quoque *Suet. Gai. 60: ut (senatum) non in curiam, quia Julia vocabatur-convocarent.* *Joseph. Ant. Iud. XIX 2, 3, 186: Χαυείας δὲ σημεῖον ἦται τοῦς ὑπάτους, οἱ δὲ ἐλευθερίαν ἔδοσαν.* Sentio hoc sub Claudio non nocuit, nam sine dubio Cn. Sentius, qui secundum Eutropium VII 13 cum A. Plautio expeditioni Britannicae praefuit, idem est, (a Nerone tamen eum necatum esse non negaverim, cf. Tac. Hist. IV 7: *fuisse Vespasiano amicitiam cum — Sentio*, collato titulo Saepinate ante consulatum posito C. I. L. IX 2460: *(nomen erasum) Cn. f. Saturnin[us] Q. Tr. Pl. Pr.*). Pomponio tamen sine dubio haec fuit causa, cur paulo post a P. Suillio Rufo accusatus, particeps seditionis Camilli Scriboniani (c. 43) factus

sit, (hoc enim patet ex chronologica, puto, enumeratione eorum, quos Suillius reos fecerat apud Tac. Ann. XIII 43), nomenque eius ex fastis feriarum Latinarum (C. I. L. VI 2015) erasum sit.

[p. 43] *communem* i. e. *publicam*. hac significatione saepius *communis* apud scriptores et in titulis huius aetatis invenitur. Cf. Momms. Stadtrechte p. 457.

accitus. magistratus, qui senatum habet, senatores in curiam accersere et etiam cogere potest, ut veniant. Cf. Momms. StR. III 937 A 4.

Secundum Suetonium Claudius a consulis in curiam accitus est, nimirum ut in eorum potestate esset. *Josephus* (*Ant. Iud. XIX § 230—233*) tamen narrat legatos primo Claudio imperasse, ut senatui oboediret, bellumque minatos esse, si nolisset (eadem tradit *Dio 60, 1, 4*), sed cum Claudium militibus circumdatum vidissent, metu commotos, ad genua eius accedentes petiisse, ut, si imperium cuperet, a senatu saltem acciperet.

quae viderentur, vi se et necessitate teneri respondit.

(C. 10)

Joseph. l. l. 4, 2, 246. ἔλεγεν οὖν Κλαύδιος, οὐ θυμιάζειν τὴν βουλήν ἡδονῆ μὴ Φέρουσαν ἀρχεσθαι διὰ τὸ ἀμότῃτι τετρεῦσθαι τῶν πρότερον ἐπὶ τῷ ἡγεμονεῦσιν καταστάντων. γεῦσθαι τε αὐτῶν ἐπιεικείῃ τῇ κατ' αὐτὸν μετρίων κειρῶν, ὀνόματι μὲν μόνῃ τῆς ἀρχῆς ἐσομένης (αὐτῶ addit Epit.), ἔργῳ δὲ κοινῆς πᾶσι προκεισομένης εἰς μέσον. διὰ πολλῶν δὲ καὶ ποιήλων ᾧδευσότι πραγμάτων ἐν ὄψει τῇ ἐκείνων καλλῶς ἔχειν μὴ ἀπιστεῖν. καὶ οἱ μὲν πρέσβεις τοιοῦτων ἀκροάσει λόγων κατσομιληθέντες ἐξεπέμποντο.

Joseph. Bell. Iud. II 11, 2, 207. ὁ δ' (Κλαύδιος) αὐτὸν (Ἀγρίππαν) πρεσβευτὴν πρὸς τὴν σύγκλητον ἀναπέμπει δηλοῦντα τὴν ἐκαστοῦ προαίρεσιν, ὅτι πρῶτον μὲν ἦκων ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἀρπαγεῖη, καὶ οὔτε τὴν ἐκείνων σπουδὴν ἐγκυκαλιπεῖν δίκαιον οὔτε ἀσφαλές τὴν αὐτοῦ τύχην κρίνει.

Joseph. l. l. 11, 3, 209. ταῦτ' ἀπήγγειλεν Ἀγρίππας, ἡ δὲ βουλή ἀπεκρίνατο — δουλείαν ἐκούσιον οὐχ ὑπομενεῖν. καὶ Κλαύδιος ὡς ἤκουσε τὰ παρὰ τῆς βουλῆς πάλιν ἐπεμψεν τὸν Ἀγρίππαν ἀπαγγελοῦντα αὐτῷ ὅτι προδόντων τοὺς εἰς αὐτὸν ὁμοουσησυντας (ὁμόσυντας Naber cum dett.) οὐχ ὑπομένει.

[p. 44] per Tr. Pl. secundum Josephum (l. l. § 245: Καὶ ὁ μὲν (Ἀγρίππας) ταῦτα εἶπεν, καὶ — πεμφθεὶς σὺν ἑτέροις) cum tribunis plebis Agrippa rex Iudaeae legatus missus est, secundum Dionem (60, 4, 4) complures alii. Josephus l. l. § 234 nomina quoque tribunorum plebis tradidit: Veranium et Broechum (apud Josephum l. l. cum Hudsono Βροόχος pro Βρόγχος scribendum esse videtur, ut Naber etiam edidit).

De Broecho nihil novimus. Veranium autem sine dubio idem est ac Q. Veranium, qui a. 802/49 consul fuit (Tac. Ann. XII 5. Frontin. aq. 402. Phlegon Mirab. 22. Solin. 4, 29. C. I. L. II 4438. C. I. L. 12 p. 247 (Fast. Antiq.)), quem potius filium legati Germanici a. 772/49 (Tac. Ann. II 56. 74. III 40. 43. 47. 49) fuisse credo quam ipsum legatum (ita Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. XII 5). Ante consulatum Veranium legatus pro praetore Lyciae fuerat (cf. ad c. 25); post eum a. 814/58 legatus consularis Britanniae factus, in ea legatione mortuus est. (Tac. Ann. XIV 29. Agr. 14: *intra annum exstinctus*).

Veranium, uxorem Pisonis Liciniani, filii adoptivi Galbae, (Plut. Galba 28. Tac. Hist. I 47. Plin. Ep. II 20, 2),

huius filiam fuisse docet titulus urbanus Bull. dell' Inst. 4885 p. 40 = Dess. n. 240: [*d*]is manibus [*L.*] Calpurni [*P*]isonis Frugi Liciniani [*XV*] vir. s. f. et Ve[*r*]aniae Q. Verani cos. aug. f. Geminae Pisonis Frugi.

in curiam i. e. in Capitolium (cf. Suet. Gai. 60: *non in curiam, quia Julia vocabatur, sed in capitolum convocarent*), quo saepe, imprimis in cellam Jovis Capitolini, senatus convocatus est, cf. Momms. StR. III 928 A 2. Curia hoc loco recte dicitur, nam ubi senatus habetur, curia est. Sic Tac. Ann. II 37, cum senatus haberetur in bibliotheca Palatina, dicit: *quattuor filiis ante limen curiae adstantibus*; et Dio 58, 9, 4. 5 locum, in quem senatus convocatus est modo τὸ Ἀπολλώνιον, modo τὸ βουλευτήριον appellat.

vi et necessitate. *vi* i. e. militum, qui Claudium abire non passuri essent, *necessitate*, cum in senatus potestatem venire nollet. Hanc partem responsi Josephus quoque novit, qui tamen haec per Agrippam in senatu dicta esse tradit, cf. Bell. Iud. II 11, 2, 207: *οἱ — οὔτε ἀσφαλές τὴν ἑαυτοῦ τύχην κρίνει*, ubi Lat. interpres haec dat: *immo iam tutam aliter suam non esse fortunam*. Plane diversum

C. 10. Verum postero die et senatu segniore in exsequendis conatibus per taedium ac dissensionem diversa consentium, et multitudine,

Joseph. Ant. Iud. XIX, 4, 3, 248 sqq. συνεκάλουν δὲ οἱ ὕπατοι τὴν βουλὴν εἰς τὸ ἱερόν τοῦ νικηφόρου Διός· ἔτι δὲ νύξ ἦν. τῶν δὲ οἱ μὲν ἐν τῇ πόλει κλέπτοντες ἑαυτοὺς ἐνεδοιάζον πρὸς τὴν ἀκρόασιν, τοῖς δὲ ἐπὶ τῶν ἰδίων ἀγρῶν ἐγεγόνεσαν ἕξοδοι προορωμένοις ἢ χαρῆσαι τὸ πᾶν ἐν ἀπογνώσει τοῦ ἐλευθέρου γεγυότες, καὶ πολὺ κρείττον ἐν ἀκινδύνῳ τοῦ δουλεύειν ὑπειληφότες διαβιοῦν ἀργίᾳ τοῦ πονεῖν ἢ (καὶ Naber) κτώμενοι τὸ ἀξίωμα τῶν πατέρων περὶ τῆς σωτηρίας ἀμφίβουλοι καταστῆναι. συνελέγησαν δ' ὅμως ἑκατὸν οὐ πλείους, καὶ διαβουλευομένων περὶ τῶν ἐν χερσὶν αἰφνίδιον αἴρεται βολὴ τοῦ συνεστηκότος αὐτοῖς στρατιωτικοῦ στρατηγὸν αὐτοκράτορα κελουόντων τὴν βουλὴν ἐλέσθαι καὶ μὴ φθεῖρειν πολυαρχίᾳ τὴν ἡγεμονίαν. καὶ τὸ μὲν καθ' ἑαυτοὺς ἀπεφαίνοντο περὶ τοῦ μὴ πᾶσιν, ἀλλ' ἐνὶ τὴν ἀρχὴν ἐφέσιμον εἶναι, ἔαν δὲ ἐκεῖνοις ἐπιτρέπειν, ὅστις τοσαύτης προστασίας ἄξιος. ὥστε ἐν ἀδημονίᾳ τὰ τῶν συγκλητικῶν ἦν πολὺ πλεον δι' ἀμαρτίαν (διαμαρτίᾳ Naber) μὲν τοῦ κατὰ τὴν ἐλευθερίαν αὐχμήματος, φόβος δὲ τοῦ Κλαυδίου. οὐ μὴν ἀλλ' ἦσαν οἱ ἐφιέμενοι γένους τε ἀξιώματι καὶ οἰκειότητι γάμου· καὶ γὰρ Μινουκιανὸς (Βινίκιον Hudson) Μᾶρκον καὶ τὸ καθ' αὐτὸν γενναϊότητα ἀξιόλογον ὄντα καὶ δὴ ἀδελφὸν Γαίου γεγαμηκότα Ἰουλίαν, πρόθυμὸς τε ἦν (πρόθυμον ὄντα Naber cum Epit.) ἀντιπειθεῖσθαι τῶν πραγμάτων, κατεῖχον οἱ ὕπατοι πρόφασιν ἐκ προφάσεως ἀναρτῶντες· Οὐαλέριον τε Ἀσιατικὸν Βινουκιανὸς εἰς τῶν Γαίου σφραγέων ἀνεῖχε τοιούτων διανοιῶν. ἐγεγόνει δ' ἐν φόβος οὐ τινος ἐλάσσαν ἐπιχωρηθέντων (συγχ. Naber cum Epitome) τῶν ἐπιθυμούντων τῆς ἡγεμονίας, ὥστε ἀντιλέξασθαι Κλαυδίῳ. ἄλλως τε καὶ οἱ μονομάχοι, πληθὸς δ' ἦν αὐτῶν ἀξιόλογον, καὶ τῶν στρατιωτῶν οἱ νυκτοφυλακοῦντες ἐπὶ τῆς πόλεως, ἐρέται τε ὀπόται, συνέρρεον εἰς τὸ στρατόπεδον, ὥστε τῶν μετιόντων τὴν ἀρχὴν οἱ μὲν Φειδοὶ τῆς πόλεως, οἱ δὲ καὶ Φόβου τῶ ὑπὲρ αὐτῶν ἀπέστησαν.

tamen responsum legati tulerunt secundum Josephum Ant. Iud. l. 1. § 246 (cf. testimonia).

postero die. a. d. VIII kal. Febr., nam a. d. VIII kal. Febr. Gaius interfectus est, cf. Suet. Gai. 58.

senatu segniore. senatus tunc convocatus erat in templum Iovis Victoris in Capitolio (Dio 60, 35), sed non plus centum senatores praesentes erant, cf. Joseph. Ant. Iud. l. 1. § 248.

per taedium ac dissensionem. haec dicta sunt per figuram ἐν δὴ θεῶν; per

taedium, quo dissensio eos affecerat. De dissensione cf. Dio 60, 1, 1: πολλὰ καὶ τοικίαι γῆραι ἐλέχθησαν — καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἡμέραν τὴν λοιπὴν καὶ τὴν νύκτα πᾶσαν κατέτοιγαν μηδὲν τελειώσαντες.

multitudine quae circumstabat. Suetonius semper parcus verborum, hoc loco etiam obscurus est. Quid enim obiectum vocis circumstabat sit, senatum an Claudium iam diiudicari nequit, itaque explicatio quoque vocis multitudine incerta est. Si senatum est obiectum, collato

quae circumstabat unum rectorem iam et nominatim exposcente, armatos pro contione iurare in nomen suum passus est pro-

Joseph. l. l. 4, 254—260. Χαίρετε καὶ οἱ σὺν αὐτῷ παρελθόντες ἐν ἐπιχειρήσει λόγων ἦσαν πρὸς τοὺς στρατιώταις. τὰς δὲ τοὺς πλῆθους — ἀνεθορύβησεν μὴ ἐφίενται ὥστε εἰπεῖν διὰ τὸ ἀρμησθαι πάντας ἐπὶ τῷ μοναρχεῖσθαι, τὸν δὲ ἠγησόμενον ἐκάλουν ὡς οὐκ ἀνεξόμμενοι τὰς τριβάς. τῇ συγγλήτῃ δὲ ἀπορία ἄρχειν τε καὶ οὐ ἀρχέσθαι ἐν τρίτῳ αὐτοδεχομένων αὐτοὺς τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν Γαίῳ σφαγῶν συχωρεῖν τοῖς στρατιώταις οὐκ ἐφίεντων. — οὐ μὴν διετράπησάν γε ὑπὸ τῶν λόγων, ἀλλὰ σπασάμενοι τὰς μαχαίρας καὶ τὰ σημεῖα ἀράμενοι ἔρχοντο ὡς τὸν Κλαυδίῳ κοινωθήσονται τοῖς ὀμνύουσιν αὐτῶν. κατελείπετο δὲ ἢ τε σύγγλητος ἐπ' ἐρημίᾳ τῶν ὀμνύουστων καὶ οἱ ὕπατοι μὴδὲν ἰδιωτῶν διαφέροντες.

Joseph. Bell. Iud. II, 11, 4, 211. μετὰ δὲ τῶν μετὰ τῆς συγγλήτου στρατιωτῶν τις σπασάμενος τὸ ξίφος „ἄνδρες” ἐβόησεν — „τί παθόντες ἀδελφοκτονεῖν βουλόμεθα καὶ κατὰ τῶν μετὰ Κλαυδίου συγγενῶν ὀρμηῶν, ἔχοντες μὲν αὐτοκρατόρα μὴδὲν μεμψήσῃσι δυνάμενον”.

Dio apud Zon. XI 8 p. 460. εἰ γὰρ καὶ ἀνεδύετο καὶ ἀντέλεγεν, ἀλλ' ὅτι ἐξίστατο καὶ ἀντέκειτο, τοσοῦτον μᾶλλον ἀντεφιλονείκουσιν οἱ στρατιώται μὴ παρ' ἑτέρων λαβεῖν αὐτοκράτορα ἀλλ' αὐτοὶ δοῦναι πᾶσι. διὸ καὶ ἄκων ὡς ἐδόκει ὑπέκυψε.

Josepho, puto multitudinem fuisse militum (cohortium urbanarum et vigilum cf. Ant. Iud. l. l. § 253) et gladiatorum remigumque (l. l.), qui primo senatus arbitrio reliquerunt, quemnam principem creare vellet (l. l. § 149), postea tamen, cum gladiatores, vigiles et remiges senatum deseruissent (l. l. § 253), urbani nominatim Claudium principem exposcerant (cf. Bell. Iud. II 11, 4, 211). Sin *Claudium* est obiectum, multitudo est plebs Romana, quae castra praetoriana circumstabat.

armatos iurare. Suetonius hoc die postero factum esse tradit, Josephus Ant. Iud. l. l. § 247 contra ipso die mortis Gaii Claudium praetorianis sacramento obligavisse dicit, ut verba sequentia § 248 docent: *Συνεζάλουν δὲ οἱ ὕπατοι τὴν βοιλήν* — ἔτι δὲ νῦν ἦν.

Huc spectant nummi (casi n. 794/41—797/44), cf. Eckhel. D. N. VI p. 235, Cohen I Claud. n. 57—60, in quorum

aversa legimus: *Praetor(ianis) Recept(is) passus est.* igitur etiam Suetonius putavit, Claudium invitum principem factum esse, et idem Zonaras (XI 8 p. 460) tradidit: *ἄκων ὑπέκυψε.*

[p. 48] *quina dena sestertia.* sine causa olim Ernesti nostro loco XX pro XV scribendum esse coniecit propter Josephum Ant. Iud. XIX § 247: *δοσεῖται τοῖς σωματοφύλακας πεντασιαχμῖας δραχμαῖς*, nam talentum, quo Josephus utitur in computationibus, est Syriacum, dimidium veteris Hebraei, (cf. Hultsch Metrol.² p. 605, Schürer l. l. II² p. 36 A 172), cuius drachma valet dodrantem denarii i. e. tres sesterlios. Itaque Josephus et Suetonius idem tradiderunt. Ex eodem Josepho (l. l.) discimus, Claudium non solum praetorianis, eorumque centurionibus et tribunis, sed etiam legionariis pecuniam promisisse.

Tale munus militibus datum donativum appellabatur, neque Claudius primus Caesarum fuit, qui id militibus

(1. 10.)

misitque singulis quina dena sestertia, primus Caesarum fidem militis etiam praemio pigneratus.

XI. Imperio stabilito, nihil antiquius duxit, quam id biduum, quo de mutando reipublicae statu haesitatum erat, memoriae eximere. Omnium itaque factorum dictorumque in eo veniam et oblivionem in perpetuum sanxit ac praestitit, tribu-

Joseph. Ant. Iud. XIX 4, 2, 247. Κλαύδιος δὲ τῶ στρατῶ συλλεχθῆντι διελέγετο ὅρκους λαμβάνων ἢ μὴν ἐμμενεῖν πίστει τῇ πρὸς αὐτόν, καὶ δωρεῖται τοὺς σωματοφύλακας πενταμισχιλίαις δραχμῆς κατὰ ἕκαστον ἄνδρα, τοῖς τε ἡγεμόσιν αὐτῶν ἀνάλογον τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τοῖς ὅποι ποτὲ στρατοπέδοις ὑπισχεῖτο τὰ ὅμοια.

Tac. Ann. XII 69. promisso donativo ad exemplum paternae largitionis, imperator (Nero) salutatur.

Dio 60, 3, 5. τοῖς γε μὴν ἄλλοις, οἱ τὴν δημοκρατίαν ἐκΦανῶς ἐσπούδασαν, ἢ καὶ ἐπίδοξοι λήψασθαι τὸ κράτος ἐγένοντο, οὐχ ὅσον οὐκ ἐμνησιμάκησεν, ἀλλὰ καὶ τιμὰς καὶ ἄρχας ἔδωκεν· ἐκδηλότατα γὰρ καὶ ἐν τοῖς πάντων πάποτε οὐ τῶ λόγῳ μένον τὴν ἄδειάν σφισι, κατὰ τὸν τῶν Ἀθηναίων ζῆλον, ὡς ἔλεγεν, ὑπέσχετο, ἀλλὰ καὶ τῶ ἔργῳ παρέσχε.

Orosius VII 6, 4. Claudius mox ut confirmavit imperium, magna atque adhuc Romae incognita usus clementia, ne in tantam nobilium multitudinem ultio, si esset coepta, saeviret, biduum illud, quo de rei publicae statu infeliciter consultatum actumque fuerat memoriae exemit, omnium factorum dictorumve in eo veniam et oblivionem in perpetuum sanxit — hanc Claudius, quamvis multo truculentiore causa in caedem conspiratorum stimuletur, ultronea clementia nullo expetente firmavit.

dedit, nam Tiberius quoque et Gaius legatis ex testamento eius, cui succedebant, donativum addiderunt; cf. Dio 57, 3, 3, 6, 4; 59, 2, 1: *τάς τε καταλεφθείσας σφίσι (τοῖς δορυφόροις) κατὰ πενήζορτα καὶ διακοσίας δραχμῆς διένειμε καὶ ἐτέρας ἰσοσάτας προσεπέδωκε.* Claudius tamen primus fuit, qui statim postquam a militibus imperium accepit, donativum iis dedit, quod exemplum post eum praeter Galbam (Dio 64, 3, 3) omnes secuti sunt.

Imperio stabilito. postquam senatus quoque eum imperatorem appellavit, et in senatu lex de imperio perlata est.

dictorumque. ita omnes codices Suetonii. Codices Orosii tamen (praeter unum, non magnaes auctoritatis littera N notatum apud Zangemeister, qui *dictorum q: ve* praebet) *ve* dant, et Orosius boni codicis instar est. Quamquam et *que* et *ve* hoc loco recte scribi potest, *que* retinui, codices Suetonii secutus.

veniam et oblivionem. exemplo Atheniensium (a. 403) ut ipse Claudius dicere solebat, cf. Dio 60, 3, 5.

Tribunis ac centurionibus. Praeter Chaeram, quem Dio (60, 3, 4) solum nominat, Josephus (Ant. Iud. XIX § 269) Iulium Lupum interfectum esse

nis modo ac centurionibus paucis e coniuratorum in Gaium numero interemptis, exempli simul causa et quod suam quoque caedem depoposcisse cognoverat. Conversus hinc ad officia pietatis, ius iurandum neque sanctius sibi neque crebrius instituit quam per Augustum. Aviae Liviae divinos honores

Joseph. Ant. Iud. XIX, 4, 5, 268 sq. Κλαύδιος δὲ — συναγαγὼν τοὺς ἑταίρους ψῆφον ἀνεδίδου περὶ Χαιρέου, τοῖς δὲ τὸ μὲν ἔργον λαμπρὸν ἐδόκει, ἀπιστίαν δ' ἐπεκάλουν τῷ πεπραχότι καὶ αὐτῷ τιμωρίαν ἐπιβάλλειν δίκαιον ἡγοῦντο ἐπ' ἀποτροπῇ τοῦ μέλλοντος χρόνου. ἀπήγετο οὖν τὴν ἐπὶ Θανάτῳ καὶ σὺν αὐτῷ Λοῦππός τε καὶ Ῥωμαίων πλείους.

Dio 60, 3, 4 = Zon. XI 8 p. 461. τὸν μὲν οὖν Χαιρέαν καὶ τινὰς ἄλλους, καίπερ πάνυ ἐπὶ τῷ τοῦ Γαίου Θανάτῳ ἡσθεῖς, ὅμως ἀπέκτεινεν· οὐ γὰρ ὅτι τὴν ἀρχὴν διὰ τὴν ἐκείνου πράξιν εἰλήφει χάριν αὐτῷ ἤδει, ἀλλ' ὅτι ἐτόλμησεν αὐτοκράτορα ἀποσφάξαι ἐδυσχέraitνε, πόρρωθεν τὸ κατ' ἐαυτὸν ἐς ἀσφάλειαν προορώμενος. ἔπραξε δὲ τοῦτο οὐχ ὡς καὶ τῷ Γαίῳ τιμωρῶν, ἀλλ' ὡς ἐαυτῷ ἐπιβουλεύσαντα αὐτὸν λαβῶν.

Joseph. Ant. Iud. XIX, § 258. ὁ Χαιρέας ἀνείδιζεν αὐτοὺς καὶ ἕτερα πολλὰ τοιαῦτα, τὴν τε κεφαλὴν κομιεῖν τοῦ Κλαυδίου.

tradit, quem tribunum fuisse idem docet (*Ant. Iud. XIX § 491*): *Ἰούλιον Λοῦππον ἐκπέμπει ἕνα τῶν ἡλιάρχων.*

exempli causa. ὅτι ἐτόλμησεν αὐτοκράτορα ἀποσφάξαι ut *Dio (60, 3, 4)* dicit, cf. *Tac. Hist. 1 44.*

suam caedem depoposcisse. cf. *Josephus Ant. Iud. XIX § 258*, qui Chaeream hoc apud milites urbanos fecisse tradit. Quae Victor Caes. III 6 (*Interim dum senatus decreto gentem Caesarum etiam muliebri sexu, omnemque affinitatem armati persequuntur*) et *Orosius VII 6, 3 (cum de everrenda penitus Caesarum universa familia senatus et consules decrevissent)* tradiderunt, a nullo alio auctore confirmantur, et verisimilius mihi videtur, tales sententias ab iis qui liberae rei publicae student in senatu dictas esse, quam senatum consultum in hunc modum factum esse.

nihil sanctius. mos veterum erat, ut per eum deum iurarent, quem praecipue deligerent. Pietatis et observantiae Claudii in Augustum alia quoque docu-

menta habemus. Sic *Claudius nummos* cusit, (*Eckhel D. N. VI 235*), in quibus *sacerdos divi Augusti* appellatur. Praeterea *Plinius (H. N. 35, 36, 94)* narrat, *Claudium* in duabus tabulis *Apellis* pro excisa *Alexandri Magni* facie, *divi Augusti* imaginem pingendam curavisse.

Aviae Liviae divinos honores. post mortem *Liviae*, (quae viva iam in provinciis deae honores acceperat, cf. *Hirschfeld Sitzb. Berl. Acad. 1888 p. 12 A. 52. 54. C. I. L. X 7464 = Dess. n. 119*). *Tiberius* a senatu petierat ne ei divini honores decernerentur, cf. *Tac. Ann. V, 2: honoresque memoriae eius ab senatu large decretos quasi per modestiam imminuit, paucis admodum receptis et addito, ne caelestis religio decerneretur: sic ipsam maluisse.* *Suet. Tib. 51. Dio 58, 2, 1.*

A *Claudio* tamen consecrata est, et quidem d. XVII m. Jan. anni ut videtur 795/42, cf. *Acta fr. Arv. (Henzen p. LV) = C. I. L. VI 2032: XVI k(alendas) Febr(uaris) [ob consec]rationem divae Aug(ustae) i[n] tem[p]lo novo divo Augusto*

C. 11. et circensi pompa currum elephantorum, Augustino similem, decernenda curavit; parentibus inferias

Dio 60, 5, 2. τὴν τε τήθην τὴν Λιούαν οὐ μόνον ἵππων ἀγῶσιν ἐτίμησεν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ θανάτου, ἀγαλμὰ τέ τι αὐτῆς ἐν τῷ Αὐγουστῆϊ ἰδρύσας καὶ τὰς θυσίας ταῖς ἀειπαρθένοισι ἱεροποιεῖν προστάξας, ταῖς τε γυναῖξιν ὄρκον τὸ ὄνομα αὐτῆς ποιεῖσθαι κελεύσας.

Seneca Apocol. 9, 5. divam Augustam, aviam suam, quam ipse deam esse iussit.

bovem mar[em divae Augusta]e vaccam. Annus paene certus est, nam propter diem consecratio a. 794/41 facta esse nequit, et Dio (60, 5, 2) haec initio libri LX memorat, quo eas res, quae initio imperii Claudii factae sunt, tradidit, et a. 795/42, ut videtur, Cirtae Divae Augustae flaminica occurrit. Cf. C. I. L. VIII 6987 = Suppl. 19492: *Divae Au[gustae sacrum] Q. Marcius C. f. Barea cos. X[V vi]r s. f. fetialis proc[os....] ded.... Coelia Sex. f. Urvia Potita flaminica Di[vae Augustae] sua pe[cunia] faciendum curavit.* Nam a. 795/42 Q. Marcius Barea proconsul Africae fuit, cf. C. I. L. VIII Suppl. 44002: *[Ti. Claudio] Caesari [Aug. Ger]manico p. m. [tri]b. pot. cos. II imp. III [Q. Marcius C. f. Barea [cos. XV vi]r s. f. fetialis] procos. dedicavit.*

Huc spectat nummus a senatu cusus, cf. Eckhel D. N. VI 458: *Divus Augustus S. C.* (*Diva Augusta*. Liberti quoque eius more solito se Divae Augustae libertos nominaverunt, cf. C. I. L. VI 3879. 3945. 4159. 8955. 11541. 23338.

Dio l. l. tradit signum divae Augustae positum esse in templo Augusti, (i. e. in templo Augusti in Palatio a Gaio dedicato) quod confirmatur titulo urbano C. I. L. VI 4222: *Bathyllus aedituus templi divi Aug[usti] et divae Augustae, quod est in Palatium.* Idem Dio tradit Claudium Virginibus Vestalibus mandavisse, ut novae divae sacrificarent, mulieresque per nomen eius iurare iussas esse, ut Gaius quoque in consecratione Drusillae fecerat (cf. Dio 59, 11, 3).

circensi pompa. pompa, quae primi-

tus in triumphis, a templo Iovis Capitolini ad circum Maximum, ubi ludi triumphales habebantur, duci solebat, postea in ludis Romanis ducta et ex iis in omnes maiores ludos tralata, itaque circensis appellata est. In hac pompa, de qua plura apud Marq. StV. III² p. 507 sqq., signa deorum dearumque traducebantur, et actate imperatoria effigies quoque divorum et eorum mulierum ex Caesarum familia, quas princeps honorare voluit. Seriem earum, quae ita honoratae sunt habes apud Marq. l. l. 510 A 2.

currum elephantorum. hic erat extraordinarius honor, nam vulgo in pompa signa mulierum posita erant in carpentis a binis mulis vectis. Praeter Liviam curru elephantorum honoratae sunt Drusilla (Dio 59, 13, 8), Julia Titi f. (Eckhel D. N. VI 366), Faustina Antonini Pii (Eckhel l. l. VII 39).

Augustino similem. Divus Augustus quoque in pompa talem currum habuit, cf. Dio 61, 16, 4: *καὶ οἱ ἐλέφαντες οἱ τῆς τοῦ Αὐγουστοῦ ἀρμάμαζαν ἄγοντες.* et nummus apud Eckhel D. N. VI 428: *Divo Augusto S.P.Q.R.* ostendit currum (vel tensem) pulchre caelatum, a quattuor elephantis vectum, quibus singulis rector insidet.

decernenda curavit i. e. auctor huius decreti apud senatum fuit, nam senatus solus tales honores decernere potuit, neque tamen hoc factum esse videtur nisi auctore principe, cf. Mommsen StR. II³ 886 A 2. 3 = II² 850.

Praeterea Dio (60, 5, 2) tradit, ludos circenses in honorem Liviae datos esse, et Claudius a. 796/43 Pietati Augustae

publicas, et hoc amplius patri circenses annuos natali die: matri carpentum, quo per circum duceretur, et cognomen Augustae, ab viva recusatum. Ad fratris memoriam, per omnem occasionem celebratam, comoediam quoque Graecam Neapolitano certamine docuit ac

Dio 60, 5. 1. τῷ δὲ δὴ Δρούσῳ τῷ πατρὶ τῆ τε Ἀντωνίᾳ τῆ μητρὶ ἰπποδρομίῳ ἐς τὰ γενέσια ἔδωκε, τὰς πανηγύρεις τὰς ἐς ταῦτὸν αὐτῶν τιμωρίας μεταθεῖς ἐς ἑτέρας ἡμέρας, ὅπως μὴ ἄμα ποιῶνται.

aram dedicavit a. 775/22 in morbo Liviae a senatu decretam, cf. C. I. L. VI 562 = Dess. n. 202: *Pietati Augustae ex s. c. quod factum est D. Haterio Agrippa C. Sulpicio Galba cos. Ti. Claudius Caesar Aug. Germanicus pontif. max. trib. pot. III cos. III imp. III p. p. dedicavit.*

inferias. kalendario Antiatino (C. I. L. I² 4 p. 248) ad XIX kal. Oct. ascriptum est: *Infer(iae) Dr[usi]*. De Antoniae die mortis nihil novimus.

patri circenses. secundum Dionem (60, 5, 1) et patris et matris diebus natalibus ludii circenses dati sunt. De Drusi patris natali die nihil scimus.

Nummi quoque, Drusi effigiem praebentes (Eckhel D. N. VI 477 sq.) Claudii reverentiam in patrem testantur.

matri carpentum. circensi pompa a binis mulis tractum, quem honorem Agrippina quoque a Gaio filio acceperat (Eckhel D. N. VI 213). Imaginem talis carpentii habes apud Rich, Dict. des Ant. s. v.

cognomen Augustae, ab viva recusatum. viva est pulcherrima emendatio Lipsii pro codicum lectione *avia*, quae bonum sensum non praebet.

Quae Suetonius scripserat Gai. 15: *Antoniam aviam quidquid unquam Liviam Augusta honorum cepisset uno senatusconsulto congressit*, ea non solum a Dione 59, 3, 3: *εἰς-τὴν-τῆθην τὴν Ἀντωνίαν πλείστα ὅσα εὐσεβῶς ποιήσας, ταύτην τε γὰρ Αὔγουσταν τε εὐδὺς καὶ ἰέθειαν τοῦ Αὔγουστου ἀποδείξας πάντα αὐτῇ καθάπαξ, ὅσα ταῖς ἀειπαρθένοις ἐπάσχει*, ἔδωκε confirmantur sed etiam actis fr. Arv. (Henzen p. XLIII = C. I. L.

VI 2028 c.). a. 791/38: *pr(idie) k. Februar. Taurus Statilius Corvinus promagister collegii fratrum Arvalium nomine* natali Antoniae Augustae in Capitolio Iovi O. M. bovem marem im[molavit]. Sine dubio Suetonius recte quae antea scripserat correxit, et Claudius eam ob causam, quam nobiscum Suet. communicavit novum senatus consultum faciendum curavisse putandum est, et quidem statim post imperium acceptum, cf. nummus apud Eckhel D. N. VI 480: *Antonia Augusta* (Ti. Claudius Caesar Aug. P. M. Tr. P. Imp. S.C.

fratris memoriam—celebratam. huc spectat nummus senatus (Eckhel D. N. VI 210): *Germanicus Caesar Ti. Aug. f. Divi Aug. n. Cap. Germ. nud.* (Cap. et epigr. Claud. in med. S.C.

comoediam quoque Graecam docuit. Dissentiunt interpretes, utrum hoc loco comoedia Germanici intellegenda sit (ita praeter Beroaldum, Ernesti, Oudendorp, Ruhnken (Schol. in Suet. Vit. Caes. ad h.l.), Bremi), an ipsius Claudii (ita Burmannus, Baumgarten-Crusius, Lehmann p. 127).

Germanicum comoedias scripsisse ipse Suetonius tradit Gai. 3: *inter cetera studiorum monumenta reliquit et comoedias Graecas*; Claudium vero comoedias Graecas scripsisse verisimile non est, cum Suetonius c. 41, ubi Graeca studia eius tangit, mentionem earum non fecerit. Ut de Claudii fabula hic agi putarent, hoc imprimis Burmannum ceterosque permovet, quod in tota Latinitate nullum exemplum exstet, quo *docere fabulam* dicatur de eo, qui non simul auctor est, atque haec quoque causa fuit Beroaldo

C. 11. de sententia iudicium coronavit. Ne Marcum quidem Antonium

(quem Ruhnkenius l.l. secutus est) cur pro *docuit* legendum esse coniecerit *dedit*. Quae coniectura tamen et nimis a tradita lectione recedit et ne necessaria quidem est. Cur enim Suetonius hoc loco verbo *docuit* uti non potuit eodem sensu, quo Graece *διδάσκειν* dicitur is, qui post mortem auctoris fabulam eius agendam curavit? (cf. e. g. argumentum II fabulae Sophocleae, inscriptae *Οιδίπους ἐπὶ Κολωνῶν*: *Σοφοκλῆς ὁ νίδους ἐδίδαξεν υἱὸς ὦν Ἀριστοῦτος ἐπὶ ἄρχοντος Μίκωνος, ὅς ἐστι τέταρτος ἀπὸ Καλλίου, ἔφ' οἷ φασιν οἱ πλείους τὸν Σοφοκλέα τελευτῆσαι*). Itaque, quod ad verba attinet, nihil nos me iudice prohibet, quominus comoediam illam Germanici fuisse putemus, id quod sensus quoque flagitat. Recte enim Ernesti animadvertit, si Claudius auctor fuisse, argumentum fabulae esse debuisse fratrem, quod absurdum esse, comicum enim argumentum Germanicum praebere non posse. Itaque, etsi sane expectamus *Graecam eius*, etiam contra auctoritatem Francisci Bücheler (qui Symb. Bonn. p. 65 Claudii fabulam fuisse dicit) puto Claudium Neapoli Germanici fabulam primum agendam curavisse. (Eandem opinionem, quamquam argumentis non adiectis protulerunt Teuffel. H. L. R. § 275, 5. G. Lafaye, de poetarum et oratorum certaminibus apud veteres (Parisiis 1883) p. 52).

[p. 51] *Neapolitano certamine*. a. 755/2 (cf. Kaibel Inscr. Gr. Sicil. Ital. n. 748) Neapolitani ob beneficia ab Augusto in se collata certamina gymnica et musica quinquennialia instituerant, appellata *Ἰταλικά Ρωμαῖα Σεβαστὰ Ἰσολύμεια* (cf. Kaibel l.l.), cf. Dio 55, 40, 9: *αὐτῶ δὲ δὴ τῶ Ἀγούστῳ ἀγὼν τε ἱερὸς ἐν Νέῃ πόλει τῇ Καμπανίῃ, λόγῳ μὲν ὅτι κατωθείσαν αὐτὴν καὶ ὑπὸ σειμοῦ καὶ ὑπὸ πυρὸς ἀνέλαβε, τὸ δ' ἀληθὲς ἐπειδὴ τὰ τῶν Ἑλλήνων μόνου τῶν προσχώρων τροπὸν τινὰ ἐξήλουν, ἐφηγήσθη. Strabo V p. 246: *Νεὴ δὲ πεντητηρικὸς ἱερὸς ἀγὼν συντελεῖται παρ' αὐτοῖς μουσικὸς τε καὶ γυμνικὸς ἐπὶ πλείους ἡμέρας ἐνάμιλλος τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν κατὰ τὴν Ἑλλάδα.**

Suet. Aug. 98: *mox Neapolim traiecit — et quinquennale certamen gymnicum honori suo institutum perspexit*. Dio 56, 29, 2. Velleius II 123 (cf. Kaibel. l. l. p. 490. C. I. L. X p. 474. Beloch. Campanien p. 58. G. Lafaye. l. l. p. 49—55). Claudii commorationem Neapolitanam tangit Dio 60, 6, 4: *ἐπεὶ ἐν γὰρ τῇ Νέῃ πόλει καὶ παντάσῃσιν ἰδιωτικῶς ἔζη· τὰ τε γὰρ ἄλλα ἑλληνικῶς καὶ αὐτὸς καὶ οἱ συνόντες οἱ δηγῆται, καὶ ἐν μὲν ταῖς τῆς μουσικῆς θεωρίαις ἡμίτιον καὶ κορηπιδας, ἐν δὲ δὴ τῶ γυμνικῶ ἀγῶνι πορφυρίδα καὶ στέφανον χρυσοῦν ἐλάμβανε.*

Anno 795/42 i. e. undecima Italide (ita enim hoc quinquennium appellatum est (cf. Kaibel n. 748) Claudium Neapoli fuisse certum est, nam Dio l.l. hoc enumerat inter ea quae Claudius initio imperii fecit, et quidem exeunte mense Julio vel ineunte mense Augusto, quo tempore certamen edebatur (cf. Suet. Aug. 98. Dio 56, 29, 2. Velleius II 123).

coronavit. hoc ut *ἀγωνοθέτης* fecit, quo munere Claudium (ut postea Titum, cf. C. I. L. X 1484) functum esse verba quoque Dionis (60, 6, 4) docent: *ἐν δὲ τῶ γυμνικῶ ἀγῶνι πορφυρίδα καὶ χρυσοῦν στέφανον ἐλάμβανε*, ut iam Valesius recte animadvertit, cf. Sturzii notam ad Dionem l. l.

Marcum-Antonium. quamquam is bis hostis patriae iudicatus memoriaque eius damnata erat, cf. Dio 51, 19, 3. Plut. Cic. 49. Ant. 86. Strabo XIV p. 685.

At postea restituito memoriae eius facta est, nam nomen eius in fastis, e quibus artea erasum erat in litura denuo insculptum est (C. I. L. 1² p. 28. 64) et quidem ante annum 773/20 ut Tac. Ann. III 18 docet. (Sic etiam C. I. L. VI 1364 = Dess. n. 943 legimus: *Q. Caerellius Q. f. Qui. — leg. Ti. Caesaris Aug. procos. ex testamento Q. Caerellio M. f. Qui. patri — leg. M. Antoni procos.*). Gaius etiam vetuit ne consules ludos ederent ob victoriam ab Augusto de Antonio reportatam, cf. Dio 59, 20, 2. Suet. Gai. 23.

inhonoratum ac sine grata mentione transmisit, testatus quondam per edictum, tanto impensius petere se ut natalem patris Drusi celebrarent, quod idem esset et avi sui Antonii. Tiberio marmoreum arcum iuxta Pompei theatrum, decretum quidem olim a senatu verum omissum, peregit. Gaii quoque etsi acta omnia rescidit, diem tamen necis, quamvis exordium principatus sui, vetuit inter festos referri.

Dio 60, 4, 1. τὰ τε τέλη τὰ ἐπὶ τοῦ Γαίου ἐπαχθέντα, καὶ τᾶλλα ὅσα ἐπιγορίαν τινὰ τῶν παρὰθέντων ὑπ' αὐτοῦ εἶχε, κατέλυσε μὲν, οὐκ ἀθρόα δέ, ἀλλ' ὡς ἐκάστῳ πῆ προσέτυχε.

Dio 60, 4, 5 = Zon. XI° 8 p. 461. τῆς τε γερουσίας ἀτιμῶσαι τὸν Γάιον ἐφελθᾶσης ψιφισθῆναι μὲν αὐτοῦς ἐκώλυσε, ἰδίᾳ δὲ τὰς εἰκόνας αὐτοῦ νεκτὸς ἀπάσας ἠφάνισε. καὶ διὰ ταῦτα τὸ μὲν ὄνομα αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν αὐτοκρατόρων, ὧν μνήμην ἐπὶ τε τοῖς ὅμοις καὶ ἐπὶ ταῖς σόχαις ποιοῦμεθα, ὥσπερ οὐδὲ τὸ τοῦ Τιβερίου, οὐ μέντοι καὶ ἐν δόγματι ἀτιμίαν οὐδέτερός σφων ᾤφλε.

Dio 60, 5, 1. τὰ μὲν δὲ οὖν ὑπὸ τε τοῦ Γαίου καὶ ὑφ' ἑτέρων δι' ἐκείνων οὐκ ἄρᾶς γενόμενα ἀνέτρεψε.

Dio 60, 12, 3. 4. ἐν τε τῇ ἡμέρᾳ ἐν ἣ αὐτοκράτωρ τῷ προτέρῳ ἔπει ἀπεδείχθη, αὐτὸς μὲν οὐδὲν ἐξείρετον ἔπραξε, πλὴν ὅτι τοῖς δορυφόροις πέντε καὶ εἴκοσι δραχμὰς ἔδωκε, καὶ τούτο ἔπειτα κατ' ἔτος ἐποίησε· τῶν μὲντοι στρατηγῶν τινες ἐφελονταὶ καὶ ἀπ' οὐδενὸς ψιφίσματος ἐκείνην τε τὴν ἡμέραν καὶ τὰ γενέσθαι τὰ τῆς Μεσσηνίας δημοσίᾳ ἐτίμων.

Quid homines et ipse Claudius tunc de Antonio indicaverint testatur Seneca cons. ad Polyb. 35, 4 (scripta a. 43/44 p. Chr.) ubi Claudius loquitur: *M. Antonius avus meus nullo minor nisi eo, a quo victus est. natalem*, de hoc die nihil novimus.

marmoreum arcum, hunc anonymus Magliabechianus 155 descripsit, addens suo tempore (a. 1410—1415) eum amplius non exstare. Neque quando neque quam ob causam hic arcus decretus sit, novimus, nam diversus est ab eo, quem memorat Tac. Ann. II 41, quippe propter aedem Saturni exstructo.

acta omnia rescidit, acta principis sunt constitutiones, quas princeps ut magistratus dedit, praesertim eae, quarum ii soli, ad quos pertinebant, certiores fiebant (decreta, epistulae), quaeque conscribebantur in commentariis principis,

cf. Mommsen StR. II³ 907 = II² 869.

Rescissio actorum proprie est pars damnationis memoriae, sed et saepius sola acta rescissa sunt, ut Claudius in Gaio fecit, Vespasianus in Galba et Othone (cf. Mommsen StR. II³ 1440 A. 1 = II² 1074). Rescissio actorum decreta, auctoritas omnium actorum in suspenso est, et in singula acta inquiritur quam ob causam perscripta sint: secundum eventum huius cognitionis aut rescinduntur aut rata manent. Ita quoque Claudium egisse docet Dio 60, 4, 1: *τᾶλλα-κατέλυσε μὲν, οὐκ ἀθρόα δέ, ἀλλ' ὡς ἐκάστῳ πῆ προσέτυχε*; nam ut recte observat Mommsen l. l. II³ 1430 A 5 = II² 1075, Suetonius Dieni non contradicit: tradit hic, quomodo revera Claudius egerit, ille loquitur, ut ita dicam, secundum rationem formalem.

C. 12.

XII. At in semet augendo parvus atque civilis, praenomine Imperatoris abstinuit. nimios honores recusavit,

Dio 60, 3, 2. τὰ μὲν ψηφισθέντα οἱ εὐθὺς πάντα, πλὴν τῆς τοῦ πατρὸς ἐπωνυμίας, ἐδέξατο, ταύτην γὰρ μετὰ ταῦτα προσέθετο.

Dio 60, 5. 3 sqq. = Zon. XI 8 p. 462. οὕτω δὲ δὴ τοὺς πατέρας ἀποσεμνύνας αὐτοὺς οὐδὲν ἔξω τῶν ὀνομάτων τῶν ἐς τὴν ἀρχὴν φέροντων ἐδέξατο. — ἔν τε οὖν τούτοις ἐμετρίαζε καὶ προσαπηγόρευσε μῆτε προσκυνεῖν τινα αὐτὸν μῆτε θυσιῶν οἱ μηδεμίαν ποιεῖν. τὰ τε ἐπιβοήματα τὰ πολλὰ καὶ ὑπέρογκα ἔπαυσε· καὶ εἰκόνα μίαν καὶ ταύτην ἀργυρᾶν, ἀνδριάντας τε δύο χαλκοῦ τε καὶ λίθου ψηφισθέντας αὐτῷ τὰ πρῶτα ἔλαβε. μάταια γὰρ πάντα τὰ τοιαῦτα ἀναλώματα εἶναι, καὶ προσέτι πολλὴν μὲν ζημίαν πολὺν δὲ καὶ ὄχλον τῆ γε πόλει παρέχειν ἔλεγε. — τοῖς τε στρατηγοῖς τοὺς ἀγῶνας τοὺς ὀπλομαχικοὺς ἀπηγόρευσε μὴ ποιεῖν, καὶ εἰ δὴ τις ἄλλος αὐτοὺς ὀπουδήποτε ἐπιτελοῖη, ἀλλὰ μῆτι γε ὡς καὶ ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ σωτηρίας γιγνομένων σφῶν ἢ γράφασθαι ἢ καὶ λέγεσθαι ἐκέλευσε.

Dio (60, 4, 5) praetera nobis tradidit, senatum memoriam Gaii damnare voluisse, Claudium tamen illi decreto intercessisse, sponte sua nihilominus omnia fecisse, quae damnationem memoriae consequi soleant, acta enim rescissa, statuasque Gaii sublatae esse. (Gaii nomen maiore ex parte in monumentis erasum est, et postea senatus aeneos nummos, quibus effigies eius expressa erat, conflari iussit, cf. Dio 60, 22, 3).

[p. 53] *diem-necis*. a. d. IX kal. Febr.

[p. 53] *quamvis exordium*. propter antecedens *diem* Suetonius variavit orationem. nam dies, quo novus princeps imperium accepit, proprie dicitur *dies imperii*. Hac enim significatione voc. *exordium* intellegendum esse, neque Suetonium consulto vocabulo amplioris significationis usum fuisse docent verba: *vetuit inter dies festos referri*. Nam dies imperii inter festos referri solebat, ut de Gaio, Nerone, Vitellio et Domitiano demonstrant Acta fr. Arv. cf. Henzen Act. fr. Arv. p. 63 sq. C. I. L. VI 2028. c. 2041. 2051. 2062. Ex hoc loco, me iudice, patet Claudio diem imperii fuisse ipsum diem necis Gaii (ad quam opinionem ducunt quoque verba c. 41: *nihil antiquius ducit*,

quam id biduum quo de mutando rei publicae statu haesitatum erat, memoriae eximere, cf. Herzog Gesch. und Syst. II p. 263 A 3.)

praenomine Imperatoris. Augustus praenomen Imperatoris, abiecto praenomine Gaii, gessit, quasi Caesari, patri eius, Imperatori praenomen fuisset. Tiberius, Gaius et Claudius reiecto Imperatoris praenomine sua praenomina gesserunt. Sed Nero iam saepius, neque tamen semper, ad usum Augusti rediit, quem post Vespasianum omnes secuti sunt. (cf. Momms. StR. II³ 769. A 1—5 = II² 745 sq., Herzog l. l. II p. 794 A 2). In paucis nummis et titulis provincialibus Claudius contra usum praenomen Imperatoris habet, et fortasse (ut me monuit v. cl. Boissevain) in titulo Cyziceno C. I. L. III S. 7061 = Dess. n. 217: *divo Aug. Caesari. Ti. Au[g. divi Aug. f.] imp. Ti. Claudio Drusi f [Caesari Aug. Ger]manico* —. voc. *imp.* cum sequentibus coniungendum et praenomen est. Sed haec regulam non obvertunt.

nimios honores recusavit. nomen patris patriae, quod senatus ei statim detulit, respuit, annoque demum sequenti accepit, inter nonas et idus Januarii,

sponsalia filiae natalemque geniti nepotis silentio ac tantum domestica religione transegit. Neminem exulum nisi ex

C. 12.

Dio 60. 5, 7 = Zon. XI 8 p. 462. τὰς γούν θυγατέρας ἐν τῷ ἔτει τούτῳ τὴν μὲν ἐγγυήσας Ἀουλίῳ Ἰουλίῳ Σιλανῶ, τὴν δὲ ἐκδοῦς Γναίῳ Πομπηίῳ Μάγνῳ, οὐδὲν ἐξείλετο ἐπραξεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐδίδαξε καὶ ἡ βουλή ἤσροισθη.

cf. Act. fr. Arv. C. I. L. VI 2035: . . . *idus Januar(ias)* [sacrum I]ovi quod Ti. Claudius Caesar August[us] Germanicus p[ater] p[at]riae appellatus [est]. De anno constat ex comparatione n[omi]ni Claudii inscripti (Eckhel D. N. VI 238): *Cos. Des. It. Pon. M. Tr. P. Imp.* cum alio (Eckhel VI 239) qui habet: *Cos. II Pon. M. Tr. P. Imp. P. P.*, cf. Henzen Act. fr. Arv. p. 68.

A. 801/48 Claudius prohibuit, quominus a senatu nomen patris senatus acciperet, cf. Tac. Ann. XI 25: *Ob ea Vipstianus consul rettulit patrem senatus appellandum esse Claudium. — Sed ipse cohibuit consulem ut ninium adstantem.* Plura testimonia modestiae Claudii dedit Dio 60, 5, 3—6. Contra non solum more solito in provinciis ut deum se coli passus est veluti in Graecia atque etiam in Britannia (cf. Sen. Apocoloc. 8, 3: *parum est, quod templum in Britannia habet? quod hinc barbari colunt et ut deum orant μοῦσῶ ἐβύλατον τυχεῖν?*) sed etiam, quod notatu sane dignum, in Italia pro numine cultus est, siquidem revera Puteolis sacerdotem habuit, cf. titulum Puteolanum a. 799/46 positum C. I. L. X 1558: [fortune pu]blica sacrum[?] ministra]e sacerdoti di[vini nostri im]peratoris Ti. Claud[i] Drusi f. Caes. Aug[usti] Germanici pont[ificis] mazimi trib. pot. V[er]i cos. III desig. III imp. XII p[er] p[er].

sponsalia filiae, secundum Dionem (60, 5, 7) non solum in sponsalis Octaviae, quam L. Junio Silano despondit, sed etiam in nuptiis Antoniae, quam Cn. Pompeius Magnus duxit, nihil inmodicum fecit. Ex Dione igitur colligendum est, Antoniam iam antequam Claudius princeps factus sit, desponsum fuisse,

et Suetonius Dioni assentiri videtur, cum de unius filiae sponsalio loquatur.

sponsalia apud Suet. secundae declinationis est, cf. Aug. 53: *sponsaliorum die natalem geniti nepotis*, cf. Dio apud Zon. XI 9 p. 467: *γεννηθέντος δὲ οἱ ἐγγόνου ἐκ τῆς Ἀντωνίας τῆς θυγατρὸς, ἣν Κορνηλίῳ Φαύστῳ Σέλλῳ ἀδελφῷ τῆς Μεσσαλίνης ὄντι μετὰ τὸν τοῦ Μάγνου συνόρισθον θάνατον, οὐδὲν ἀφῆκε (l. ἐφῆκε) ψηφισθῆναι, μετριοφρονῶν.* Nomen filii Antoniae et Sullae ignoramus, ipse certo aut ante Neronis principatum, aut paulo post diem obiit. Ceterum etiam nato Britannico eadem moderatione usus est, cf. Dio 60, 12, 5 = Zon. XI 9 p. 463: *οὕτω — ἐμετρίαζεν ὥστε γεννηθέντος αὐτῷ νέου, — οὐτ' ἄλλο τι ἐπιφανὲς ἔπραξεν οὐτ' Ἀβροστον αὐτὸν ἢ τὴν γε Μεσσαλίαν Ἀβροστον ἐπιζιγήναι ἐφῆκεν.*

silentio—transegit i. e. sine publica festivitate. Nam ex verbis sequentibus tantum domestica religione patet, alios principes sponsalia suorum sacris publicis celebravisse. Cf. praeterea ad c. 14: *ius dixit etiam suis suorumque diebus sollemnibus.*

Neminem exulum, igitur ne in sororibus Gaii quidem revocandis hoc omisit. Rescissionis actorum pars magna erat nova cognitio iudiciorum criminalium eius principis, cuius acta rescindebantur, cf. Momms. StR. II³ 1432, A3 = II² 4076.

ex senatus auctoritate i. e. senatus consulto, de quo usu vocis *senatus auctoritas* cf. Momms. StR. III 4022 A 2. Claudius ita agens, ius indulgentias dandi senatus solius esse confessus est, revera tamen talia senatus consulta nisi auctore principe non facta esse per se patet, cf. Momms. StR. II³ 884 sq. = II² 848 sq., Herzog II 729 sq.

C. 12.

senatus auctoritate restituit. Ut sibi in curiam praefectum praetorii tribunosque militum secum inducere liceret. utque rata essent quae procuratores sui in iudicando statuerent,

Dio 60, 4, 1 = Zon. XI 8 p. 461. καὶ τοὺς ἐκπεσόντας ἀδίκως ὑπ' αὐτοῦ (Γαίου), τοὺς τε ἄλλους καὶ τὰς ἀδελφάς, τὴν τε Ἀγριππίναν καὶ τὴν Ἰουλίαν, καταγαγὼν τὰς οὐσίας σφίσιν ἀπέδωκε.

Tac. Ann. XII 60. Eodem anno saepius audita vox principis, parem vim rerum habendam a procuratoribus suis iudicatarum, ac si ipse stauisset; ac ne fortuito prolapsus videretur, senatus quoque consulto cautum plenius quam antea et uberius. Nam divus Augustus apud equestres, qui Aegypto praesiderent, lege agi decretaque eorum perinde haberi iusserat, ac si magistratus populi Romani constituissent; mox alias per provincias et in urbe pleraque concessa sunt, quae olim a praetoribus noscebantur: Claudius omne ius tradidit, —

Sub Claudio rationem dyarchiae ab Augusto institutam severe observatam esse ex hac quoque re patet, ipsamque senatum hoc confessum esse docent nummi eius (Eckhel D N. VI 239 = Cohen Claud. n. 79) inscripti: *Libertas Augusta*.

restituit. cf. Schol. ad Juv. V 409: *Piso Calpurnius, — insinuat C. Caesari repente etiam relegatus est — mox sub Claudio restitutus.* —

Kaibel. Inscr. Gr. Sicil. Ital. n. 728: *Κλαύδιον Κάισαρον Σεβαστόν θεοῖς φρονητοῖς Ναούσιος Ἄττος ἀποκατασταθεὶς ὑπὸ αὐτοῦ εἰς τὴν πατρίδα.*

praefectum—inducere. Dio duobus locis testatur, hoc sub Claudio praefectis licuisse, cf. 60, 16, 3 (a. 795/42): *ἐν τῷ συνεδρίῳ τοῦ τε Κλαυδίου καὶ τῶν ἐπαρχῶν — παρόντων*, 60, 23, 2 (a. 799/46): *Ῥουφρίῳ δὲ δὴ Πόλλωνι τῷ ἐπαρχῷ εἰκόνα καὶ ἔδραν ἐν τῷ βουλευτικῷ δόματι ἂν ἐξ τὸ συνέδριον αὐτῷ συνεοίη (ἐνείμει).*

Militibus curiam ingredi non licuit. Tiberius primus a senatu petierat (Tac. Ann. VI 15) *ut Macro praefectus tribunorumque et centurionum pauci secum introirent, quotiens curiam ingrederetur*, quod senatus consulto facto ei permissum est. Gaius quoque milites secum in curiam induxerat, quamquam hoc ius ei senatus consulto datum fuisse, non

traditur, cf. Momms StR. III 909 A 5 sq. *procuratores sui.* tria genera erant procuratorum: 1° eorum, qui provinciis praeerant; 2° eorum, qui in provinciis Caesaris totam administrationem pecuniariam exercebant, in senatus provinciis reditus custodiebant; 3° eorum, qui per totum imperium rem privatam principis i. e. fiscum administrabant. Hos omnes Claudius procuratores suos appellare poterat. De postremis tantum hoc loco agitur, nam ut ex Tacito (Ann. XII 60) colligimus iam antea et quidem postremis temporibus Tiberii (cf. Tac. Ann. IV 7. 15. Dio 57, 23, 5. Momms. StR. II² 1022. A 4 = II² 981) id ius ceteris procuratoribus datum erat.

Antea igitur fisci postulationes, ut privatorum, apud iudices iudicabantur, iam procuratoribus fisci de iis rebus, quas singuli administrabant, iurisdictio data est (cf. Hirschfeld. V. G. p. 5. 287. Herzog II p. 773).

[p. 57] *precario exegit.* hoc senatus consultum factum est a. 806/53, ut ex Tacito (l. l.) patet.

[p. 57] *Ius nundinarum* id est ius mercatum habendi, qui certis intervallis interiectis iterantur. Tale privilegium et in Italia et in provinciis a senatu petebatur, cf. Plin. Ep. V 4, 1: *vir praetorius a senatu petit, ut sibi instituere in agris suis*

precario exegit. Ius mundinarum in privata praedia a consulibus petiit. Cognitionibus magistratum ut unus e consiliariis frequenter interfuit; eosdem spectacula edentis surgens et ipse cum cetera turba voce ac manu veneratus est.

Dio 60, 4, 3: *πολλάκις δὲ καὶ τοῖς ὑπάτοις τοῖς τε στρατηγοῖς καὶ μάλιστα τοῖς τὴν διοίκησιν ἔχουσι συνεξητάζετο.*

Dio 60, 7, 4 = Zon. XI p. 462. *ταῦτα μὲν οὖν αὐτοῦ τε τοῦ Κλαυδίου ἔργα ἦν καὶ ὑφ' ἀπάντων ἐπηνεῖτο.*

nundinos permitteretur, et imprimis S. C. de nundinis saltus Beguensis C. I. L. VIII 270 (suppl. 11451), cf. Momms. StR. II³ 887 = II² 851, III 1181. Postea vero haec quoque a principe data sunt, cf. Dig. L 11, 4: *nundinis impetratis a principe.*

in privata praedia, quae pars patrimonii principis erat, cf. Hirschfeld. V. G. p. 41—43 qui p. 25 A 3 praedia enumeravit.

a consulibus i. e. a consulibus et senatu, cf. ad c. 6: *a consulibus*. Momms. StR. II³ 887 A 6.

Cognitionibus—interfuit, aetate imperatoria magis magisque ipsi magistratus res privatas et publicas iudicabant. Ex Dione (60, 4, 3) scimus, praesertim praetorum aerarii cognitionibus Claudium interfuisse.

ut unus e consiliariis, ubi unus homo rem decernebat, mos apud Romanos fuit, eum consilio amicorum vel peritorum uti. Is qui rem iudicabat consiliarios suos ipse sibi eligebat, qui tamen si magistratus erat, praesertim magistratus in consilium vocabat, cf. Momms. StR. I³ 313 sqq. = I² 298 sqq.

Modestia Claudii in eo posita erat, quod, quamquam ut princeps rem sui iudicii facere poterat, ut unus e consilio sententiam suam dicere maluit.

eosdem spectacula edentes, ludos publicos tunc consules et praetores edebant.

surgens, cf. ad c. 6: *spectaculis adveniēti assurgere*. Claudium in senatu consulibus surrexisse obviamque iisse, et etiam senatoribus, si diu stetissent, surrexisse testatur Dio 60, 7, 1. 12, 3.

voce manuque veneratus, voce i. e. acclamando: *Feliciter* (cf. c. 7) vel tale quid.

manu. Ernesti et Ruhnkentius hoc explicaverunt: *basia iactando*. Quam explicationem, cui favere videtur Tac. Ann. XVI 4: *flecus genu et coetium illum manu veneratus*, ubi sine dubio sermo est de basiis (cf. Phaedrus V 7, 28: *iactat basia tibicen; gratulari fautores putat*. Mart. I 3, 7: *Audieris cum grande sophos, dum basia iactas*. Sittl, Gebärden p. 171), non amplector, Suetonium enim hoc in Claudio (ut Tacitus Hist. I 36 in Othone fecit) vituperatum fuisse puto. Nostrum locum de plausu accipiendum esse credo, nam magistratus et alii homines insignes a Romanis plausu solebant excipi. Cf. Cic. ad Att. II 19, 3: *Caesar cum venisset mortuo plausu, Curio filius in insecutus: huic ita plausum est, ut salva re publica Pompeio plaudī solebat. — Inimici erant equitibus, qui Curioni stantes plauserant*. Cic. Phil. I 15, 36. Horat. Od. I 20, 3: *datus in theatro cum tibi plausus; care Maecenas eques*. Sen. ep. 29, 12: *si te videro celebrem secundis vocibus vulgi, si intrante te clamor et plausus et pantomimica ornamenta obstreperint*. Cf. Sittl l. l. p. 58.

Huic interpretationi non obstat, quod voc. *manu* singulari numero dictum est, cf. Mart. VIII 65, 6: *Roma salutavit voce manuque ducem*, ubi meo iudicio *manu* plausus indicatur (Sittl tamen l. l. p. 50 A 1 interpretatur manus porrectas fuisse, sed sermo est de Domitiano e bello Sarmatico Romam imperatoris triumphantis modo intrante, cf. Friedländer praef. in Mart. p. 59, qui tamen in commentario *manu* non explicavit), triumphanti enim

C. 12. Tribunis plebis aduentibus se pro tribunali excusavit, quod propter angustias non posset audire eos nisi stantes. Quare in brevi spatio tantum amoris favorisque collegit, ut cum profectum eum Ostiam perisse ex insidiis nuntiatum esset, magna consternatione populus et militem quasi proditorem, et senatum quasi parricidam diris execrationibus incessere non ante destiterit, quam unus atque alter et mox plures, a magistratibus in rostra producti, salvum et appropinquare affirmarent.

XIII. Nec tamen expers insidiarum usque quaque perman-
sit, sed et a singulis et per factionem et denique civili bello infestatus est. E plebe homo nocte media iuxta cubiculum eius cum pugione deprehensus est; reperti et equestris ordinis duo in publico cum dolone ac venatorio cultro praestolantes, alter

Dio 60, 18, 4. καί τις ἐν τούτῳ τῶν ἱππέων, ὃς καὶ ἐπιβουλεύσας τῷ Κλαυδίῳ, κατὰ τοῦ Κριπιτωλίου ὑπὸ τε τῶν δημάρχων καὶ τῶν ὑπάτων κατεκρημνίσθη.

Suet. Otho. 1. quam (gratiam) mature recuperavit (Otho pater) detecta equitis R. fraude, quem prodentibus servis necem Claudio parare compererat.

Tac. Ann. XI 22. Interea Romae nullis palam neque cognitis mox causis, Cn. Nonius, eques Romanus ferro accinctus reperitur in coetu salutantum principem. Nam postquam tormentis dilaniabatur, de se non infitatus conscios non edidit, incertum an occultans.

imperatori plaudere solebant, cf. Ovid. ex Ponto II, 1, 35: *quaque ierit, (victor) felix adiectum plausibus omen.* Cf. Sittl l. l. Add. p. 365.

Mommsen (StR. I³ 398 A 1 = I² 382) Claudium cum populo hoc fecisse putat, magistratibus cum pompa circensi circum intransibus: verum non solum de ludis circensibus, sed etiam de ludis scenicis cogitandum esse puto.

Tribunis—stantes. cf. Plin. Ep. I 23, 2: *ipse cum tribunus essem, — abstinui causis agendis: — quod deforme arbitrabar, cui assurgere, cui loco cedere omnes oporteret, hunc omnibus sedentibus stare.* Plut. C. Gracch. 3.

amoris favorisque. Dio cum Suet. consentiens tradit Claudium initio ab omnibus laudatum fuisse, postea addit mox hanc spem praesertim ob necem

Appii Silani in irritum cecidisse 60, 15, 1 = Zon. XI 9 p. 463: *τελευτήσαντος δὲ τούτου οὐκέτι χρηστέην ἐλπίδα οἱ Ῥωμαῖοι τοῦ Κλαυδίου ἔσχον, ἀλλ' εὐθὺς αὐτῷ ἐπεβούλευσαν.*

militem—proditorem. princeps ut imperator semper milites circum se habebat. *parricidam.* cf. Cic. Phil. II 13, 31: *plus quam sicarios, plus quam homicidas, plus etiam quam parricidas esse, siquidem est atrocius patriae parentem quam suum occidere.* Tac. Ann. XV 73: *Gallionem — hostem et parricidam vocans.* C. I. L. III 427 = Dess. n. 430: ... *spes] parricidiales insid[iatorum].*

a magistratibus producti. ut saepe in tali re factum est, cf. e. g. Liv. 27, 50, 9. 11; 51, 5. *dolone.* cf. Hesych. *δόλωνες: ξιφίδια ἐν ξύλοις ἀποκεκόμενα.*

equestris ordinis duo. alteras ex his

ut egressum theatro, alter ut sacrificantem apud Martis aedem adoreretur. Conspiraverunt autem ad res novas Gallus Asinius et Statilius Corvinus. Pollionis ac Messalae oratorum

Dio 60, 27, 5. Ἀσίνιος δὲ δὴ Γάλλος ὁ τοῦ Δρούσου πρὸς μητρὸς ἀδελφῶς ἐπεβούλευσε μὲν τῷ Κλυδίῳ, οὐκ ἀπέθανε δὲ ἀλλ' ὑπερῶριτθῆ. Ἀίτιον δὲ ἴσως μὲν καὶ ἐκεῖνο ὅτι μήτε στράτευμα προπαρασκευάσας μήτε χρήματα προαφροΐσας, ἀλλ' ὑπ' ἀνοίας πολλῆς, ὡς καὶ ἐκουσίῳ τῶν Ῥωμαίων διὰ τὸ γένος ἄρξων, ἐφρασύνετο· τὸ δὲ δὴ πλεῖστον ὅτι καὶ σμιμρότατος καὶ δυσειδέστατος ἦν, καὶ τούτου καταφρονήσεις, γέλωτα μᾶλλον ἢ κίνδυνον ὠφλεν.

insidiis a. 796/43 factas esse ex Dione (60, 48, 4) discimus, alteras a L. Othone, patre eius qui postea imperavit, detectas esse narrat Suet. Otho 1. Utrum has tangat Tacitus Ann. XI 22 (sub a. 800/47), an tertias a Suetonio non memoratas, non diiudico, quamquam verba in *coetu salutantum principem* mihi potius de sollemni salutante matutina accipienda esse videntur (ita quoque Nipp.—Andr. ad Tac. l. l.).

Martis aedem. de templo Martis Ultoris non cogitandum, quod si indicare voluisset *Ultoris* addidisset.

conspiraverunt. hoc a. 799/46 factum esse tradit Dio (60, 27, 5).

Gallus Asinius. Asinius Gallus frater uterinus Drusi Ti. Caesaris filii (Dio l. l.), nepos Pollionis oratoris (Suet.), filius fuit C. Asinii Galli cos. a. 746/8 (de quo vide ad c. 41) et Vipsaniae M. Agrippae filiae, quorum filii praeter hunc nobis noti hi sunt (Lehmann l. l. p. 261):

1) Asinius Saloninus (*Tiberio Caesaris progener destinatus* (Tac. Ann. III 75) mortuus a. 775/22, cf. Tac. l. l.).

2) C. Asinius Pollio praetor peregrinus a. 773/20 (Fasti Arv. C. I. L. I² 4 p. 70), cos. a. 776/23 (fasti Arv. l. l. C. I. L. VI 10051. 29681. X 895), proconsul Asiae (annis fere 790/37—791/38, cf. Waddington fastes I p. 122. Eckhel d. n. VI 214. Mionnet IV 121. Suppl. VII 418). Hic nominari videtur C. I. L. XV 2233. 2234 (cf. Dressel ad C. I. L. I. l. 2231), ad hunc aut ad avum spectat C. I. L. VI 9902. Cf. C. I. Att. III 583.

3) M. Asinius Agrippa cos. a. 778/25 (Fasti Arv. l. l. C. I. L. IV 2552. V 5592? VI 10051. XI 3612. I 766) mortuus a. 780/27, cf. Tac. Ann. IV 61.

4) Ser. Asinius Celer cos. sufl. anni, ut videtur, 791/38 (cf. Klein fasti cons.), curator aquarum (apud Frontinum enim aq. 102 cum *Moimnase* scribendum est: *Huic successit post mensem Ser. Asinius Celer. A[sinio...] Nonio Quintiliano consulibus*), nominatur C. I. L. VI 9901 a: *M. Vipsania Agrippinae l. Thales conlactan[us] Celeris Galli filii vivit ann. XIII Chryses frater merenti fecit.* C. I. L. IX 3017 *Ser. Asin[io] Celeris.* VI 9901: *Heracleae Asiniae Agrippi[nae] Celeris filiae stratori.* Filia praeterea nominatur C. I. L. VI 9901 b. Celer hic a Claudio, quamquam eius amicitia utebatur, interfectus est, cf. Sen. Apocol. 13, 5.

His fortasse addendus est is, cui positus est titulus Puteolanus C. I. L. X 1682 = Dess. n. 933: *Cn. Asinio Pollionis et Agrippae nepoti Puteolani patrono publice*, nisi is est aut Saloninus aut Gallus noster.

Gallus utrum consul fuerit necne nescimus, consulem a. 746/8 Tac. Ann. VI 23 *tot consularium parentem* nominat, minima tamen statura filium ac corpore deformi fuisse tradit Dio l. l.

Statilius Corvinus. est consul a. 798/45, nam hic solus, quantum scimus, in domo Statilia nomen Corvinum habuit. Plenum nomen ei fuit *T. Statilius Taurus Corvinus*, cf. Phlegon fragm. 35 Mueller: *ὑπατευτόρων ἐν Ῥώμῃ Μάρκου*

C. 13. nepotes, assumptis compluribus libertis ipsius atque servis.

Βινίκλιου καὶ Τίτου Στατίλιου Ταύρου τοῦ Κουρβίνου ἐπικληθέντος (praenomen *Titum* testantur quoque tituli libertorum eius), in titulis tamen plerumque (exceptis C. I. L. VI 2035. XIV 4126) praenomen *Taurum* habet, ita ut nominetur *Taurus Statilius Corvinus*, nam ex novis familiis Statilii soli (et ex his soli hic *Taurus Corvinus* huiusque patruus *Sisenna Taurus*) cognomine pro praenome usi sunt, cf. Mommsen *Röm. Forsch.* I 37 A 61. 62, *StR.* III 205 A 2. Consul fuit a. 798/45, cf. *Notizie degli Scavi* 1887 p. 209 = Dess. n. 2283: *M. Vinicio II Tauro Stat[ili]o Corvino [co]s.* C. I. L. X 825: *Tauro Statilio Ti. Platilio Aelian(o) cos.* XIV 4126: *Ti. Plaut(io) [T.] Cor(vino) cos.* Phlegon l. I. Dio 60, 25, 4, cf. praeterea C. I. L. III Suppl. 6983: *[pr]aef(ectus) fabr(um) bis in aerar(ium) delatus a cos. A. Gabin[io] Secundo Ta[uro] Statilio Corvino.* Frater *Arvalis* fuit, cf. C. I. L. VI 2025—2035, et XV vir sacris faciundis, cf. C. I. L. VI 3878 = 6243: *T. Statilius Corvini l. Epaphra calator XV vir(or)um.* Liberti eius praeterea nominantur C. I. L. VI 6214. 6373. 6417. 6559. 6595. 26771. Frater *Corvini* fuit *T. Statilius Taurus cos. a. 797/44* (Henzen 5214. C. I. L. X 6638. XI 3806), proconsul Africae, qui a. 806/53 a *Tarquilio Prisco* iussu *Agrippinae* hortis *Taurianis* (C. I. L. VI 29771) inhiantis repetundarum reus factus ipse se interfecit (*Tac. Ann.* XII 59).

Pater fuit *T. Statilius Taurus cos. a. 764/41* (C. I. L. IX 1456. X 6639. XII 4333. XIV 2302), patruus *T. Statilius Sisenna Taurus cos. a. 769/46* (C. I. L. VI 7479. 10051. 10237. 10399. X 6639. XI 1356), avus *T. Statilius Taurus triumphalis* circa annum 742/42 (Eckhel D. N. V 316), proavus, a quo nobilitas gentis incipit, *T. Statilius Taurus amicus Augusti*, bis consul (suff. a. 717/37, cf. C. I. L. IV 2437; iterum a. 728/26, cf. C. I. L. VI 2014. X 3790), de quo cf. C. I. L. X 409 = Dess. n.

893^a: [*T. Sta*]tilio *T. f. Tauro* [*a*]uguri *cos. iter. imp. ter. [cu]rioni maximo*; C. I. L. II 3556. III 605 = Dess. n. 893. 2678. *Inscr. Graec. Sept.* I 86 'qui titulus mihi propter ea, quae *Dittenberger* ad l. l. 97—99 dixit cum *K. Keil* (*Mus. Rhen.* 14 p. 505) ad hunc spectare videtur). *Dio* 49, 18. 38; 54, 23. 4; 54, 6. 19. *Velleius* II 427. Cf. stemma *Statiliorum* a *Mommseno* confectum et enarratum C. I. L. VI p. 994 sq.

Statilii servorum familia cum ipsis principibus certabant, cf. titulus libertorum et servorum eorum C. I. L. VI 6213—6640, quin etiam usurpaverunt quod more ipsis principibus vel domui *Augustae* reservatum erat, nam suos *Germanos* corporis custodes habuerunt, cf. C. I. L. VI 6221. 6229—6237. 9191. *Mommsen StR.* II³ 824 A 6 = II² 797 A 7, ut etiam suum viatorem, cf. C. I. L. VI 6375. *Mommsen StR.* I³ 360 A 4 = I² 344.

Pollionis ac Messalae oratorum nepotes. *C. Asinius Pollio avus paternus Galli* fuit, at *M. Valerius Messala Corvinus Statilii avus maternus*, nam filia huius *Valeria Messalina* nupsit *Statilio Tauro cos. a. 764/41*, cf. C. I. L. VI 9191 *Donat[i] dispen[s(atoris)] Messalin[ae] Tauri.* 6231. *Mommsen C. I. L. I. l.*

Pollio et *Messala aevi Augusti oratores celeberrimi saepius simul nominantur*, ut *Tac. Ann.* XI 6: *meminissent Asinii, Messalae*; *Dial.* 17. *Velleius* II 36. De iis cf. *Teuffel H. L. R.* § 221, 4; 222, 2, 3.

Ceterum ad nobilitatem coniuratorum indicandam *M. Agrippam*, *Asinii Galli* avum, et *T. Statilium Taurum*, *Corvini* proavum, memorare sane debuit *Suetonius*, etsi ut novi homines secundo loco nominari poterant.

libertis ipsius i. e. Claudii. *Lehmann* l. l. p. 262 *libertos Claudii tantam potentiam nactus esse opinatus*, ut non credendi sint contra illum conspiravisse, totam coniurationem a *Messalina* eiusque amicis subornatam esse dicit, ut homines sibi ingratos perderet eandemque ob

Bellum civile movit Furius Camillus Scribonianus. Del-

C. 13.

Dio 60, 15, 1 sqq. = Zon. XI 9 p. 464. εὐθύς αὐτῷ ἄλλοι τε καὶ Ἄρριος Οὐρινικανὸς ἐπεβούλευσεν. οὗτός τε γὰρ ἐκ τῶν ἐς τὴν ἡγεμονίαν μετὰ τὸν τοῦ Γαΐου Θάνατον προβληθέντων ἦν, καὶ τι καὶ ἐκ τούτου δεδιὼς ἐνεωτέρισεν· ἐπειδὴ τε οὐδεμίαν ἰσχὺν ἐκέκτητο, ἔπεμψε πρὸς Φούριον Κάμιλλον Σκριβωνικανὸν τῆς τε Δελματίας ἄρχοντα καὶ δύναμιν συγχῆν πολιτικὴν καὶ ξενικὴν ἔχοντα, καὶ προσανέπεισεν αὐτὸν καὶ καθ' ἑαυτὸν διακουόμενον ἐπαναστήναι, ἄλλως τε καὶ ὅτι ἐπίδοξος αὐταρχήσειν ἐγγύνοι. πράξαντος δὲ αὐτοῦ τούτο συγχῶν μὲν καὶ βουλευτῶν καὶ ἰππῆς πρὸς αὐτὸν ἔρμησαν. . . οἱ γὰρ στρατιῶται, τοῦ Καμίλλου τό τε τοῦ δήμου σφίσι δνομα προτείνοντες καὶ τὴν ἀρχαίαν ἐλευθερίαν ἀποδώσειν ὑπισχυόμενοι, ὑπάπτεισαν πράγματα αὐθις καὶ στάσεις ἔξειν, καὶ οὐκέτ' αὐτῷ ἐπέισθησαν. καὶ ὁ μὲν ἐκ τούτου Φοβηθεὶς σφας ἔφυγε, καὶ ἐς τὴν Ἰσσαν τὴν νῆσον ἐλθὼν ἐνταῦθα ἐκούσιος ἀπέθανε.

Tac. Ann. XII 52. Pater Scriboniani Camillus arma per Delmatiam moverat.

Suet. Otho 1. Ausus etiam est in Illyrico milites quosdam, quod motu Camilli ex paenitentia praepositos suos quasi defectionis adversus Claudium auctores occiderant, capite punire.

Plin. epist. III 16, 7. Scribonianus arma in Illyrico contra Claudium moverat: fuerat Paetus in partibus et occiso Scriboniano Romam trahebatur.

(Victor) Epit. IV 4. Huius tempore Scribonianus Camillus intra Dalmatias imperator creatus continuo occiditur.

Tac. Hist. I 89. Scriboniani contra Claudium incepta simul audita et coercita.

Tac. Hist. II 75. Sic Scribonianum sub Claudio interfectum, sic percussorem eius Volaginium e gregario ad summa militiae provectum.

Plin. epist. III 16. 9. Eadem (Arria) apud Claudium uxori Scriboniani. cum illa profiteretur indicium, „ego” inquit „te audiam, cuius in gremio Scribonianus occisus est, et vivis?”

causam Gallum tantum relegatum, non neatum esse. Lehmanni sententia vix probanda; Dio (60, 27, 5) enim certam causam affert, cur Gallus contemptus sit. Neque quod Dio l. l. mentionem nullam Corvini facit, sufficit ut contra testimonium Suetonii Corvinum et Gallum diverso tempore coniuravisse putemus. Corvinum autem neatum esse sine dubio recte observat Mommsen C. I. L. VI p. 994. Alia suspicio Lehmanni (l. l.) pu-

tantis Asinio Celeri fratris Galli coniurationem mortis causam fuisse probabilitate non caret, nam Celer ante initum a. 800/47 interfectus sit necesse est ob silentium Taciti, ita ut fortasse is, cui Didius Gallus in cura aquarum successit (quod anno demum 800/47 facere potuit, cf. Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. XII 15) Asinius Celer fuerit, eiusque nomen in lacuna apud Frontinum aq. 102 supplendum sit.

C. 13. matiae legatus; verum intra quintum diem oppressus est,

[p. 61] *movit.* a. 795/42 hoc factum esse tradit Dio 60, 15, 1.

[p. 61] *Furius Camillus Scribonianus*, ita quoque a Dione 60, 15, 1 *Φούριος Κάμιλλος Σκριβωνιανός*, in titulis vero *Camillus Arruntius* nominatur et sic quoque Suet. Otho 2; apud scriptores aut *Camillus Scribonianus* (Tac. Ann. VI 1. Dio 58, 17, 1. (Victor) Epit. IV 4) aut simpliciter *Scribonianus* (Tac. Hist. I 89. II 75. Plin. epist. III 16) aut *Camillus* (Suet. Cl. 35. Otho 1. Dio 55, 23, 4). Praenomen *Lucium* habuit plenumque nomen ei fuit *L. Arruntius Camillus Scribonianus*, ut innotuit demum invento titulo Dalmatico infra adscribendo C. I. L. III Suppl. 9864 a (antea minus recte hunc eundem fuisse putaverunt, qui in actis fr. Arv. (C. I. L. VI 2028. 2031) M. Furius Camillus appellatur), ita ut Suetonius et Dio eum (ut Tac. Ann. XII 52 filium, cf. infra) minus accurate priore ac nobiliore nomine *Furium*, non adoptivo *Arruntium* appellaverint. Recte enim Mommsenum (Herm. III p. 133) statuisse Camillum Scribonianum filium naturalem fuisse M. Furii Camilli cos. a. 761/8, proconsulis Africae a. 770/17 (Tac. Ann. II 52), adoptatum esse a L. Arruntio cos. a. 759/6 (C. I. L. I 752. 753. II 3695. VI 14845) contra Borghesium Opp. 5 p. 241 (secundum quem filius naturalis fuisset Arruntii, adoptatus a Camillo) iam titulus Dalmaticus docet. Frater eius naturalis fuisse videtur M. Furius Camillus frater Arvalis (cf. supra), soror autem Livia Medullina Camilli filia quae Claudio sponsa ipso die, qui nuptiis destinatus erat, mortua est (cf. c. 26).

Camillus Scribonianus cos. fuit a. 785/32, cf. C. I. L. I 769. X 899. 4847. fasti Arv. C. I. L. I² 4 p. 71, fortasse idem est Camillus cuius legatus memoratur C. I. L. IX 2235 = Dess. n. 961: — [leg] *Camilli in provinciam* (cf. Dessau l. l.). Filius eius nominatur in titulo bilingui prope rudera Prymnessi reperto C. I. L. III Suppl. 7043 = Dess. n. 976: *L. [Arru]ntio L. f. S[criboniano] Pom-*

*pei Magni a[bnepoti] Ani[ensi sc. tribu] praef. urb. au[g] Prymness. et c[ives] R[omani] [qu]i ibi nego[ti]antur cura[m agente] C. Caecillio L. f. M. Ὁ δῆμος καὶ οἱ κατοικοῦντες Ῥωμαῖοι Λεῦζιον Ἀρροῦντιον Λευζίου υἱὸν Ἄνι.] Πομπηίου Μ[άγνον ἀπόγονον Σκριβωνιανὸν ἑπαρχὸν Ῥώμης] ἀ[γ]ουρα, qui titulus simul docet unde consul a. 785/32 cognomen *Scribonianum* duxerit, mater enim eius Pompeia, filia Sex. Pompeii et Scriboniae, neptis Pompeii Magni fuerit necesse est. Idem filius est, quem a. 805/52 in exsilium actum esse narrat Tac. Ann. XII 52. Filia est Arruntia Camilla quae nominatur C. I. L. VI 5932: *Libertorum Arruntiae Camilliae Camillae curante Arruntio Fusco*. XV 112—114. Cf. Pauly-Wissowa Real-Enc. II p. 1264 sq. Dio 60, 15, 1 tradit Camillum et ipsum de defectione cogitantem praesertim litteris L. Annii Viniciani (de quo vide Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. VI 9) ex insidiatoribus Gaii, plectulum fuisse ut auferet, quod patrem adoptivum ausurum fuisse, si casus daretur Augustus declaraverat, cf. Tac. Ann. I 43; multosque senatores et equites se ad illum contulisse. Ex his novimus Q. Pomponium (cf. p. 44 ad c. 10) et Caecinam Paetum, de cuius et uxoris Arriae morte cf. Dio 60, 16. Plin. epist. III 16. Martial. I 14. Tac. Ann. XVI 34.*

Ceterum Camilli nomen ob hoc bellum civile erasum est C. I. L. XI 4170 = Dess. n. 157, consulto omissum in fastis Nolanis C. I. L. X 4233.

Dalmatiae legatus. Dalmatiam regebat legatus pro praetore consularis. Camillum iam Gaio imperante legatum Dalmatiae fuisse docet C. I. L. III Suppl. 9864a: *L. Arruntius Cami[ll]us Scrib[on]ian[us] le[g.] pro pr. C. [C]ae[s]aris Aug. Germanici iudicem dedit M' Goelium (centurionem) leg. VII inter Sappates e[t La]matinos ut finis [reg]eret et termin[us] po[n]eret[ur]*. In legatione successerat, ut videtur, L. Volusio Saturnino cos. suff. a. 756/3, quem etiam Gaio

legionibus, quae sacramentum mutaverant, in paenitentiam religione conversis, postquam, denuntiato ad novum imperatorem itinere, casu quodam ac divinitus neque aquila ornari neque

principe Dalmatiae praefuisse testantur tituli C. I. L. III 2882, 2976. Suppl. 8472, 9832, 9833. Camillo successit L. Salvius Otho pater imperatoris, cf. Suet. Otho 1.

intra quintum diem. idem Tacitus Hist. I 89: *incepta simul audita et coercita.*

oppressus. fugerat Camillus in insulam Issam (Dio l. 1.), ubi a gregario milite Volaginio interfectus est (Tac. Hist. II 75. Plin. epist. III 16, 9. (Victor) Epit. IV 4). Non dissentit Dio ut est opinio Reimari, nam verba eius *ἐκούσιος ἀπέθανε* male interpretatus est Zonaras (XI 9 p 464): *αὐτὸς μὲν ἀπέπτεινεν ἑαυτὸν*. Vinicianus contra et multi alii ipsi se interfecerunt (Dio l. 1.)

legionibus. his temporibus duae legiones in Dalmatia tendebant VII et XI, quae quod a Camillo defecerunt a Claudio et senatu cognomen *Clandia Pia Fidelis* acceperunt, cf. Dio 60, 15, 4: *τοὺς μὲν στρατιώτας ἄλλοις τε τιῶν ἡμείρατο (Κλαύδιος) καὶ τῶ τὰ πολιτικὰ αὐτῶν στρατοπέδα, τό τε ἑβδομῶν καὶ τὸ ἐνδέκατον, καὶ Κλαυδέια καὶ πιστὰ καὶ εὐσεβῆ καὶ πρὸς τῆς βουλῆς ἐπονομασθῆναι;* 55, 23, 2, 4, quibus cognominibus postea semper usae sunt. Legio septima ante a. 821/68 in Moesiam translata est, cf. Tac. Hist. II 85. Joseph. Bell. Iud. II 16, 4, 370; undecima a. 823/70 in Germaniam superiorem, cf. Tac. Hist. IV 68.

denuntiato ad novum imperatorem itinere. Salona enim erat sedes legati, cf. C. I. L. III p. 304, legionis autem septimae castra stativa fuerunt Delminii in conventu Salonitano, legionis undecimae Burni in conventu Scardonitano, cf. C. I. L. III p. 281.

casu quodam ac divinitus. omnes codices ac habent. Post Lipsium tamen (cuius coniecturam Rothius ne memoravit quidem) multi editores an pro ac

scripserunt. Nec negandum est *casu an divinitus* vel eiusmodi locutiones saepe inveniri, cf. Caesar B. G. I 12, 6: *sive casu sive consilio deorum*. Verg. Aen. XI 21: *si quis in adversum rapiat casusve deusve*. Plin. Paneg. 1: *forte casuque vel aliquo numine*; at regula illa, quam Wolfius ad hunc locum statuit: „semper casus distinguitur a providentia” non semper observatur. Sic Liv. I 4, 4: *forte quadam*, inquit, *divinitus* (= *θεῖα καὶ τύχη*) quo loco immerito Gruter et Wolfius *quadam an* scripserunt. Nihil igitur mutandum, ac = *et quidem* (de hac significatione cf. Kühner Gr. L. II p. 634, 4). Dio l. 1. aliam et probabiliorum causam affert cur legiones a Camillo defecerint, declaraverat enim se liberam rem publicam restitutum esse, quod fieri milites noluerunt.

aquila. propter Orosium, qui haec, ut solet, ex Suetonio desumpta ita narrat VII 6, 6: *Accidit etiam eodem tempore praesentis gratia Dei grande miraculum, siquidem Furius Camillus Scribonianus Dalmatiae legatus bellum civile molitus legiones multas fortissimasque ad sacramenti mutationem pelleverat. itaque die dato ut in unum undique ad novum imperatorem conveniretur, neque aquilae ornari neque convelli quoquo modo signa movere potuerunt* Rothius Torrentium secutus *aquilae* in textum recipit sine causa, puto, Orosium enim rem exaggerasse patet.

ornari. ad hunc locum explicandum interpretes attulerunt Plinium H. N. XIII 3, 23: *aquilae certe ac signa, pulverulenta illa et cuspidibus horrida unquam festis diebus, utinamque dicere possemus quis primus instituisset!* Rectius tamen von Domaszewski (Die Fahnen im Röm. Heere p. 53 A 2) cogitavit de coronis aliisque ornamentis honorificis, quibus utpote toti legioni datis aquilam ornatum fuisse idem vidit (l. 1. p. 34).

C. 13. signa convelli moverique potuerunt.

XIV. Consulatus super pristinum quattuor gessit; ex quibus duos primos iunctim, sequentis per intervallum, quarto quemque anno, semenstrem novissimum, bimenstris ceteros, tertium

Dio 60, 10, 1 (a. 795/42). ὑπάτευσε δὲ ὁ Κλαύδιος μετὰ Γαίου Λάργου, καὶ ἐκείνῳ μὲν δι' ἔτους ἄρξαι ἐΦῆκεν, αὐτὸς δὲ δύο μῆσι καὶ τότε τὴν ἀρχὴν ἔσχε.

Dio 60, 17, 1 (a. 796/43). μετὰ δὲ τοῦτο ὁ Κλαύδιος ὑπατεύσας αὐθις τὸ τρίτον κ. τ. λ.

Dio 60, 21, 2 = Zon. XI 9 p. 465. ὁ Κλαύδιος — τῷ Οὐιτελλίῳ τῷ Λουκίῳ τῷ συνάρχοντι τὰ τε ἄλλα καὶ τοὺς στρατιώτας ἐνεχείρισε, καὶ γὰρ ἐξ ἴσου αὐτὸν ἑαυτῷ ἐξάμνηνον ὄλον ὑπατεύσαι ἐποίησεν.

signa, manipulorum, cohortes enim signa non habuerunt, cf. von Domaszewski l. l. p. 23 sq.

convelli moverique. Orosius habet *moverique* quod fortasse recipiendum est. Si signa convelli non possent, id pro infausto omine habebatur, cf. Dio 40, 18 = Val. Max. I 6, 11. Florus II 6, 14: *aquilae prodire nolentes*. De cultu signorum cf. Tertullian. Apol. 16: *religio Romanorum tota castrens: signa veneratur, signa iurat, signa omnibus deis praeponit*. C. I. L. III 3526. Suppl. 6224. VII 1031 = Dess. n. 2355. 2295. 2557. C. I. L. II 2553; de aquilae veneratione cf. C. I. L. II Suppl. 6183 = Dess. n. 2293. III Suppl. 7756. II 2252. 2254. Dess. n. 2294. Cf. von Domaszewski, die Religion des Röm. Heeres (Trier 1895) p. 11 sq. *quattuor, secundum a. 795/42* (fasti Antiat. C. I. L. I² 4 p. 247. I 772) cum C. Caecina Largo, tertium a. 796/43 cum L. Vitellio (fasti Antiat. l. l.), quartum a. 800/47 cum L. Vitellio (C. I. L. IV 2553. X 8067, 1. 2. XIV 4124, 1. 2) quintum a. 804/51 cum Ser. Cornelio Orfito (C. I. L. II 4095. VI 353. 1984. fasti Antiat. l. l.)

duos. hoc loco Rothius ex Memniano dedit *duo* qui tamen Gai. 41. Otho 1. Dom. 10 *duos* scripsit. iam Cicero et Caesar promiscue *duos* et *duo* dixerunt, aetate autem imperatoria *duos* magis in usum venit, cf. Speyer Gr. l. I

§ 65 Kühner Gr. l. I p. 418, 2 A 1. *semenstrem novissimum.* tessera gladiatoria Bullet. dell. Inst. 1871 p. 151: *Maximus Mannei sp. V K. Oct. Ti. Claudius* V L. Cal(idio?) Vel(ere) docet (nisi ibi, ut monuit v. cl. Boissevain, id ipse tamen minus verisimile esse iudicans, annus indicatus est eodem fere modo quo in titulo Henzen 5214: VIII K. Oct. anno C. Passieni Crispi T. Statilio Tauro cos.) Claudium V K. Oct. adhuc consulem fuisse probabilisque est suspicio Asbachii Mus. Rhen. 35, 179 eum usque ad K. Nov. consulatum gessisse, eum sciamus Vespasianum per duos postremos menses huius anni consulem fuisse, cf. Suet. Vesp. 4. Dom. 1. 17.

bimenstris ceteros. de consulatu a. 795/42 inter Dionem et Suetonium convenit, et exeunte mense Martio aut ineunte mense Aprili C. Cestium Gallum in locum Claudii suffectum fuisse docent fasti feriarum Latinarum C. I. L. VI 2015 [C. C]estio Gallo C[aeccina] Largo cos. [Lat. f. . . A]pr.

De consulatu anni 796/43 Dio dissentit, qui (60, 21, 2) hunc semenstrem fuisse tradit, at Suetonium id quod verum est tradidisse patet ex fastis fer. Lat. C. I. L. VI 2015: [L. Pedanio Secundo Sex. Palpellio His]tro cos. collato Plinio H. N. 10, 35: *Capitolii cellam ipsam intravit (bubo) Sexto Palpelio Histro L. Pedanio cos., propter quod nonis*

autem, novo circa principem exemplo, in locum demortui suffectus. Ius et consul et extra honorem laboriosissime dixit.

C. 14.

Martiis urbs lustrata est eo anno. De consulatu anni 800/47 vide infra.

tertium novo circa principem exemplo in locum demortui suffectus. Gaius enim quoque a. 790/37 consul suffectus fuerat. — Quos Suetonius modo memoravit consulatus duos primos iunctim gestos, cum sint consulatus a. 795/42 et 796/43, expectamus hunc tertium esse consulatum anni 800/47. At, quominus locum ita accipiamus obstat quod constat Claudium iam consulem designatum fuisse in a. 800/47 non solum ante d. 24 m. Jan. a. 799/46 (cf. C. I. L. II 4569. V 25. VI 916. 4252 = Dess. n. 205. edictum Claudii apud Josephum Ant. lud. XX 1, 2, 11). sed etiam ante d. 24 m. Jan. a. 798/45, cf. C. I. L. V 3326 = Dess. n. 204: *Ti. Claudio Drusi f. Caesari Aug. Germanico pontif. ma.c. trib. potest. IIII cos. IIII designato IIII imp. publice d. d. et titulum Thessalonicensem* (Revue archéol. 20, 62): *Τιβεριῶν Κλαυδίαρ Καίσαρι Σεβαστῶν Γερμανικῶν ἀρχιερω[ε]ῖ δημοκρατικῆς ἐξουσίας τὸ τέταρτον ἡπατῶν ἀποδεδ[ε]χ[ε]ν τὸ τέταρτον ἀντοκράτωρ τὸ ὄγδοον*; ea enim quae de designatione huius aetatis novimus prohibent quominus eum, in cuius locum Claudius suffectus esset iam a. 797/44 in annum 800/47 designatum fuisse putemus, cf. Mommsen StR. I³ 586 sqq. = I² 567 sqq. Itaque assentiendum videtur iis (Eckhel D. N. VI 248, Mommsen StR. II³ 4096 A 3 = II² 1042 A 3), qui consulatum tertium anni 796/43 intellegendum esse putant.

Plane diversam opinionem de hoc loco protulit Asbach l. l. p. 179. Putat enim Suetonium de consulatu a. 800/47 dixisse, quae de consulatu a. 804/51 dicenda fuissent; illum quoque semenstrem fuisse, hunc a Claudio porro gestum esse, cum is qui simul cum L. Calidio Vetere fascēs sumpturus fuisset ante initum magistratum mortuus esset. Quae ex parte tantum mihi placent. Nam recte Asbachius suspicatus est con-

sulatum a. 800/47 semenstrem fuisse, cum enim verisimile sit Claudium propter ludos saeculares eo anno celebrandos (aliam causam saltem non novimus) tam mature designatum esse (cf. Mommsen StR. I³ 587 = I² 567), consentaneum est eum quo tempore ludi celebrati sint consulem fuisse. Sed non verisimile esse puto Claudium in locum demortui consulatum diutius gessisse, hoc enim si dicere voluisset Suetonius sine dubio aliis verbis usus fuisset. Nec magis placet quod idem, quamquam dubitanter, l. l. p. 180 A 4 vocabula *novissimum* et *tertium* sedes inter se mutare iubet; ita enim secundum Suetonium consulatus a. 804/51 bimestris fuisset.

Ius et consul. consules quoque ius dixerunt (cf. Dio 60, 4, 4: *πολλὰκις* (Κλαύδιος) — *τοῖς ἡπάτοις συνεξητάζετο* aliosque locos apud Mommsen StR. II² 405 A 4 = II² 98), quibus autem de rebus iudicaverint non certo scimus. Iurisdictionem eorum intra certos fines constitutam fuisse docet Plin. paneg. 77: *reliqua pars diei tribunali dabitur (a Traiano consule). ibi vero quanta religio aequitatis! quanta legum reverentia! adibat aliquis ut principem: respondebat se consulem esse. nullius ab eo magistratus ius, nullius auctoritas imminuta est, aucta etiam; siquidem pleraque ad praetores remittebat, atque ita ut collegas vocaret.* Hoc loco imprimis usus Mommsen (StR. II² 405 sqq. = II² 99 sqq.) verisimile esse putat appellationes praesertim apud eos interpositas esse, delegatas a senatu. Quamquam mihi quoque verisimile videtur talem iurisdictionem consulibus datam fuisse, id tamen minime certum est; iis enim qui hoc negant (Merkel, Abhandlungen aus dem Gebiete des Röm. Rechts II 60 sqq., Herzog II 833 A 3) concedendum est neque ex loco Plinii id colligi posse neque ullum certum testimonium eiusmodi appellationis vel delegationis exstare.

C. 14.

etiam suis suorumque diebus sollemnibus, nonnumquam festis quoque antiquitus et religiosis. Nec semper praescripta legum secutus, duritiam lenitatemve multarum ex bono et aequo, perinde ut adficeretur, moderatus est; nam et iis, qui apud privatos iudices plus petendo formula excidis-

Dio 60, 4, 3 sq. καὶ καθ' ἐκάστην γε ὡς εἰπεῖν ἡμέραν, ἦτοι μετὰ πάσης τῆς γερουσίας ἢ καὶ ἰδίᾳ, τὸ μὲν πλεῖστον ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἤδη δὲ καὶ ἄλλοθι, ἐπὶ βήματος ἐδίκαζε. — καὶ ὀλίγα παντελῶς τοῖς ἄλλοις δικαστηρίοις ἐπέτρεπε.

Tac. Ann. XII 4. Tum formam futuri principatus praescripsit (Nero), ea maxime declinans, quorum recens flagrabat invidia Non enim se negotiorum omnium iudicem fore.

Seneca Apocol. 7, 4 sq. ego (Claudius) eram, qui Tiburi — ius dicebam totis diebus mense Iulio et Augusto. Tu scis quantum illic miseriarum tulerim cum caudicos audirem diem et noctem.

Seneca l. l. 12, 2, vs. 22 sq. Quis nunc iudex Toto lites audiet anno?

Dio 60, 5, 7 = Zon. XI 8 p. 462. τὰς γούν θυγατέρας — τὴν μὲν ἐγγυήσας — τὴν δὲ ἐκδούς — οὐδὲν ἐξαίρετον ἔπραξεν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐδίκασε καὶ ἡ βουλή ἡθροίσθη.

[p. 65] *extra honorem.* princeps in omni re ius dicere potest, sed plerique tantum res maioris momenti ipsi iudicaverunt, ceteras res iudicibus et magistratibus reliquerunt. Claudius vero paene omnia ipse cognovit, idque pro usurpatione aequales habuerunt, cf. praeter locos inter testimonia allatos Senecam Apocol. 4: *legum silentia rumpet*; Calpurnium ecl. 4, 69 sqq: *Iam nec adumbrati faciem mercatus honoris Nec vacuas tacitus fascēs et inane tribunal Accipiet consul, sed legibus omne reductis Ius aderit moremque fori vultumque priorem Reddet et afflictum melior deus auferet aevum*, Mommsen StR. II³ 406 A 4 = II² 99.

[p. 65] *laboriosissime.* idem vocabulum de eadem re habes Caes. 43. Aug. 84.

suis suorumque diebus sollemnibus. Dio (60, 5, 7) tradit Claudium ius dixisse in nuptiis et sponsaliis filiarum. Cf. quoque ad c. 12 p. 55.

festis. horum numerum Claudius a.

796/43 coercoit, cf. Dio 60, 47, 4: μετὰ δὲ τοῦτο — πολλὰς μὲν θυσίας πολλὰς δὲ καὶ ἱερομηνίας ἔπαισε.

religiosis. de iis cf. Gell. 4, 9, 5: *Religiosi enim dicuntur tristi omine infames impeditique, in quibus et res divinas facere et rem quampiam novam exordiri temperandum est; quos multitudo imperitorum prave et perperam nefastos appellat.* Nonnulli autem dies non nefasti erant, quamquam religiosi (cf. Marquardt St. V. III² 295 A 4), quibus diebus Claudius ius dixisse putandus est.

moderatus i. e. ad certum modum redigens. Quo sensu *moderari* apud Suetonium semper accusativum regit, cf. Aug. 13 *successum victoriae moderatus*; Dom. 7: *pretia spudomum moderatus.*

nam—condemnavit. per chiasmum Suetonius exempla duritiae lenitatisve affert. *plus petendo formula excidissent.* cf. Gaius IV 53: *si quis intentione p[ro]p[ri]a complexus fu[er]it [causa cadit] id est*

sent. restituit actiones, et in maiore fraude convictos, legitimam poenam supergressus ad bestias condemnavit.

XV. In cognoscendo autem ac decernendo mira varietate animi fuit, modo circumspectus et sagax, interdum inconsultus ac praeceps, nonnumquam frivolus amentique similis. Cum decurias rerum actu expungeret, eum, qui

rem perdit. — [Plus autem quattuor] modis petitur: r[e], tempore, loco, causa. Paulus Sent. I 10: [Plus petendo] causa cadimus aut loco aut summa aut tempore aut qualitate: loco alibi, summa plus, tempore petendo ante tempus, qualitate eiusdem rei speciem meliorem postulantes.

formula excidissent. cf. Seneca ep. 48, 10: quid enim aliud agitis, cum eum, quem interrogatis, scientes in fraudem inducitis, quam ut formula cecidisse videatur. Idem est causa cadere, quod Gaius I. l. explicat per *litem perdere*.

restituit actiones i. e. apud eosdem iudices, qui antea iudicaverant, res denuo iudicata est. Claudium hoc contra legem fecisse et docent verba *nec semper praescriptu legum secutus* et inde efficitur, quod postea quoque nisi in certis rebus restituito in integrum a praetore concedebatur, cf. Gaius IV 53: *nec (si quis plus petendo causa cecidit) a praetore in integr[um] restituit[ur] except[is] quibusdam casibus in quibus . . . praetor non patitur. . .* Inst. IV 6, 33: *nec facile in integrum a praetore restituebatur, nisi minor erit viginti quinque annis.* — *sane si tam magna causa iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus aut pars legati adempta sit aut quibusdam aliis legata data sint, quae efficiebant, ut plus petisse videretur petitor quam dodrantem, atque ideo lege Falcidia legata minuebantur.*

in maiore fraude convictos. ita etiam Tit. 9: *convictos in affectatione imperii.*

Sic iam Cic. pro Sulla 83: *cum quotiens quisque est in hoc scelere convictus,* cf. Tac. Ann. XV 44: *in crimine et odio convicti sunt.*

In cognoscendo. Suetonius iam transit ad Claudii cognitiones, qui etiam consilium principis, quod postquam Tiberius in insulam secessit convocari desiderat revocavit, cf. Dio 60, 4. 3.

circumspectus—amentique similis. more suo Suetonius huius animi varietatis exempla statim affert: inde a verbis, *cum decurias — indicto matrimonio iuvenis* exempla sunt sagacitatis, tum usque ac *flagitavit* imprudentiae et festinationis, postea vero stultitiae exempla affert.

decurias. intelleguntur quinque decuriae Romae legitime iudicantium (ut appellantur C. I. L. II 4223). Tres decuriae erant equitum Romanorum, quarta (ab Augusto addita, cf. Suet. Aug. 32) et quinta (a Gaio Caesare adiecta, cf. Suet. Gai. 16, Plin. II. N. 33, 2, 33) ducenariorum (*ex inferiore sensu* Suet. Aug. 32). Quarta et quinta iudicabant de levioribus summis (cf. Aug. 32), tres reliquae de rebus privatis publicisque. (Cf. Plin. II. N. 29. 1. 18. Mommsen StR. III 535 sqq.)

rerum actu i. e. iudiciis habendis, cf. Aug. 32: *et ut solitae agi Novembri et Decembri mense res omitterentur!* ibid.: *triginta amplius dies — actu rerum accommodavit.* Dativus *actu pro actu* apud Suetonium hoc tantum loco legitur.

expungeret i. e. recenseret, nam quottannis princeps album iudicium recognoscebat (Suet. Aug. 27: *decurias — recognovit*), et nomina mortuorum vel eorum, qui vacationem nacti erant, vel etiam se indignos iudicandi munere

C. 15. dissimulata vacatione quam beneficio liberorum habebat responderat, ut cupidum iudicandi dimisit; alium interpellatum ab adversariis de propria lite, negantemque cognitionis rem, sed ordinarii iuris esse, agere causam confestim apud se coegit, proprio negotio documentum daturum, quam aequus iudex in

reddiderant, expungebat, in quorum locum alios eligebat.

dissimulata vacatione. cf. Dig. 50, 5, 13, 3: *qui autem non habet excusationem etiam invitus iudicare cogitur.*

beneficio liberorum. nam et annua vacatio singulis decuriis erat (Aug. 32). Lege Iulia de maritandis ordinibus cautum erat, quibus iudicandi vacatio daretur ob numerum liberorum, cf. fragm. Vatic. § 197: *An bello amissi (liberi) a tutela excusare debeant? nam et in fascibus sumendis et in iudicandi munere pro superstitionibus habentur, ut lege Iulia de maritandis ordinibus de fascibus sumendis et publicorum kapite XXVI, item privatorum kapite XXVII de iudicando cavetur*, cf. ibid. § 194: *cum etiam iudicandi onere iniustos filios relevare Papinianus libro V quaestionum scribat; § 198: Sed utrum soli filii an et nepotes debent prodesse? Subsistendum, quoniam lex quidem privatorum kapite XXVII „ex se natos” appellat, lex vero publicorum kapite XXVI liberorum facit mentionem.* De numero autem liberorum, ob quem iudicandi vacatio data est nihil scimus, quamquam verisimile est tres liberos ut alias excusationes hanc quoque tribuisse.

responderet. recitabantur igitur nomina iudicum et iam antea a principe exploratum erat, quinam vacatione excusare se possent.

cupidum. nam munus iudicandi et tunc et postea onus fuit, cf. Aug. 32: *plerisque iudicandi munus detractantibus; Gai. 16; Galb. 14; fragm. Vat. § 194: iudicandi onere.* Neque obloquitur Plinius II. N. 33, 2, 33: *tantumque enatum est fastus, ut quae sub divo Augusto impleri non potuerant decuriae, non capiant eum ordinem;* ibi enim sermo

est de iis, qui ut equites R. fierent in decurias iudicum recipi voluerunt, cf. Momms. StR. III 535 A 1.

dimisit i. e. albo iudicum erasit ut legitur c. 46. Dom. 8.

alium interpellatum. sedentem in iudicio interpellavit adversarius, qui cum Claudium praesentem videret, ab hoc petiit ut cognitionem rei reciperet.

cognitionis rem sed ordinarii iuris. res enim, ut privata (cf. *de propria lite*), non soli magistratui cognoscenda, sed apud iudices agenda erat.

agere causam—apud se coegit. minus recte priores interpretes Noordkerk Observ. p. 61 (quem ipse non vidi) secuti locum ita explicaverunt, ut Claudius statim se praesente et praeside in rem inquiri iusserit, illo iudice in proprio negotio adhibito; nam Claudius non praesedit, sed rem suae cognitionis esse dicens iudicem illum *apud se* i. e. domi suae, in Palatio, causam agere coegit, ita ut is qui antea iudex decuriarum quinque fuit iudex *extra ordinem datus* (Gellius 12, 13, 1) sit, negotio a Claudio delegato. Mommsen (StR. II³ 977 A 3 = II² 937) recte dicens Claudium hoc contra leges fecisse minus recte, opinor, putat Suetonium haec inter ea attulisse quae Claudius contra leges fecerit, nam de his Suetonius supra egit, hoc autem loco, quamquam id affert inter ea quae Claudius in cognitionibus egregie fecit, utrum id iure necne fecerit non diiudicavit.

[p. 69] *Feminam—compulit.* non intellego cur Lehnmann I. I. p. 144, Suetonium hoc inter exempla stultae cognitionis afferre putaverit Lydumque Claudium laudantem stultitiae arguerit. Equidem puto feminam divitem simulque orbam filium suum agnoscere noluisse, metu tamen incestus confessam esse. Habes

alieno negotio futurus esset. Feminam non agnoscentem filium suum, dubia utrimque argumentorum fide, ad confessionem compulit indicto matrimonio iuvenis. Absentibus secundum praesentes facillime dabat, nullo delectu culpae quis an aliqua necessitate cessasset. Proclamante quodam, praecidendas

Lydus de mens. 4, 41. Κλαύδιος ὁ βασιλεὺς — ἀνὴρ οὕτω δίκαιος περὶ τὰς κρίσεις, ὡς μητέρα, τὸν ἐαυτῆς παῖδα ἀρνούμενην, κελεύσαι ἄσκησιν ξένην γαμεθήσκει αὐτῆς. τὴν δὲ ἀποπίπτουσαν (ἀπεπτύουσαν Hase) εἶμι μητέρα.

Dio 60, 28, 6. καὶ ἐπειδὴ πλῆθος τε δικῶν ἀμύθητον ἦν καὶ οὐκ ἀπῆντων ἐπ' αὐτὰς οἱ τι προσδοκῶντες ἐλαττωθήσεσθαι, προεῖπε διὰ προγράμματος ὅτι καὶ κατὰ ἀπόντων αὐτῶν ἐντὸς ῥητῆς τινος ἡμέρας διώξει, καὶ ἐνεπέδωσε τοῦτο.

Seneca Apocol. 12; 2, vs. 19 sqq. Deflete virum, quo non alius Potuit citius discere causas Una tantum parte audita. Saepe ne utra (<et) neutra Buecheler).

igitur in hac re Claudii iudicium Salomone, ut aiunt, dignum.

Absentibus i. e. si altera pars abesset. Hoc solo loco apud Suetonium subiectum ex proximis repeti non potest ut aliis locis, cf. Cl. 23: *reperitis qui sequerentur*. Ner. 23: *ut aunderet hortantibus*. Nostro loco similes sunt Tac. Agr. 48: *aestimantibus*; Hist. I 27: *causam digressus requirentibus*; Liv. II 23, 5: *sciscitantibus*, *unde ille habitus*; IV 60, 1: *fatentibus*; XXI 46, 13: *timentibus*; XXXII 46, 7: *admittentibus*; Plin. H. N. 27, 69: *adspergentibus*; fortasse etiam Tac. Ann. XI 31: *interrogantibus*; Liv. XXIII 42, 1: *metientibus*, cf. Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. I 29. Dräger Hist. Synt. II p. 789 sq.

secundum praesentes dabat sc. litem, cf. Liv. XXIII 4, 3: *ei (sc. plebis) semper parti adesse, secundum eam litem indices dare*; Cic. pro Rosc. com. 1, 3: *quominus secundum eas (tabulas) lis detur, non recusamus*; Plin. ep. VII 6, 9: *Finem cognitioni quaestio imposuit, quae secundum reos dedit*; Tac. Ann. IV 43: *ita secundum Messenios datum*; Hist. III 7: *principia belli secundum Flavianos data*, ubi vide Heraeum.

culpa, cf. Inst. II 25, 9: *culpa, id est desidia ac negligentiae*. Suetonium rem non accurate narrare (plane exaggerat Seneca apocol. 12, 2) docet Dio 60, 28, 6, secundum quem Claudius a. 799/46 edixit se contra absentes intra certam diem pronuntiaturum esse. Vituperatur autem Claudius, quod ne tum quidem respexit utrum negligentia quis abesset an necessitate detentus esset.

Reos tamen saepe non auditos condemnavit (cf. c. 37, 38), quod tangit Seneca Apocol. 10, 4: *dic mihi dive Claudii, quare quemquam ex his quos quasque occidisti, antequam de causa cognosceres, antequam audires, damnasti?* 14, 2: *incipit patronus velle respondere. Aeneas, homo iustissimus, velat et illum altera tantum parte audita condemnat et ait: Αἴνε πάθοι τά τ' ἔρεξε, δόξη κ' ἰδεῖα γένοιτο.* — *stuebant omnes novitate rei attoniti: negabant hoc unquam factum. Claudio magis iniquum videbatur quam novum.*

praecidendas falsario manus. nescio quis e corona id membrum quo falsum commissum esset praecidendum esse exclamavit, et vituperatur Claudius quod statim huic voci sententiam suam accommodavit.

C. 15.

falsario manus, carnificem statim acciri cum machaera mensaque lanionia flagitavit. Peregrinitatis reum, orta inter advocatos levi contentione, togatumne an palliatum dicere causam oporteret, quasi aequitatem integram ostentans, mutare habitum saepius et prout accusaretur defendereturve, iussit. De quodam etiam negotio ita ex tabella pronuntiasse creditur, secundum eos se sentire, qui vera proposuissent. Propter quae usque eo eviluit, ut passim ac propalam contemptui esset. Excusans quidam testem e provincia ab eo vocatum negavit praesto esse posse, dissimulata diu causa: ac post longas demum interrogaciones *Mortuus est*, inquit: *puto, licuit*. Alius gratias agens, quod reum defendi pateretur, adiecit: *Et tamen fieri solet*. Illud quoque a maioribus natu audiebam, adeo causidicos patientia eius solitos abuti, ut descendantem e tribunali non solum voce revocarent, sed et lacinia togae retenta, interdum pede apprehenso detinerent. Ac ne cui haec mira sint, litigatori

acciri—flagitavit. cum Acc. cum Inf. ut Plin. H. N. 34, 8, 62: *ut — reponi apoxyomenon flagitaverit*. 35, 65: *ut Zeuxis — flagitaret — ostendi picturam*. Suet. Ner. 44: *flagitantes a delatoribus potius revocanda praemia*. Apul. Met. 3, 6; *quem (lapidem) dum sibi porrigi flagitat*, cf. Kühner Gr. L. II p. 810, 4.

peregrinitatis reum. contra peregrinos, qui se ut cives Romanos gesserant a. 689/65 a. M. Papio tr. pl. lex Papia lata erat, cum lege Cornelia de falso non tenerentur. Poena aetate liberae rei publicae segregatio erat; sed his temporibus mortis damnabantur, cf. ad c. 25: *civitatem Romanam usurpantes — securi percussit*.

togatumne an palliatum. reus togatus aderat: advocatus accusatoris reo ut peregrino togam gerere licere negavit, affirmavit contra huius advocatus ut civi. Homini Graeco enim (et Graecum vel saltem ex parte Orientali imperii Romani ortum hominem fuisse docet voc. *palliatum*) non nisi civi Romano togam gerere licuit, cf. Momms. StR. III 223 A 1. *quasi aequitatem integram.* recte illud

quasi, nam revera aequitas Claudii desideratur, qua si uti voluisset, ut reus togatus maneret iubere debuit, etenim usque ad sententiam iudicis reus in eodem statu manet quo est.

ex tabella. exspectes igitur aliquid meditatum.

creditur. itaque vagus rumor tantum erat.

eviluit i. e. bonam aestimationem hominum perdidit, cf. Tac. Hist. III 53: *cuius criminationibus eviluissent pericula sua*.

excusans testem—ab eo vocatum. testis ille testimonii denuntiatione e provincia evocatus sed morte prohibitus fuit quominus veniret. Testibus denuntiabatur in omnibus iudiciis publicis ac nonnullis privatis, et si quis sine iusta causa abesset sine dubio poena (fortasse multa) afficiebatur, cf. Rein Privatrecht p. 921 sq. *licuit* sc. illi abesse.

fieri solet. in ipsa gratiarum actione derisio tecta est, quae iam aperta fit his verbis additis.

lacinia togae. proprie *lacinia* est fimbria plumbo gravata anguloque togae addito

Graeculo vox in altercatione excidit: *Καὶ οὐ γέρων εἶ καὶ μωρός.*
 Equitem quidem Romanum obscenitatis in feminas reum, sed
 falso et ab impotentibus inimicis conficto crimine, satis constat,
 cum scorta meritoria citari adversus se et audiri pro testimonio
 videret, graphium et libellos, quos tenebat in manu, ita cum
 magna stultitiae et saevitiae exprobratione iecisse in faciem
 eius, ut genam non leviter perstrinxerit.

XVI. Gessit et censuram intermissam diu post Plancum

Tac. Ann. XI 13. Claudius — munia censoria usurpans.

Tac. Ann. XI 25. Condiditque (Claudius) lustrum, quo censa sunt
 civium quinquagies novies centena octoginta quattuor milia septuaginta duo.

Tac. Ann. XII 5. Censoriae mentis levamentum.

Plin. H. N. 7, 159. Claudii Caesaris censura.

Plin. H. N. 10, 5. Claudii principis censura anno urbis DCCC.

Plin. H. N. 33, 33. apud Claudium Caesarem in censura eius.

Suet. Vit. 2. Mox cum Claudio principe duos insuper ordinarios con-
 sulatus censuramque gessit.

Victor Caes. IV 4. neque secus censu novato.

ut haec melius pendeat. Hoc loco est
 ipse angulus togae anabolii instar super
 humerum demissae ut recte explicat
 Rich s. v. *lacinia*.

Graeculo. ad Claudii contemptum
 melius indicandum Suetonius etiam voce
 contemptus plena *Graeculo* usus est.

altercatione i. e. in patronorum inter
 se certamine, ut explicat Quint. VI 4, 21.

obscenitatis in feminas sc. honeste
 viventes (opp.: concubinae, meretri-
 ces, servae), nam de stupro sermo
 est de quo cf. Inst. IV 48, 4: *sed*
eadem lege Iulia (de adulteriis) etiam
stupri flagitium punitur cum quis sine
vi vel virginem vel viduam honeste
viventem stupraverit. Poenam autem
eadem lex irrogat peccatoribus, si
honesti sunt, publicationem partis di-
midiae honorum. Dig. 48, 5, 35.

scorta meritoria citari et audiri pro
testimonio. Claudius etiam contra leges
 egit, nam id quod lex Iulia de vi veterat
 in aliis quoque iudiciis ne fieret cau-
 tum fuisse videtur, cf. Dig. 22, 5, 3 § 5:

Lege Iulia de vi cavetur, ne hac lege
in reum testimonium dicere liceret, —
quaeve palam questum faciet fecerit-
ve. — nam quidam propter reverentiam
personarum, quidam propter lubricum
consilii sui, alii vero propter notam et
infamiam vitae suae admittendi non
sunt ad testimonii fidem.

Gessit et censuram. cum L. Vitellio
 (Suet. Vit. 2. Tac. Hist. III 66) veram
 censuram gessit ut censor, non ut
 Augustus et Tiberius consulari cum
 imperio censum egit. Gessit autem eam
 per annum et sex menses ut statuit
 Mommsen StR. II³ 350 = II² 338 contra
 Zonaram VII 49 p. 71: ἡρχον δὲ (οἱ τι-
 μηταὶ) τὰ μὲν πρόωτα καὶ τὰ τελευταῖα
 ἐπὶ πενταετίαν, de quo loco vide Mommsen
 l. l. Lustrum enim condidit mense
 Octobri a. 801/48 (cf. Tac. Ann. XI 25,
 31) et d. 24 m. Jan. a. 800/47 nondum
 censor fuit ut docet titulus Forulanus
 C. I. L. IX 5959 = Dess. n. 209: *Ti.*
Claudius Drusi f. Caesar Aug. Germanicus
pontif. max. tr. pot. VII cos. IIII

C. 16. Paullumque censores; sed hanc quoque inaequaliter

imp. XI p. p. censor designat. viam Claudiam novam a Forulis ad confluentem Aternum et Tirinum per passuum XXXXVII CLXXXII sternendam curavit, cuius tituli auctoritatem non imminuit titulus prope Feltriam repertus C. I. L. V 8002 = Dess. n. 208 *Ti. Claudius Drusi f. Caesar — tribunicia potestate VI cos. IV imp. XI p. p. censor* — (positus post Kal. Ian. et ante d. 24 Ian. a. 800/47), cf. Dessau ad n. 209. Etiam postea more solito censor appellatur in titulis, in nummis omnino censurae eius mentio non fit, cf. Eckhel D. N. VI p. 242.

Ad hanc censuram spectant tituli urbanus C. I. L. VI 919 = Dess. n. 214: [*Ti. Claudius Caes. Aug. L. Vitellius P. f. ex*] *s. c. [ce]nsores [l]oca a pilis et colum[nis] quae a pri[us]fatis possidebantur causa cognita ex forma in publicum restituerunt*; Vicetinus C. I. L. V 3117 = Dess. n. 968; Coranus C. I. L. X 6520, qui duo tituli ad senatus lectionem pertinent.

[p. 71] *intermissam diu*, officiis tamen censoriis post Plancum et Paullum censores a. 732/22 Augustus solus functus est a. 746/8, cum Tiberio a. 767/14, consulari cum imperio, cf. Mommsen StR. II² 337 A 2 = II² 326. Neque L. Volusius Saturninus cos. a. 742/12, qui in titulis libertorum censor nominatur, cf. C. I. L. VI 1833 a: *L. Volusio Himero scrib. lib[r](ario) q[uaest]orio III dec. sacerdoti geni L. n[ost]ri cens[or]is*. 1967 = 7366. 1968 = Dess. n. 1953. 1954 (ut vidit Mommsen StR. I³ 359 A 3) censor fuit sed censoria potestate legendis equitum decuriis (Tac. Ann. III 30, Suet. Aug. 37) et ab adulantibus libertis censor appellatus est, cf. Mommsen I. I.

post Plancum Paullumque censores. a. 732/22, cf. C. I. L. I² 4, p. 28 (fasti Cap.): [*cens. L. Munatius L. f. L. n. Plancus L. Ai[m]ilius L. f. M. n. Lepid[us] Paulus l. n. f.*]; p. 64 (fasti Colot.): *L. Munatius Paul. Aemilius [cens. lustr. n. f.]*; p. 65 (fasti Biondi.); p. 68 (fasti collegii incerti), Dio 54, 2, 1: *οὕτε γὰρ*

τὴν ἀρχὴν ὑπέστη (ὁ Αὔγουστος), καὶ ἐδούς ἐτέρους τιμητὰς, Παῦλόν τε Αἰμίλιον Λέπιδον καὶ Λούκιον Μουνάτιον Πλάγκον, — ἀπέδειξεν. ἔσχατοι οὗτοι τὴν τιμητείαν ἰδιῶται ἅμα ἔσχον, — καὶ μετὰ τοῦτ' οὐδένας ἄλλοι τιμηταὶ ὅμοιοι αὐτοῖς ἅμα ἐγένοντο. Velleius II 95.

L. Munatius Plancus, cui a. 710/44 et a. 711/43 Gallia provincia obvenerat, a. 743/11 ex ea triumphavit (cf. C. I. L. I² 1 p. 50 (Acta triumph. Capit.): *L. Munatius L. f. L. n. Plancus procos. An. [DCCX] ex Gallia IIII K. Ian.* C. I. L. I. I. p. 76 (tab. triumph. Barb.). Consul fuit a. 712/42 (C. I. L. I² 1 p. 64. Eph. Ep. IV 192) proconsul Asiae a. 714/40, partibus Antonii addictus, a quo tamen paulo ante pugnam Actiacam descivit (Plut. Ant. 58. Dio 50, 3. Velleius II 83). Huius elogium habemus prope Gaetam loco antiquo repertum C. I. L. X 6087 = Dess. n. 886: *L. Munatius L. f. L. n. L. pron. Plancus cos. cens. imp. iter. VII vir epulon. triumph. ex Raetis aedem Saturni fecit de manibus agros divisit in Italia Beneventi in Gallia colonias deduxit Lugudunum et Ravricam*. Cf. praeterea C. I. L. VI 1316 = Dess. n. 41 et Mommsen ad C. I. L. IX 5815. 5816. Pauly. Real.-Enc. V p. 204 sqq. Filius huius fuit L. Munatius Plancus cos. a. 766/13 (C. I. L. VI 7479. 9050. 10051. X 6639), qui nominari videtur C. I. L. VI 22652. 22670. 22679; filia Plancina uxor Cn. Pisonis, Liviae necessaria (Tac. Ann. II 43 sqq. III 9. 15. 17. VI 26), ad quam spectant, ut videtur, tituli C. I. L. VI 4896. 22668.

L. Aemilius L. f. M. n. Lepidus Paullus (apud Suetonium *Paullum* cognomen est ut *Plancum*, alibi tamen praenomen Paullum habet, cf. C. I. L. IX 422. C. I. L. I² 4, p. 64. C. I. Att. III 573), consul suff. fuerat a. 720/34 (Fast. Venus. C. I. L. IX 422), augur et proconsul nominatur C. I. Att. III 573: *ὁ δήμος Παῦλλον Αἰμίλιον Λευζιον ὄνον Λέπεδον ἀνθύπατον ἀγόρα*. De eo cf. Pauly — Wissowa Real.-Enc. I p. 565 sq. ubi

varioque et animo et eventu. Recognitione equitum invenem probri plenum, sed quem pater probatissimum sibi affirmabat, sine ignominia dimisit, habere dicens Censorem suum; alium corruptelis adulteriisque famosum nihil amplius quam monuit, ut aut parcius aetatulae indulgeret aut certe cautius; addiditque: *Quare enim ego scio, quam amicam habeas?* Et cum, orantibus familiaribus, dempsisset cuidam appositam notam, *Litora tamen*, inquit, *erstet!* Splendidum virum Graeciaeque provinciae principem, verum Latini sermonis ignarum,

Victor Caes. IV 4. Cum senatu motis pluribus lascivum adolescentem, quem sibi probatum parens asseruerat, retinisset, censorem et liberis patrem debere esse, recte adiecerat.

tamen miror ne mentionem quidem factam esse eorum, quae Mommsen C. I. L. VI p. 909 demonstravit: uxorem eius etiam Marcellam minorem fuisse, cf. C. I. L. VI 9000 *Faustus Marcellae Pauli pistor*.

inaequabiliter varioque et animo et eventu. *inaequabiliter* explicatur per verba sequentia *varioque—eventu*. (de copula *que* explicativa cf. Kühner Gr. I. II 641, 4). Cur Mommsenus (StR. II³ 340 A 5 = II² 329) hunc locum attulerit ad explicandum nummum L. Vitellii (Eckhel VI 313; Cohen n. 72): *L. Vitellius Censor II* equidem non intellego.

Recognitione equitum. haec recognitionis etiam sub principibus ut aetate liberae rei publicae (cf. Plut. Pomp. 22) in foro fiebat, cf. Dio 55, 31, 2: *τὴν ἐξέτασιν τῶν ἰππέων τὴν ἐν τῇ ἀγορῇ γυρομένην*, cf. Mommsen StR. II³ 398 A 2 = II² 382. Augustus primus equitum recognitionem cum travectione coniunxerat, cf. Suet. Aug. 38. Claudius autem ut censor equitum recensum egit, ubi equites pedibus euntes equum manu ad censores adducebant (Plut. I. I.).

invenem. etiam filii familiae recognoscabantur, ut hic locus probare videtur, cf. Mommsen StR. II³ 398 A 3 = II² 382.

probrī. delictum ob quod censores

quempiam notant proprie *probrum* dicitur, cf. Mommsen StR. II³ 382 A 8 = II² 368.

corruptelis. ob talia quoque notabantur, cf. Dionys. 20, 13[2]: *οὐ συμπίσια καὶ μέγας παννυχίους, οὐκ ἀσελείας καὶ φθορὰς ἡλικιῶν νέων*, Mommsen I. I. A 7.

nihil amplius quam. cf. ad c. 10: *nec quicquam—quam*.

monuit. Claudius vituperatur quod in re tam gravi ob quam eques ille reus (cf. *adulteriis*) esse poterat, tantum admonito, ut in posterum id agere desineret, eum equum traducere iussit. De admonitione cf. Aug. 39: *alios ignominia notavit, plures admonitione, sed varia. Levissimum genus admonitionis fuit traditio coram pugillarum, quos taciti et ibidem statim legerent.*

aetatulae. saepius deminutivum *aetatula* indicat aetatem petulantioiorem, cf. Cic. pro Sestio 18: *despiciens conscios stuprorum ac veteres vexatores aetatulae suae; Varro sat. Men. 87 (Buech.): properate puerae, quas sinit aetatula ludere esse amore.*

Graeciaeque provinciae i. e. Achaiae, quae erat vetus Graecia cum Epiro, Thessalia, Acarnania et Aetolia (Strabo XVII p. 846. Dio 53, 12, 4).

Latini sermonis ignarum. cum iudices ex quinque decuriis Romae iudicarent, Latine loqui scirent necesse

C. 16. non modo albo iudicium erasit, sed in peregrinitatem redegit. Nec quemquam nisi sua voce, utcumque quis posset, ac sine patrono rationem vitae passus est reddere. Notavitque multos, et quosdam inopinantis et ex causa novi generis, quod se inscio ac sine commeatu Italia excessissent: quendam vero et quod comes regis in provincia fuisset, referens, maiorum temporibus Rabirio Postumo, Ptolemaeum Alexandriam crediti

erat (cf. Cic. Phil. 5, 5, 13: *num Latine scit?*). Hanc ob causam in parte Orientali imperii Romani (ubi ne civitas quidem Romana saepe data est, cf. E. Dorsch, de civitatis Rom. apud. Graecos propagatione Vratislaviae 1886) iudices et equites Rom. raro reperimus, cf. Mommsen StR. III 537 A 7.

non modo—sed. sic praeter hunc locum Caes. 60: *non tantum destinato, sed ex occasione.* Aug. 88: *non modo litteras, sed syllabas.* Galb. 22: *non modo — palam exceptum, sed — oratum.* Alibi semper *sed etiam vel sed et.* (*sed omnino* Tit. 7: *non modo fovere prolixius, sed spectare omnino supersedit*).

in peregrinitatem redegit. assentiri non possum Mommseno putanti rem non accurate a Suetonio traditam esse (cf. StR. II³ 1099 = II² 1045: „und wenn Claudius als Censor das Bürgerrecht aberkannt haben soll, so ist damit vielleicht nur die auch früher dem Censor gestattete Rechtsschmälerung ungenau bezeichnet“), nam, ut revera hominem a Claudio civitate privatum fuisse putemus suadent et ipsa verba Suetonii *in peregr. redegit*, et locus plane similis Dionis 60, 17, 4 (a. 796/43): *ἐν δὲ τῇ διαγνώσει ταύτῃ (περὶ τῶν Ἀνζίων στασιασάντων), ἐποίητο δὲ αὐτῆν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, ἐλύθητο τῇ Λατίνων γλώσσῃ τῶν προσβεντῶν τινος, Ἀνζίων μὲν τὸ ἀρχαῖον ὄντος, Ῥωμαίων δὲ γεγραμτός· καὶ αὐτόν, ἐπειδὴ μὴ συνῆκε τὸ λεχθῆν, τὴν πολιτείαν ἀφείλετο, εἰπὼν μὴ δεῖν Ῥωμαίων εἶναι τὸν μὴ καὶ τὴν διάλεξίν σφῶν ἐπιστάμενον. συγροῖς δὲ δὴ καὶ ἄλλους καὶ ἀναξίους τῆς πολιτείας ἀπήλασε*, qui locus Mommsenus etiam fugisse videtur

cum scriberet (StR. II³ 892 A 4 = II² 857) imperatoria aetate nemini civitatem ademptam fuisse nisi propter delictum poenae loco. Minus recte tamen Suetonius haec ita scripsit quasi Claudius ut censor haec fecisset, nam ut censor hominem ex albo iudicium erasit (vel equum vendere iussit), ut princeps (principi enim hoc licuit, cf. Mommsen l. l. III 141) civitate privavit.

sua voce—ac sine patrono. hoc, ut videtur, contra morem fecit Claudius, cf. Gell. 4, 20, 8: *deliberatum est de nota eius, qui ad censores ab amico advocatus est, et, in iure stans, — oscitavit.*

rationem—reddere. censores enim neminem notabant nisi causa cognita, cf. Mommsen StR. II³ 385 A 3 = II² 374.

causa novi generis. ob quam nemo unquam antea notatus erat. Iure tamen Claudius hoc fecit, nam quare quemquam notare vellet, id libero censoris arbitrio permissum erat.

sine commeatu. intelleguntur commeatus senatorum, de quibus cf. ad c. 23: *commeatu a senatu peti solitos beneficii sui fecit.*

Rabirio Postumo. C. Rabirius Postumus, C. Curtii filius, adoptatus ab avunculo C. Rabirio, eo quem perduellionis reum Cicero defendit (cf. Cic. pro C. Rab. Post. 2, 3. 17, 45), Ptolemaeo Auletae regi Aegypti, cui etiam antea magnam pecuniae summam mutuo dederat, e regno expulso denuo pecuniam credidit. Regem ab A. Gabinio, Syriae proconsule, iussu Pompeii reductum (a. 699/55, cf. Dio 39, 55), Rabirius in Aegyptum comitatus est (fuit autem sine

servandi causa secuto, crimen maiestatis apud iudices motum. Plures notare conatus, magna inquisitorum neglegentia sed suo maiore dedecore, innoxios fere repperit, quibuscunque caelibatum aut orbitatem aut egestatem obiceret, maritos, patres, opulentos se probantibus: eo quidem, qui sibimet vim ferro intulisse arguebatur, inlaesum corpus veste deposita

dubio comes regis in provincia i. e. aut in Asia (Ephesi enim Ptolemaeus morabatur, cf. Dio 39, 46) aut in Syria, regisque διοικητής factus est, ut non solum suas pecunias regi creditas, sed etiam quae Gabinio promissae erant, exigeret. Paulo post tamen Alexandria fugit, cum pecuniam nimis severe exigeret (Cic. pro Rab. Post. 14, 39).

servandi. eodem verbo eodem sensu Cicero usus est pro Rab. Post. 10, 28: *haec una ratio a rege proposita Postumo est servandae pecuniae*, cf. Cic. ad Q. fratrem III 1, 3: *pretium servare*.

crimen maiestatis. Rabirium accusatum esse etiam aliunde constat, maiestatis vero ex hoc solo loco notum. Cum enim Gabinus maiestatis absolutus, de pecuniis repetundis a. C. Memmio accusatus condemnatusque esset, neque tantum pecuniae compareret, quanti lites aestimatae erant, Rabirius ab eodem C. Memmio lege Iulia, qua is, ad quem pecunia pervenisset, accusandus erat, de pecuniis residuis accusatus est. Eum Cicero oratione adhuc superstite defendit, videturque reus absolutus esse. Quod autem de crimine maiestatis alibi nihil legimus, non idonea causa est, cur Claudium errasse putemus. Vix enim credibile, et Claudium historiae peritissimum talem errorem commisisse, et Suetonium, si Claudius tam graviter errasset, hoc non indicaturum fuisse. Rectius igitur putabimus Rabirium, postquam accusatione de pecuniis residuis absolutus fuerit (hoc enim docet silentium Ciceronis in oratione superstite de maiestatis crimine) ab inimicis maiestatis postulatum fuisse, et tum ei etiam obiectum fuisse, quod comes regis in provincia fuisset. Cui opinioni favet quo-

que, quod, ut ex Ciceronis oratione videmus, accusator iam in priore accusatione ut Rabirium invidia oneraret, illo auctore regem a Gabinio reductum esse perhibuit, cf. Cic. pro Rab. Post. 8, 49: *Tu, inquit, Gabinium ut regem reduceret, impulisti*.

caelibatum. Mommseno (StR. II² 383 A 2 = II² 369) hanc quoque causam novi generis fuisse dicenti, non assentior. Cur enim caelibatus probrum non fuerit, non video, et quamquam nullum certum talis notationis documentum exstat, huic opinioni favere videtur, quod caelibes uxorium pependerit (cf. Mommsen l. l. II² 395 A 6 = II² 379), nam ubi sermo est de censu a censore ob talem causam aucto vel multiplicato, aut nota simul apponitur aut apponi potuit, cf. Mommsen l. l. II² 395 A 5. 7. Cf. quoque Gellius I 6 (et ad hunc locum Momms. l. l. II² 373 A 4) Liv. ep. 59. (Etiam Cic. de leg. III 37: *censores caelibes esse prohibendo, mores populi regunt*, si locus omnino quid docet, Mommseno contradicere mihi videtur).

orbitatem. nullum aliud testimonium exstat, e quo orbis a censore notatos fuisse colligitur.

egestatem. quod censum senatorium vel equestrem non haberent ideoque ex iis ordinibus movendi essent, cf. Mommsen StR. II² 381 A 2 = II² 368.

sibimet vim intulisse. utrum haec quoque *causa novi generis* fuerit necne mihi incertum. Hoc tamen probabilius esse puto, nam hac aetate, nisi quis laqueo vitam finiret (cf. Varronem apud Servium ad Verg. Aen. XII 603, Orelli 4404) mors voluntaria honesta fuit, cf. e. g. Tac. Ann. VI 26, quae antiquis temporibus turpis habita est, cf. Cassium

C. 16. ostentante. Fuerunt et illa in censura eius notabilia, quod essedum argentatum, sumptuose fabricatum ac venale ad Sigillaria, redimi concidique coram imperavit; quodque uno die XX edicta proposuit, inter quae duo, quorum altero admonebat, ut uberi vinearum proventu bene dolia picarentur; altero, nihil aequae facere ad viperac morsum quam taxi arboris sucum.

XVII. Expeditionem unam omnino suscepit, eamque modicam. Cum, decretis sibi a senatu ornamentis triumphalibus,

Heminam apud Serv. l. 1.: *tunc (Tarquinio Superbo regnante) primum turpe habitum est mortem sibi consciscere*, cf. Mommsen StR. II³ 381 A 2 = II² 367, Geiger, der Selbstmord im klassischen Alterthum (Augsburg 1888) p. 63—70, qui tamen nostrum locum non tractavit.

essedum. de essedis, cf. Marq. Vit. Priv.² p. 734.

ad Sigillaria. idem locus nominatur Ner. 28. Gellius 5, 41: *apud Sigillaria*. Ubi autem fuerit nescimus.

edicta. cf. Tac. Ann. XI 13: *Claudius — theatralem populi lasciviam severis edictis increpuit, quod in P. Pomponium inquarem (is carmina scaenae dabat) insulare inque feminas illustres probra iecerat; — ac novas litterarum formas addidit vulgavitque*. De edictis censoriis cf. Mommsen StR. II³ 373 A 2 = II² 360.

ut uberi vinearum proventu bene dolia picarentur. nescio an Claudii ratio (quamquam sic quoque mira) explicari possit adhibitis duobus locis Plinii H. N. 18, 319: *Iustum vindemiae tempus ab aequinoctio ad vergiliarum occasum dies XLIII, ab eo die oraculum occurrit frigidum picari pro nihilo ducentium. Sed iam et Kal. Ian. defectu vasorum vindemiantis vidi piscinisque musta condendi aut vina effundi priora, ut dubia reciperentur. hoc non tam saepe proventu nimio evenit quam segnitia aut avaritia insidiantium caritati civili*. 14, 121: *et in hoc tamen genere (condiendi) et in omni alio subministrant vasa ipsa condimentis picis, cuius faciendae ratio proximo dice-*

tur volumine. Quae si recte attuli Claudius monuit, ut dolia magis quam soliti essent picarent vinumque aliquo saltem modo picaretur, cum consentaneum esset propter nimium proventum numerum doliorum suffectorum non esse neque auctum iri (de magnitudine et pretio doliorum, cf. Marquardt Vit. Priv.² p. 646 A 9), et propter frigus vinum solito modo iam picari non posse.

taxi arboris sucum. taxum, quem Plinius (H. N. 16, 50) nullo succo fuisse dicit, contra serpentes remedium fuisse aliunde non novimus nisi huc spectat Ael. de nat. anim. IX 27: *Καλλιμαχος δὲ ἄρα ἐν τῇ γῆ τῇ Τροαζήνῃ ἄδει δένδρον τὸ φέσθαι καὶ καλεῖσθαι οὐλῶν, ᾧ τὰ ἔρπετα γεινιάσαντα καὶ παραπαύσαντα ἄρχην εἶτα ἀποθνήσκει*, ubi tamen *ἔρπετα* potius sensu Homérico est *animalia*, cf. Hermes XXIV p. 452.

modicam. transvectae sunt legiones II Augusta, IX Hispana, XIV Gemina, XX, et vexillatio legionis VII Augustae, quibus addendus est par numerus auxiliorum, ita ut Hübner (Hermes XVI p. 516 sqq.) circa septuaginta milia militum (Mommsen contra H. R. V 160 quadraginta milia militum fuisse dicit) tracta esse putet. Talis expeditio, nam etiam magno numero navium ad transvehendum opus erat, modica vix appellari potest.

decretis ornamentis triumphalibus. cf. Dio 60, 6, 9 (a. 794/41): *ὃ δὲ μὴν οὐδὲ τῇ στόλῃ τῇ ἐπικρίῳ παρὰ πᾶσαν τὴν πανήγυρον, καίτοι ψηφισθέν, ἐχρη-*

leviorem maiestati principali titulum arbitraretur velletque iusti triumphii decus, unde acquireret Britanniam potissimum elegit, neque temptatam ulli post divum Iulium et tunc tumul-

Tac. Agr. 13. igitur — divus Iulius — potest videri ostendisse (Britanniam) posteris, non tradidisse. Mox bella civilia — ac longa oblivio Britanniae etiam in pace: consilium id divus Augustus vocabat, Tiberius praeceptum. agitasse Gaium Caesarem de intranda Britannia satis constat, ni velox ingenio mobili paenitentiae, et ingentes adversus Germaniam conatus frustra fuissent. divus Claudius auctor iterati operis, transvectis legionibus auxiliisque.

Dio 60, 19, 1 (sub a. 796/43). Ἄλλος Πλαύτιος βουλευτῆς λογιμώτατος ἐς τὴν Βρετανίαν ἐστράτευσε· Βέρικος γὰρ τις ἐκπεσὼν ἐκ τῆς νήσου κατὰ στάσιν ἔπεισε τὸν Κλαύδιον δύνανται ἐς αὐτὴν πέμψαι.

Victor Caes. IV 2. simul, ultima occasus, Britanniae partes contusae, quam solus adiit.

Eutropius VII 13. Bellum Britanniae intulit, quam nullus Romanorum post C. Caesarem attigerat.

Orosius VII 6, 19. *expilavit Suetonium.*

σατο. 60, 8, 6 (eodem anno): ἐξεῖνοι (οἱ ἐξελεύθεροι) δὲ καὶ τὰς τιμὰς αὐτῶν τὰς ἐπινικίους ἐπὶ τοῖς ἐν τῇ Μαυριτανίᾳ παραθεῖσι δέξασθαι ἔπεισαν, οὐχ ὅτι τι καιορθώσαντα, ἀλλ' οὐδ' ἐν τῇ ἀρχῇ πω ὄντα ὅτε διεπολεμήθη, quorum tamen extremis obloquitur Plin. H. N. 5, 2, 44: *primum Claudio principe in Mauritania bellavere (Romani).*

Claudio igitur triumphalia ornamenta a senatu decreta erant ob res in Mauritania gestas, ubi Aedemon regis Ptolemaei libertus huius mortem ulcisci volebat.

unde acquireret Britanniam potissimum elegit. Gronovius legere voluit unde unde acquirere, cui coniecturae favet Orosius (VII 6, 9: *victoriam undecumque quaesivit*) sed locus emendatione non eget. Ceterum neque noster locus neque Tac. Agr. 13: *auctor—operis* mihi docere videntur Claudium nullius impulsu hanc expeditionem iussisse, sed verisimilius esse puto eum a libertis suis (imprimis a Narcisso, qui verus expeditionis auctor fuisse videtur, cf. Vesp. 4.

Dio 60, 19, 2. Mommsen H. R. V p. 459) impulsus fuisse, nempe eos intellexisse Gallias Britannia non domita numquam propter Druidarum cultum ibi existentem quietas fore, cf. Mommsen l. l. 458.

post divum Iulium. Augustus et anno 720/34 expeditionem paraverat vel, ut Mommsen R. G. d. A² p. 438 recte dicit, parare credebatur (cf. Dio 49, 38. Verg. Georg. I 30. III 25) et a. 727/28 (cf. Dio 53, 22. 25. Horat. Od. I 35, 29. III 5, 3. I 21, 45. III 4, 33. IV 14, 8. Propert. III 27, 5. Liv. ep. 135), cf. Strabo IV 5 p. 200. Mon. Anc. V 2 ibique Mommsen. Gaius quoque de expeditione Britanniae cogitasse videtur, cf. Tac. Agr. 13. Suet. Gai. 49. 44. 46. Dio 59, 21, 3. 25, 4: 62, 4, 1. De tota re cf. C. I. L. VII p. 3. *tumultuantem* i. e. oram Galliae vastantem, ut mihi recte Mommsen H. R. V 458 A 4 accepisse videtur.

[p. 78] *ob non redditos transfugas.* discimus rem aliunde ignotam, Britannos a principe (Gaio vel Claudio) petisse, ut transfugae sibi traderentur, illum vero hoc facere noluisse. Duos transfuga

C. 17. tuantem ob non redditos transfugas. Huc cum ab Ostia navigaret. vehementi circio bis paene demersus est, prope Liguriam

Dio 60, 21, 1 sqq. = Zon. XI 9 p. 465. διὰ τε οὖν τοῦτο καὶ ὅτι καὶ τοῦ Τογοδούμνου Φθαρέντος οἱ Βρεττανοὶ οὐχ ὅσον ἐνέδοσαν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον πρὸς τὴν τιμωρίαν αὐτοῦ ἐπισυνέστησαν, Φοβηθεὶς ὁ Πλαύτιος οὐκέτι περαιτέρω προεχώρησεν, ἀλλ' αὐτὸς τε τὰ παρόντα διὰ Φυλακῆς ἐποιήσατο καὶ τὸν Κλαύδιον μετεπέμψατο · εἶρητο γὰρ αὐτῶ, εἴ τι βιαιότερον γίγνοιτο, τοῦτο ποιῆσαι, καὶ παρασκευὴ γε ἐπὶ τῇ στρατείᾳ πολλὴ τῶν τε ἄλλων καὶ ἐλεφάντων προσυνείλετο. ἐλθούσης δὲ τῆς ἀγγελίας ὁ Κλαύδιος τὰ μὲν οἴκοι τῶ Οὐιτελλίᾳ τῶ Λουκίᾳ τῶ συνάρχοντι τὰ τε ἄλλα καὶ τοὺς στρατιώτας ἐνεχειρίσει, — αὐτὸς δὲ ἐξεστρατεύσατο. καὶ καταπλεύσας ἐς τὰ Ὠστια ἐκεῖθεν ἐς Μασσαλίαν παρεκκρίσθη.

Victor Caes. IV 2. Ostia profectus mari.

novinus Adminium et Vericum. Ob hunc (a solo Dione 60, 49, 1 memoratum) bellum gestum non videtur, cf. Momms. l. l. Adminius vero filius Cunobellini regis, cuius arx fuit Camalodunum (hodie Colchester), frater Togodumni et Carataci (Dio 60, 20, 1. Tac. Ann. XII 33, 36); a patre expulsus erat et a Gaio receptus (Suet. Gai. 44). Hic sine dubio nostro loco intellegendus est, cf. Momms. l. l. 459.

Huc cum ab Ostia navigaret. parte posteriore a. 796/43, cf. Dio 60, 21, 23, 1. (falso Orosius VII 6, 9 scripsit: quarto imperii sui anno — expeditionem in Britanniam movit). Ut ex eodem Dione videmus, A. Plautius, qui exercitui in Britannia praerat, cum ulterius progredi non auderet, Claudium arcessivit, iussus hoc facere, si Britanni violentius resisterent, cf. Dio 60, 21, 2. Nuntio allato Claudius cum amicorum cohorte et parte cohortium praetoriarum (cf. C. I. L. XI 395 = Dess. n. 2648: *M. Vettio M. f. Ani. Valenti mil. coh. VIII pr. benef. praef. pr. donis donato bello Britan. torquibus armillis phaleris* —) Tiberi Ostiam devectus est, cura urbis mandata L. Vitellio, qui nuper in consulatu Claudii collega fuerat.

vehementi circio. de hoc vento cf. Suetonium servatum apud Isidorum de natura rerum 37, 5 (p. 305^b Roth):

Quosdam autem Tranquillus proprios locorum flatus certis appellat vocabulis, quo ex numero sunt — in Gallia Circius. Plin. H. N. 2, 47, 120: sunt enim peculiare quibusque gentibus venti, non ultra certum procedentibus tractum — item in Narbonensi provincia clarissimus ventorum est circius nec ullo violentia inferior Ostiam plerumque recta Ligustico mari perferens. idem non modo in reliquis partibus caeli ignotus est, sed ne Viennam quidem eiusdem provinciae urbem attingens paucis ante millibus iugi modici occurrit, tantus ille ventus coercetur. Senecam Quaest. Nat. V 17, 5: Quidam (venti) sunt quorundam locorum proprii qui non transmittunt sed in proximum ferunt. — infestat — Galliam circius, cui aedificia quassanti tamen incolae gratias agunt tamquam salubritatem caeli sui debeant ei. Divus certe Augustus templum illi, cum in Gallia moraretur et vovit et fecit. Gellium II 22 et alios locos quos congescit Kaibel, die antiken Windrosen Hermes XX p. 595. 602. 606 sqq.

Falso tamen auctores Latini putaverunt hunc ventum tantum in illa regione flare (rectius Strabo IX p. 391: ἐν δ' Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ Κίρκιας διὰ τὸ πνεῖν ἀπὸ τοῦ Κίρκιαίου), nam in tota occi-

iuxtaque Stoechadas insulas. Quare a Massilia Gesoriacum usque pedestri itinere confecto, inde transmisit, ac sine ullo proelio

C. 17.

Dio 60, 21, 3 = Zon. XI 9 p. 465. ἐς Μασσαλίαν παρεκομίσθη, κἀντεῦθεν τὰ μὲν περὶ τὰ δὲ καὶ διὰ τῶν ποταμῶν πορευόμενος πρὸς τε τὸν ἄνεκόν ἀφίκετο, καὶ περαιωθεὶς ἐς τὴν Βρεττανίαν συνέμιξε τοῖς στρατοπέδοις πρὸς τῷ Ταμέσῃ ἀναμένουσιν αὐτόν.

Dio 60, 21, 4 = Zon. XI 9 p. 465. καὶ παραλαβὼν σφραξ ἐκείνου τε ἐπιδιέβη, καὶ τοῖς βαρβάροις πρὸς τὴν ἔφοδον αὐτοῦ συνεστραμμένοις ἐς χεῖρας ἐλθὼν μάχῃ τε ἐνίκησε καὶ τὸ Καμυλῶδουρον τὸ τοῦ Κουοβελλίου βασιλεῖον εἶλε. Κάκ τούτου συχνούς τοὺς μὲν ὁμολογῶντας δὲ καὶ βίβη προσηγαγόμενος αὐτοκράτωρ πολλάκις ἐπωνομάσθη παρὰ τὰ πάτρια, — καὶ τὰ ὄπλα αὐτῶν ἀφελόμενος ἐκείνους μὲν τῷ Πλευτίῳ προσέταξεν, ἐντειλάμενός οἱ καὶ τὰ λοιπὰ προσηκαστρέψασθαι, αὐτὸς δὲ ἐς τὴν Ῥώμην ἠπέιχθη, τὴν ἀγγελίαν τῆς νίκης διὰ τῶν γαμβρῶν, τοῦ τε Μάγνου καὶ τοῦ Σιλανοῦ, προπέμψας.

Tac. Agr. 13. domitiae gentes capti reges.

Suet. Vesp. 4. Claudio principe — in Britanniam translatus tricies cum hoste conflixit. Duos validissimas gentes superque viginti oppida et insulam Vectim Britanniae proximam in dicionem redegit, partim Auli Plautii legati consularis partim Claudii ipsius ductu.

Claudii oratio de iure honorum Gallis dando (Col. 1 l. 38. vereor ne nimio insolentior esse videar et quaesisse iactationem gloriae prolati imperii ultra oceanum.

dentali parte maris Mediterranei flat, plerumque ab aestivo solis occasu, in Africa tamen e regione septentrionali. Idem est quem hodie *Mistral* vocant, qui si vehementior est per unum tantum diem flare solet.

Stoechadas insulas. de his insulis Massiliensium (Tac. Hist. III 43), hodie *iles d' Hyères*, cf. Strabo IV 4 p. 184: πρόκεινται δὲ τῶν στενῶν τούτων ἀπὸ Μασσαλίας ἀρξαιμένοις, αἱ Στοιχάδες νῆσοι, τρεῖς μὲν ἀξιόλογοι, δύο δὲ μισθαί· γεωργοῦσι δ' αὐτὰς Μασσαλιῶται — Plin. H. N. 3, 79: tres Stoechades, a vicinis Massiliensibus dictae propter ordinem quo sitae sunt, nomina singulis Prote, Mese quae et Pomponiana vocatur, tertia Hypaea.

Gesoriacum. hodie *Boulogne sur Mer*, unde ut Plin. H. N. 4, 102 docet proximus traiectus in Britanniam erat.

Postea in eo loco, unde Claudius transmiserat, arcus exstructus est (Dio 60, 22, 1), cuius tamen nullum vestigium repertum est.

pedestri itinere. Dio (60, 21, 3) non dissentit narrans Claudium per Galliam iter partim terra, partim per fluvios fecisse, nam *pedestri* hoc loco, ut saepe, valet *terrestri* (opp. maritimo).

sine ullo proelio aut sanguine. dissentit Dio 60, 21, 4, cui fidem potius habendam esse puto, etsi sane fieri non potest, ut hostes summo ardore restiterint, cum res tantae intra tam paucos dies gestae sint. Mihi quidem Suetonius secutus esse videtur titulum triumphalem (C. I. L. VI 920) ubi legitur: — *quod reges Brit[annici] XI [devictos sine] ulla iactur[a in deditio-nem acceperit]*, et (ut recte Huebner (Hermes XVI p. 528 A 5) animadvertit)

C. 17. aut sanguine intra paucissimos dies parte insulae in deditio-
nem recepta. sexto quam profectus erat mense Romam rediit,

Seneca cons. ad Polyb. 13, 2. hic (Claudius) — Britanniam aperiat.

Victor Caes. 4, 2. Britanniae partes contusae.

Eutropius VII 13. eaque (Britannia) devicta per Cn. Sentium et Aulum Plantium illustres ac nobiles viros, triumphum — egit. Quasdam insulas etiam ultra Britannias in oceano positas imperio Romano addidit, quae appellantur Orchades.

Dio 60, 23, 1. τῆς μὲν οὖν Βρεττανίας οὕτω τότε ἐάλω τινά· μετὰ δὲ ταῦτα, Γαίῳ τε Κρίσπου τὸ δεύτερον καὶ Τίτῳ Στατιλίου ὑπατευόντων, ἤλθε τε ἐς τὴν Ῥώμην ὁ Κλαύδιος ἕξ μῆνας ἀποδημήσας, ἀφ' ἧν ἐκκαίδεκα μόνας ἐν τῇ Βρεττανίᾳ ἡμέρας ἐποίησε.

Seneca Apocol. 12, 2, 13. Ille Britannos ultra noti Litora ponti Et caeruleos scuta (vieta Buech.) Brigantas Dare Romuleis colla catenis Iussit.

(*Seneca*) *Octavia 42.* En qui Britannis primus imposuit iugum Ignota et ante classibus textit freta.

Cf. Anth. Lat. (ed. 1 Riese) n. 419—426.

etiam ea quae Suetonius Vesp. 4 de bello Britannico tradit, ex inscriptione triumphali fluxisse videntur.

intra paucissimos dies. sedecim secundum Dionem 60, 23, 1.

parte insula. ea pars Britanniae, quae in meridiem spectans continetur fluminibus Avona(? hodie Avon) et Thamesi (Thames); trans Thamesin etiam ea, quae in aquilonem partes spectat usque ad Camalodunum circumiacentesque populos (Icenos), iam in provinciae formam redacta est, cf. Hübner, Röm. Herrschaft in West Europa p. 23. Notabili errore Eutropius VII 13 non solum totam Britanniam devictam sed etiam insulas Orcadas in ditionem redactas esse dicit, atque hoc etiam Orosius VII 6, 9 et Cassiodorius Chronic. p. 632 tradiderunt. Causam erroris indagare non potui.

in ditionem recepta. haec bene explicantur verbis Dionis 60, 21, 4: καὶ τὰ ὅπλα αὐτῶν ἀφελόμενος, cf. Caesar B. G. II 32: deditiois nullam esse conditionem nisi armis traditis.

Ad victoriam Claudii spectant tituli urbani C. I. L. VI 917: [Pro salute r[editu] v[ictoria] Ti. Cl[audi] Caesar[is] Aug.] Germanica [pon]t. max. Tr. Pot. VI [imp.]

XI cos. III] cos. design. IV [p. p. e]x voto sus[cepto] Vel[ur]ia Q. f. . . . [ex] auri p. . . . VI 3751 (add. p. 841): [pro] salute [e]t reditu et v[ic]toria Ti. Cl[audi] Caesar[is] Aug. . . . Sulpiciu[s] . . . q. aedi[l. leg(a)tus] Ti. Cl[audi] Caesaris Aug. [Germani]nici ex s. . . . et Narbonensis C. I. L. XII 4334: pro salute [et] victoria [Ti. Claudi] Caesaris Aug. [German]tificis] m(aximi) tr. p. III imp. V p. p. [ex voto sus]cepto . . . Cascellia Secunda.

Romam rediit. initio anni 797/44, cf. Dio 60, 23, 1.

Quo autem itinere Claudius redierit nescimus. Si quis coniecturas, quas Lehmann l. I. p. 236 titulis, ex parte etiam male lectis, nisus, perperam omnino protulit cognoscere velit, ipsum adeat.

[p. 81] triumphavit maximo apparatu. nuntio victoriae per generos allato senatus Claudio triumphum decreverat, cf. Dio 60, 22, 1: μαθοῦσα δ' ἡ γερονοία τὰ κατειργασμένα Βρεττανικόν τε αὐτὸν ἐπεκάλεσε καὶ τὰ ἐπινίκια αὐτῷ πέμψαι ἔδωκε. De coronis aureis, quas provinciae ei dederant, vide Plin. H. N. 33, 54. Ipsum Claudium, ut antea Caesarem dictatorem, genibus per gradus in Capi-

triumphavitque maximo apparatu. Ad cuius spectaculum com-
meare in urbem non solum praesidibus provinciarum permisit,

C. 17.

Dio 60, 23, 1. καὶ τὰ νικητήρια ἔπεμφε, τὰ τε ἄλλα κατὰ τὸ νομιζόμενον πράξας καὶ τοὺς ἀναβάστρους τοὺς ἐν τῷ Καπιτωλίῳ τοῖς γόνασιν ἀναβάς. ἀναΦερόντων αὐτὸν τῶν γαμβρῶν ἐκατέρωθεν. —
(4) διατελέσας δὲ ταῦτα τὴν πανήγυριν τὴν τῶν νικητηρίων ἐποίησεν, ὑπάτου τινὰ ἐξουσίαν ἐς αὐτὴν λαβών.

Plin. H. N. 3, 119. Claudius Caesar e Britannia triumphans.

Plin. H. N. 33, 54. Claudius —, cum de Britannia triumpharet, inter coronas aureas VII pondo habere quam contulisset Hispania citerior, VIII quam Gallia comata, titulis indicavit.

(Victor) *Epil. IV 7.* post triumphum Britannicum.

Eutropius VII 13. triumphum celebrem egit.

tolium escendisse narrat *Dio 60, 23, 4*, cf. *Tzetzes ep. 107*, p. 86 = *Dio* (ed. Boisssev. I p. 75).

Ad triumphum spectant nummi (Eckhel VI 240 sqq. *Cohen Claud. n 13—21*) inscripti: *de Britannis*. De gemma ectypa musei regii Neerlandici, qua Visconti et Mongez triumphum Claudii expressum esse putaverunt cf. *Bernouilli, Rom. Iconogr. II 1*, p. 369 sq., qui eam quarto demum saeculo factam esse autumnat. Triumphus ipse nominatur in titulo C. Stertini Xenophonti, medico Claudii, qui eum in Britanniam comitatus erat, in insula Co posito, cf. *Bull. de corr. hell. 1881 p. 473*: — καὶ τιμαθέντα ἐν τῷ Βρετανῶν θριάμβῳ στε[φ]ά[ρ]ω] χρυσέῳ καὶ ὄσσει —. Ceterum arcus duo triumphales Claudio decreti sunt, cf. *Dio 60, 22, 4*: πανήγυριν τε ἐτήσιαν καὶ ἁγίδας τροπαιοφόρους, τὴν μὲν ἐν τῇ πόλει τὴν δὲ ἐν τῇ Γαλατίᾳ, ὅθεν ἐς τὴν Βρετανίαν ἐξαναχθεὶς ἐπεραιώθη, γενέσθαι ἐσηφίσαντο. Is, qui Romae decretus est, si idem est (quod minime certum) atque is, cuius reliquiae in campo Martio repertae sunt, (cf. *Gilbert Topogr. III p. 190 A 1*) a. 804/51 demum perfectus est, ut titulus docet *C. I. L. VI 920* = *Dess. n. 216*: *Ti. Clau[di]o Drusi f. Cai[sari] Augu[sto] Germani[co] pontific[is] maximo trib. potes[tat] XI cos. V im[p. XX] . . . patri patrui senatus populusque* Ro-

[*manus q[uod] reges Brit[annici] XI [devictos sine] ulla iactur[a] in deditio- nem acceperit] gentesque b[arbaras] trans Oceanum] primus in dicit[ionem] populi Romani redegerit]. Ob eandem victoriam Cyzici quoque arcus exstructus est, cf. *C. I. L. III Suppl. 7061* = *Dess. n. 217*: *divo Aug. Caesari Ti. Au[g. divi Aug. f.] imp. Ti. Claudio Drusi f. [Caesari Aug. Ger]manico pont. max. [tr. pot. XI] p. p. vind. lib. dev[ictori] regum XI] Britanniae or[cum] posuerunt] c[ives] R. qui Cyzici [consistunt] et Cyziceni curatore . . .**

Etiam triumphum quodammodo navalem Claudius egisse videtur, incertum utrum in ipso itinere e Britannia an post triumphum Romae ductum, cf. *Plin. H. N. 3, 16, 119*: *proximum inde ostium (Padi) magnitudinem portus habet qui Vtreni dicitur, qua Claudius Caesar e Britannia triumphans praegrandi illa domo verius quam nave intravit Hadriam*, quae verba dicta sunt de Claudio castra classis Ravennatis visenti, (etiam castra Misenatiana eum eo modo visitasse haud absurde conicias) nam Huebner (*Hermes XVI p. 526* et *Röm. Herrschaft in West Europa p. 46*) recte animadvertit Claudium hoc fecisse propter reditum earum navium classis Ravennatis quae in Britannia fuissent.

praesidibus. cf. *Maer Dig. I 48, 4*:

C. 17. verum etiam exulibus quibusdam: atque inter hostilia spolia navalem coronam fastigio Palatinae domus iuxta civicam fixit, traiecit et quasi domiti Oceani insigne. Curram eius Messalina uxor carpento secuta est: secuti et triumphalia ornamenta eodem bello

praesidis nomen generale est, eoque et proconsules et legati Caesaris et omnes provincias regentes, licet senatores sint, praesides appellantur, proconsulis appellatio specialis est. Locus noster addendus est exemplis a Mommseno StR. II³ 240 A 3 = II² 230 e Suetonio allatis.

exulibus quibusdam. cf. Seneca cons. ad Polyb. 13, 2: *et patrios triumphos ducat (Claudius) et novos, quorum me quoque spectatorem futurum, quae ex virtutibus eius primum obtinet locum, promittit clementia*; quae verba scholiasten ad Juv. V 109 in errorem duxisse videntur, qui haec tradit: *Seneca: hic, inquit Probus, sub Claudio quasi conscius adulteriorum Iuliae Germanici filiae in Corsicam relegatus, post triennium revocatus est.*

coronam navalem. hanc ipse sibi decrevit. Aurea erat (Dio 49, 14, 3. Gellius 5, 6) rostrisque ornata, cf. nummos Agrippae, cui Augustus eam dederat (cf. Marq. St. V. II² p. 577 A 6) apud Babelon, Monnaies de la République Romaine II p. 557.

fastigio. fastigium est aetoma, quo aedes deorum a privatis distinguebantur. Hoc ut Caesari (Suet. Caes. 81) permissum est, ita Augusto quoque quamquam scriptoribus tacentibus, decretum esse debet. Sequentes principes eundem honorem habuerunt. Repraesentatur fortasse imagine aquilae in nummo descripto apud Eckhel VI 88. Cohen Aug. 30. Cf. Mommsen R. G. d. Aug.² p. 150. De Dativo cf. Liv. 7, 3, 5: (*lex*) *fixa fuit dextro lateri aedis.*

iuxta civicam. Augusto a. 727/27 a senatu corona civica (quercea) decreta erat, cf. Monum. Ancyra.² VI 18: *coronae]ne civica super ianuiam meam fixa est.* Graeca 23 sq.: *ὁ τε δοῦνος στέφανος ὁ διδόμενος ἐπὶ σωτηρίῳ τῶν πολιτειῶν ὑπερά[ν]ω τοῦ πύλωνος τῆς ἐμῆς οἰκίας ἀνετέθη.*

Quam coronam Tiberius recusavit (cf. Suet. Tib. 26: *et civicam in vestibulo coronam recusavit*), posteriores principes habuerunt, ut praeter hunc locum docet Seneca de Clementia I 26, 5: *nullum ornamentum principis fastigio dignius pulchriusque est quam illa corona ob cives servatos.* Loci allati et nummus L. Caninii Galli (Cohen Aug. 385) in quo corona super ianuiam suspensa est, docent nullam causam esse cur cum Ernesto hoc loco pro *fastigio* legamus in *vestibulo* propter Tib. 26. Posteriore enim loco Suetonius minus accurate scripsit ut etiam Ovid. Met. I 562: *postibus Augustis eadem (laurus) fidissima custos Ante fores stabis medianque tuebere queream* et Val. Max. II 3, 7: *qua (corona) postes Augustae domus sempiterna gloria triumphant.*

traiecit et quasi domiti Oceani. hanc gloriam aequales quoque confessi sunt, cf. Seneca Apocol. 12, 2, 15: *Iussit et ipsum nova Romae Iura securis tremere Oceanum.* (Seneca) Octavia 43: *Ignota et ante classibus texit freta.*

Messalina—carpento secuta. huic senatus nuntio victoriae allato id ius dederat, cf. Dio 60, 22, 2: *καὶ τῇ Μεσσαλίῃ τὴν προεδρίαν ἦν καὶ ἡ Λιουῖα ἔσχηκε καὶ τὸ καρπέντω χροῖσθαι ἔδοσαν,* quae tantum ad triumphum spectare recte mihi monuisse videtur Mommsen StR. II³ 823 A 7 = II² 796.

triumphalia ornamenta adepti. quae Dio tradit 60, 23, 1: *ἔνεμε δὲ τοῖς μὲν βουλευταῖς τοῖς συνεξιστασθεῖσιν οἱ τὰς ἐπιτοκίους τιμὰς, οὐχ οὐ τοῖς ὑπατευκόσιν, ὅπερ καὶ ἄλλως ἀφρονότατα καὶ ἐπὶ τοῖς ἐλαχίστοις ἐπολεῖ ex parte tantum vera esse videntur, nam ex senatoribus quos Claudium comitatos fuisse scimus (noti nobis sunt Galba (Suet. Galb. 7), Ti. Plantius Aelianus (C. I. L. XIV 3608 = Dess. n. 986), Valerius Asiaticus (Tac.*

adepti, sed ceteri pedibus et in praetexta. Crassus Frugi equo

C. 17.

Ann. XI 3), A. Didius Gallus (C. I. L. III Suppl. 7247 = Dess. n. 970, cf. Röm. Mitth. VI (1891) p. 164 sq.), Crassus Frugi (cf. infra), Cn. Pompeius Magnus (Dio 60, 21, 5, si hic iam tum quaestor fuit), cf. Hübner Herm. XVI p. 528) Galba, Ti. Plautius Aelianus et Cn. Pompeius hac occasione triumphalia ornamenta adepti esse non videntur, cum quod Galbam attinet taceat Suetonius (l. l.), neque Plautii Aeliani et Pompeii elogia (C. I. L. XIV 3608, Bull. d. Inst. 1885 p. 9 = Dess. n. 986. 955) huius rei mentionem ullam faciant. Alteri tamen genero L. Iunio Silano ornamenta concessit Claudius, cf. ad c. 24.

praetexta, hac uti solebant ludis ii, qui ornamenta triumphalia adepti erant; cf. Mommsen Str. I³ 439 A 1 = I² 423.

Crassus Frugi. M. Licinius Crassus Frugi, *curator locorum publicorum indicandorum* (C. I. L. VI 1266), a. 777/24 fuit praetor urbanus (cf. fast. Arv. C. I. L. I² 1 p. 71: *M. Plautius Silvanus urb(a)nus sc. praetor*) *suf. M. Licinius Crassus Frugi*, consul a. 780/27 (C. I. L. II 2633, V 4919, 4920, VI 251, 2024 a. fast. Arv. l. l.), a. 794/41 (cf. infra ad *honorem iteraverat*) legatus Claudii in Mauretania. Huius elogium superest, cf. Bull. d. Inst. 1885 p. 9 = Dess. n. 954: *M. Licinius M. f. Men(eniu tribu) Crassus Frugi pontif. pr. urb. cos. leg. Ti. Claudi Caesaris Aug. Ger[er]manici in M[au]retani]a . . .* (Pontifex etiam audit in elogio filiae C. I. L. VI 1445 = Dess. n. 956: *dis manibus Liciniae Crassi Frugi pontificis f. Magnae L. Pisonis pontificis uxor*).

Crassus Frugi filius natura videtur fuisse L. Calpurnii Pisonis Frugi pontificis cos. a. 739/15, eius qui Tiberio principe viginti fere annis praefectus urbi fuit (cf. Herzog II p. 244 A 1), adoptatus a M. Licinio Crasso cos. a. 740/14 (C. I. L. VI 23532, X 885, 886, 1938), cf. Mommsen. Eph. Epigr. I p. 145. Ante adoptionem ei praenomen Gaius fuit, si recte tituli Attici C. I. Att. III 601,

602: *Ὁ δήμος Γάιον Καλλόθριον Λενζίων τὸν Πίσωνα Φροσίγρια (sic) ἀρετῆς ἔνεκα. Ὁ δ/ῆμος Γναίων Καλλόθριον Πίσωνα ἀρετῆς ἔνεκα καὶ ἐννοίας* relati sunt ad eos qui a. 780/27 simul consules fuerunt. Post adoptionem autem cognomen *Frugi*, quod pater adoptivus non habuit, retinuit. Pater naturalis et filius nominari videntur C. I. Att. III 607, 608: *Ὁ δήμος Λενζίων Καλλόθριον Λενζίων τὸν Πείσωνα ἐννοίας ἔνεκα τῆς εἰς ἑατόν. Μᾶζρον Αιζύριον Μᾶζρον τὸν Φροσίγυ ἐννοίας ἔνεκα τῆς εἰς ἑατόν.* (ita placuit Mommseno l. l. p. 150, cf. tamen Dittenberger ad C. I. Att. l. l.). Ad Crassum Frugi nostrum aut ad filium eius cognominem cos. n. 817/64 spectat alius titulus C. I. Att. III 609: *Ὁ δήμος Μᾶζρον Αιζύριον Κράσσον Φροσίγυ ἐνδοσεβείας τε τῆς πρὸς τὸν Σεβαστὸν ἔνεκα καὶ τῆς πρὸς τὸν δήμον ἐννοίας καὶ εὐεργεσίας.*

Crassum nostrum alterum fuisse inuenimus duorum ad quos Horatius epistolam ad Pisonem scripserit vix crediderim. Nam filium praefecti urbi, item amici Tiberii, suo anno vel paulo post quam id per aetatem licuerit consulens factum esse autumo, quod si recte, Crassus Frugi a. 747/7 vel paulo ante natus fuerit necesse est, quo tempore ad eum epistula scribi non potuit. Itaque mihi placet opinio eorum (Michaelis, Kiessling) qui epistolam a. 737/38 et ad alios Pisonem scriptam esse censent, cf. Kiesslingii Comment. III p. 227. De indole huius Crassi habemus testimonium Senecae Apocol. 41, 2: *occidit (Claudius) in una domo Crassum Magnum Scriboniam. tres homines assarios — Crassum vero tam fatuum, ut etiam regnare possit.* ibid. 5: *Crassum Frugi, hominem tam similem sibi (Claudio) quam ovo ovum.*

Praeter filiam Liciniam Magnam et filium cognominem M. Licinium Crassum Frugi, filii Crassi nostri et Scriboniae fuerunt Pompeius Magnus (de quo vide ad c. 27), Crassus Scribonianus et L. Calpurnius Piso Frugi Licinianus, de quibus egit Mommsen l. l. p. 147 sq.

C. 17. phalerato et in veste palmata, quod cum honorem iteraverat.

XVIII. Urbis annonaeque curam sollicitissime semper egit. Cum Aemiliana pertinacius arderent, in diribitorio duabus noctibus mansit, ac deficiente militum ac familiarum turba, auxilio plebem per magistratus ex omnibus vicis convocavit ac positus

Dio apud Zon. XI 11 p. 472. καὶ ποτε πολλοῦ τὴν πόλιν ἐπινεμομένου πυρός, πρὸς τὴν ἐπικουρίαν ἐκέλευε (Κλαυδίῳ) συμπαραγένηετο (Ἀγριππίνῳ).

equo phalerato. cf. Suidas II p. 1409 Bernh. *Φάλαρα*: τὰς προμετωπίδας, τοὺς ἀσπιδίσκους, τὴν κόσμησιν τὴν κατὰ τὸ μέτωπον τῶν ἵππων et Rich, diet. s. v.

in veste. hoc Graecismo saepius Suet. usus est. Ita paulo antea *in praetexta*; Vitell. 8: *in veste domestica.*

veste palmata i. e. tunica palmata. Erat opus artis plumariae (de qua cf. Marq. Vit. Priv.² p. 538 sq.) auro in formam foliorum palmarum insutum, cf. Dionys. III 61. 62: *χιτῶνα πορφυροῶν χρυσοθήμων.* Festus p. 252 Thewreck: *tunica autem palmata a latitudine clavorum dicebatur, quae nunc a genere picturae appellatur.* Etiam Crassus igitur caruit curru et toga picta. Vestes triumphales e thesauro Capitolii dabantur, et post usum reddi debebant, cf. Vit. Gord. 4, 4: *palmatam tunicam et togam pictam primum Romanorum privatus suam propriam habuit, cum antea imperatores etiam de Capitolio vel de Palatio,* cf. Mommsen StR. I³ 412 A 1. 2 = I² 396 sq.

iteraverat. primum ornamenta triumphalia adeptus esse videtur legatus Claudii Mauretaniae a. 794/41. Annus ex eo constat quod post a. 795/42 (Dio 60, 9, 5) vel a. 796/43, ut praefert Cagnat, l'Armée Romaine en Afrique p. 29, Mauretaniae in duas partes divisae procuratores praefuerunt, et a. 795/42 C. Suetonius Paulinus et Cn. Hosidius Geta ibi pugnauerunt cum Mauris (Dio 60, 9, 1). Cf. Cagnat l. l. p. 27, Pallu de Lessert, les gouverneurs de la Mauretanie p. 113. De bello cf. ad c. 17 (p. 76): *decretis—ornamentis.*

annonae. huius curam testantur et nummi senatus (Eckhel VI 238 sq. =

Cohen Claud. n. 74) in quibus modius exstat, et nummi eiusdem (Eckhel l. l. 239 = Cohen l. l. n. 72) inscripti: *Ceres Augusta S. C.*

Aemiliana. ubi haec fuerint incertum. Gilbert, Topogr. III p. 378 A 2 ex hoc loco efficit Aemiliana a diribitorio in meridiem versus sita fuisse. Quo tamen non multum lueramur, nam de situ diribitorii hoc tantum novimus, proxime Saepthis id fuisse, cf. l. l. p. 176 A 1. Ex hoc tamen loco colligi potest ea non longe a diribitorio afuisse.

diribitorio. diribitorium, aedificium amplum in Campo Martio proxime Saepthis ab Agrippa incohatum, ut diribitores ibi suffragia numerarent, ab Augusto a. 747/7 perfectum dedicatumque erat, cf. Dio 55, 8, 4. Minus recte Gilbert l. l. ex verbis Dionis 59, 7, 8: *καὶ εἶγε ποτὲ ἐς ἵπεροβλήν ἐπέφλεξε, τῷ διριβιτωρίῳ ἰκνωμένῳ ἐχρῶντο* collegit tectum diribitorii (quod paulo demum ante Dionis aetatem dilapsum esse videtur, cf. 55, 8, 4) a Gaio destructum esse.

militum. vigilum quorum septem milia fuerunt et praetorianorum.

familiarum turba. familiae Claudii intelleguntur, prae ceteris tamen cogitandum est de aquariis et de gladiatoribus. Ex Dione apud Zon. XI p. 472, qui sine dubio de eodem incendio loquitur, incendium a. 806/53 factum esse colligitur, cum Zonaras paulo ante matrimonii Neronis et Octaviae (a. 806/53, cf. Tac. Ann. XII 58) mentionem fecerit.

plebem. sc. quinque et triginta tribuum, quae frumentum accipiebat.

magistratus. propter sequentia *ex om-*

ante se cum pecunia fidei, ad subveniendum hortatus est, repraesentans pro opera dignam cuique mercedem. Artiore autem annona ob assiduas sterilitates, detentus quondam medio foro a turba conviciisque et simul fragminibus panis ita infestatus, ut aegre nec nisi postico evadere in Palatium valuerit, nihil non excogitavit ad invehendos etiam tempore hiberno

Tac. Ann. XII 43. Frugum quoque egestas et orta ex eo fames in prodigium accipiebatur. Nec occulti tantum questus; sed iura reddentem Claudium circumvasere clamoribus turbidis, pulsumque in extremam fori partem vi urgebant, donec militum globo infensos perripuit. Quindecim dierum alimenta urbi, non amplius, superfuisse constitit; magna-que deum benignitate et modestia hiemis rebus extremis subventum.

nibus vicis Lipsius legendum putabat *magistros* sc. vicorum. Qua coniectura tamen non opus est. Magistratus enim sunt (nisi in universum id dictum est) ii, qui regionibus urbis XIV praesunt (cf. Suet. Aug. 30: *spatium urbis in regiones — divisit instituitque ut illas annui magistratus sortito tuerentur*), sorte ducti ex aedilibus, tribunis plebis et praetoribus, cf. Dio 55. 8, 7. Mommsen STR. II² 516 A 2 = II² 505. Hi igitur per lictores populares denuntiatores (Mommsen l. l. I² 392 A 4 = I² 376) plebem convocarunt.

fidei. fidei sunt scirpeae magnae e vimine factae in quibus Romani pecuniam servare solebant (Cic. in Verr. I 8, 22. Phaedrus II 7, 2 Lex Aelia Repetundarum l. 67 sq.

repraesentans. cf. Otho 5: *denu sestertia repraesentata et quinque promissa*.

artiore annona. initio quoque imperii sui Claudius annonam artioiorem perpessus est, cf. Seneca de brev. vitae 18, 5 (a. 794/41): *Modo intra paucos illos dies, quibus C. Caesar periit, — septem aut octo certe dierum cibaria superesse? Victor Caes. IV 3: adhuc egestas composita, quam Caligula induxerat, dum adactis toto orbe navigiis pervium mare theatri curribusque damno publico efficere contendit. Et etiam a. 795/42, cf. Dio 60, 11, 1: λιμοῦ*

τε ἰσχυροῦ γενομένου, οὐ μόνον τῆς ἐν τῷ τότε παρόντι ἀφθονίας τῶν τροφῶν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐς πάντα τὸν μετὰ ταῦτα αἰῶνα πρόνοιαν ἐποίησατο. Nostro tamen loco procul dubio sermo est de fame quam a. 804/51 fuisse narrat Tac. Ann. XII 43, et ad eandem famem (non ad eundem tumultum) fortasse spectant quae tradit (Dio) Zon. XI p. 471: *καὶ πρὸς τὴν πρῶτον τῶν ἄρτων θόρον βὼν τινὰ γενέσθαι παρασκευάσασα (ἀγριεπιπῆρα).*

postico evadere. addit Tacitus Claudium militum ope perripisse. *postico* explicat Orosius VII 6, 16: *tanta fames Romae fuit, ut medio foro imperator correptus a populo conviciis et fragminibus panis turpissime infestatus aegre per pseudothyrum in Palatium refugiens furorem — evaserit.* Claudius videtur per viam Novam et clivum Victoriae in Palatium venisse.

tempore hiberno. quo in universum navigatio periculosior et praesertim ostium Tiberis difficile intratu erat, cf. Dio 60, 11, 2: *ἔξω γὰρ τῶν τῆ τε ὄρη ἐσομοσθέντων καὶ ἐς τὰς ἀποθήκας ἀναχθέντων οὐδὲν τὴν χειμεριῆν ἐσεφοίτα, ἀλλ' εἴ τις παρευνδύνησε, κακῶς ἀπῆλασσε.* Nam portus Ostiae etiam tum (a. 804/51) nondum perfectus fuisse videtur, cf. ad c. 20 (p. 91): *portum Ostiae exstruxit.*

C. 18. commeatus. Nam et negotiatoribus certa lucra proposuit, suscepto in se damno, si cui quid per tempestates accidisset, et naves mercaturae causa fabricantibus magna commoda constituit pro condicione cuiusque: [XIX] civi vacationem legis Papiae Poppaeae, Latino ius Quiritium, feminis ius III libe-

negotiatoribus. sc. frumentariis (C. I. L. VI 9668, 814), qui frumentum in provinciis coeunt Romanque comportant. Marquardt (Vit. Priv.² p. 424 A 3) putanti a Claudio collegium negotiatorum frumentariorum institutum esse, cum privilegia haec dari non possent nisi collegio eique certi numeri, non assentior, neque ex inscriptione C. I. L. VI 814: *ex auctoritate Imp. Caesaris T. Vespasiani Aug. in loco qui designatus erat per Flavianum Sabinum operum publicorum curatorem templum exstruxerunt negotiatores frumentarii* cum eodem necessario colligendum esse videtur aetate Titi negotiatores frumentarios corporatos fuisse.

certa lucra proposuit i. e. non solum se ipsarum mercium pretium restitutum esse promisit Claudius, sed etiam lucrum, quod frumento Romae vendito negotiatores facturi fuissent, simul magnitudinem lucri statuens. Ex parte tantum Suetonius haec verba explicavit adiectis suscepto in se damno, si cui quid per tempestates accidisset, cuius explicationem minus recte Marquardt Vit. Priv.² p. 405 A 7. 424 ut unice veram protulit.

proposuit. per edictum ut sequentia. *naves mercaturae causa fabricantibus* i. e. iis qui simul domini navium et mercium (frumenti) erant. Hi mercatores frumentarii nominantur (C. I. L. VI 4620. XIV 461: *corpus mercatorum frumentariorum.* 303. 4234).

civi vacationem legis Papiae Poppaeae i. e. civem poenis liberavit, qua lex Papia Poppaea caelibes et orbos afficiebat, ita ut heredes fieri et legata caducaque capere posset. Praemia tamen vel vacationes, quas lex Papia Poppaea tres liberos habentibus dabat, non accipiebant, quamquam aliter visum

Bremio. Ceterum hoc privilegium demum datum esse postquam navis certum numerum (fortasse sex, ut in Latinis, cf. infra) annorum frumentum Romam portasset, vix monendum est.

Latino ius Quiritium. accuratius haec tradunt Gaius I 32 c.: *Item edicto Claudii Latini ius Quiritium consequuntur, si navem marinam aedificaverint, quae non minus quam decem milia modiorum frumentum capiat, eaque navis vel quae in eius locum substituta [sit sex] annis frumentum Romam portaverit.* Ulp. 3, 6: *Nave Latinus civitatem Romanam accipit, si non minorem quam decem milium modiorum navem fabricaverit et Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto divi Claudii.*

Latino. quo vocabulo etiam Latinus Iunianus indicatur. De Latinis coloniariis cf. Mommsen StR. III 624 sq. Latini Iuniani proprie sunt Latinorum numero (rectius ipse Suetonius dicit Vesp. 3: *Latinae conditionis mulier*, cf. Mommsen l. l. 626 A 3) lege Iunia Norbana (de nomine et tempore huius legis viri docti inter se discrepant, cf. Mommsen l. l. 626 A 4, Karlowa, Röm. Rechtsgesch. I p. 621, Herzog II p. 916) non legitima manumissione manumissi.

ius Quiritium i. e. civitatem Romanam, cf. Ulpianus 3, 2: *Beneficio principali Latinus civitatem Romanam accipit, si ab imperatore ius Quiritium impetraverit.* Vox imprimis in usu est, ubi de civitate Latino danda sermo est, mansitque ex illo tempore, cum ius Quiritium adhuc in omnium ore esset, cf. Mommsen StR. III 7 A 2.

feminis ius quattuor liberorum i. e. libertinae condicionis, semper enim libertini intelleguntur ubi sermo est de iure quattuor liberorum, cf. P. Jörs, Ueber

rorum; quae constituta hodieque servantur.

XX. Opera magna potius necessariaque quam multa perfecit, sed vel praecipua: ductum aquarum a Gaio incohatum, item emissarium Fucini lacus portumque Ostiensem, quantumquam sciret

das Verhältnis der Lex Julia de maritandis ordinibus zur lex Papia Poppaea (Diss. Bonn. 1882) p. 35, (cf. Gaius I 194. III 44. 47. Ulpianus 26, 8. 29, 3. Paulus Rec. Sent. IV 9, 1. 7. Inst. III 3, 2) et in unico, quod sciam, titulo ubi femina ius quattuor liberorum habens nominatur, urbano C. I. L. VI 1877 = Dess. n. 1910: *Persicus libertus, manumissus at consilium procuratorio nom[in]e apud Domitianum Caesarem in secund[o] cos. exercuit decurios duas viatoris(m) et lictoria(m) consulares C. Cornelio Persico f. habenti equum publicum Corneliae Zosimae matri eius habenti ius quattuor liberorum beneficio Caesaris libertis libertabus posterisque suis eorumve manifestum est libertinam intellegi. Quid fuerit id ius non accurate novimus, ex Gaio III 44: *Sed postea lex Papia cum quattuor liberorum iure libertinas tutela patronorum liberaret et eo modo concederet eis etiam sine tutoris auctoritate [condere testamentum, prospexit], ut pro numero liberor[um] quos liberta mortis tempore habuerit, virilis pars patrono debeatur, (cetera hiulca). Ulp. 29, 3. Gai. III 47, patet mulieres hoc privilegio donatas tutela patronorum exemptas fuisse et sine eorum auctoritate testari potuisse. (Quid autem fuerit ius quattuor liberorum viris libertinis datum, cuius mentio fit in duobus titulis: Pisaurensi Orelli 2675 et Brixiano C. I. L. V 4392 (cf. Add. p. 1079), prorsus ignoratur). Cum, ut vidimus, Latinis privilegia data sint ex edicto Claudii, haec omnia per edictum constituta esse videntur. Et civitatem quidem iure suo princeps dabat, (cf. Mommsen StR. II² 891), vacationem autem legis Papiae Poppaeae et ius liberorum usque ad id tempus senatus concedere solebat (cf. Dio 55, 2; 59 15. Tac. Ann. III 25), quod ius Claudius**

iam ad se traxisse videtur posteaque apud principes mansit, cf. Martial. II 92, 1 sqq: *Natorum mihi ius trium roganti — dedit (Caesar) Solus qui poterat*, Mommsen StR. II² 888 A 4 = II² 852 A. 3. Jörs l. I. p. 54 A 2.

hodieque i. e. *hodie quoque* ut Galb. 1. Tit. 2. Contra Tib. 14 significat *et hodie*, cf. Kühner Gr. L. II p. 642, 7.

magna potius necessariaque quam multa, codd. habent: *potius quam necessaria quam multa* quae sic ferri non possunt. Burmannus, Ernesti, Baumgarten-Crusius, quos Rothius secutus est, receperunt lectionem ed. Rom.: *potiusque necessaria quam*. At Madvigio (Adv. Crit. II p. 578) hanc iustam comparationem non esse asserenti assentiendum est, quare eius lectionem recepi, quam vir summus (l. l.) sic defendit „Ea recta comparatio est, excidit *que* ante *quam*, deinde prave suppletum est”. Coniectura quam Kräffert (Beiträge II p. 100) protulit *potius atque nec*, quae fere eundem sensum praebet, ideo displicet quod sic causa mendi difficiliter intellegitur. Oudendorpii autem commentum *potius quae nec* non displicet, quod si quis etiam Madvigii lectioni praetulerit, non gravabor.

sed vel praecipua, cf. Aug. 29: *publica opera plurima exstruxit, e quibus vel praecipua*. Alia opera Claudii enumerat Plin. H. N. 36, 125. Nova opera principes ipsi impensis fisci construere solebant, Tiberius solus de talibus rebus senatum consuluit, cf. Mommsen StR. II² 950 = II² 910.

aquarum ductum—a Gaio incohatum, unum tantum ductum a Gaio incohatum esse Suetonius dixerat quoque Gai. 21: *incohatum autem aquae ductum regione Tiburti et amphitheatrum iuncta Saepta, quorum operum a successore eius Clau-*

C. 20. ex iis alterum ab Augusto precantibus assidue Marsis negatum, alterum a Divo Iulio saepius destinatum ac propter difficultatem omissum. Claudiae aquae gelidos et uberes fontes, quorum alteri Caeruleo, alteri Curtio et Albudigno nomen est, simul-

Tac. Ann. XII 13. fontes aquarum Simbruinis collibus deductos urbi intulit.

Plin. H. N. 36, 122. Vicit antecedentes aquarum ductus impendium operis — peracti a Claudio, quippe a XL lapide ad eam excelsitatem, ut omnes urbis montes lavarentur influxere Curtius atque Caeruleus fontes et Anien novus erogatis in id opus H. S. [MMMD].

Frontin. de aq. 1, 13. C. Caesar — altero imperii sui anno — duos ductus incohavit. Quod opus Claudius magnificentissime consummavit dedicavitque a. p. u. c. DCCCXV kalendis Augustis. alteri nomen [quae ex fontibus Caeruleo et Curtio perducebatur] Claudiae datum. Haec bonitatis proximae est Marciae. Altera quoniam duae Anionis in urbem aquae fluere coeperant, ut facilius appellationibus dinoscerentur, Anio Novus vocitari coepit [alias omnis praecedit]; priori Anioni cognomen Veteris adiectum.

(*Victor*) *Epit. IV 5.* Aqua Claudia Romae introducta.

dio alterum peractum, omisum alterum est. Certum tamen est duos ductus a Gaio incohatos fuisse propter testimonia Frontini 1, 13: *C. Caesar—duos ductus incohavit* et Plinii H. N. 36, 122.

alterum—negatum. emissarium sc. Fucini lacus, hic enim in finibus Marsorum erat. Caesarem, ne emitteret morte praeventum esse testantur Suet. Caes. 44. Plutarch. Caes. 58.

alterum—omisum. Suetonius Caes. 44 opera a Caesare destinata enumerans cum de portu Ostiensi taceat, Ernesti hoc loco *alterum* e textu eicere voluit, ita ut totus locus ad lacum Fucinum spectaret. Sed ut Oudendorpius recte animadvertit, Suetonius 1. l. loquitur de operibus destinatis quidem, sed ob mortem eius non coeptis, hoc vero loco tradit portum Ostiensem ob difficultates omissum esse. Accedit quod Plutarchus tradit Caes. 58: *τῆ δ' ἔγγιστα τῆς Ρώμης θαλάσση κλειθρα διὰ χωμάτων ἐπαγαγών, καὶ τὰ τριπλά καὶ δύοσσημα τῆς Ὀστιανῆς ἡρόνος ἀνακαθηρόμενος, λιμένας ἐμπουή-*

σασθαι (ἐπεχειρεῖ) καὶ ναύλοχα πρὸς τοσαύτην ἀξιοπίστα ναυτιλίαν. καὶ ταῦτα μὲν ἐν παρασκευαῖς ἦν. Coniectura Ernesti igitur omnino non opus est.

propter difficultatem. cf. rhetorum thema: *an portus fieri Ostiae possit* Quint. 1. O. III 8, 16.

Claudiae aquae. haec concipiebatur via Sublacensi (Frontin. 1, 14) e collibus Simbruinis (Tac. Ann. XI 13) prope Sublaqueum (hodie Subiaco, cf. Tac. Ann. XIV 22. C. 1. L. XIV p. 354).

Caeruleo—Curtio et Albudigno. accuratius tradit Frontin. 1, 14: *Claudia concipitur — ex fontibus duobus amplissimis et speciosis, Caeruleo qui a similitudine adpellatus est et Curtio. accipit et eum fontem qui vocatur Albudinus, tantae bonitatis ut Marciae quoque adiutorio quotiens opus est ita sufficiat ut adiectione sui nihil ex qualitate eius. mulet. Augustae fons quia Marciam sibi sufficere adparebat, in Claudiam derivatus est, manente nihilo minus praesidiario in Marciam ut ita*

que rivum Anienis novi lapideo opere in urbem perduxit, divisitque in plurimos et ornatissimos lacus. Fucinum aggressus

demum *Claudiam aquam adiuveret Augusta, si eum ductus Marciae non caperet.* Plinius (H. N. 36, 122) et titulus C. I. L. VI 1256 de Albidigno vel Albidino fonte tacent.

rivum Anienis novi. cf. Frontin 1, 15: *Anio novus via Sublacensi ad miliarium XLII in Simbruino excipitur ex flumine.* Appellatus est novus ut dinosceretur ab illo Aniene a. 484/270 urbi illato extructoque e manubiis belli cum rege Pyrrho gesti, cui iam Anio vetus nomen inditum est. Quam ob causam Suetonius *riem* dixerit docet Frontinus l. l. *ductus Anionis novi efficit pas. LVIII DCC: ex eo rivo subterraneo pas. ILCCC, opere supra terram pas. IXCCCC*, ex maxima igitur parte canalis structilis subterraneus erat.

in urbem perduxit. ex Tacito (Ann. XI 43) non colligendum est opus a. 800/47 usque ad urbem perfectum fuisse, sed locus cum Mommseno (StR. II³ 453 A 4 = II² 447) ita explicandus est, ut Claudius demum censor opus aggressus sit. Dedicatum vero est Kal. Aug. (Frontin. 1, 13) a. 805/52, cf. titulum urbanum repertum in arcu duplici aquae Claudiae supra bivium viarum Praenestinae et Labicanae (quo arcu postea usi sunt ad faciendam portam Praenestinam, hodie Porta Maggiore) C. I. L. VI 1256 = Dess. n. 218: *Ti. Claudius Drusi f. Caesar Augustus Germanicus pontif. maxim. tribunicia potestate XII cos. V imperator XXVII pater patriae aquas Claudiam ex fontibus qui vocabantur Caeruleus et Curtius a milliario XXXV item Anienem novam a milliario LXII sua impensa in urbem perducendas curavit.* Opus tanta celeritate confectum et postea a Nerone tantopere neglectum est, ut Vespasianus a. 824/71 et denuo Titus a. 833/34 aquam Claudiam restituerint cf. C. I. L. VI 1257 = Dess. n. 218: *Imp. Caesar Vespasianus August. pontif. max. trib. pot. II imp. VI cos. III desig. IIII p. p. aquas Curtiam et Caeruleam perductas*

a divo Claudio et postea intermissas dilapsasque per annos novem sua impensa urbi restituit. C. I. L. VI 1258 = Dess. n. 218: *Imp. T. Caesar divi f. Vespasianus Augustus pontifex maximus tribunicia potestate X imperator XVII pater patriae censor cos. VIII aquas Curtiam et Caeruleam perductas a divo Claudio et postea a divo Vespasiano patre suo urbi restitutas cum a capite aquarum a solo vetustate dilapsae essent nova forma reducendas sua impensa curavit.* Cf. praeterea titulum a. 844/88 C. I. L. XIV 3530: *Bonae deae sanctissimae caelesti L. Paquedius Festus redemptor operum Caesar. et puplicorum aedem diritam refecit quod adiutorio eius rivom aquae Claudiae August. sub monte Aeflano consummavit Imp. Domit. Caes. Aug. Germ. XIII cos. V Non. Jul.*

divisitque. hoc ad utramque aquam spectat, cf. Frontin. 2, 86: *Claudia et Anio novus extra urbem proprio quaeque rivo erogabatur — intra urbem confundebantur.* 2, 91: *novus Anio vitabat ceteras — maxime Claudiam, quae per multa milia passuum proprio ducta rivo Romae demum cum Anione permista in hoc tempus perdebat proprietatem.*

ornatissimos lacus. signis vel salientibus ornatos ut Agrippa antea fecerat, cf. Plin. H. N. 36, 121.

lacum Fucinum. in montibus Apennini in finibus Marsorum situm, hodie Lago di Celano.

aggressus. hoc non cum Burmanno post alios ita explicandum est, ut praegnanter dictum valeat: coepit sed non perfectit. Nam Suetonius opus perfectum esse putavit, cf. *canalem-absolvit*, ut Tacitus (Ann. XII 56 sq.) et Plinius (H. N. 36, 124), contra Dio id a Claudio non perfectum esse dicit (60, 41, 5: ἡθέλησε μὲν). Opus fraude Narcissi qui operi praeesset neglegenter confectum fuisse colligendum est ex Dione 60, 33, 6: *ὅτι ὁ Νάρκισσος τῆς λίμνης τῆς Φου-*

C. 20. est. non minus compendii spe quam gloriae, cum quidam privato sumptu emissuros se repromitterent, si sibi siccati agri concederentur. Per tria autem passuum milia partim effosso monte partim exciso, canalem absolvit aegre et post undecim annos, quamvis continuis XXX hominum milibus sine inter-

Tac. Ann. XII 56 sq. Sub idem tempus inter lacum Fucinum amnemque Lirim perrupto monte, quo magnificentia operis a pluribus viseretur, lacu in ipso navale proelium adornatur. — Perfecto spectaculo apertum aquarum iter. Incuria operis manifesta fuit, haud satis depressi ad lacus ima. Εοιχε, tempore interiecto altius effossi specus, et — rursus — spectaculum editur — . Quin et convivium — appositum est.

Dio 60, 11, 5. τὴν δὲ δὴ λίμνην τὴν Φουκίην τὴν τῶν Μαρσῶν ἠθέλησε μὲν εἰς τὸν Λίριν ἐξαγαγεῖν, ὅπως ἢ τε χώρα ἢ περὶ αὐτὴν γεωργῆται καὶ ὁ ποταμὸς νηυσίπορος μᾶλλον γένηται, μάλιστα δὲ δὴ ἐδαπανήθη.

Plin. H. N. 36, 124. Eiusdem Claudii inter maxime memoranda equidem duxerim quamvis destitutum successoris odio montem perfossum ad lacum Fucinum emittendum inenarrabili profecto impendio et operarum multitudine per tot annos, cum aut corrivatio aquarum qua terrenus mons erat egereretur in verticem machinis, aut silex caederetur, omniaque intus in tenebris fierent quae neque concipi animo nisi ab iis qui videre neque enarrari humano sermone possunt.

ζίνης συμπεσοῦσης αἰτίαν ἐπ' αὐτῷ μεγάλην ἔλαβεν· ἐπειταίει γὰρ τοῦ ἔργου, καὶ ἔδοξε πολὺ ἐλάττω ὄν ἠλιζε δαπανήσας εἶτα ἐξεπίτηδες τὸ σύμπτωμα ὅπως ἀνεξέλεγκτον τὸ κακούρημα αὐτοῦ γένηται μηχανήσασθαι. Cf. Tac. l. l. 57. Nero opus neglexit (Plin. l. l.) et Traiani aetate emissarium refici vel purgari oportuit, cf. C. I. L. IX 3915 = Dess. n. 302: *imp. Caesari divi Nervae fil. Nervae Traiano Optimo Aug. Germanico Dacico Parthico pont. max. trib. pot. XXIII (Trib. pot. XXI IM[ρ] coniecit Mommisen) cos. VI patri patriae senatus populusque Rom[anus] ob recipieratos agros et possess[ores reductos] quos lacus Fucini violent[ia extorbarat]*, quem Hadrianus denuo restauravit, cf. Vit. Hadr. 22.

Nostra demum aetate emissario Claudii purgato atque restaurato iussu principis

Alexandri Torlonia lacus siccatus est.

partim effosso monte partim exciso. haec bene explicantur verbis Plinii (l. l.): *cum aut corrivatio aquarum qua terrenus mons erat egereretur in verticem machinis, aut silex caederetur.* mons hodie appellatur Monte Salviano.

canalem. subterraneum ut aqua lacus emitteretur in Lirim flumen (hodie Garigliano). Canalem Suetonius trium milium passuum i. e. quindecim milium pedum (cf. Plin. H. N. 2, 85) fuisse dicit, et in parietibus emissarii Claudii repertae sunt tabulae marmoreae in intervallis, ut videtur, centenorum passuum affixae, quibus numerus pedum quos locus ubi tabella parieti inserta est a capite emissarii distabat inscriptus est. Maximus numerus est pedum VIII C, cf. C. I. L. IX 3888—3890.

post undecim annos. quando opus per-

missione operantibus. Portum Ostiae extruxit, circumducto dextra sinistraque brachio et ad introitum profundo iam salo

Dio 60, 11, 2 sqq. = Zon. XI 8 p. 469. ἐπεσάντου γὰρ παντὸς ὡς εἶπεν τοῦ σίτου Ῥωμαίοις ὄντος, ἢ χῶρα ἢ πρὸς ταῖς τοῦ Τιβερίδος ἐμβολαῖς, οὔτε κατάρσεις ἀσφαλεῖς οὔτε λιμένας ἐπιτηδείους ἔχουσα, ἀνωφελές σφισι τὸ κράτος τῆς θαλάσσης ἐποίει· — τοῦτ' οὖν συνιδὼν λιμένα τε κατασκευάσαι ἐπεχείρησεν, οὐδ' ἀπετράπη καίπερ τῶν ἀρχιτεκτόνων εἰπόντων αὐτῷ, πυθομένῳ πόσον τὸ ἀνάλωμα ἔσοιτο, ὅτι οὐ θέλεις αὐτὸν ποιῆσαι· οὕτως ὑπὸ τοῦ πληθους τοῦ δαπανήματος ἀναγκαισιθῆναι αὐτόν, εἰ προπύθοιτο αὐτό, ἤλπισαν· ἀλλὰ καὶ ἐνεθυμήθη πρᾶγμα καὶ τοῦ φρονήματος καὶ τοῦ μεγέθους τοῦ τῆς Ῥώμης ἄξιον καὶ ἐπετέλεσε. τοῦτο μὲν γὰρ ἐξορύξας τῆς ἠπείρου χωρίον οὐ μικρόν, τὸ περίξ πᾶν ἐκρηπίδωσε καὶ τὴν θάλασσαν ἐς αὐτὸ ἐσεδέξατο· τοῦτο δὲ ἐν αὐτῷ τῷ πελάγει χῶματα ἐκατέρωθεν αὐτοῦ μεγάλα χῶσας θάλασσαν ἐνταῦθα πολλὴν περιέβαλε, καὶ νῆσον ἐν αὐτῇ πύργον τε ἐπ' ἐκείνῃ φρουρωρίαν ἔχοντα κατεστήσατο. ὁ μὲν οὖν λιμὴν ὁ καὶ νῦν οὔτω κατὰ γε τὸ ἐπιχώριον ὀνομαζόμενος ὑπ' ἐκείνου τότε ἐποιήθη.

Plin. H. N. 36, 125. nam portus Ostiensis opus praetereo.

Plin. II. N. 9, 14. Orca et in portu Ostiensi visa est, oppugnata a Claudio principe. Venerat tum exaedificante eo portum invitata naufragiis fergorum advectorum e Gallia.

fectum sit nullus scriptor diserte narrat. Tacitus autem (l. l.) inter res a. 804/52 et naumachiam et convivium memorat. Quare Nipp.-Andr. (ad l.), cum certum sit inter proelium navale et convivium aliquod spatium interiectum fuisse, ut specus altius effoderentur, naumachiam a. 804/51 editam esse, opus a. demum 805/52 perfectum itaque a. 794/41 coeptum fuisse autnant. Sed cum Dio (60, 11, 5) diserte tradat opus a. 795/42 fieri coeptum esse nihil obstande credo quominus naumachiam a. 805/52 editam opusque a. 806/53 perfectum esse putemus.

[p. 90] *continuis*. mira locutio, quam non cum Ernestio explicaverim: „numerus operarum idem per totos undecim annos fuit, suffectis semper novis in mortuorum vel aegrotorum locos,” sed potius cum Wolfio et Baumgarten—Crusio: „homines una et continua serie collocati erant, totusque operis perficiendi tractus impletus erat hominibus sine intermissione operantibus.”

Portum Ostiae. qualis ante novum portum exstructum ostium Tiberis fuerit tradit praeter Plut. Caes. 58 et Dionem (60, 11, 2) Strabo V p. 231: τὰ Ὠστια πόλις ἀλιμενος διὰ τὴν πρόσχωσιν ἦν ὁ Τίβρις παρασκευάζει πληροῦμενος ἐκ πολλῶν ποταμῶν. παρακινδύνως μὲν οἶν ὀμιζονται μετέωρα ἐν τῷ σάλῳ τὰ ναυκλήρια, τὸ μέντοι λυσιτελεῖ νικῶ. καὶ γὰρ ἢ τῶν ὑψηλοτέρων σκαφῶν εὐπορία τῶν ἐκδεχομένων τὰ φορτία καὶ ἀντιφορτιζόντων ταχὺν ποιεῖ τὸν ἀποπλοῦν πρὶν ἢ τοῦ ποταμοῦ ἄρσασθαι. καὶ μέρους ἀποκουφισθέντος εἰσπλεῖ καὶ ἀνάγεται μετρήτης Ῥώμης, quae non evertuntur iis quae Dionysius tradit Ant. Rom. III 44: ὁ δὲ μάλιστα θανάσειεν ἂν τις οἶκ ἀποκλείεται (ὁ Τίβρις), τοῦ στόματος ὑπὸ τῆς θαλαττίας θινὸς ἐμφρατισμένου, cf. Dessau C. I. L. XIV p. 3 A 8. Claudius primus (non Augustus, nam scholia ad Hor. A. P. 65: *apud Ostium civitatem Augustus mare irrompens interclusit et aggere terrae*

C. 20. mole obiecta: quam quo stabilis fundaret, navem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat advectus, congestisque

Plin. H. N. 36, 70. divus Claudius aliquot per annos asservatam (navem) qua C. Caesar importaverat (obeliscum) omnibus quae umquam in mari visa sunt mirabiliorem, in ipsa turribus Puteolis e pulvere exaedificatis, perductam Ostiam portus gratia mersit.

Plin. H. N. 16, 202. Longitudo (navis) spatium obtinuit magna ex parte Ostiensis portus latere laevo, ibi namque demersa est Claudio principe cum tribus molibus turrium altitudine in ea exaedificatis ob id ex Puteolano pulvere advectisque.

et lapidibus obstruxit portumque ibi fecit ad probandum nihil valere recte indicavit Dessau l. l. p. 6) portum, veteri navium statione relicta, extruere coepit a. 795/42 (Dio l. l.), ibi fere, quo nunc ducit brachium septentrionale Tiberis (Fiomicino). Ibi ut Dio l. l. accurate tradit prope mare magnus lacus efflossus est cuius ambitum crepidine lapideo firmavit; mari in hunc lacum recepto portum cum Tiberi per fossas coniunxit a. 799/46, ut simul urbem inundationibus liberaret. cf. C. I. L. XIV 85 = Dess. n. 207: *Ti. Claudius Drusi f. Caesar Aug. Germanicus pontif. max. trib. potest. VI cos. design. IIII imp. XII p. p. fossis ductis a Tiberi operis portu[s] caussa emissisque in mare urbem inundationis periculo liberavit.* Opus a Claudio perfectum esse videtur, nam soli Claudio huius operis honorem tribuunt scriptores, sed dedicatum demum a Nerone, nam recte Dessau l. l. p. 6 dicit vix alio modo fieri potuisse ut in Neronis demum nummis (Eckhel D. N. VI 276. Cohen, Néron 91—98. 215—218 nota S. C. inscriptis) novus portus celebraretur et veri auctoris proprio nomine celato portus Augusti appellaretur.

[p. 91] *dextra sinistraque brachia.* brachia sunt *ζώματα* Dionis, aggeres vel moles in mare projecti ad muniendum portum. Cf. quoque Juv. XII 76 sq.: *porrectaque brachia rursus. Quae pelago occurrunt medio longeque relin-*

quunt Italiam. De spatio, quod brachia amplexa sunt, cf. Texier C. R. de l'Acad. des Inscr. 1857 p. 100.

mole obiecta. moles est *νήσος* apud Dionem. Ex Plinio H. N. 16, 202, qui navem latere laevo demersam esse tradit, colligo molem propius sinistro quam dextro brachio aedificatam esse, portumque septentrionem versus aperturam habuisse.

demersit. cf. Plin. H. N. 16, 202. 36, 70.

qua—obeliscus advectus. cf. Plin. H. N. 36, 70 et 16, 201: *in nave quae ex Aegypto Gaii principis iussu obeliscum in Vaticano circo statutum, quattuorque truncos lapidis eiusdem ad sustinendum eum adduxit, qua nave nihil admirabilis visum in mari certum est. CXX modium lentis pro saburra ei fuere.* 36, 74: *Tertius (obeliscus) est Romae in Vaticano Gaii et Neronis principum circo — ex omnibus unus omnino fractus in molitione.* Obeliscus de quo hoc loco sermo est hodie stat in platea S. Petri, inscriptionemque eius habes C. I. L. VI 882 = Dess. n. 145. Navis haec eadem fuit qua Claudius e Britannia triumphans ostium Padi intraverat (cf. c. 17), unde simul patet insulam a. 797/44 nondum extrui coeptam esse.

congestisque pilis. pilae sunt, opinor, tres moles turrium altitudine, quas Plinius (H. N. 36, 70) Puteolis in qua nave aedificatas esse tradit Ostiamque advectas esse. Aedificatae erant ex pul-

pilis superposuit altissimam turrem in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent.

XXI. Congiaria populo saepius distribuit. Spectacula quoque complura et magnifica edidit, non usitata modo ac solitis locis, sed et commenticia et ex antiquitate repetita, et ubi praeterea nemo ante eum. Ludos dedicationis Pompeiani theatri, quod ambustum restituerat, e tribunali posito in or-

C. 20.

Dio 60, 6, 8. ἀπέδωκε — τῷ — Πομπηίῳ τὴν τοῦ θεάτρου μνήμην· καὶ αὐτῷ καὶ τὸ τοῦ Τιβερίου ὄνομα ἐν τῇ σκηνῇ προσθεῖς ἔγραψεν. ἐπειδὴ καυθεῖσαν αὐτὴν ἀνωκοδομήκει. τὸ γὰρ ἑαυτοῦ ἐκείνη μὲν, οὐχ ὅτι κατεσκευάσεν ἀλλ' ὅτι (καὶ del. Reiske) καθεύρωσεν αὐτήν, ἀλλὰ δὲ οὐδενὶ ἐνεκόλλησεν. οὐ μὴν οὐδὲ τῇ στολῇ τῇ ἐπισημῶς παρὰ πᾶσαν τὴν πανήγυριν, καίτοι ψηφισθέν, ἐχρήσατο, ἀλλ' ἔστρεψεν ἐν αὐτῇ μόνον. τὰ δὲ ἄλλα ἐν τῷ περιπορφύρῳ ἱματίῳ διέψησεν.

vere Puteolano de quo cf. Plin. H. N. 35, 166: *quis enim satis miratur pessimam eius (terrae) partem ideoque pulverem appellatum in Puteolanis collibus opponi maris fluctibus, mersumque protinus fieri lapidem unum inexcrugnabilem undis et fortiozem cotidie. utique si Cumano misceatur caemento.* Cf. quoque Seneca Q. N. III 20, 3. Vitr. II 6, 1. Sidon. Apoll. Paneg. II 59. *altissimam turrin in exemplum—Phari.* cf. Plin. H. N. 36, 83: *Magnificatur et alia turris — in insula Pharo portum obtinente Alexandriae — usus eius nocturno navium cursu ignes ostendere ad praenuntianda vada portusque introitum, quales iam compluribus locis flagrant, sicut Ostiae ac Ravennae.* Juv. XII 76: *Tyrrhenanique Pharon.* Insula cum Pharo delineata est in tabula Peutingeriana.

Alexandrini. praeter hunc locum etiam Val. Flacc. VII 85: *clarus pharos pharus generis masculini est.* Recte tamen Rothius omnium codicum lectionem retinuit (priores fere editores *Alexandrinae* legendum censuerunt), nam fieri potest ut Suetonius memor fuerit Graecorum, qui (cf. Strabo p. 140. 792. 794) ubi de turri sermo est ὁ Φάρος dicunt, neque iam *turris* mente suppleverit.

populo i. e. plebi frumentariae.

saepius. auctores nos de duobus tantum congiariis certiores faciunt, altero dato a. 798/45, cf. Dio 60, 25, 7: *τότε δὲ τὴν τε πανήγυριν τὴν εὐζιάναν, ἢ τῆς στρατείας αὐτοῦ ἕνεκα προϋπέσχητο, διέθηκε καὶ τῷ δήμῳ τῷ σιτοδομημένῳ πέnte μὲν καὶ ἑβδομήκοντα δραχμῶς ἅτασι διέδωκεν, ἔτσι δ' οἷς καὶ πλέον, ὥστε καὶ ἐς τοιακοσίας καὶ δώδεκα καὶ ἡμίσειάν τισι γενέσθαι,* altero dato a. 804/51 ob Neronis deductionem in forum, cf. Tac. Ann. XII 41: *Ti. Claudio V Servio Cornelio consulibus virilis toga Neroni maturata. — Additum nomine eius donativum militi, congiarium plebi.* Suet. Ner. 7: *Deductus in forum tiro populo congiarium, militi donativum proposuit.* Congiarium ob togam virilem sumptam datum solebat esse sexaginta denariorum, cf. Dio 59, 2, 2: *τὰς ἐξήκοντα κατ' ἄνδρα δραχμῶς, ὡς ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ ἐστὶ τοῖς ἐφ' ἑβδόμῃ οὐκ εἰλήφισαν.*

ludos dedicationis. a. 794/41 habitos, cf. Dio 60, 6, 8.

Pompeiani theatri. in campo Martio a. 699/55 a Pompeio dedicati (Dio 39, 38, 1. Asconius in Pis. 1. Plin. H. N. 8, 20).

ambustum restituerat. theatrum Pompeii a. 775/22 igni ambustum erat

C. 21. chestra commisit. cum prius apud superiores aedes supplicasset. perque mediam caveam. sedentibus ac silentibus cunctis. descendisset. Fecit et Saeculares. quasi anticipatos ab Augusto nec legitimo tempori reservatos, quamvis ipse in

Tac. Ann. XI 11. Isdem consulibus Iudi saeculares octingentesimo post Romam conditam, quarto et sexagesimo, quam Augustus ediderat, spectati sunt. Utriusque principis rationes praetermitto, satis narratas libris, quibus res imperatoris Domitiani composui.

Plin. II. N. 8, 160. Claudii Caesaris saecularium ludorum.

Plin. II. N. 7, 159. utrisque saecularibus ludis — et divi Augusti et quos Claudius Caesar consulatu suo quarto fecit, quando LXIII non amplius anni interfuere.

Censorinus (ed. Cholodniak) 17, 11. Sextos (ludos) autem fecit Ti. Claudius Caesar se IIII et L. Vitellio IIII eos. anno DCCC.

Zosimus Hist. Nov. (ed. Mendelsohn) II 4, 3. μετὰ δὲ τὸν Σεβαστὸν Κλαύδιον ἤγαγεν τὴν ἐσπέρην, οὗ Φυλάξας τὸν πᾶν ὄρισμένων ἐτῶν ἀριθμὸν.

Victor Caes. IV 14. Huius anno sexto cum quattuordecim regnavit, octingentesimus urbis mire celebratus.

Suet. Vit. 2. Cum saeculares ludos edenti (Claudio) gratularetur.

Suet. Dom. 4. Fecit et saeculares computata ratione temporum non quo Claudius proxime, sed quo olim Augustus ediderat.

(scaena enim sola combusta erat, cum alia omnia e lapide facta essent), promiseratque Tiberius se denuo id restitutum esse (*Tac. Ann. III 75*). Num tamen opus perfecit incertum. Perfecit secundum Tacitum *Ann. VI 45*: duo opera struxit, templum Augusto et scaenam Pompeiani theatri; eaque perfecta, contemptu ambitionis an per senectutem haud dedicavit. *Velleium II 430*: Cn. quoque Pompeii munera absumpta igni restituit et *Dionem 60, 6, 8*: ἐπειδὴ πανθεῖσθαι αὐτὴν ἀνομοδομήκει (Τιβέριος). Non perfecit secundum *Suet. Tib. 47*: Augusti templum restitutionemque Pompeiani theatri imperfecta post tot annos reliquit. *Gai. 21*: opera sub Tiberio semiperfecta, templum Augusti theatrumque Pompeii absolvit. Mihi opus a Tiberio non perfectum fuisse Suetoniusque hoc recte tradidisse videtur, qui

tamen nostro loco negligentiae arguendus est, cum ipse (*Gai. 21*) Gaium opus absolvisse scripserit. Claudium tantum theatrum dedicavisse et, ut Dio tradit, inscriptionem cum nominibus Pompeii, Tiberii et sui in scaena insculpendam curavisse putarim.

tribunali—in orchestra. editores sedere solebant in tribunali in dextra parte scaenae, cf. *Joseph. Ant. Iud. XIX 4, 13, 91* (agitur de Iudis Palatinis, quos princeps edebat): δεξιὸν δὲ τοῦ θεάτρου κέρας ὁ Καῖσαρ εἶχε, *Marq. StV. III² 536 A 2*. A qua consuetudine Claudius recessit.

superiores aedes. Pompeius super caveam theatri templum extruxerat, cf. *Gellium 10, 4, 7*: cum Pompeius aedem Victoriae dedicaturus foret, cuius gradus vice theatri essent Tertullian. de *Spect. 10*: Et Pompeius Magnus, theatro

historiis suis prodat, intermissos eos Augustum multo post, diligentissime annorum ratione subducta, in ordinem redegeisse.

C. 21.

suo solo minor, cum illam arcam omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriae suae censoriam animadversionem Veneris aedem superposuit et ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templum nuncupavit, cui subiecit, inquit, gradus spectaculorum.

Gellius et Tertullianus de uno eodemque templo loquuntur, Veneris Victricis: ita enim nomen fuisse patet ex Plinio H. N. 8. 20. Kal. Amit. Pr. id. Aug. (C. I. L. I² p. 244): de Venere Victrice i. e. Victoria cf. Preller-Jordan, Röm. Myth. I p. 442. A 2.

Ex plurali aedes complures aedes ibi fuisse patet, cumque in Kal. Amit. (C. I. L. I. 1.) pr. id. Aug. adnotatum videmus: *Veneri Victrici Hon(ori) Virt(uti) Felicitati in theatro marmoreo*, cf. Fastos Alfifanos C. I. L. I² 1 p. 217: *V(eneri) V(ictrici) H(onori) V(irtuti) V(...)* *Felicitati in theatro Pompeii* certa est suspicio a Pompeio iuxta templum Veneris Victricis minores aediculas aedificatas fuisse Claudiumque apud eas quoque supplicavisse.

[p. 94] *Fecit*. a. 800/47 (falso Victor Caes. IV 44: *sexto anno*) pro collegio XV virum s. f. (quorum princeps erat, cf. Mommsen StR. II² 4102 = II² 4048), ut videtur, cum magister collegii esset, cf. Mon. Ancy. 4, 36: [*Pr*]o collegio XV virorum magis[ter cont]e[gi]i colleg[a] M. Ag[ri]ppa lud[os s]a[ecul]are[s] C. F[ornio] C. [S]ilano cos. [feci], quamquam collegium etiam collegae non magistro editionem mandare poterat, ut exemplum docet Agrippae, cf. Mommsen R. G. d. Aug.² p. 93. Ad ludos saeculares a Claudio factos spectare videtur fragmentum a Mommseno Eph. Ep. VIII p. 302 sic editum: *isdem consulibus — permittimus . . . ribus Ti. Claud[us] Caesar Germanicus?* . . . *Mane cum XV [viris s. f. . . .] Iovi O. M. et Iun[oni] . . . i[m]molavit . . .] sus et I[. . .] Q. i. e. e.* Cf. praeterea C. I. L. X 4401 (post medium

annum 797/44): *Conveniret[ur] felicitati saeculi instantis.*

in historiis, sc. a pace civili, cf. c. 41. Ex hoc loco patet Claudium dumtaxat usque ad annum 737/17 res gestas Romanorum scripsisse.

Augustum—in ordinem redegeisse. Augustus admittens rationem palin-genesiae post CCCCXI. annos (de qua cf. Marq. StV. III² p. 388 A 5) et saeculum annorum CX, secutusque oraculum Sibyllae (cf. Phlegon fr. 29 Muell. Zos. Hist. Nov. 2, 6) vs. 1 sq. ἀλλ' ὁπότερ μάλιστα ἕξη χρόνος ἀνθρώποιον ζωῆς, εἰς ἐτέον ἕξατὸν δέκα χίλιον ὀδύσας Μεμνήσθαι, Ρωμαῖε, κ. τ. λ. (cf. Horat. C. S. 21 sq.) computavit ab anno 628/26, quo anno ludos habitos esse iam ante eum fictum erat vel eius in re sacra adiutores finxerant (Mommsen Eph. Epigr. VIII p. 236 A 4).

Claudius autem secundum Mommsenum l. l. p. 238 initium computandi fecit ab urbe condita. Qua in re summo viro assentiendum mihi non videtur. Claudium enim saeculum C. annorum admisisse vix crediderim. Primum enim vituperatio Suetonii multo iustior est si Claudium rationes Augusti secutum initium computandi ab alio anno fecisse, quam si plane eum contrariam rationem inisse putamus (ipse Mommsenus l. l. A 2 concedit Claudium utrumque facere potuisse, et rationem palin-genesiae illius admittere et magis probare saeculum pendens ab origine urbis). Deinde Censorinum aliosque auctores ludos saeculares Claudii, si is tantum annum urbis octingentesimum celebravisset, omisuros fuisse putaverim, ut omiserunt ludos a. 900/147 ab Antonino Pio editos, quorum solus Victor Caes. XV 4 mentionem facit. Neque me movet quod in commentario ludorum saecularium a Septimio Severo habitorum hi ludi *septimi* appellantur cf. lin. 4: [*comme*]ntarium [*ludorum saeculariu*]m [*se*]ptim[orum]. Domitianum enim, rationem Augusti

(C. 21. Quare vox praeconis irrisa est, invitantis more sollemni ad ludos, quos nec spectasset quisquam nec spectaturus esset, cum superessent adhuc qui spectaverant, et quidam histrionum producti olim tunc quoque producerentur. Circenses frequenter etiam in Vaticano commisit, nonnumquam interiecta per quinos

secutum, suos, ut Claudium, ludos sextos appellavisse verisimile duco. Equidem Ottonem Hirschfeld (Wiener Studien III (1881) p. 102) secutus puto Claudium rationem Augusti amplectum esse sed aliud initium computandi ita elegerit, ut novum saeculum inciperet ab anno octingentesimo urbis (sic quoque egregie explicantur verba Victoris Caes. IV 14: *octingentesimus — mire celebratur*, quae ad Mommseni opinionem probandam nihil valent); nempe initium fecisse ab anno 250/504, quo anno secundum Plutarchum P. Valerius Publicola primus ludos fecisset, cf. Plut. Popl. 21: *καί τις ἅμα δεισιδαιμονία τῆς πόλεως ἤγατο · πᾶσαι γὰρ αἱ κνοῦσαι τότε γυναικες ἐξέβαλον ἀνάπηρα καὶ τέλος οὐδεμία γένοις ἔσχεν, ὅθεν ἐκ τῶν Σιβυλλείων ὁ Ποπλικόλας ἰλασάμενος τῷ Ἄδῃ καὶ τινὰς ἀγῶνας πνιθοχρήστους ἀναλαβὼν καὶ ταῖς ἐλλείτοι πρὸς τὸ θεῖον ἡδίονα καταστήσας τὴν πόλιν κ. τ. λ.*

praeconis. praeconis illius imago reperitur in nummis Augusti (Cohen² Aug. n. 412. 488) et Domitiani (Cohen² Domit. n. 75. 76, cf. Eph. Epigr. VIII p. 246 A 1, p. 314.

more sollemni. cf. Zosim. Hist. Nov. II 5: *τοιούτος δέ τις ὁ τρόπος ἀναγέρραιται τῆς εορτῆς, περιουόντες οἱ κήρυκες εἰς τὴν εορτὴν συνίενοι πάντας ἐκέλευον ἐπὶ θεῶν ἦν οὔτε πρότερον εἶδον, οὔτε μετὰ ταῦτα θεάσονται. C. I. L. VI 877: [ludi ante reliquos omnes con]stituti neque ultra quam semel ulli mor[talium spectandi]. Comment. lud. saec. Aug. lin. 55 sq. (Eph. Epigr. VIII p. 229): *ut quoniam ludi iei] religio[nis] causa sun]t in]stituti neque ultra quam semel ulli mor[talium eos spectare licet —].**

histrionum cf. Plin. H. N. 7, 159: *Minus miror Stephanionem, qui primus*

logatus saltare instituit, utrisque saecularibus ludis saltavisse et divi Augusti et quos Claudius Caesar — fecit, quando LXIII non amplius anni interfuere, quumquam et postea diu vixit. Ipsorum ludiorum die primo et tertio, nocteque prima et tertia ludi scaenici dabantur (cf. Comment. lud. saec. Aug. lin. 100 sq. 108 sq. 153 sq.) et post ludos per septem dies (cf. ibid. lin. 156—158: ludos quos honorarios dierum VII adiecimus ludis sollemnibus committimus nonis Iun. Latinos in theatro ligneo quod est ad Tiberim h(ora) II Graecos thymelicos in theatro Pompei h. III Graecos asti[cos in] the[atro quod est] in circo Flaminio h. I, cf. lin. 161).

etiam in Vaticano. secundum Plinium Claudius ibi venationem dedisse videtur, cf. H. N. 8. 37: *bovae in tantam amplitudinem ecentes ut divo Claudio principe occisae in Vaticano solidus in alvo spectatus sit infans. In Vaticano Gaius circum exstruxerat ibi, ubi nunc est Basilica S. Petri (Gilbert Topogr. III 450 A 1, Röm. Mitth. VII (1892) p. 330). Cf. Dio 59, 14, 6: ὥστε καὶ τῶν ἐν Γαιανὸν ἐπ' αὐτοῦ τὸ χωρίον ἐν ᾧ τὰ ἄρματα ἤσκει καλεῖσθαι. Plin. H. N. 16, 201. 36, 74.*

per quinos missus. quaternae simul quadrigae septies spatium circi percurrabant, quod missus (*ἀθλον*) appellabatur. Numerus missuum ante Gaium decem fuit, cf. Dio 59, 7, 2: *ἔπλοι δύο ἡμέραις ἠγωνίσαντο, τῇ μὲν πρωτέρῃ εἰκοσάκις, τῇ δ' ὑστέρῃ καὶ τετρακίς* (numerus corruptus est, aut cum v. cl. Boissevain (De re militari provinciarum Hispaniarum aetate imperatoria Diss. 1879 Thes. XXVII) et Madvigio Adv. Crit. III p. 83 legendum est *τετραρακοντάκις*, aut cum Reimar inserendum <καὶ εἰκοσάκις>) διὰ τὸ τὰ

missus venatione. Circo vero maximo marmoreis carceribus auratisque metis, quae utraque et tofina ac lignea antea fuerant, excullo, propria senatoribus constituit loca promiscue spectare solitis; ac super quadrigarum certamina Troiae

Dio 60, 7, 3. καὶ ἐώρων μὲν που πρότερον ἐν αὐτῷ (τῷ ἵπποδρόμῳ) ἰδίᾳ καὶ κατὰ σφᾶς ὡς ἕκαστοι, τό πε βουλευῶν καὶ τὸ ἵππευῶν καὶ ὁ ἕμιλος, ἀφ' οὐπὲρ τοῦτ' ἐνομίσθη, οὐ μόντοι καὶ τεταγμένα σφίσι χωρὶκὰ ἀπεδέδεικτο· ἀλλὰ τότε ὁ Κλαύδιος τήν τε ἔδραν τήν νῦν οὖσαν τοῖς βουλευταῖς ἀπέκρινε, καὶ προσέτι τοῖς ἐθέλουσί σφων ἐτέρωθί που καὶ ἐν γε ἰδιωτικῇ ἐσθῆτι θεάσασθαι ἐπέτρεψε.

γενέθλια αὐτοῦ τὴν ἡμέραν ἐκείνην εἶναι. — (3) πρότερον γὰρ οὐ πλείω τῶν δέκα (hoc, non dōδεκα, quod Friedländer apud Marq. StV. III² p. 515 A 2 iam suspectum fuit, praebet, ut me docuit v. cl. Boissvain. cod. Venetus) ἐτίθητο. Cf. Dio 60, 23, 5 οὐ μόντοι καὶ πλείους τῶν δέκα ἐγένοντο. (de Servii loco ad Verg. Georg. III 48: quia, ut Varro dicit in libris de rebus populi Romani, olim XXV missus fiebant cf. Friedländer l. l.). Aetate Claudii numerus XXIV fuisse videtur, cf. Dio 60, 27, 2: τετραδίας γὰρ καὶ εικοσάκις ὡς πλήθει ἡμιλλῶντο, certe ubi numerus minor est (a. 794/41 duodecim, cf. Dio 60, 7, 3, a. 797/44 decem, cf. Dio 60, 23, 5) venatio adiecta est, et noster quoque locus docet nonnumquam plus quam decem missus datos esse. Cf. praeterea Friedländer l. l.

venatione. cf. Dio 60, 7, 3. 23, 5: τῶν δὲ δὴ ἔπαον ἐπήγγειλε μὲν ἀμίλλας ὄσας ἂν ἡμέρα ἐνδέξῃται, οὐ μόντοι καὶ πλείους τῶν δέκα ἐγένοντο· ἄρκτοι τε γὰρ μεταξὺ τοῦ δρόμου αὐτῶν ἐσφάγησαν καὶ ἀθληταὶ ἠγωνίσαντο, πυροόχηρ τε Ἰσαιοὶ παῖδες μετώπεμπτοι ὠρχήσαντο.

et—ac. Madvig. ad Cic. de Fin. Bon. p. 288 et delere voluit, quod Rothius tamen recte retinuit, defenditur enim, quamquam raro repertum his locis, quos Kühner Gr. L. II 652 affert: Cic. N. D. I 49, 50: *summa vero vis infinitatis et magna ac diligenti contemplatione dignissima est.* Quintil. XII 40, 64: *rim orationis nivibus hibernis et* (del.

Hand, Turs. II 529) *copia verborum atque impetu parem.* Tac. Dial. 14: *me vero, inquit, et (del. Halm) sermo ipse infinita voluptate affecisset, atque id ipsum delectat.* Lactant. 5, 9, 22: *videant et se ac suos ea, quae diximus gerere.* Diomed. gramm. p. 463: *ut — pereat omnium rerum atque verborum et dignitas atque potestas.*

tofina. vocabulum nisi hoc loco non occurrit. Tofo (hodie tufo) Romae reperto antiquissimis temporibus solo utebantur. Carceres a. 424/330 primum instituti erant (Liv. 8, 20), a. 580/174, ut videtur, mutati (Liv. 41, 27), cf. Gilbert Topogr. III p. 316 A 4.

propria senatoribus. equitibus a Nerone demum certa loca tributa sunt, cf. Ner. 41. Plin. H. N. 8, 24. Tac. Ann. XV 32.

promiscue spectare solitis. haec tria verba non recte a Suetonio addita esse videntur, nam senatores iam antea in circo seorsum spectabant, sive hoc a rege Tarquinio Prisco (cf. Liv. I 35, 8: *loca divisa patribus equitibusque, ubi spectacula sibi quisque facerent*), sive recens ab Augusto institutum erat, cf. Dio 55, 22, 4: *τὰς ἵπποδρομίας χωρὶς μὲν οἱ βουλευταὶ χωρὶς δὲ οἱ ἱππῆς ἀπὸ τοῦ λοιποῦ πλήθους εἶδον, ὁ καὶ νῦν γίγνεται.* A Claudio a. 794/41 (Dio) primum certa ac propria loca acceperunt.

Troiae lusum. haec et sequentia exhibuit a. 794/41 ut Dio quoque docet, qui illo anno Africanas interfectas esse in circo narrat (60, 7, 3). Troiae lusum

C. 21. lusum exhibuit et Africanas, conficiente turma equitum praetorianorum, ducibus tribunis ipsoque praefecto; praeterea Thessalos equites, qui feros tauros per spatia circi agunt insiliuntque defessos et ad terram cornibus detrahunt.

Gladiatoria munera plurifariam ac multiplicia exhibuit: anniversarium in castris praetorianis sine venatione apparatus

Dio 60, 7, 3. ἐν δὲ τῷ ἵπποδρόμῳ κάμηλοί τε ἄπαξ καὶ ἵπποι δωδεκάκις ἠγωνίσαντο, ἄρκτοι τε τριακόςαι καὶ Λιβυκὰ θηρία ἴσα αὐταῖς ἐσφάγη.

Dio 60, 13, 1 = Zon. XI 9 p. 463. ἐτίθει μὲν οὖν συνεχῶς μονομαχίας ἀγῶνας· πάνυ γὰρ σφισιν ἔχαιρεν, ὥστε καὶ αἰτίαν ἐπὶ τούτῳ σχεῖν. ἀπώλλυντο δὲ θηρία μὲν ἐλάχιστα ἀνθρώποι δὲ πολλοί, οἱ μὲν ἀλλήλοις μαχόμενοι οἱ δὲ καὶ ὑπ' ἐκείνων ἀναλούμενοι.

Dio 60, 17, 9 (a. 796/43). αὐτὸς μὲν οὖν ὀπλομαχίας ἀγῶνα ἐν τῷ στρατοπέδῳ, χλαμύδα ἐνδύς, ἔθηκε.

praeterea a. 800/47 edidit, cf. Tac. Ann. XI, 41. Suet. Ner. 7. De ipso ludo cf. Friedländer apud Marq. StV. II² 525 sqq., F. Rasch, de Ludo Troiae commentatio philologica (Progr.) Jena 1882.

turma equitum praetorianorum. cohortes praetoriae equitatae erant, cf. Marq. StV. II² p. 477. 7. 8.

ipso praefecto. nescio an ex hoc loco colligere liceat, a. 794/41, cum Iudi hi editi sunt, Rufrium Pollionem, quem Claudius statim praefectum praetorio fecisset, cf. Joseph. Ant. Iud. XIX 4, 5, 267 κατ' ἐπιστολὰς Πολλίωνος ὃν μικρῶ πρότερον Κλαύδιος στρατηγὸν ἤρητο τῶν σοματοφνλάκων nondum collegam habuisse.

Thessalos equites. cf. Plin. H. N. 8, 182: *Thessalorum gentis inventum est equo iuxta quadripedante cornu intortu cervice tauros necare. primus id spectaculum dedit Romae Caesar dictator.* Dio 61, 9, 4: ἐν δὲ τῇ θέρῃ ἄνδρες ταύρους ἀπὸ ἵππων συμπαραθέοντες σφισι κατέστροφον. Artemid. Oneir. I 8 p. 15 (Hercher): ταύροις — ἀγωνίζονται — ἐν Λαοίση πόλει τῆς Θεσσαλίας οἱ τῶν κατοικοῦντων εὐγενέστατοι. Anth. Pal. IX 543: Θεσσαλῆς εὐτεπὸς ὁ ταυροελάτης

χορὸς ἀνδρῶν Χερσὶν ἀτευχῆτοις θηροῖν ὀπλιζόμενος, Λενδροτυπεὶ πόλους ζεύξει σκιότηματι ταύρων, Ἀμφιβαλεῖν σπεύδων πλέγμα μετωπίδιον, Ἀκρότατον δ' ἐς γῆν κλίνας ἄμα καὶ εὐροπον ἄμμα, Θηρὸς τὴν τόσσην ἐξεκύλισσε βίαν.

Ad hos ludos Graece ταυροκαθάγμα dictos (equites ταυροκαθάγμαι nominati sunt), quos a Caesare dictatore Romam translatos per Romanos ad urbes Asiae pervenisse docet Waddington ad Lebas n. 499, spectat nummus Pheraeus apud Head, Hist. Numm. p. 260, in quo vir tauro incumbens apprehensis cornibus eum prosternere nititur, qui vir quidem pedes est, sed in aversa nummi equus nudus loribus fluctantibus exstat, quasi modo desiluisse rector. Cf. praeter Waddingtonium l. l. Friedländer SG. II⁵ 363. Dittenberger ad C. I. Att. III 414. M. Mayer, Archäol. Jahrb. VII 72 sqq. P. Stengel, Hermes XXX p. 342.

anniversarium. minime necesse est, ut putemus munus datum esse eo die, quo Claudius princeps factus esset (d. 24 m. Jan., cf. ad c. 41 p. 54). Immo, quominus de illo die cogitemus prohibemur verbis c. 41: *diem necis (Gaii) — vetuit inter festos referri.*

que, iustum atque legitimum in Saepthis; ibidem extraordinarium et breve dierumque paucorum, quodque appellare coepit sportulam, quia primum daturus edixerat, velut ad subitam condictamque cenulam invitare se populum. Nec ullo spectaculi genere communior aut remissior erat, adeo ut oblatos victoribus

iustum ac legitimum. sc. cum venatione et apparatu. Venatio his temporibus fere semper muneri gladiatorio adiuncta erat.

Saepthis. sc. Iuliis. Incohata erant a Caesare dictatore (Cic. ad Att. 4, 46, 8), perfecta demum dedicataque ab Agrippa a. 728/26 (Dio 53, 23, 4). Exstructa sunt ut comitia tributa (fortasse etiam comitia centuriata, cf. Mommsen StR III 380) in iis haberentur. Aedificium longum pedes MD, latum pedes CC (Huelsen Röm. Mitth. VII (1892) p. 349 sq.) situm erat in campo Martii, ubi hodie quoque vestigia eius supersunt, inter *Palazzo di Venezia* et templum divi Traiani, cf. Jordan Forma Urbis VI 34—36. Huelsen l. l. Aetate imperatoria saepius munera gladiatoria aliive ludi ibi edita sunt, cf. Dio 55, 40. 7. Suet. Aug. 43. Gai. 18. Ner. 12. Dio 59, 40. 5.

appellare coepit. interpretantur „appellavit” vel „primum appellavit”. Sed nescio an Lipsii coniectura *appellari coepit sportula* recipienda sit, quae meliorem sensum praebet.

sportulam. sportula hac aetate est ¹⁰ cena populo viritim divisa, ita ut cuique sua in sportula detur (cf. Suet. Gai 18. Dom. 4); ²⁰ pecunia hominibus de plebe data, qua aut ad cenam aut ut cuique liberet uterentur, cf. Marq. Vit. Priv.² p. 207 sqq. Hoc loco de cena cogitandum ut verba sequentia docent.

condictam. haud diu praeparatam et qua contenti esse debebant, ut ii, qui amico denuntiant se cum eo cenaturos esse.

communior. de Claudii communitate in universum cf. Dio 60, 42, 1: *ἐς δὲ δὴ τὰ ἅλλα κοινὸς καὶ ἐπιεικὴς πρὸς αὐτοῦς ἦν* — καὶ ἐορτάζουσι σφισι συνεγίγνετο. De comitate eius in muneribus gladiatoribus

cf. Dio 60, 43, 5: *ὅτι δὲ δὴ σφισι κοινῶς τε ἐν τῇ θέρῃ συνῆν καὶ παρέχεν ὅσα ἐβούλοιο* — σφόδρα ἐπηρεῖτο. 60. 31, 7: *καὶ ἐν αὐτῇ (τῇ πανηγύρει i. e. munere gladiatorio, cf. Tac. Ann. XII 3) τὸν Κλαύδιον καὶ αἰτήσαι τινα παρ’ αὐτοῦ (Σίλανου) ὥσπερ τινὰ στασιάζηην, καὶ ἐκβοῆσαι πάνθ’ ὅσα τοὺς ἄλλους βουλομένους ἔώρα.*

oblatos victori aureos. Mommsen Eph. Epigr. VII p. 443 dubitanter hunc locum contulit ad aes Italicense (Eph. Ep. l. l. p. 384 sq. = C. I. L. II Suppl. 6278) ubi legitur l. 45: *Item censo de exceptis ita observandum ut praecipuum mercedis gladiator sibi quisqu[is] paciscatur eius pecuniae — quartam portionem liber, ser[us] autem quintam accipiat*, e quo loco patet, ut idem l. l. docuit, victoribus exeunte saeculo secundo p. Chr. certam partem eius pecuniae datam esse, de qua lanista cum muneris editore pactus esset. Dubito tamen num Mommseni sententia, nostro quoque loco de tali parte mercedis agi putantis, amplectanda nobis sit. Incertum enim est, utrum illa constitutio de mercedis parte gladiatoribus danda aetate Claudii iam data esset necne, quae etiam si hac aetate exstaret, in illa tantum munera quadraret, quae princeps non edidisset. Quotiens enim princeps editor est, suis gladiatoribus uti solet, ita ut de mercede iis data sermo esse non possit. Itaque malo cogitare de donis ab editoribus (sive Claudius ipse, sive alius fuit) victoribus gladiatoribus datis, qualia constat data esse histrionibus (Juv. VII 243. Vita M. Antonini 14) et athleticis (Plin. Ep. X 449), postulata etiam a populo (cf. Juv. l. l.: *accipe victori populus quod postulat: aurum*), praesertim cum de gladiatoribus disertum testi-

C. 21.

aureos prolata sinistra pariter cum vulgo voce digitisque numeraret, ac saepe hortando rogandoque ad hilaritatem homines provocaret, dominos identidem appellans, immixtis interdum frigidis et arcessitis iocis; qualis est ut cum Palumbum postulantibus daturum se promisit, si captus esset. Illud plane quantumvis salubriter et in tempore: cum essedario, pro quo quattuor filii deprecabantur, magno omnium favore indulisset rudem, tabulam ilico misit admonens populum, quanto opere liberos suscipere deberet, quos videret et gladiatori praesidio gratiaeque esse. Edidit et in Martio campo expugnationem direptionemque oppidi ad imaginem bellicam et deditionem Britanniae regum, praeseditque paludatus. Quin et emissurus

monium exstet apud Martial. lib. Spect. 29, 6: *quod licuit, lances donaque saepe dedit (Caesar)*.

prolata sinistra—voce digitisque numerabat. vituperatur Claudius, quod ut vulgus facere solebat, digitis et voce numerabat. *voce*, nam simul numerum memoria notabant. Sinistrae autem manus digitis usque ad centum computabant (et inde a decem milibus usque ad centum milia), cf. Beda, de computo vel loquela digitorum (ed. Sittl, Gebärdens p. 256 sqq.) c. 3. 4. 6. Macrob. I 9, 10 (cf. Plin. H. N. 34, 33): *simulacrum eius (Iani) plerumque fingitur dextra CCC et sinistra LXV numerum tenens.*

dominos identidem appellans. hac aetate consuetudo erat, ut cuius nominis oblitus essent, dominum appellarent, cf. Senec. ep. 3, 1: *Itaque sic priore illo verbo quasi publico usus es et sic illum amicum vocasti, quomodo omnes candidatos bonos viros dicimus, quomodo obvius, si nomen non succurrat, dominos salutamus.* Mart. V 57: *Cum voco te dominum, noli tibi, Cinna, placere: Saepe etiam servum sic resaluto tuum.* Friedländer SG. I⁵ 400.

arcessitis. longe petitis et ad rem non pertinentibus, cf. Petron. 37: *longe arcessere fabulas coepi.*

qualis est ut. „nisi additicia sunt voc. *qualis est*, quibus explicatum puto se-

quens *ut*, incuriosior h. l. fuit scriptoris stilus⁶⁷ Baumgarten-Crusius.

Palumbus. ludit Claudius eo, quod *Palumbus* et nomen gladiatoris erat (ut C. I. L. III 5441. 5835 a), et nomen speciei columbarum.

plane. accipio significatione concessiva, quam habet Tac. Ann. III 34: *Bella plane accinctis obeunda.* XIII 6: *Daturum plane documentum.* 50: *Temperandas plane publicanorum cupidines.* Cic ad Fam. VI 21, 1: *ego, quem — timidum esse dicebant — eram plane; timebam enim, ne evenirent*, cf. Dräger Synt. u. Stil des Tac. p. 9.

rudem. gladiatores, quibus ob aetatem numerumve victoriarum vel etiam favore populi editorisve necessitas in arenam prodeundi remitteretur, rude donari notum est.

tabulam. ut Claudius facere solebat, cf. Dio 60, 13, 5: *ὄτι — καὶ κήρυξι μὲν ἐλάχιστα ἔχρητο, τὰ δὲ δὴ πλείω ἐς σαπίδας γράφων διεδήλου, σφόδρα ἐπηρεῖτο*, quod saepius factum esse videtur, cf. Gell. V 14, 29: *haec Apion dixisse Androchum tradit, eaque omnia scripta circumlataque tabula populo declarata.*

misit i. e. circummisit.

liberos suscipere. ut privilegia legis Papiae Poppaeae adipiscerentur.

expugnationem — oppidi — deditionem —

Fucinum lacum naumachiam ante commisit. Sed cum proclamantibus naumachiariis: *Ave imperator, morituri te salutant!*

C. 21.

Tac. Ann. XII 56. Sub idem tempus inter lacum Fucinum amnemque Lirim perrupto monte, quo magnificentia operis a pluribus viseretur, lacu in ipso navale proelium adornatur, ut quondam Augustus structo trans Tiberim stagno, sed levibus navigiis et minore copia ediderat. Claudius triremes quadriremesque et undeviginti hominum milia armavit. cincto ratibus ambitu, ne vaga effugia forent, ac tamen spatium amplexus ad vim remigii, gubernantium artes, impetus navium et proelio solita. In ratibus praetoriarum cohortium manipuli turmaeque adstiterant, antepositis propugnaculis, ex quibus catapultae ballistaeque tenderentur. Reliqua lacus classarii tectis navibus obtinebant. — Ipse insigni paludamento neque procul Agrippina chlamyde aurata praesedere. Pugnatum, quamquam inter sotes, fortium virorum animo; ac post multum vulnerum occidioni exempti sunt.

Dio 60, 33, 3. ἐν τινι δὲ λίμνῃ ναυμαχίαν ὁ Κλαύδιος ἐπεθύμησε ποιῆσαι, τεῖχος τε περὶ αὐτὴν ξύλινον κατασκευάσασε καὶ ἱκρία ἔπηξε, πλήθος τε ἀναρίθμητον ἤθροισε. καὶ οἱ μὲν ἄλλοι ὥς πού καὶ ἔδοξεν αὐτοῖς, ὁ δὲ δὴ Κλαύδιος ὅ τε Νέρων στρατιωτικῶς ἐστάλησαν, ἢ τε Ἀγριππῖνα χλαμύδι διαχρύσῃ ἐκοσμήθη. οἱ δὲ δὴ ναυμαχῆσαντες θανάτῳ τε καταδεδικασμένοι ἦσαν καὶ πεντήκοντα ναῦς ἐκάτεροι εἶχον, οἱ μὲν Ῥόδιοι οἱ δὲ Σικελῶν ὀνομασθέντες. καὶ τὸ μὲν πρῶτον συστραφέντες καὶ καθ' ἕν γενόμενοι Κλαύδιον ἅμα προσηγόρευσαν οὕτως· χαῖρε, αὐτοκράτωρ· οἱ ἀπολούμενοί σε ἀσπαζόμεθα." ἔπει δὲ οὐδὲν σωτήριον εὔροντο, ἀλλὰ ναυμαχεῖν καὶ ὥς ἐκελεύσθησαν, διέκπλοις τε ἀπλοῖς ἐχρήσαντο καὶ ἥμισυ ἀλλήλων ἤψαντο, μέγχις οὐ καὶ ἀνάγκη κατενόησαν.

Plin. H. N. 33, 63. Agrippinam Claudii principis, edente eo navalis proelii spectaculum — indutam paludamento.

Mart. Spect. 28, 11. Fucinus et diri taceantur stagna Neronis.

regum, aut ludis triumphalibus a. 797/44 editis (Dio 60, 23, 4), aut ludis ante expeditionem Britanniae votis annoque 798/45 habitis (Dio 60, 25, 7).

praeseditque paludatus. princeps paludamento tantum utitur ubi ludus ad res militares spectat (Mommsen StR. I³ 430 A 4 = I² 415). Sic Claudius paludatus praesedit muneri gladiatorio in castris praetoriis dato (Dio 60, 17, 9) et naumachiae in lacu Fucino.

emissurus Fucinum. a. 805/52, cf. ad c. 20 p. 94.

naumachiarii. substantivum hoc tantum loco, adiectivum legitur apud Plin. H. N. 16, 190. 200. Secundum Tacitum et Dionem (cf. testimonia) morte damnati fuerunt, numero undeviginti milium (Tac.)

Ave—salutant. ex his verbis collegit Friedländer apud Marq. StV. III² p. 561 A 9 gladiatores, cum in pompa gladiatoria editorem salutarent eadem hac acclamatione usos esse. Recte, ut videtur, verba enim Dionis l. l. τὸ πρῶτον ουστραφέντες καὶ καθ' ἕν γενόμενοι imi-

C. 21. respondisset: *aut non* neque post hanc vocem quasi venia data quisquam dimicare vellet, diu cunctatus an omnis igni ferroque absumeret, tandem e sede sua prosiluit ac per ambitum lacus non sine foeda vacillatione discurrens, partim minando partim adhortando ad pugnam compulit. Hoc spectaculo classis Sicula et Rhodia concurrerunt, duodenarum triremium singulae, exciente bucina Tritone argenteo, qui e medio lacu per machinam emererat.

XXII. Quaedam circa caerimonias civilemque et militarem morem, item circa omnium ordinum statum domi forisque

tationem pompae gladiatoriae prae se ferunt.

aut non. sc. morituri. Ita recte Rothius edidit Memmianum Medic. tertium Parisinum 6116 secutus pro vulgata *avete vos* quam codices saeculi XV praebent. Optimi enim codices sequendi sunt, quamquam utraque lectio bene explicari potest (de *ave* victoris acclamatione, cf. Friedländer ad Mart. III 95, 14).

Xiphilinus responsum Claudii non tradidit, quamquam et hoc et perturbacionem quae secuta est fons eius (Dio) novisse videtur, cf. *ἐπεὶ οὐδὲν σωτήριον εὕροντο ἀλλὰ ναυμαχεῖν καὶ ὡς ἐκλείσθησαν.*

igni ferroque absumeret. per catapultas ballistasque, quae in ratibus cum manipulis turmisque praetoriarum cohortium erant.

foeda vacillatione. de Claudii incessu, cf. c. 30, Seneca Apocol. 1, 2: *non passibus aequis.*

classis Sicula et Rhodia. in naumachiis nomina classibus dari solebant populorum, qui revera olim talem pugnam commiserant vel committere potuerant. Sic in Caesaris naumachia pugnaverunt classis Aegyptia et Tyria (Suet. Caes. 39. Dio 43, 23), sub Sexto Pompeio classis eius et Salvidieni Rufi (Dio 48, 19), in Augusti et Neronis naumachiis classis Persica et Atheniensis (Dio 55, 10. Ovid. Ars I 171. Dio 61, 9), sub Tito Corinthii et Corcyraei, Athenienses et Syracusani (Dio 66, 25). Quamquam

auctores, qui supersunt, proelii navalis inter Rhodios et Siculos commissi nullam mentionem faciunt, negari tamen non potest tale proelium committi potuisse et si coniecturam de hac re proferre licet, fortasse Claudius, historiae peritus, idemque scientiam suam libenter venditans (cf. Tac. Ann. XI 23 sq. Oratio Claudii de iure honorum Gallis danda, Hermes XXX p. 496) cognitum habuit proelium navale a Rhodiis colonias in Sicilia condentibus contra incolas commissum.

duodenarum triremium singulae. dissentit Dio l. l. utramque classem quinquaginta navium fuisse tradens, et Tacitus quoque (l. l., ubi numerum ante *triremes* excidisse verisimilis est suspicio Lipsii), ut patet ex verbis eius: *ut quondam Augustus — sed levibus navigiis et minore copia ediderat, Claudius triremes quadrirèmesque et undeviginti hominum milia armavit* comparatis cum iis quae Augustus dicit Monum. Ancyrae 2 4, 46: *in quo (spectaculo) triginta rostratae naves [ut birem]es plures aulem minores inter se conflixerunt. [Quibus in] classibus pugnauerunt praeter remiges milia h[ominum] tr[ia] circiter* (supplementa certa sunt ex versione Graeca). Dioni et Tacito fides meo quidem iudicio est habenda, neque Suetonium ipsum commisisse errorem crediderim. Itaque cum prioribus editoribus de lacuna potius cogitandum videtur, qua et numerus excidit et ipsum vocabulum *quadrirremium*.

aut correxit, aut exoleta revocavit, aut etiam nova instituit. In cooptandis per collegia sacerdotibus neminem nisi iuratus nominavit; observavitque sedulo, ut quotiens terra in urbe movisset, ferias advocata contione praetor indiceret, utque dira ave in Capitolio visa obsecratio haberetur, eamque ipse iure maximi pontificis pro rostris populo praeciret summotaque

[p. 102] *omnium ordinum*, ordines enumerat Mommsen StR. III 459 A 4.

In cooptandis per collegia—nominavit, ex hoc loco Mommsen StR. II² 1111 A 1 = II² 1054 collegit Claudium hoc quoque fecisse in annua nominatione (Plin. ep. 2, 1, 8, 4, 8, 3, cf. Mommsen l. l. II² 30 A 4 = II² 29) etiam si nullum sacerdotium vacaret, sed cur non cogitandum sit de principis nominatione i. e. commendatione (Dio 51, 20, 3) apud senatum, re vera sacerdotio vacante, non video.

iuratus, hoc inter ea fuit, quae exoleta revocavit. Claudium enim hoc neque correxisse neque novum instituisse docet Cic. Brut. 1, 1: *qua in cogitatione et cooptatum me ab eo (Hortensio) in collegium (augurum) recordabar, in quo iuratus iudicium dignitatis meae fecerat*.

ferias, cf. Gellius II 28, 2: *veteres Romani, — ubi terram movisse senserant nuntiatumve esset, ferias eius rei causa edicto imperabant, sed dei nomen, ita uti solet, cui servari ferias oportet, statuere et edicere quiescebant*. Hoc quoque, ut omnia, quae in hoc capite narrat Suetonius inter exoleta et revocata fuit.

praetor, sc. urbanus iussu senatus, cf. Mommsen II² 135 = II² 128. II² p. VIII A 2. Anterioribus temporibus hoc consulis erat, et iis demum temporibus, cum consules per maximam anni partem Roma abessent, praetor urb. in eorum locum ferias edicebat praeter ferias Latinas, quas consules semper edixerunt, cf. Mommsen l. l. Claudius igitur rem tantum, non antiquissimum morem revocavit.

dira ave, Memmianus et Parisini 5801. 5805 habent *dira aut*, reliqui *dira*

aut in urbe aut in Cap. Turnebus legit *dira avi* (de formis *ave* et *avi* falsaque distinctione inter eas statuta, cf. Kühner Gr. L. I 201) *in urbe aut in Cap*. Rothius tamen recte verba *in urbe* omisit tanquam ex superioribus illata, postquam pro *ave* scriptum est *aut*.

De diris avibus cf. Plin. II. N. 10. 34—37. Primum locum inter eas obtinet bubo, cuius saepissime in annalibus mentio fit, atque Claudio principe (a. 796/43) bubo Capitolium intravit, cf. Plin. l. l. 35, cuius verba iam ad c. 14 p. 64 adscripta sunt.

obsecratio, Claudius veterem ritum Romanum obsecrationis sine dubio secutus est, ut vel inde manifestum fit, quod ut pontifex maximus non ut XV vir populo praeciit. Hoc quoque Claudius revocasse videtur, Livii enim aetate, qui obsecrationis et supplicationis ritus saepius confudit, obsecrationem fere ignotam fuisse, verisimilis est suspicio, cf. Marq. StV. III² 261 A 10.

haberetur, sc. ex senatus consulto, decreto pontificum antea facto.

ipse, hoc consules solebant facere, cf. Marq. StV. III² p. 260 A 6.

iure maximi pontificis, licuit igitur pontifici maximo populo pro rostris praecire, qui tamen ius agendi cum populo non habuit, cf. Mommsen StR. I³ 36 sqq. = II² 34 sqq.

pro rostris populo, ita Memm. Paris. 5801 et Mediceus tertius. Reliqui *commonito pro rostris populo*. Merito Rothius post alios Memmianum secutus *commonito* omisit, nam ut recte observavit Oudendorpius vox otiosa est.

summotaque, v. cl. Polak (l. l. p. 11) *que delendum censet*. Viro cl. assentior copula deleta sententiam bene

C. 22. operariorum servorumque turba.

XXIII. Rerum actum, divisum antea in hibernos aestivosque menses, coniunxit. Iuris dictionem de fidei commissis, quot annis et tantum in urbe delegari magistratibus solitam, in perpetuum atque etiam per provincias potestatibus

stare, sed nescio an *que* accipi possit ea significatione, ut fere valeat *quidem* collatis c. 1: *summoque saepius discriminine* (hic quoque delet v. cl. l. l. p. 36) c. 21: *quodque appellare coepit sportulam*.

operariorum servorumque. sic olim cavebant ne servi aut libertini (operarios libertinos fuisse puto) sacris Herculis interessent, cf. Serv. ad Aen. VIII 179.

Rerum actum—coniunxit. Augustus iudicibus ex quattuor decuriis vacationem per menses Novembrem et Decembrem concesserat, cf. Aug. 32: *via concessit — ut solitae agi Novembri ac Decembri mense res omitterentur*. Hanc autem constitutionem non diu mansisse sed ante Claudium rerum actum ita ordinatum fuisse, ut feriae in ver et autumnum incidere ex nostro loco patet. Quo modo autem Claudius nunc rerum actum mutaverit accuratius discimus ex Suet. Galb. 14: *Judicibus, sextam decuriam adici precantibus, non modo negavit, sed etiam concessum a Claudio beneficium, ne hieme initioque anni ad iudicandum evocarentur, eripuit*, e quo loco colligendum iudices nunc a vere usque ad hiemem iudicavisse (cf. Hartmann—Ubbelohde, Ordo Iudiciorum I p. 360).

Iuris dictionem de fidei commissis. Fidei commissa (cf. Ulpian. 25, 1. Inst. II 23, 1) sunt ea, quae testator heredi suo vel heredibus suis in tertii gratiam mandat. Inventa erant, ut rigorem iuris civilis effugerent, iisque aliquid dare possent, quibus per leges dari non liceret (cf. Gaius II 285: *Erant etiam aliae differentiae, quae nunc non sunt, ut ecce peregrini poterant fidei commissa capere et fere haec fuit origo fidei commissorum*). Ante Augustum fidei commissa omnia infirma erant, quia

nemo invitus cogebatur praestare id, de quo rogatus erat, cf. Cic. de Fin. Bon. II 17, 55. 48, 58. Ab illo autem consules iussi sunt auctoritatem suam interponere, quod paullatim conversum est in assiduam iurisdictionem (cf. Inst. II 23, 1).

magistratibus. sc. consulibus. Claudius de hac iurisdictione certas regulas instituit. Mansit iurisdictione consulum, qui tamen de maioribus tantum summis decernebant. (cf. Quintil. I. O. III 6, 70: *non debes apud praetorem petere fidei commissum sed apud consules, maior enim praetoria cognitione res est*. (Celsus) Dig. 31, 29, pr.: *in consilio Duceni Veri consulis, — itum in sententiam, — ut, cum — ducenta legasset, — cogeretur filia id fidei commissum — reddere*. Ulp. 25, 12. Gaius II 278. Dig. I 48, 10. De minoribus summis Claudius iurisdictionem dedit duobus praetoribus, quos ob id numero praetorum adiecit, cf. Pomponius Dig. I 2, 2, 32: *post deinde divus Claudius duos praetores adiecit, qui de fidei commissis ius dicerent, ex quibus unum divus Titus detraxit*. Huc quoque spectare videtur Dio 60, 24, 3: *τοῖς δὲ δὴ στρατηγοῖς δίνας τινάς, ἄς πρότερον οἱ ὕπατοι διεδίκαζον ἀντενεχέρισε*, quo loco de iurisdictione de minoribus fidei commissis sermone esse credunt. Quod si recte, a. 797/44 haec instituta sunt.

per provincias potestatibus i. e. praesidibus provinciarum, cf. Ulp. 25, 12: *Cognitio (fidei commissorum) est Romae quidem consulum aut praetoris, qui fidei commiss[arius] vocatur, in provinciis vero praesidium provinciarum*. Gaius II 278. In ea provincia ius dicebatur, cuius heres erat, quod postea mutatum est, cf. Dig. 40, 5, 51, 7: *Sed*

demandavit. Capiti Papiae Poppaeae legis a Tiberio Caesare, quasi sexagenarii generare non possent, addito obrogavit. Sanxit ut pupillis extra ordinem tutores a consulibus darentur.

Articleiano senatus consulto (a. 876/123) cavetur, ut in provinciis praesides provinciae cognoscant, licet heres non sit eius provinciae.

potestatibus. apud quos potestas esset. Quo sensu Suetonius hac voce praeterea usus est Ner. 36: *summis potestatibus.* Eadem significatione vocabulum migravit in linguas, quas Romanas vocamus, cf. in lingua Itala *podestà*, Hispana *potestad*, Lusitana *podestat*. Cf. E. Klebs apud Friedländer Juv. II p. 609.

demandavit. nam princeps ipse quoque hanc iurisdictionem exercere potuit, et cognitio extraordinaria erat, cf. Dig. 50, 16, 172, 2: *extraordinarias persecuciones ut puta fidei commissorum et si quae aliae sunt quae non habent iuris ordinarii executionem.*

Capiti Papiae Poppaeae legis. huc spectat Ulpian. 16, 3: *Qui intra sexagesimum vel quae intra quinquagesimum annum neutri legi (i. e. Iuliae et Papiae Poppaeae) paruerit, licet ipsis legibus post hanc aetatem liberatus esset, perpetuis tamen poenis tenebitur ex senatus consulto Perniciano (Persiciano coni. Perizonius); sed Claudiano senatus consulto maior sexagenario si minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebitur, ac si minor sexaginta annorum duxisset uxorem.* Itaque sexagenarii legibus Iulia et Papia Poppaea non tenebantur. Quod senatus consulto aetate Tiberii facto (sive id Pernicianum sive Persicianum i. e. factum auctore Paulo Fabio Persico cos. a. 787/34 nominandum est) ita immutatum est, ut etiam si sexagenarius matrimonium iniret, poena legum teneretur. Ab hoc instituto Claudio auctore ut recesserunt, ita non ad praescripta legis Papiae redierunt, nam sexagenarii demum poena legum liberati sunt, si uxorem minorem quinquagenaria duxissent. (Plane contrariam explicationem protulit P. Jörs, Ueber

das Verhältnis der lex Julia de mar. ord. zur lex Papia Poppaea p. 12 A 4. Putat enim rationem illam quasi sexagenarii generare non possent ipsius legis Papiae Poppaeae fuisse denuoque a Claudio introductam fuisse, senatus consultum vero Pernicianum a sexagenariis exegisse ut matrimonium iniret, si poena legum affici nollent, quasi sexagenarii generare possent. Quam tamen explicationem rectam non esse ipsa collocatio verborum nostri loci docet. Idem (l. l. A 3) sine causa, opinor, pro *legis* legendum censet *legi*). Ad senatus consultum Pernicianum spectat Seneca (fr. 119. III p. 443 Haase) apud Lactantium Inst. I 16, 40: *Non illepipe Seneca libris moralis philosophiae: Quid ergo est, inquit, quare apud poetas salacissimus Jupiter desierit liberos tollere? utrum sexagenarius factus est et illi lex Papia fibulam imposuit? an impetravit ius trium liberorum?* quae scripserit Seneca ante senatus consultum Claudianum factum necesse est.

obrogavit. senatus consulto ut Ulpianus docet. De tempore huius senatus consulti Heineccius ad leg. Pap. Popp. II 2, 6 suspicionem satis probabilem protulit, sc. factum esse Claudio auctore, cum Agrippinam ducturus esset vel paulo post matrimonium ininitum, quippe qui ipse paene sexagenarius talem constitutionem pati non posset.

pupillis extra ordinem a consulibus. si cui nullus tutor esset, ei lege Atilia (incerti anni) tutor dabatur a praetore urbano et maiore parte tribunorum (cf. Gaius I 185. Ulp. XI 18), et in provinciis hoc ius tutores constituendi lege Iulia Titia provincialium praesidibus datum erat. Claudius iam consulibus edicto, ut videtur, tutoris dationem dedit. Cf. Ulpian. Dig. 26, 1, 6, 2: *tutoris datio neque imperii est neque iurisdictionis, sed ei soli competit, cui nominatim hoc dedit vel lex vel senatus consultum vel princeps.*

C. 23. utque ii, quibus a magistratibus provinciae interdicerentur, urbe quoque et Italia summoventur. Ipse quosdam novo exemplo relegavit, ut ultra lapidem tertium vetaret egredi ab urbe.

De maiore negotio acturus in curia, medius inter consulum

[p. 405] *consulibus*. iis hanc potestatem mandavit (nam principes ipsi quoque tutores dare poterant, cf. Vit. Hadr. 22: *tutores saepissime dedit*). Principes semper, ut observat Mommsen (StR. II³ 913 = II² 875. II³ 984 = II² 945), ubi contra leges vitiosa iuris corrigerent, ut in hac re et in fideicommissis, consules utpote alteram dyarchiae partem, senatum, repraesentantes sibi consociaverunt delegata iis re. Causa ob quam hoc iure praetores privaverit, traditur Inst. I 20, 3: *nam supra scriptis legibus (Atiliae et alii) neque de cautione a tutoribus exigenda rem salvam pupilli fore neque de compellendis tutoribus ad tutelae administrationem quicquam cavetur*, cf. Mommsen StR. II³ 104 A 3 = II² 98.

Consules usque ad Marcum Aurelium tutores dederunt (cf. Plin. Ep. IX 3, 16: *dictum se a consulibus tutorem*), cf. Vit. Marci 40: *praetorem tutelarem primus fecit, quum antea tutores a consulibus poscerentur, ut diligentius de tutoribus tractaretur*. C. I. L. V 4874. VIII 7030 = Dess. n. 4418. 4419. Cf. Mommsen StR. II³ 226 A 1 = II² 216.

magistratibus. magistratus hac aetate intelleguntur ii, qui a principe mandatum non acceperunt, hoc loco proconsules i. e. qui senatus provinciis praesunt, cf. Mommsen StR. II³ 107 A 2 = II² 401.

Iam liberae rei publicae temporibus proconsules hoc ius habuerunt, cf. Momms. l. l. I³ 262 A 5 = I² 249.

urbe et Italia. Claudius urbe eos summovents memor fuisse videtur veteris illius decreti tribunorum (Cic. in Verr. 2, 41, 400) quo ei, qui in iudicio publico condemnatus erat, Romae esse non licebat (cf. Festus p. 278 M.: *relegati dicuntur proprie quibus ignominiae aut poenae causa necesse est ab urbe Roma*

aliove quo loco abesse). Romae interdictionem (quam explicat Callistratus Dig. 48, 22, 18[19] pr.: *Relegatus morari non potest Romae, etsi id sententia comprehensum non est, quia communis patria est, neque in ea civitate, in qua moratur princeps vel per quam transit, iis enim solis permissum est principem intueri, qui Romam ingredi possunt, quia princeps pater patriae est*) Claudius non introduxisse videtur, cf. L. M. Hartmann, de exilio apud Rom. (diss. Berol. 1887) p. 37 A, cui assentior putanti Italiae interdictionem a Claudio demum introductam esse.

vetaret egredi ab urbe. haec est certi loci assignatio vel genus quasi in insulam relegationis. Similia habes Dig. 48, 22, 7, 5: *Est quoddam genus quasi in insulam relegationis in provincia Aegypto in Oasin relegare*. ibid. 7, 8: *Item in parte certa provinciae moraturum relegare potest, ut forte non excedat civitatem aliquam vel regionem aliquam non egrediatur*. l. l. 9: *Potest praeses quendam damnare ne domo sua procedat*. Itaque locus noster (quem Hartmann non tetigit) bene explicari potest, neque ulla causa est cur cum Kralfert (Beiträge II Aurich 1882 p. 400) scribamus *egredi ad urbem*, quod non uno nomine displicet.

medius inter consulum sellas tribuniciove subsellio. princeps simul cum consulibus sedens, medius inter utrumque sedit, cf. Dio 50, 2; 54, 40, 5. Suet. Tib. 47. Dio 59, 12, 2. De Claudio hoc testatur Dio 60, 16, 3. Vulgata lectio *tribunicio subsellio* stare vix potest. Claudium enim quotiens e tribunicia potestate referret non inter consules sedisse diserte dicit Dio (l. l.): *μετὰ δὲ τοῦτο αὐτὸς τε ἐπὶ τὴν συνήθη ἔδραν μετήρχετο, καὶ ἐκείνοις οἱ δίφοροι ἐτίθειτο* (sic quoque

sellas tribuniciove subsellio sedebat. Commeatus a senatu peti solitos beneficii sui fecit.

C. 23.

Dio 60, 16, 3. ἐκρίνοντο δὲ ἐν τῷ συνεδρίῳ (οἱ σὺν Καμίλλῳ Σκριβωνικῷ ἐπιβουλευσάντες), τοῦ τε Κλαυδίου καὶ τῶν ἐπάρχων τῶν τε ἐξελευθέρων αὐτοῦ παρόντων· τὴν μὲν γὰρ ἐσήγησιν ἐν μέσῳ τῶν ὑπάτων ἐπὶ δίφρου ἀρχικοῦ ἢ καὶ ἐπὶ βιάθρου καθήμενος ἐποιεῖτο, μετὰ δὲ τοῦτο αὐτὸς τε ἐπὶ τὴν συνήθη ἔδραν μετήρχετο, καὶ ἐκείνοις οἱ δίφροι ἐτίθεντο· καὶ ταῦτα μὲν καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τῶν μεγίστων ὁμοίως ἐγίνετο.

Dio 60, 25, 6. τοῖς δ' οὖν αἰτουμένοις ὥστε ἔξω τῆς Ἰταλίας ἀποδημῆσαι ἐφίει μὲν καὶ καθ' ἑαυτὸν ἄνευ τῆς βουλῆς, τοῦ γε μὴν καὶ νόμῳ τινὶ αὐτὸ δοκεῖν ποιεῖν δόγμα γενέσθαι ἐκέλευσε. καὶ τοῦτο μὲν καὶ τῷ ὑστέρῳ ἔτει ἐψηφίσθη.

senatu post mortem Augusti a Tiberio e tribunicia potestate convocato, alter consulum in praetorium, alter in tribunorum subsellio sedit, cf. Dio 56, 31, 3), et verba *inter consulum sellas* quamquam mire dicta pro *inter consules* (sic Tib. 17) vix ad verbum interpretari licet: inter consulum sellas sc. vacuas, cui interpretationi etiam obstant verba Dionis (l. l.) καὶ ἐκείνοις (τοῖς ὑπάτοις) οἱ δίφροι ἐτίθεντο. Quare recepi Mommseni (StR. I³ 403 A 2 = I² 386) emendationem *tribuniciove*, cui favent verba Dionis (l. l.): ἐν μέσῳ τῶν ὑπάτων ἐπὶ δίφρου ἀρχικοῦ ἢ καὶ ἐπὶ βιάθρου. (Atque etiam magis mihi placeret *inter consulum sellas* <*sella*> *tribuniciove subsellio*). Claudius igitur de maiore negotio nonnumquam cum senatu egit ex tribunicia potestate, quod ut insolitum animadversum esse videtur (Cf. Mommsen StR. I³ 406 A 4 = I² 390. II³ 896 A 3 = II² 859) (Ceterum quod Mommsenus (l. l. I³ 403) dicit solitam sedem inter consules fuisse, id minus recte dictum videtur. Obstat enim praeter locum iam saepius laudatum (Dio 60, 16, 3) alter locus eiusdem Dionis 60, 6, 1: καὶ τῶν ὑπάτων ἐν τῷ συνεδρίῳ καταβάντων ποτὲ ἀπὸ τῶν δίφρων ἵνα διαλεχθῶσιν αὐτῶν (consules igitur praesidebant) προσεξάνεστη τε καὶ ἀντιπροσηλθέεσσαν. Claudius igitur sedere solitus est in tribunali a Gaio extructo (Dio 59,

26, 3), quod etiam secundum Mommsen (l. l.) in curia mansit. Ante Gaium autem principes inter consules sedere solebant).

commeatus sc. senatorum, quibus iam liberae rei publicae aetate sine commeatu Italia egredi non licebat, quod Augustus confirmavit (Dio 52, 42, 6). Senatoribus tamen, qui in Sicilia Galliae Narbonensi possessiones habebant (secundum Tacitum iis tantum qui ex his provinciis oriundi erant) concessum erat ut sine commeatu res suas inviserent, cf. Dio l. l. Tac. Ann. XII 23. De Narbonensi provincia hoc statuit Claudius a. 802/49.

a senatu peti solitos. aetate liberae rei publicae per se patet senatum commeatus dedisse. Augustus etiam tum triumvir (a. 725/29) hoc ius ad se traxit (Dio 52, 42, 6: ἂν μὴ αὐτὸς — κελείσῃ ἢ καὶ ἐπιτρέψῃ), quod postea tamen senatui redditum sit necesse est, ut et hoc loco et a Dione (60, 25, 6) probatur (ut videtur ab ipso Augusto, cf. Suet. Tib. 31), quamquam senatum commeatum non concessisse verisimile est, nisi auctore vel concedente principe, cf. Suet. Gai. 29: *praetorium virum ex secessu Anticyrae, quam valetudinis causa petierat, propagari sibi commeatum saepius desiderantem cum mandasset (Gaius) interim*, Mommsen StR. III 913.

fecit. a. 799/46 senatus consulto facto (Dio l. l.), cum antea hoc usurpasset.

C. 24. XXIV. Ornamenta consularia etiam procuratoribus ducenariis

Rem confirmat Tacitus Ann. XII 23 (sub a. 802/49): *ut senatoribus eius provinciae (Galliae Narbonensis) non exquisita principis sententia — res suas invisere liceret.*

etiam procuratoribus. antea ornamenta consularia senatoribus tantum vel principis cognato (Claudio, cf. c. 5) data erant, atque ne praefectis praetorio quidem ea indulisit Tiberius, sed tantum praetoria ornamenta (Dio 57, 19; 58, 12). Claudius autem etiam regem Agrippam consularibus ornamentis honoravit, cf. Dio 60, 8, 2 (a. 794/41): *τῷ γὰρ Ἀγρίππῃ τῷ Παλαιστίνῳ — τιμὰς ὑπατικὰς ἔνευε.*

ducenariis. procuratores Augusti, equites Rom., (cf. Hirschfeld V. G. I p. 248 A 1) iam sub Augusto salarium acceperant, cf. Dio 53, 15, 4 (sub a. 727/27: *καὶ τὸ μισθοφορὰν καὶ ἐκεῖνοις (τοῖς ἐπιτροπέοις) καὶ τοῖς ἄλλοις (τοῖς ἀνθυπάτοις τοῖς τε ἀντιστρατήγοις) δίδουσαι τότε ἐνομίση* (ubi voce *μισθοφορὰ* nihil nisi pecunia indicatur). *τὸ μὲν γὰρ πάλαι ἐργολαβοῦντιές τινες παρὰ τοῦ δημοσίου πάντα σφίσι τὰ πρὸς τὴν ἀρχὴν φέροντα παρεῖχον· ἐπὶ δὲ δὴ τοῦ Καίσαρος πρῶτον αὐτοὶ ἐξείνοι τακτὸν τι λαμβάνειν ἤξωσαντο. καὶ τοῦτο μὲν οὐκ ἐκ τοῦ ἴσου πᾶσι σφισιν, ἀλλ' ὡς πον καὶ ἡ χρεῖα ἀπήτει, ἐτάχθη.* Dio 52, 25, 1. Salaria igitur diversa fuerunt, sed quot classes Augustus instituerit non traditur; ex hoc loco colligitur aetate Claudii (et hoc iam ab Augusto institutum fuisse verisimile est) nonnullis procuratoribus ducena sestertia data esse. (Hirschfeld I. I. p. 258 A 3 praeter illam classem primo saeculo p. Chr. unam tantum exstitisse putat, sc. eorum, cui centena sestertia data sint).

Posteo vero quattuor classes procuratorum fuerunt, qui ex summa pecuniae, quam accipiebant trecenarii, ducenarii, centenarii et sexagenarii appellati sunt, cf. Dio 53, 15, 5: *τοῖς γε ἐπιτροπέοις καὶ αὐτὸ τὸ τοῦ ἀξιώματος ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδομένων αὐτοῖς χρημάτων προσγίγνεται.* Cuius rei apud scriptores quidem (in titulis saeculo demum secundo

p. Chr. exeunte ita nominantur) exemplum primum noster locus dat, neque decernere ausim utrum ex hoc loco colligendum sit iam Claudii aetate ea vocabula in usu fuisse (quod placet Hirschfeld I. I.: „Eine Anticipation des Sueton in Betreff der Gehaltsbezeichnung an zu nehmen, liegt kein Grund vor“) an Suetonius vocabulo sua demum aetate usurpato usus sit, cf. Mommsen StR. I³ 305 A 3 = I² 291. III 564. De classibus ipsis egit Hirschfeld I. I. p. 258—265.

Duos procuratores, P. Graecinium Laconem, Galliae procuratorem, et Junium Cilonem, procuratorem Ponti et Bithyniae, a Claudio consularibus ornamentis honoratos esse, scriptores tradiderunt. De Lacone Dio 60, 23, 1 (sub a. 797/44) *τὸν τε Λάκωνα τὸν πρότερον μὲν τῶν νοτιοφυλάκων ἄρξαντα, τότε δὲ τῶν Γαλατῶν ἐπιτροπέοντα — προσέει ταῖς τῶν ὑπατευκότων τιμαῖς ἐσέμννε*, quod confirmatur titulo Veronensi C. I. L. V 3340 = Dess. n. 1336: *P. Graecinio P. f. Pob. Laconi ornamentis consularibus.* De Cicone Tac. Ann. XII 21 (sub a. 802/49): *consularia insignia Ciloni — decernuntur.* Laco notus praefectus vigilum (Dio 58, 9 sq.; Bull. Comm. 1888 p. 152 = Dess. n. 1337: *Laco praef. vig. XIII*), qui ob Seianum oppressus a. 784/31 ornamenta quaestoria acceperat (Dio 58 12, 7), sine dubio ducenarius procurator fuit, aut totius Galliae (cf. C. I. L. II 1970 = Dess. n. 1341), aut provinciae Lugdunensis et Aquitanicae, quod officium inter procuracione provinciarum primum fuisse videtur (cf. Hirschfeld I. I. p. 144 A 2. 260 A 6).

Cilonem autem ducenarium fuisse, non certum sed verisimile tantum est. Nam et Suetonii locus id docere videtur et saeculo p. Chr. tertio procuratorem Bithyniae ducenarium fuisse constat, cf. C. I. Gr. 2509: *δουκηνάριον τοῦ Σεβαστοῦ Πόντου καὶ Βευθυνίας.*

[p. 109] *indulsi.* cf. ad c. 5: *detulit.*

[p. 109] *Senatoriam dignitatem recusantibus.* Senatoriam dignitatem adipisci possunt aut senatorum filii, aut ii qui

indulsit. Senatoriam dignitatem recusantibus equestrem quoque ademit. Latum clavum, quamvis initio affirmasset non lecturum se senatorem nisi civis R. abnepotem, etiam libertini filio tribuit, sed sub conditione si prius ab equite R. adoptatus esset:

C. 21.

iudicio principis in ordinem senatorium intrant, sc. lato clavo donati, vel in senatum allecti. Iure autem filii senatorum dignitatem senatoriam recusare non possunt, immo lege coguntur, ut senatores fiant, cf. Dio 54, 26, 4: (ἐπειδὴ — τὸ τίμημα) ἐς πέντε καὶ εἴκοσι (μυριάδας) προήχθη, οὐκέτι οὐδεὶς ἐθελοντι βουλευέσων ἠγόραζετο, ἀλλὰ καὶ παῖδες εἰσὶν οἱ καὶ ἔγγονοι βουλευτῶν, οἱ μὲν ὡς ἀληθῶς πενόμενοι, οἱ δὲ καὶ ἐκ συμφορῶν προγονικῶν τιταπεινωμένοι, οὐχ ὅσον οὐκ ἀντεπιστοιῶντο τοῦ βουλευτικῷ ἀξιώματος, ἀλλὰ καὶ προσκατελεγμένοι ἢ δι' ἐξώμνητον. *ibid.* 8: τοὺς δὲ ἐν τῷ τῆς ἡλικίας ταύτης (πέντε καὶ τοῖζοντα ἐτῶν) ὄντας καὶ τὸ τίμημα ἔχοντας βουλευῶσαι κατηγορήσασκε. Mommsen StR. I³ 473 A 2 = I² 479. (Herzog II 819 A 2 hoc negat, minus recte etiam nostrum locum afferens, siquidem me iudice inde in neutram partem aliquid colligi potest). Etiam equites iure cogi potuisse ut senatorium ordinem intrarent putat Mommsen StR. I³ 476 A 3 (qui tamen l. l. III 865 id verisimile tantum esse dicit), dubito num recte. Nam ex locis quos affert Sen. ep. 97, 13: honores reppulit pater Sextius, qui — latum clavum divo Iulio dante non recepit; C. I. L. XII 1783: hinc divos Hadrianus latum clavum cu[m] quaest[ur]a optulit et petentis excusationem acc[epit] nihil probare videntur, obstat autem me iudice potius Plin. ep. I 14, 5: allectus enim a divo Vespasiano inter praetorios honestam quietem — constantissime praetulit, nam si princeps cogere potuisset vix allectionem saepius obtulisset.

equestrem quoque ademit. cf. Dio 53, 17, 7: τοὺς μὲν καταλέγονσι (οἱ αυτοκράτορες) — ἐς τὴν ἑπτάδα — τοὺς δὲ καὶ ἀπαλείφουσι ὅπως ἂν ἀν' αὐτοῖς δόξη. Mommsen StR. III 492.

Exemplum viri qui a Claudio coactus

senator factus est affert Dio 60, 29, 2 (sub a. 800/47): ἐπειδὴ τε Σουοδίνος τις Γάλλος βουλευῶσαι δυνάμενος ἐς τὴν Καρχηδόνα ἐξώκησε, σπουδῆ τε αὐτὸν μετεπέμψατο καὶ ἔφη ὅτι Χρυσῆς σε πέδαις δῆσω· καὶ ὁ μὲν οὕτω τῷ ἀξιώματι πεδηθεὶς κατὰ χώραν ἔμεινε.

latum clavum. iis ex equestri ordine, qui nondum senatoriam aetatem (XXV annorum) habebant, principes ius lati clavi gerendi dabant, quo dato inter candidatos vigintiviratus recipiebantur. (de ipso clavo cf. Marq. Vit. Priv.² p. 545 sqq.)

quamvis—affirmasset. similia tradit Dio 60, 15, 6: ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἑπτάων τῶν τε βουλευτῶν τινὰς ἐβασάνιζον, καίτοι τοῦ Κλαυδίου κατ' ἀρχὰς εὐθὺς τῆς ἡγεμονίας ὁμόσατος μηδένα βασανεῖν ἐλεύθερον.

lecturum se senatorem. in senatum quaestura demum suscepta intrare poterant, sed sine dubio principes eos quos lato clavo donarant apud senatum commendabant.

civis Rom. abnepotem. Claudius igitur initio severior fuit quam ipsa lex, quae neminem magistratum i. e. senatorem fieri patiebatur nisi patre ingenno avoque libero, ita ut etiam filius peregrini ingenui, dummodo civis esset, senator esse posset (cf. Mommsen StR. I³ 488 = I² 461), exegit enim ut senator esset proavo ingenno et cive Romano.

si prius ab equite R. adoptatus esset. post Tiberii constitutionem a. 776/23 de qua Plin. H. N. 33, 32: C. Asinio Polione C. Antistio Vetere cos. constitutum ne cui ius id (anuli gerendi) esset nisi qui ingenuus ipse patre avo paterno — fuisset (de quo loco cf. Mommsen StR. III 452 A 1) nemo eques Romanus esse poterat nisi patre ingenno avo libero; filii igitur equitis R. ut ipsi equites senatores fieri poterant, cf. supra.

C. 24. ac sic quoque reprehensionem verens, et Appium Caecum censorem, generis sui proauctorem, libertinorum filios in senatum allegisse docuit, ignarus, temporibus Appii et deinceps aliquamdiu libertinos dictos non ipsos, qui manu emitterentur,

ac sic quoque reprehensionem verens. intellexit enim Claudius adoptionem plenum ius nativitatis non dare. Similiter Gellius V 49, 41 sq.: *Libertinos vero ab ingenio adoptari quidem iure posse Masurius Sabinus scripsit. Sed id neque permitti dicit, neque permittendum esse unquam putat, ut homines libertini ordinis per adoptiones in iura ingeniorum invadant* (Karlowa, Röm. Rechtsgesch. II p. 140 A 2 haec non solum de ipsis libertinis, sed etiam de filiis eorum dicta esse putat, me iudice vix eorum). Mommsen StR. I³ 489 A 4 = I² 461.

Claudium libertinorum filios in senatum admisisse confirmat Suet. Ner. 15: *in curiam libertinorum filios diu non admisit, admissis a prioribus principibus* (i. e. a Gaio et Claudio, de Tiberio vix credibile) *honores denegavit.*

Appium Caecum censorem. notum illum Appium Claudium Caecum, censorem a. 442/312, de quo cf. Mommsen Röm. Forsch. I p. 301—313.

proauctorem generis sui. pater Claudii Drusus paterno et materno genere originem ab App. Claudio Caeco duxit, cf. Suet. Tib. 3: *Ex hac stirpe Tiberius Caesar genus trahit, et quidem utrumque: paternum a Tiberio Nerone, maternum ab Appio Pulchro, qui ambo Appii Caeci filii fuerunt.*

libertinorum filios allegisse. cf. Diod. XX 36: *κατέμυξε (ὁ Ἀππίος Κλαύδιος) δὲ καὶ τὴν σύγκλητον, οὐ τοὺς εὐγενεῖς καὶ προέχοντας τοῖς ἀξιώμασι προσγράφων μόνους, ὡς ἦν ἔθος, ἀλλὰ πολλοὺς καὶ τῶν ἀπελευθέρων νότους ἀέμυξεν.* Liv. IX 29. 30. 46, 10. de vir. ill. 34, 1.

docuit. in senatu, opinor, ubi etiam docuit (Tac. Ann. XI 24) iam ante Caesarem dictatorem libertinorum filii magistratus datos fuisse.

libertinos non ipsos qui manu emit

terentur, sed ingenuos—procreatos. quod nomen Appii Claudii aetate ex iusta servitute manumissi (Gaius I 41) haberint Suetonius non tradidit. Multi et ex iis, qui nuper hanc rem tractarunt, Karlowa (l. l. I p. 353), Herzog (I 977) putaverunt Suetonium distinxisse inter *libertos* et *libertinos*. illud nomen fuisse ipsis manumissis, hoc filii eorum. Et filios quidem manumissorum antiquissimis temporibus non pro ingenuis habitos esse satis probatur eo, quod semper nemo magistratu fungi poterat nisi avo libero (cf. Mommsen StR. III 72). Vix igitur dubitari potest, quin hoc nobis recte a Suetonio traditum sit. Sed ipsos manumissos libertos appellatos esse recte mihi negasse videtur Mommsen (StR. III 422 A 2), dicens *libertus* numquam recte usurpari nisi addito Genitivo casu nomine patroni, quod ubi desit mente supplendum esse. Ipse Mommsen (l. l.) Suetonium minus recte distinxisse censet inter *libertos* et *libertinos*, revera autem et ipsos manumissos et filios horum illa aetate libertinos appellatos esse. Quae tamen mihi non placent. Nam et Suetonius diserte dicit illa aetate manumissis et filii eorum idem nomen non fuisse, neque causam esse censeo, cur in hac re ei fidem negemus, siquidem aliud nomen exstat, quod illa aetate manumissis fuisse certum est, de quo hoc loco Suetonius mihi cogitavisse videtur. Ipse enim Mommsenus (StR. III 428 A 4) ex titulis nonnullis (l. l.), ut C. I. L. X 8054, 8: *Servio Gabinio T. s(ervus) fecit*, ex nominibus libertinorum ut *Gai por*, et praesertim ex capite legis Cinciae de donationibus (a. 550/204) fragm. Vat. § 307: *si quis a servis, quique pro servis servitute servierunt accipit duit[ve] is* (ubi *servos* intellegendos esse ex iusta servitute manumissos docet Mommsen)

sed ingeniosos ex his procreatos. Collegio quaestorum pro stratura viarum gladiatorum munus iniunxit detractaque

C. 21.

Tac. Ann. XI 22 (a. 800/47). Isdem consulibus P. Dolabella censuit spectaculum gladiatorum per omnes annos celebrandum pecunia eorum, qui quaesturam adipiscerentur.

luculenter demonstravit antiquissimis temporibus manumissos *servos* appellatos esse. Appii Claudii igitur aetate manumissi *servi*, eorum filii *libertini* appellati sunt. Pro uno vocabulo *servus* postea in usum venerunt duo *libertus* et *libertinus*, pro *libertinus*, *libertini filius*. Secundum Suetonium Claudius male se defendit Appii Claudii exemplo, is enim manumissorum nepotes non filios in senatum allegisset. Si Claudius errorem commisit, bis lapsus est, nam Cn. Flavius notum aedilem curulem (hunc enim sine dubio tangit) etiam libertini filium fuisse dixerat, cf. *Tac. Ann. XI 24: Libertinorum filius magistratus mandare non, ut plerique falluntur, repens, sed priori populo factitatum est.* Suetonio assensus est Karlowa l. l. I 354 (Herzog I p. 994 dubitat); equidem, quamquam res ad liquidum perducere non potest, Mommseno assentiendum esse censeo putanti propter consensum omnium scriptorum, qui de Appii Claudii senatus lectione et de Cn. Flavii aedilitate agunt (testimoniis a Mommseno l. l. III 422 A 3 collectis addendus est Pisonis, annalium scriptoris, servati a Gellio VII 9, 2: *Cn. Flavius, patre libertino natus*), et quod nunquam apud scriptores, qui quidem supersunt, *libertinus* significat *manumissi filius*, Claudium recte intellexisse manumissorum filios ab Appio Claudio in senatum allectos fuisse. Cf. quoque H. Lemonnier, étude historique sur la condition privée des affranchis aux trois premiers siècles de l'empire Romain (Paris 1887) p. 8.

collegio quaestorum. minus accurate haec dicta esse docet *Tac. Ann. XIII 5: ne designatis quaestoribus edendi gladiatores necessitas esset.* Domitianus demum hoc quaestoribus iniunxit, cf. *Suet. Dom. 4: quaestoriis muneribus, quae*

olim omissa revocaverat, quod in posterum mansit, quamquam calendaria (C. l. l. I p. 407) docent etiam ante nonas Decembres, quo die quaestores munus inirent (cf. Mommsen *StR.* I³ 606 A 5 = I² 585) partem horum datam fuisse.

pro stratura viarum. quando haec stratura viarum quaestoribus iniuncta sit, nescimus (Mommsen *StR.* II³ 534 = II² 522, id sub primis principibus factum esse autumat), nam sine ulla causa Lehmann l. l. p. 239 (cf. Anhang) hoc ab ipso Claudio a. 797/44 institutum esse putabat, nec magis pro certo scimus quae viae intellegendae sint, quamquam de viis urbis hic agi probabilis est opinio Hirschfeldi (V G. I p. 152 A 1).

iniunxit. cum apud Tacitum *Ann. XI 22* nullus sermo sit de senatus consulto, idemque dicat *Ar. n. XIII 5: ne designatis quaestoribus edendi gladiatores necessitas esset. Quod quidem adversante Agrippina tamquam acta Claudii subverterentur obtinere patres*, munus quaestoribus designatis constitutione principis impositum esse videtur.

A. 800/47 Claudium munus impostuisse, Neronem vero a. 807/54 quaestores designatos eo liberavisse docet Tacitus (l. l.).

detractaque Ostiensi et Gallica provincia. Claudii igitur aetate duo tantum ex quaestoribus Italicis (de quibus cf. Mommsen *StR.* II³ 570 sqq. = II² 556 sqq.) supererant, tertiaque quaestura, cuius sedes Cales erant, quam anno 777/24 adhuc exstitisse docet *Tac. Ann. IV 27*, iam ante Claudium sublata sit necesse est, cf. *Dio 60, 24, 3: πάσας γὰρ αὐτὰς ἔπαυσε.*

Ostiensis quaestor praecipue curam annonae et rei frumentariae habebat, cf. *Cic. de harusp. resp. 20, 43; pro Sest. 17, 39; pro Mur. 8, 18.* Velleius II

C. 24. Ostiensi et Gallica provincia, curam aerarii Saturni reddidit,

Tac. Ann. XIII 29. Tum Claudius quaestores rursum imposuit (aerario) iisque, ne metu offensionum segnius consulerent, extra ordinem honores promisit.

Dio 60, 24, 1 sqq. (a. 797/44). καὶ τοὺς στρατηγούς τοὺς ἐπὶ τῆς διοικήσεως καταλύσας ταμίαις αὐτὴν κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἐπέτρεψεν, οὐχ ὥστε καὶ ἐτησίους σφᾶς, ὅπερ ἐπὶ τε ἐκείνων πρότερον καὶ ἐπὶ τῶν στρατηγῶν μετὰ ταῦτα ἐγίνετο, ἀρχεῖν, ἀλλ' οἱ δύο οἱ αὐτοὶ τρία ὄλα ἔτη αὐτὴν διόκουσι, καὶ οἱ μὲν στρατηγίας εὐθύς ἐλάμβανον, οἱ δὲ καὶ μισθὸν ἔφερον, ὅπως ποτὲ καὶ ἔδοξαν ἀρξαι. τοῖς μὲν οὖν ταμίαις τὴν διοίκησιν ἀντὶ τῶν ἀρχῶν τῶν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἔξω τῆς πόλεως ἀντέδωκε, πάσας γὰρ αὐτὰς ἔπαυσε.

94 (Suet. Tib. 8), quos locos conguessit Mommsen l. 1., et etiam diserte testatur Diodorus (allatus a Dessau C. I. L XIV p. 6) XXXVI frag. 12: *Σατορθῖνος ταμίαις ὑπόρχων εἰς (ἐπὶ Herwerden) τὴν ἐξ Ὀστίαις εἰς (τὴν add. Herw.) Πρώμην τοῦ σίτου παρακομιδὴν ἐτάχθη.* In huius locum a Claudio rei frumentariae Ostiensi procurator praepositus est, ut tota annonae sub cura principis esset, vel eorum, quibus hanc curam mandasset (cf. Mommsen StR. II³ 1043 A 3 = II² 998), cui nomen fuit *procurator annonae Ostis (Ostiensis) vel ad annonam Ostiis* (cf. C. I. L. VI 1603. VIII 1439. X 7580. XIV 154. 160. 161. 172. 2045. Eph. Ep. VII 1212 = Dess. n. 1426. 1430. 1358. 1431. 1428. 1427. 1429. 1534. 1442).

Gallica. de hac provincia hoc tantum novimus eam circa Padum fuisse, cf. Plut. Sertor. 4: *Σερτόριος — ταμίαις ἀποδείκνυται τῆς περὶ Πάδον Γαλατίας.* Mommsen (StR. II³ 572 A 2 = II² 557) sedem huius quaestoris Ravennam fuisse putat, quamquam admittit posse etiam cogitari de urbe Arimino in agro Gallico sita (unde provinciam hanc nomen traxisse iam suspicatus erat Ernesti ad hunc locum).

curam aerarii Saturni reddidit. per zeugmatis figuram Suetonius dixit *collegio—reddidit*, nam ut patet et ex Tac. Ann. XIII 29 et ex titulis (quos infra adscribam) duo quaestores qui eo munere fungerentur a principe electi sunt, non omnes quaestores de

hac cura sortiti sunt, ut in ceteris provinciis solebant facere.

Usque ad a. 726/28 (Dio 53, 2, 1) quaestores curam aerarii habuerunt. Eam Claudius a. 797/44 (Dio 60, 24, 2) duobus ex viginti electis dedit, qui munere per tres annos functi extra ordinem praetores fiebant aut, prout munere functi esse viderentur, pecuniam accipiebant (Dio l. 1. Tac. Ann. XIII 29).

Unus ex duobus quaestoribus, qui primi post a. 797/44 aerario praefuerunt nobis cognitus est: Domitius Decidius socer Agricolae (Tac. Agr. 6), cf. C. I. L. VI 1403 = Dess. n. 966: . . . [Do]mitio T. f. Vol. Decidio [III] viro capitali [elect]o a Ti. Claudio Caesare [Augusto] Germanico qui primu[s] quaes]tor per triennium citra [sorte]m praeesset aerario Saturni praetori; qui titulus simul docet Decidium extra ordinem omnia aedilitate praetorem factum esse, confirmatque quae Tacitus et Dio tradunt. Etiam alium quaestorem a Claudio aerario impositum novimus ex titulo Suasense Bormann, Ungedr. Inschr. p. 19 = Dess. n. 967: *L. Coiedio L. f. Ani. Candido tr. mil. leg. VIII Aug. III v. capital. quaes(ori) Ti. Claud(ii) Caes(aris) Aug(usti) Ger(manici) quaest. aer(arii) Sat(urni) cur(ator) tab(ularum) p(ublicarum) Hunc Ti. Cl(aud.) Caes. Aug. Germ. revers(am) ex castr(is) don(is) m[il]it(ari)bus] don(avit) cor(ona) aur(ata) mur(al) val(lari) hast(a) [p]urpurea[m] cum*

quam medio tempore praetores aut, uti nunc, praetura functi sustinuerant.

C. 24.

hu[be]r(et) inter suos q(uaestores) eod(em) ann(o) [e]t a[e]r(arii) Sat(urni) q(uaestorem) esse ius(s)it. Pub[lice]. Tertium memorat Tac. Ann. XIII 28: *Obultronium Sabinum, aerarii quaestorem.*

medio tempore. inter a. 726/28 et a. 797/44.

praetores. post a. 731/23 duo ex praetoribus sorte ducti aerario praefuerunt, cf. Dio 53, 32, 2: *ὁ Αἰγύσιος — στρατηγὸς δέκα — ἀπέδειξε — ἔμελλον δὲ αὐτῶν οἱ μὲν ἄλλοι τὰ αὐτὰ ἄπερ καὶ πρόσθεν ποιῆσαι, δὲ οὐδὲ ἐπὶ τῇ διοικήσει ὅσα ἔτι γενήσονται.* Tac. Ann. XIII 29: *deinde — sorte ducebantur ex numero praetorum, qui praeesent (aerario Saturni); neque id diu mansit, quia sors deerabat ad parum idoneos.*

Saepe *praetores aerarii* vel *ad aerarium* nominantur apud scriptores, cf. Frontin. aq. 100. Tac. Ann. I 75. Dio 60, 4, 4. 10, 3, et in titulis, cf. C. I. L. V 4329. IX 2845. 5645. X 5182. XIV 3607 = Dess. n. 940. 915. 937. 972. 964. C. I. L. VI 4265. Bull. Com. 1883, p. 227. Röm. Mitth. VI (1891) p. 459.

aut praetura functi. ab a. 726/28 usque ad a. 731/23, cf. Dio 53, 2, 1: *πρός τε τὴν διοικήσιν σφῶν δύο κατ' ἔτος ἐκ τῶν ἐστρατηγηκότων αἰρεῖσθαι ἐκέλευσε.* Tac. Ann. XIII 29: *Augustus senatui permisit deligere praefectos.* Cf. quoque Suet. Aug. 36: *Auctor fuit (Augustus) — ut cura aerarii a quaestoribus urbanis ad praetorios praetoresve transiret.*

Cum iis quae Suetonius hoc loco dicit pugnare videtur titulus Tusculanus (quem, cum cognomina absint, optinae aetatis esse apparet ideoque ante a. 809/56 positum esse) C. I. L. XIV 2604 = Dess. n. 965: *M. Cusinius M. f. Vel. aed. pl. aerario praef. pr.* Ubi tamen cum Dessau ad C. I. L. I. I. munus extraordinarium intellegendum est, cf. Mommsen StR. II² 558 A 1 = II² 544.

uti nunc. Claudii enim institutio non diu mansit, sed Nero a. 809/56 duos praefectos aerario Saturni ex praetura

perfunctis delegit, qui minimum per triennium praeesent, cf. Tac. Ann. XIII 28: *princeps curam tabularum publicarum a quaestoribus ad praefectos transtulit.* ibid. 29: *Igitur Nero praetura perfunctos et experientia probatos delegit.* Mommsen StR. II² 559 A 5 = II² 546. Ultimis annis imperii Neronis (post a. 846/63 praefectus aerarii Saturni fuit L. Fumisulanus Vettonianus, si is vera Nerone principe illo munere functus est, cf. C. I. L. III 4013 = Dess. n. 4005. Tac. Ann. XV 7), vel, id quod multo probabilius est, statim post mortem Neronis cura aerarii praetoribus duobus reddita est, cf. Tac. Hist. IV 9 (a. 822/69): *nam tum a praetoribus tractabatur aerarium.* Quamdiu hoc manserit nescimus, a Vespasiano id immutatum esse verisimile puto (ita quoque Mommsen StR. II² 590, Herzog II 837). Sub Nerva et Traiano praetorios viros aerario praefectos fuisse tituli demonstrant et auctores, cf. C. I. L. XIV 2925. V 5262 = Dess. n. 4024. 2927. Plin. paneg. 92.

Cui, me iudice, non contradicit titulus Antii repertus C. I. L. X 8291 = Dess. n. 4041: *C. Atilio Gn. f. . . o Juliano Cl. R[ufi]no cos. II procos. provinc. Afr[ic]ae leg. Aug. pr. p[ro]v[inci]ae Syriae et provinciae Cappad[oc]iae et Armeniae maior. et minor. — pr. urb. praef. aerarii Sat[urni] praef. aerar. m[ilitar]. leg [leg. . . Ge] m. p. f. —.* (Atilium enim praefectum aerarii Saturni fuisse antequam haec scripserit Suetonius efficitur mentione provinciae Armeniae maioris, cf. Mommsen C. I. L. I. I.), nam Atilium et aerarii Saturni et aerarii militaris praefectum ante praeturam fuisse vix credi potest, ita ut cum Henzeno (C. I. L. X p. 1018) et Dessau l. I. praeturam suo loco non stare putem contra Mommsen (C. I. L. I. I. StR. II² 4011 A 3 = II² 974). Ceterum Suetonius minus recte dicit etiam sua aetate solos praetura functos aerario praefuisse, id quod sine dubio recte dixit de praefectis aetatis

C. 24.

Triumphalia ornamenta Silano, filiae suae sponso, nondum puberi dedit, maioribus vero natu tam multis tamque facile, ut epistula communi legionum nomine exstiterit

Tac. Ann. XII 3. qui (Caesar) — iuvenem (Silanum) et alia clarum insignio triumphalium — protulerat ad studia vulgi.

Dio 60, 31, 7. ὅτι ὁ Σιλανὸς ἀνὴρ ἀγαθὸς ἐνομιζέτο, καὶ ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου οὕτως ἐτιμᾶτο ὥστε καὶ ἐπινικίους τιμὰς ἐν παισὶ λαβεῖν.

Dio 60, 23, 2. ἔνειμε δὲ τοῖς μὲν βουλευταῖς τοῖς συνεξετασθεῖσιν οἱ τὰς ἐπινικίους τιμὰς, οὐχ ὅτι τοῖς ὑπατευκόσιν, ὅπερ καὶ ἄλλως ἀφθονώτατα καὶ ἐπὶ τοῖς ἐλαχίστοις ἐπολεί κ. τ. λ.

Tac. Ann. XI 20. Nec multo post Curtius Rufus eundem honorem (triumphalium ornamentorum) adipiscitur, qui in agro Mattiaco recluserat specus quaerendis venis argenti; unde tenuis fructus nec in longum fuit, at legionibus cum damno labor, effodere rivos, quaeque in aperto gravia, humum infra moliri. Quis subactus miles et quia plures per provincias similia tolerabantur, componit occultas litteras nomine exercituum, precantium imperatorem, ut, quibus permissurus esset exercitus, triumphalia ante tribueret.

Augusti et Neronis, (cf. Tac. l. l.); nam illa aetate etiam viris inter praetorios allectis praefecturam illam datam esse docet exemplum Cornuti Tertulli, amici Plinii, cf. C. I. L. XIV 2925 = Dess. n. 1024: — *praefecto aerari Sa[lu]r[ni] legato pro praetore provinc[iae] Cretae et Cyrenarum a[dl]e[cto] inter praetorios a divis Ves[pasiano] et Tito censoribus aedili Ce[reali] —.*

Silano. de hoc cf. c. 29.

filiae—sponso. cf. ad c. 12.

nondum puberi. idem tradit Dio (60, 31, 7): ἐν παισὶ. Uterque tamen scriptor „rem per se inhonestam exaggerasse videtur” (Mommsen Eph. Epigr. I p. 62). Ex titulo enim Tusculano C. I. L. XIV 2500 = Dess. n. 957 (quem ad nostrum pertinere docuit Mommsen l. l. p. 63): [L. Iunius M.] f. M. n. Silanu[s] Torquatus honoratus an]n. XVIII [triumphalib. orn. q. pr. inte]r civis e[st] peregrinos gener Ti. Claudi C]aesaris Augus[ti] patet Silanum ornamentis triumphalibus donatum esse anno aetatis duodevicesimo (Mommsen l. l. XVII legere maluit propter Suetonium et Dio-

nem, sed XVIII omnes auctores tuentur), qua aetate his saltem temporibus pueri Romani iam diu togam virilem sumpserant.

Ornamenta accepit sine dubio in triumpho Britannico (a. 797/44), cum Pompeius et Silanus socerum Claudium in Britanniam comitati, nuntium victoriae Romam reportassent (Dio 60, 21, 5), verba enim Dionis (60, 5, 8) et ipsius Suetonii (c. 12) vetant ne ornamenta in sponsaliis data esse putemus.

dedit. cf. ad c. 1 *percepit.*

tam multis. non solum consularibus, ut mos erat, sed etiam aliis, cf. Dio 60, 20, 4: ὥστε (Γραῖος Ὀσίδιος Γέτας) καὶ τιμὰς ἐπινικίους, καίπερ οὐχ ὑπατευκόως, λαβεῖν. Praefectum praetorio Rufrium Pollionem etiam statua triumphali honoravit (Dio 60, 23, 2). Quid Claudius effecerit (nam similia quae narrat Suet. Ner. 15 vix primo quinquennio Neronis facta sunt) tradit Tac. Ann. XIII 53 (a. 814/58): *Quietae ad id tempus res in Germania fuerant, ingenio ducum, qui pervulgatis triumphis insignibus maius ex eo decus sperabant, si pacem continuavissent.*

petentium, ut legatis consularibus simul cum exercitu et triumphalia darentur, ne causam belli quoquo modo quaererent. Aulo Plautio etiam ovationem decrevit ingressoque urbem obviam progressus, et in Capitolium eunti et inde rursus

Tac. Ann. XIII 32. A. Plautio, quem ovasse de Britannis rettuli (cod. qui ovans se de Britannis rettulit).

Dio 60, 30, 2. ὁ δὲ Πλαύτιος ἀπὸ τοῦ Βρεττανικοῦ πολέμου, ὡς καὶ καλῶς αὐτὸν διαχειρίσας (e Reiskii coniectura, χειρίσας codd.) καὶ κατορθώσας, καὶ ἐπήνεθ' ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου καὶ Ἐφριάμβευσε.

Eutrop. VII 13. tam civilis autem circa quosdam amicos exstitit, ut etiam Plautium, nobilem virum, qui expeditione Britannica multa egregia fecerat, triumphantem ipse prosequeretur et conscendenti Capitolium laevus incederet.

legatis consularibus i. e. viris consularibus legatis Augusti pro praetore. Haec aetate provinciae principis quibus legati consulares praeerant, haec erant: Hispania Tarraconensis, Britannia, Pannonia, Moesia, Dalmatia et Syria, quibus accedunt legati exercituum Germanicorum superioris et inferioris, cf. Marq. StV. I² p. 494.

ne causam belli quaererent. hanc non solam causam fuisse, cur epistula scripta sit, patet ex Tacito (Ann. XI 20), secundum quem potius composita est, ne legati consulares militibus ad opera laboriosa atque ignominiosa abuterentur. (laborem metalli vel inter poenas haberi notum est, cf. Dig. 48, 19, 28 pr., Marq. Vit. Priv.² p. 265 A 4.)

Sed me iudice epistula tetigit quoque ornamenta triumphalia data Corbuloni bello contra Cauchos negato, cf. Tac. Ann. XI 19: *Sed caede eius (Gannasci) motae Chaucorum mentes, et Corbulo semina rebellionis praebebat — Igitur Claudius adeo novam in Germanias vim prohibuit, ut referrit praesidia cis Rhenum iuberet — (XX). Insignia tamen triumphalia indulsit Caesar, quamvis bellum negavisset* Suetoniumque nobis alteram huius epistolae partem, Tacitum alteram tradidisse puto. Itaque non assentior Nipperdey-Andresen ad Tac. Ann. XIII 53 (cf. supra) statuentibus, veram causam cur epistula scripta sit a Suetonio non traditam esse.

Aulo Plautio. Aulus Plautius filius videtur A. Plautii (fortasse eiusdem, qui praetor peregrinus fuit a. 755/2 (fasti Arv. C. I. L. I² 4 p. 70) proconsulis Cypri (Eckhel D. N. III 84); consul suffectus fuerat a. 782/29 (fasti Nol. C. I. L. X 1233. fasti Arv. I. I. C. I. L. IV 1555). Ad eum spectat titulus in agro Tergestino repertus C. I. L. V 698: [*H*]anc viam, directam per Atinum centurion(em) post sententiam dictam ab A. Plautio legato Ti. Claudi Caesaris Aug. Germ. et postea translata a Ruridictibus in fines C. Laecani Bassi, restituit iussu Ti. Claudi Caesaris Aug. Germ. imperatoris L. Rufellius Severus primipilaris, sed quae legatio hic intellegenda sit incertum, Mommsenus (ad C. I. L. I. I.) autem probabile putat eum legatum provinciae fuisse et Dalmatiae potius quam Pannoniae. Nominatur praeterea in titulo mutilato in agro Allifano reperto C. I. L. IX 2335 = Dess. n. 961: . . . o M. f. Ter. Celeri . . . [*X* vir stli]tibus indican. q. . . . lli cos. legatus missus [a Ti. Augusto? c]um A. Plautio in Apulia . . . [*ad servos to*]rquendos —, sed hic quoque incertum est quando illo munere Plautius functus sit; secundum Mommsenum (StR. II³ 1075 A 3) in ipso consulatu; supplet enim cum O. Hirschfeldo nomen consulis a. 782/29 [*L. Rube*]lli cos., Dessau vero cogitare mavult de Camillo aliquo (fortasse consule a. 785/32). Plautius a. 796/43

C. 24. revertenti latus textit. Gabinio Secundo Cauchis gente Germa-

praefuit expeditioni Britannicae (cf. ad c. 17) et primus legatus consularis Britanniae factus est (ab a. 796/43 usque ad a. 800/47, cf. Dio 60, 30), cf. Tac. Agr. 14 Suet. Vesp. 4. De uxore eius Pomponia Graecina filia P. Pomponii Graecini cos. suff. a. 769/16 (C. I. L. VI 10399) cf. Tac. Ann. XIII 32. Friedländer, S. G. I² p. 452.

[p. 145] *ovationem*. sub primis principibus ii solum triumphabant, qui imperium proconsulare secundarium habebant (post a. 824/71 ne ii quidem). Plantio igitur, cum non suis sed principis auspiciis rem gessisset, triumphus concedendus non erat, Claudiumque concedentem recte Mommsenus (StR. I³ 431 A 2 = I² 137) perverso iudicio usum fuisse censet.

Cum Dio *ovationem* Plantii sub anno 800/47 rettulerit, neque Tacitus eius mentionem fecerit, Plantium initio a. 800/47 ovantem urbem introiisse certum est.

latus textit i. e. laevus incescit, ut recte Eutropius (VII 13) interpretatus est. *Latus enim tegere (claudere, dare)* alicui dicitur is, qui ad laevam incedit, locutioque desumpta est e re militari, ubi latus laevum tegi debet, cum dextra armata sit, cf. Xenoph. Cyrop. VIII 4, 3: *ὡς ἐπιβουλευέτας ταύτης οὐσης ἢ τῆς δεξιᾶς*. Cf. Hor. Sat. II 5, 18: *Utne tegam spurco Damae latus*. Juv. III 131: *divitis hic servo cludit latus*. Seneca Quaest. Nat. VII 32, 3: *mares inter se uxoresque contendunt, uter del latus illis*.

Gabinio Secundo Cauchis—superatis. De P. Gabinio sub anno 794/41 haec tradit Dio 60, 8, 7 (quem locum dabo secundum Venetum): *καίτοι καὶ τούτῳ τῷ ἔτει ὁ τε Γάλβας ὁ Σουλπίκιος Χάτιους* (text. rec.: *Μαυροσοίους*) *ἐκράτησε, καὶ Πούπλιος Γαβίνιος Μαυροσοίους* (text. rec.: *Χάτιους*) *νικήσας τὰ τε ἄλλα ἠὲδοκίμησε, καὶ ἀετὸν στρατιωτικὸν ὡς μόνος ἔτι παρ' αὐτοῖς ἐκ τῆς Οὐάρον συμφορᾶς ἦν ἐξομίσαιτο, ὡς καὶ ἀληθὲς ὄνομα αὐτοκράτορος ἀπ' ἀμφοτέρων σφῶν τὸν Κλαύδιον λαβεῖν*. Ubi *Μαυροσοίους* cor-

ruptum esse apparet. Neque verbis *Μαυροσοίους* et *Χάτιους* sedes inter se mutare iussis ut textus receptus habet (quod etiam legibus artis criticae parum congruit) multum lucramur, Galbam enim a. 794/41 Germaniam rexisse certum est (Suet. Galb. 6. 7) quem eodem adhuc anno in Mauretania fuisse veri prorsus est absimile. Neque e coniecturis placet Xylandri *Μάροσους*, quippe qui a Germanico usque ad perniciem deleti sint (Tac. Ann. XI 25), neque Palmeri *Χερούσοκους*, quae quamquam bonum sensum praebet, nimis a tradita lectione recedit neque sic causa mendii intellegitur. Quare, cum verisimile sit Dionem et Suetonium eandem rem narrare (nam ante a. 800/47, ante quem res facta sit necesse est propter silentium Taciti, inter legatos exercitus Germanici inferioris non locus est alteri Gabinio Secundo (cf. Liebenam, Forsch. p. 192) et vix melior causa cogitari possit cur Gabinius ita honoratus sit quam quod aquila clade Variana amissa receptus est) acquiescendum est opinioni a Zangemeister, Westd. Zeitschr. 1892 p. 312 A 1 prolatae: *Μαυροσοίους* interpolatum esse pro *Καίχους* a nescio quo, qui propter verba sequentia *οἱ αὐτοὶ αὐθις Μαῦροι* (quae spectant ad verba ante *καίτοι* z. τ. λ. posita) etiam nostro loco Mauros nominari oportere putarit.

Nam autem Dio recte praenomen *Publius* tradiderit dubitari potest. Ex duobus enim titulis, altero Venafrano C. I. L. X 4884: *C. Herennio C. f. Ter. Melai aedili II vir L. Nonio Asprenate cos. (a. 759/6) III non. Sept. h(ora) X natus est A. Gabinio Secundo cos. III non. Sept. h. X moritu[r] Melante filio*, altero bilingui Amastride reperto Eph. Epigr. V 86 = C. I. L. III Suppl. 6983: — *C. Iulius [Aquila pr]aef. fabr. bis in aerarium delatus a cos. A. Gabinio Secundo T[ai]uro Statilio Corvino* —. — *Γάιος*] *Ἰούλιος Ἀντίλλας ἑπαρχος δις εἰς τὸ αἰθ[άριον φερόμε]νος ὑπὸ ὑπάτων Ὀλου Γαβεινίου Σεκοῦνδου Ταύρου Στα]τελίῳ Κορυνίου* —, patet aetate

nica superatis, cognomen Cauchius usurpare concessit.

C. 21.

XXV. Equestris militias ita ordinavit, ut post cohortem alam, post alam tribunatum legionis daret; stipendiaque

Claudii vixisse A. Gabinium Secundum qui ante a. 799/45 (quo anno Corvinus consul fuit, cf. ad c. 13 p. 59) consulatu functus sit. Quam ob causam iam Borghesi (Opp. 5, 43) ex solo titulo Venafrano collegit Dionem in praenomine erravisse. Borghesi verum vidisse non negaverim, sed omnino assentiendum est Mommseno (Eph. I. I. p. 41) dicenti „is redargui non poterit, qui defendens lectionem apud Dionem P. Gabinium Secundum qui a. 794/41 Chaucos devicit (quem antea consulem fuisse oportet) et A. Gabinium Secundum eos. ante a. 798/45 statuit diversos esse.”

(Ritterling (Westd. Zeitschr. 1894 p. 28) apud Dionem 60, 28, 2: (σπουδάσατος) τοῦ Κλαυδίου τὸν Σαβίνου τὸν τῶν Κελτῶν ἐπὶ τοῦ Γαῖου ἄρξαντα ἐν μονομαχίᾳ τινὶ ἀποκτείνει ἢ Μεσσαλίνᾳ ἔσωσε pro Σαβίνου correxit Γαβίνου, nostrum intellegens; sine causa, nam locus egregie explicatus a Friedländer. S. G. II⁵ 333 A 8 correctione non eget.)

[p. 146] *Cauchis*. Cauchi vel Chauci habitabant mari adiacentia inter Amisiam et Albim flumina dividebanturque in Chaucos minores et maiores, cf. Ptol. II 11, 14 (7 Müll.): Καῦχοι οἱ μικροὶ μέγροι τοῦ Οὐδισσοργίος ποταμοῦ, εἴτα Καῦχοι οἱ μεζζονος μέγροι τοῦ Ἄλβιος ποταμοῦ. Tac. Germ. 35. De vita eorum cf. Plin. H. N. 16, 2 sq. Cauchos autem minime fractos esse docent ea quae Tacitus narrat Ann. XI 48, 49. XIII 55.

cognomen Chaucius. Nominativus raro pro Accusativo vel Genitivo legitur, ubi nomen pendet a verbo Accusativum regenti. Kühner Gr. L. II p. 309, 5 huius usus haec tantum exempla afferat: Ovid. Met. I 469: *Est via sublimis, caelo manifesta sereno; Lactea nomen habet.* XV 96: *At vetus illa aetas, cui fecimus aurea nomen.* VI 400: *aequor Marsya nomen habet, Phrygiae liquidissimus amnis.* Justinus XII 4, 41: *haec suboles nomen habuit Epigoni.*

concessit. liberae rei publicae aetate talia cognomina a senatu decreta sunt (cf. Mommsen StR. III 213 A 2) et etiam sub Augusto cf. ad c. 1: *senatus decrevit—Germanici cognomen*. Qua de causa *concessit* ita accipiendum puto, ut sensus sit: Claudius auctor apud senatum fuit, ut cognomen Chaucius Gabinio daretur. Quod exemplum addendum est iis quae Mommsenus protulit StR. III 1487.

Equestris militia. proprie equestris militia est ea militia qua funguntur equites Rom. (inclusis senatorum filiis, qui tantum tribunatum laticlavium accipiunt), hoc autem loco intelleguntur quas soli equites Rom. artiore sensu (exclusis filiis senatorum) peragunt, hac aetate praefecturam cohortis, tribunatum legionis, praefecturam alae, praefecturam castrorum et fortasse alias, cf. Mommsen StR. III 544 A 3. 4.

Primum *militia equestris* hoc sensu legitur apud Plinium ep. VII 25, 2: *Terentius Junior equestribus militiis atque etiam procuracione Narbonensis provinciae integerrime functus.*

post cohortem alam, post alam tribunatum legionis i. e. ut post praefecturam cohortis daret equitum vel alae, post hanc tribunatum cohortis vel legionis. Huius promotionis exemplum dat titulus C. I. L. XIV 2960 = Dess. n. 2681: . . . *to P. f. Ani. Varo [pra]ef. fabr. praef. cohort. German. [pra]ef. equit. trib. mil. legionis V. . . . P. f. Ani. Varo q. pr. pontif. pr. quinq. Capituli Heronico(rum) fl. . . . et sibi fecit*. Tituli tamen docent hanc constitutionem Claudii non diu mansisse, sed usitatum promotionis ordinem hunc fuisse, ut post praefecturam cohortis daretur tribunatus cohortis sive legionis, post tribunatum praefectura alae; neque ordo a Suetonio traditus invenitur in ceteris titulis aetatis Claudii, cf. C. I. Gr. 3991: [*Δ*]εύχιου Πού-

- C. 25. instituit et imaginariae militiae genus, quod vocatur supra numerum, quo absentes et titulo tenus fungerentur. Milites domos senatorias salutandi causa ingredi etiam patrum decreto prohibuit. Libertinos, qui se pro equitibus R. agerent,

πιον Λευ[κ]ίον νίον Σαβατεία [Π]ραί-
σεντα χειλίαρον [ἔ]παρον ἰπέων ἄλη[ς
Π]εικεντενῆς ἐπίτρο[π]ον Καίσαρος πρὸς
ᾧ[χ]θαις Τιβέρεως ἐπίτρο[π]ον Τιβερίον
Κλαυδίον [Κ]αίσαρος Σεβαστοῦ Γερ[μ]α-
νικοῦ καὶ Νέρονος [Κ]λαυδίον Καίσαρος
[Σεβ]α[σ]τ[ο]ῦ Γερμανικοῦ [Γ]αλα[τ]ικῆς
ἔ[π]αρχεία[ς] —.

Suetonius huius rei bene peritus, nam principum ab epistulis litteras scribebant quibus iis qui militia equestri functuri erant, munus deferebatur, rem tamquam novam neque firmam ordinationem tradidisse videtur. Cf. Hirschfeld V. G. p. 247 sq. Mommsen StR. III 544 A 2.

stipendiaque instituit. haec verba (de quibus altum silentium apud Hirschfeld l. l., Marq. StV. II² 367 sq. Herzog II 974 sq.) Mommsenus StR. III 548 (cf. A 4) ita accipienda putat, ut iam inde a Claudio equites certo militiarum (3) numero perfungi deberent, id quod sine dubio saeculo secundo obtinebat. Quod si verum, regulam illam non severe observatam fuisse apparet, cf. C. I. L. VI 1359. III 726. VI 3720 = Dess. n. 1378. 1419. 1418 (ubi procuratores nominantur una tantum militia equestri perfuncti); C. I. L. II 4136. VI 798. XI 5028 = Dess. 1399. 1448. 1447 (in his procuratores duabus militiis perfuncti reperiuntur); neque ab ipso Claudio, cf. C. I. L. V 533 = Dess. n. 2702: *P. Palpellius P. f. Maec. Clodius Quirinalis p. p. leg. XX trib. milit. leg. VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) proc. Aug. praef. classis dedit* (homo enim a. 809/56 ipse se interfecit, cf. Tac. Ann. XIII 30).

imaginariae militiae genus. de hac militia nihil novimus. Mommsenus StR. III 552 A 4 suspicatur ad eos spectare titulos municipales (C. I. L. IX 4887. X 337. 5486, plura exempla apud Mommsen l. l.) ubi tribunatus militum nominatur nomine legionis non addito, quam-

quam ut ipse dicit aut nomen legionis aut verba a populo ibi omissa esse possunt.

titulo tenus i. e. ut titulum tantum haberent, non ipso munere fungerentur, cf. Caes. 76: *consulatus titulo tenus gessit*. Dom. 1. 13. Liv. XXXIV 5: *verbo tenus*. Tac. Hist. I 33: *ianua ac limine tenus*. Ann. XV 6: *usurpatas nomine tenus urbium expugnationes*. XV 45: *doctrina ore tenus exercitus*. Gellius XVII 8, 5: *ore tenus imprudens*.

etiam patrum decreto. hoc Suetonius minus accurate tradidisse videtur. Claudius enim, ut imperator, milites vetuit ne domos senatorias intrarent, sed senatus consulto decretum est, ne senatores milites domi reciperent. Sic a. 768/15 senatus consulto cautum erat, *ne domos pantomimorum senator introiret* (Tac. Ann. I 77).

Libertinos, qui se pro equitibus R. agerent. habendo sc. angustum clavum anulunve aureum, vel sedendo in quatuordecim ordinibus. Imprimis tamen hic cogitandum est de iure anulorum aureorum usurpato, quod a. 776/23 senatus consulto iis tantum concessum erat, qui censu equestri avoque libero erant, annoque post (777/24) lege Visellia (cf. Karlowa l. l. I 622 sq. Mommsen StR. III 424 A 3) poena contra libertinos iura altioris ordinis usurpantes constituta erat. Cf. Cod. Iust. 9, 21: *Lex Visellia libertinae conditionis homines persequitur, si ea quae ingenuorum sunt circa honores et dignitates censi fuerint attemptare vel decurionatum arripere, nisi iure anulorum aureorum impetrato a principe sustentantur.* — *Qui autem libertinus se dicit ingenuum, tam de operis civiliter, quam etiam lege Visellia criminaliter poterit perurgueri.*

Nihilominus multos contra legem anulos aureos gessisse docet Plinius H. N. 33, 33: *adeoque id promiscuum esse coe-*

publicavit: ingratos et de quibus patroni quererentur revocavit in servitutum advocatisque eorum negavit, se adversus libertos ipsorum ius dicturum. Cum quidam aegra et affecta mancipia in insulam Aesculapii taedio medendi exponerent, omnes qui

Dio 60, 13, 2. τούς τε ἀπελευθέρους τούς ἐπί τε τοῦ Τιβερίου καὶ ἐπὶ τοῦ Γαίου τοῖς δεσπότηαις σφῶν ἐπιβουλεύσαντας, τούς τε τὴν ἄλλως συκοφαντήσαντάς τινας ἢ καὶ ἀταψευδομαρτυρήσαντάς τινων, δεινῶς ἐμίσει, καὶ αὐτῶν τούς μὲν πλείους οὕτως (ἐν μονομαχίαις) ἀνήλισκε, τούς δὲ ἕτερόν τινα τρόπον ἐκόλαζε, πολλοὺς δὲ καὶ τοῖς δεσπότηαις αὐτοῖς ἐπὶ τιμωρίᾳ παρεδίδου.

Dio 60, 28, 1. ἐπήνουν καὶ νῆ Δία καὶ ἐκεῖνο ὅτι ἐντυχόντος τινὸς τοῖς δημάρχου κατὰ τοῦ ἐξελευθερώσαντος αὐτόν, καὶ ὑπηρέτην ἐπ' αὐτόν αἰτήσαντος καὶ λαβόντος, ἠγανάκτησε, καὶ ἐκεῖνόν τε καὶ τούς συνεξετασθέντας αὐτῶ ἐκόλασε, καὶ προσέτι καὶ ἀπηγόρευσε μὴδὲ τοῖς οὕτω (τισιν Baumgarten—Crusius, μὴδὲνα (hoc iam Reiske) τοῖς δούλοις Reimar) κατὰ τῶν δεσποτευσάντων αὐτῶν βοηθεῖν, εἰ δὲ μὴ, στερέσθαι τοῦ δίκην αὐτοὺς ἑτέροις λαγχάνειν.

Dio 60, 29, 2. τούς μέντοι ἄλλοτρίους ἀπελευθέρους ὁ Κλαύδιος, εἴ που καιουργούντας λάβοι, δεινῶς τιμωρῶν, τοῖς ἰδίοις — προσέκειτο.

Marcianus Dig. 37, 14, 5. Divus Claudius libertum, qui probatus fuit patrono delatores summisisse, qui de statu eius facerent ei quaestionem servum patroni esse iussit eum libertum.

pit, ut apud Claudium censorem unus ex equitibus Flavius Proculus CCCC ex ea causa reos postulare.

publicavit i. e. in servitutum vendidit. Quod a Claudio non ut censore (censori enim tale ius non fuit), id quod colligi posset ex loco Pliniano modo allato, sed ut principe factum esse recte animadvertit Mommsen StR. III 424 A 4.

ingratos. patrono suo libertinus revertentiam et obsequium praestare debet, cf. Ulpian. Dig. 37, 15, 9: *Liberto et filio semper honesta et sancta persona patri ac patroni videri debet.* Qui obsequium (quod quid sit vide apud Karlowa l. l. p. 143 sq., Rein. Privatr. p. 599 A 4) non praestabant *ingrati* nominabantur (*male meritos* eos vocat Tac. Ann. XIII 26), cf. Dig. 37, 14, 9: *Ingratus libertus est, qui patrono obsequium non praestat, vel res eius filiorumve tutelam administrare detractat.*

revocavit in servitutum. in hac quoque re Claudius legitimam poenam sine dubio supergressus est, nam adhuc Ulpiani aetate ingrati qui manus attulerant ad metalla damnabantur (cf. Dig. 37, 14, 1). Quae autem poena legis Aeliae Sentiae fuerit, quae accusationem ingrati liberti dedit, (cf. Dig. 50, 16, 70. Hadr. Sent. III 3) ignoratur.

adversus liberos ipsorum ius dicturum. accuratius Suetonius quam Dio 60, 28, 1: *σειρόσθαι τοῦ δίκην αὐτοὺς ἑτέροις λαγχάνειν*, secundum quem Claudius advocatos omnino facultate alios accusandi privasset. (Mommseni enim explicationem horum verborum (StR. III³ 297 A 1) non amplector).

in insulam Aesculapii. sic insula in flumine Tiberi sita appellata est templo Aesculapii ibi exstructo (Cf. Liv. X 47. Per. XI. Val. Max I 8, 2. Plin. H. N. 29, 72). *taedio medendi exponerent.* ut deus

(C. 25.) exponerentur liberos esse sanxit, nec redire in dicionem domini, si convaluissent; quod si quis necare quem mallet quam exponere, caedis crimine teneri. Viatores ne per Italiae oppida nisi aut pedibus aut sella aut lectica transirent, monuit edicto. Puteolis et Ostiae singulas cohortes ad arcendos incendiorum casus collocavit.

Dio 60, 29, 7 = Zon. XI 9 p. 468 = Suidas s. v. Κλαύδιος. ἐπειδὴ τε πολλοὶ δούλους ἀρρωστοῦντας οὐδεμιᾶς ἑερκεπείας ἤξιον ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν οἰκιῶν ἐξέβηλλον, ἐνομοθέτησε πάντα τοὺς ἐκ τοῦ τοιοῦτου περιγενομένους ἔλευθέρους εἶναι.

eos curaret. Romae enim quoque, ut Epidauri, aegri in templo Aesculapii dormiebant, quibus deus per somnum indicaret, quae via medendi ingrediunda esset, cf. C. I. L. VI 5. Kaibel, Inscr. Gr. Italiae et Siciliae 966.

omnis liberos esse sanxit. edicto, cf. Dig. 40, 8, 2: *servo quem pro derelicto dominus ob gravem infirmitatem habuit, ex edicto divi Claudii competit libertas.* Cod. Iust. VII 6, 3. Dio 60, 29, 7 (*ἐνομοθέτησε*). Anno 800/47 hoc factum esse dicit Dio (l. l.)

caedis crimine teneri. quod Claudius de aegris servis statuit, de omnibus servis ab Hadriano demum Antoninoque Pio constitutum est, cf. Vita Hadr. 48. Gaius I 53.

nisi aut pedibus aut sella aut lectica. vetitum igitur est ne equo curruve vererentur. Quod Hadrianus (Vit. Hadr. 32, 6) et M. Antoninus (Vit. M. Anton. 23, 8) renovarunt.

Huc quoque spectat me iudice notitia Suidae s. v. *Κλαύδιος: ἀπηγόρευσε δὲ καὶ τὸ καθήμενόν τινα ἐπὶ ἄρματος διὰ τῆς πόλεως ἐλαύνειν*, vix enim homines admonendos fuisse credo ne Romae curru vererentur, quod dudum vetitum fuit, cf. Mommsen StR. I³ 393 sq = I² 377 sq.

monuit. igitur homines praescripta, quae iam antea data esse ex hoc loco colligitur non observant.

Puteolis. ibi iam liberae rei publicae aetate granaria erant, cf. Cic. de Fin. Bon. II 26, 84: *num igitur utiliozem tibi hunc Triarium putas esse posse, quam*

si tua sint Puteolis granaria? et in maximo Italiae emporio sine dubio plura horrea mercibus destinata fuerunt.

Ostiae. ibi quoque permagna horrea exstructa erant, quibus frumentum aliaeve merces condi solebat, praesertim portu exstructo, cf. Dio 60, 31, 4: *ὡς δ' οὐτός (Κλαύδιος) τε ἐς τὰ Ὠστια πρὸς ἐπίσκοπριν οἴτου κατέβη,* C. I. L. XIV 20 = Dess. n. 372: — *proc. ad oleum in Galbae (sc. horreis) Ostiae utriusque portus.* XIV 4089, 4 = XV 4: *horreis Postumianis* (cf. tamen Dressel ad C. I. L. XV l. l.). XIV 494. Hirschfeld V. G. I p. 444 A 3.

singulas cohortes. Ostiae cohortem fuisse confirmam duo loci Taciti; Hist. I 80: *septimam decimam cohortem et colonia Ostiensi in urbem acciri Otho iusserat.* II 63: *addidit temptatam cohortem, quae Ostiae ageret* (hoc loco ipsa illa cohors septima decima intellegenda videtur). Ex priore loco simul apparet cohortem illam non ex vigillum numero fuisse, sed aut civium Romanorum septimam decimam praeterea non memoratam, aut quod multo verisimilius est, ex urbanarum numero (cf. Mommsen Hermes XVI p. 645). Quod certum esset, si ex titulo prope Misenum reperto C. I. L. X 4765 = Dess. n. 2128: *d. m. Q. Junii Q. fil. Iullini militis coh. XV urb. vixit annis XXXVIII militavit annis XVI L. Justius Valerianus heres p(onendum) c(uravit)* certo colligi posset, id quod Mommseno l. c. colligendum esse videtur, Puteolis cohortem XV urbanam stationem habuisse.

Peregrinae conditionis homines vetuit usurpare Romana nomina dum taxat gentilicia. Civitatem R. usurpantes in campo Esquilino securi percussit. Provincias Achaïam et Macedoniam, quas Tiberius ad curam suam transtulerat senatui reddidit. Lyciis ob exitiabiles inter se discordias libertatem ade-

Dio 60, 24, 1 (sub a. 797/44). τῆς δὲ Ἀχαΐαν καὶ τὴν Μακεδονίαν αἰρετοῖς ἄρχουσιν, ἐξ οὗπερ ὁ Τιβερίος ἤρξε, διδομένως ἀπέδωκεν ὁ Κλαύδιος τότε τῶ κλήρω.

Dio 60, 17, 3 (sub a. 796/43). τοὺς τε Λυκίους στασιάζωντας, ὥστε καὶ Ῥωμαίους τινὰς ἀποκτείναι, ἐδουλώσατό τε καὶ ἐς τὸν τῆς Παμφυλίας νομὸν ἐπέγραψεν.

Saeculo autem altero et tertio p. Chr. Ostiae stationem habuit vexillatio delecta ex septem cohortibus vigillum, cf. C. I. L. XIV p. 9. Eph. Ep. VII 1200 1204 = Dess. n. 2154. 2155. Eph. Epigr. I. I. p. 364.

Romana nomina. cf. edictum Claudii de civitate Anaanorum C. I. L. V 5050 = Dess. n. 206 (in line): *Quod beneficium is ita tribuo, ut quaecumque tanquam cives Romani gesserint egeruntque aut inter se aut cum Tridentinis alivce rat[a] esse iubea[m] nominaque ea quae habuerint antea tanquam cives Romani ita habere is permittam*, Mommsen StR. III 213 A 5.

civitatem R. usurpantes i. e. peregrinos. Peregrinitatis reum habes c. 45. usurpantes i. e. usum contra ius invadentes, qua significatione vox hac demum aetate legitur, cf. Plin. pan. 81, 3: *Usurpabant gloriam istam illi quoque principes, qui obire non poterant*. Tac. Ann. XIV 18: *Usurpata concedere scripsit (Nero)*.

in campo Esquilino. extra portam Esquilinam, ubi animadverti in sotes solebat, cf. Plaut. Cas. II 6. Mil. Glor. II 4, 6. Tac. Ann. II 22, et de servis pauperibusque eo quidem loco, cui nomen sessorum erat, cf. Plut. Gall. 28. Schol. Crog. ad Horat. Epod. 5, 100. Sat. I 8, 11. Tac. Ann. XV 60.

securi percussit, cf. Arrian. Diss. Epict. 3, 24, 24: *Οἱ τῆς Ῥωμαίων πολιτείας καταργεῖνδόμενοι κολάζονται σικρῶς*.

Achaïam et Macedoniam quas Tiberius ad curam suam transtulerat. a.

768/15, cf. Tac. Ann. I 76: *Achaïam ac Macedoniam onera deprecantes levari in praesens proconsulari imperio tradique Caesari placuit*. Coniunctae erant cum provincia Caesaris Moesia, ita ut omnibus tribus provinciis legatus consularis praesesset, sub quo legatus Caesaris aut consularis (Pomponius Flaccus cos. a. 770/17 legatus Moesiae fuit a. 771/18, cf. Tac. Ann. I 66) aut praetorius (Pomponius Labeo, cf. Dio 58, 24; Martius Macer, cf. infra. Latinius Pandusa (Tac. Ann. II 66) et P. Vellaeus (Tac. I. I. III 32) fuerint consulares aut praetorii non constat) Moesiae et duabus legionibus ibi tendentibus impositus erat, cf. von Domaszewski Mus. Rhen. 1890 p. 1 sqq.

senatui reddidit. a. 797/44, cf. Dio 60, 24, 1. Utraque provincia postea regebatur a proconsole praetorio, cf. Marq. StV. I² 319, 331. Achaïae autem primus proconsul fuisse videtur (ut von Domaszewski l. l. p. 5 recte collegit ex verbis *citr]a sor[t]em*) Martius Macer nominatus in titulo Arretino C. I. L. XI 1835 = Dess. n. 969: . . . *Martio L. f. Pom. [Mac]ro trib. mil. leg. II III vir. v[ar. cur. q.] aed. cur. pr. leg. Ti. Claudi Caes[aris Aug. pr.] provinc. Moesiae leg. IV Scy[thic. et leg.] V Maced. procos. prov. Achaï[ae citr]a sor[t]em ex d. d. p.*

Lyciis—libertatem. Λυκίων τὸ ζωρὸν libertatem (sine dubio ex foedere concessam, cf. Mommsen StR. III 687 A 2, quod minus recte negat Treuber, Gesch.

C. 25. mit, Rhodiis ob paenitentiam veterum delictorum reddidit.

Tac. Ann. XII 58 (sub a. 806/53). Eodem oratore (Nerone) — red-
dita Rhodiis libertas, adempta saepe aut firmata, prout bellis externis
meruerant aut domi seditione deliquerant.

Suet. Ner. 7. Apud eundem consulem pro Bononiensibus Latine, pro
Rhodiis atque Iliensibus Graece verba fecit.

der Lykier, Stuttgart 1887, p. 170 A 2) inde a Sullanis temporibus (cf. Mommsen ad C. I. L. I 589 = Dess. n. 31) habebat, unicaque civitas foederata erat, quam principes manere passi sunt (de institutis eius cf. Marq. StV. I² 376 sq.; Treuber l. l. 174 sq.).

[p. 121] *ademit.* a. 796/43 secundum Dionem (60, 17, 3), qui tamen minus recte Lyciam Pamphyliae adiunctam esse tradit, siquidem adhuc a. 803/50 Pamphyliam proprio procuratori paruisse colligitur ex titulo C. I. L. III Suppl. 6737 = Dess. n. 245: [T]i. *Claudius Drus[i f.] Caesar Aug. G[erm]an[ic]us pontif. maxim[us] tr. p[ro]c[on]s. X imp. XIII p. p. cos. desi[g.] V [p]er M. Ar[ru]ntium Aqu[il]am procur. su[um] vias refecit.* (Errorem Dionis inde ortum credo, quod quae Claudius instituisse confuderit cum constitutione Vespasiani (cf. Vesp. 8. Marq. l. l.); vix enim Treubero (p. 244) concesserim Cladium primo Lyciam Pamphyliae adiungere voluisse, deinde vero id consilium abiecis-
sis, itaque Dionem rem etiam Suetonio accuratius tradidisse).

Lycia facta est provincia Caesaris fuitque sub praetorio legato Aug. pro praetore; primus (certe ante a. 802/49) eo munere functus esse videtur Q. Veranius (cf. ad c. 10 p. 45), cf. titulum apud Bendorff—Niemann, *Reisen in Lykien und Karien* I p. 62: *θεοῖς σωτήρσι Σεβαστοῖς ἐπι Κο[ίντρον Οὐρηραν]ίου προσβεντοῦ Τιβερίου Κλαύδιου Καίσαρος Σεβαστοῦ ἀντιστρατήγου.* (Ab eo civitatem Rom. adeptus esse videtur Q. Veranius Philagros memoratus in titulis apud Waddington n. 1212. 1213).

ademit. Claudius apud senatum auctor fuit ut Lyciis libertas adimeretur; nam quamquam princeps solus iure pro-

consulatus maioris ita agere potuit, semper tamen cum civitas libera in provinciae formam redigitur senatus consultitur (cf. Mommsen StR. II³ 956 A 1 = II² 945) et Dio l. l. hanc rem in senatu tractatam esse dicit: *ἐν δὲ τῇ διαγωγῷ αὐτῇ, ἐποιεῖτο δὲ αὐτὴν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ κ. τ. λ.*

Rhodiis. Rhodus, civitas foederata (cf. Marq. StV. I² 75), a. 797/44 libertatem amiserat, civibus aliquot Romanis cruci affixis, cf. Dio 60, 24, 4: *τῶν τε Ῥοδίων τὴν ἐλευθερίαν ἀφείλετο, οὐ Ῥωμαίους τινὰς ἀνεσκολόπισαν,* provinciaeque, ut videtur, Asiae adiuncta erat.

reddidit. auctore Claudio senatus consultum factum esse apparet, cum et Tacitus (Ann. XII 58) et Suetonius de hac re in curia deliberatum esse tradant.

Rhodi legatos miserant, ut libertatem recuperarent, quorum causam suscepit Nero (cf. Tac. l. l. Suet. Ner. 7). Eius auxilium celebravit Antiphilus Anth. Pal. IX 178: *Ὁς πάρος Ἀελίου τὴν Καίσαρος ἢ Ῥόδος εἰμί Νᾶσος, ἴσον δ' ἀρχῶ φέγγος ἀπ' ἀμφοτέρων. Ἦδη οὐβεννυμένα με νέα κατεφώτισεν ἀπὸς Ἄλιε καὶ παρὰ σὸν φέγγος ἔλαμψε Νέρων. Πῶς εἶπω, τίνι μᾶλλον ὀφειλομαι: ὅς μὲν ἔδειξεν Ἐξ ἁλός, ὅς δ' ἤδη ὄυσαιο σταυμέναν.* Legatos in patriam reverbos status honoratos esse docet titulus Rhodius mutilatus, Hiller v. Gaertringen, *Inscr. Graec. Insul.* Rhodi 2, qui in fine etiam Neronis auxilii mentionem fecisse videtur, cf. l. 13 sq.: *ἀποδοθεί[ας] τῆ πόλει τὰς πατρίου πολιτείας καὶ τὸν νόμων ὑπὸ τῶν [... Νέρωνος Καίσαρος —* Quod ad annum quo haec facta sint attinet, a Tacito hoc sub anno 806/53 tradenti dissentit Suetonius cuius verba Ner. 7: *Deductus in forum tiro populo congiarium, militi donativum proposuit — exin patri*

Iliensibus, quasi Romanae gentis auctoribus, tributa in perpetuum remisit, recitata vetere epistula Graeca senatus populique R. Seleuco regi amicitiam et societatem ita demum pollicentis, si consanguineos suos Ilienses ab omni onere immunes praestitisset.

Tac. Ann. XII 58. D. Iunio Q. Haterio consulibus (a. 806/53) — Nero Octaviam — in matrimonium accepit. Utque studiis honestis et eloquentiae gloria enitesceret, causa Iliensium suscepta Romanum Troia demissum et Iuliae stirpis auctorem Aeneam aliaque haud procul fabulis vetera facunde executus, perpetrat, ut Ilienses omni publico munere solverentur.

gratias in senatu egit. Apud eundem consulem — verba fecit aliam explicationem vix admittunt nisi hanc: Nero apud Claudium consulem (a. 804/51) Bononiensium, Rhodiorum, Iliensium causas egit. Utrum erravisse iudicem haereo, pro Suetonio tamen facit quod Neronem etiam praefectum urbi feriarum Latinarum causa ante matrimonium cum Octavia initum fuisse dicit, de qua re tacet Tacitus, ita ut in universum Suetonium vitam Neronis accuratius tradidisse negari nequeat. (Hiller v. Gaertringen I. I. Suetonium sequitur). Minus recte Lehmann (I. I. p. 348. 358. 367) auctorum narrationes ita contaminavit, ut Neronem a. 804/51 Bononiensium, a. 805/52 Rhodiorum, a. 806/53 Iliensium causam suscepisse dicat, nam uterque auctor in hoc consentit, quod omnes causas uno eodemque anno tractatas esse narrat.

Iliensibus, quasi Romanae gentis auctoribus. diiudicari iam non potest, utrum Suetonius voce *quasi* fidem negaverit traditioni vulgatae, secundum quam Romani a Troianis orti essent, an cum Strabone (XIII p. 601) Demetrium Scepsium secutus non crediderit Ilienses i. e. incolas novi Ilii originem a Troianis duxisse, id quod et ipsi Ilienses perhibuerunt et scriptores Romani omnes (cf. Friedländer S. G. II° 118) crediderunt.

tributa in perpetuum. Ilienses immunitatem a Caesare dictatore confirmatam habebant, cf. Strabo XIII 1, 27 p. 595: *χώραν τε προσέειμεν αὐτοῖς καὶ τὴν*

ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἀλειτουρησίαν αὐτοῖς συνεφέλαξε, καὶ μέχρι νῦν συμμένουσιν ἐν τοῦτοις. Plin. H. N. 5, 30, 124: *Ilium immune.* Quod privilegium iam et confirmatum et adauctum esse apparet, cf. Tac. Ann. XII 58: *ut Ilienses omni publico munere solverentur.* Calistratus Dig. 27, 1, 17 § 1: *Iliensibus et propter inclitam nobilitatem civitatis et propter coniunctionem originis Romanae iam antiquitus et senatus consultis et constitutionibus principum plenissima immunitas tributa est, ut etiam tutelae excusationem habeant, scilicet eorum pupillorum, qui Ilienses non sint; idque divus Pius rescripsit.* Mommsen StR. III 682 A 3.

remisit. auctore Claudio senatus consultum factum est. Eodem anno hoc factum, quo Rhodiis libertas reddita est, qua de re cf. supra.

senatus populique R. sic usum suae aetatis secutus Suetonius scripsit, quamquam proprie scribendum fuit *populi senatusque Romani*, cf. Mommsen StR. III 1255 A 2.

Seleuco. ut verisimile est Seleuco II Callinico, qui regnavit ab a. 508/246 usque ad a. 528/226, cf. Droysen, Hellenismus III 1, 387 A 1. Polyb. V 78, 6.

[p. 124] *Judaeos.* initio imperii sui Claudius vetuit ne Judaei in synagogas suas coirent, cf. Dio 60, 6, 6: *τούς τε Ἰουδαίους πλεονόσωντας αὐθις, ὥστε χαλεπῶς ἂν ἄνευ ταραχῆς ὑπὸ τοῦ ὄχλου σφῶν τῆς πόλεως εἰσθῆναι, οὐκ ἐξήλασε μὲν, τῷ δὲ δὴ πατριῷ βίῳ χρωμένους ἐκέλευσε*

C. 25. Iudaeos impulsore Chresto assidue tumultuantis Roma expulit.

Acta Apost. 18, 2. καὶ εὐρών (Παῦλος) τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῶ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίτικιλλαν γυναικὰ αὐτοῦ (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσήλθεν αὐτοῖς.

Orosius VII 6, 15 sq. Anno eiusdem (Claudii) nono expulsos per Claudium urbe Iudaeos Josephus refert; sed me magis Suetonius movet (*sequuntur ipsa Suetonii verba*). quod utrum contra Christum tumultuantes Iudaeos coerceri et comprimi iusserit, an etiam Christianos simul velut cognatae religionis homines voluerit expelli nequaquam discernitur.

μὴ συναθροίζεσθαι. Claudius igitur primo mitius deinde severius contra tumultuantes Iudaeos egit, nam mihi Dio non de eadem re de qua Suetonius tradere videtur, ut inter alios placuit Lehmanno l. 1. p. 141, Friedländer S. G. III⁵ 575 A 10 Mommseno (H. R. V 523 A 1), Berliner, Gesch. d. Juden in Rom (1893) p. 25).

impulsore Chresto. multi viri docti (antiquiores vide apud Baumgarten—Crusium), e quibus nomino Lehmann l. 1. p. 141, de Rossi, Bull. Arch. Christ. 1865. Dec., Aubé, Hist. d. Perséc. 1408. Allard, Hist. d. Perséc. pend. l. 2 premiers siècl. p. 19 A 2, Neubaur, Progr. Elbing (1880) p. 11, Huidekoper, Judaism at Rome p. 228, A. 236, Friedländer l. 1. A 9, Schürer l. 1. II p. 509 A 70, Berliner l. 1. (plures enumerantur apud Schürer, et Berliner.) Orosium secuti hic *Christum* intellegi putant. Quae opinio (cui iam codicum lectio *Chrestus* non obstat, nuperrime enim Blass (Hermes XXX p. 465 sqq.) docuit scriptores profanos omnes saeculi primi alterique nostrae aerae scripsisse *Chrestus Christiani*, quod a librariis demum mutatum esse) mihi non probatur propter vocem *impulsore*, quae mihi de eo tantum dici posse videtur, qui nondum est mortuus. Cf. locos quos affert Schiller H. I. R. p. 447 A 6. Cic. de prov. cons. 8, 18: *omnem illam tempestatem — Caesare impulsore atque adiutore esse excitatam.* ad Att. XVI 7, 2: *quamvis fueris suavor et impulsor profectiois meae.* Tac. Hist. IV 68: *ne ferocia aetatis et pravis impulsoribus — paci belloque male consuleret.* Itaque

post alios, e quibus nomino Schiller l. 1., Duruy, Hist. Rom. IV 406 A 6, Weiss, die Röm. Kaiser in ihrem Verhältniss zu Jud. u. Christ. (Progr. d. Theresian. Wien 1882) I p. 13, Mommsen, H. R. V 523 A 1, Blass. l. 1. p. 468) sermonem esse puto de nescio quo Iudaeo, cui nomen fuit Chrestus. (Possis sane conicere Suetonium a fonte suo qui, cum nesciret, quis Christus sive Chrestus esset, de eo quasi de vivo tradidisset, in errorem inductum esse, sed non reticendum hanc quoque coniecturam aequae incertam esse atque eas, quas de causa cur Iudaei inter se tumultuati sint viri docti protulerunt).

tumultuantes. qua de causa nescimus. Putant viri docti (cf. imprimis Berliner l. 1.) dissensum inde natum, quod, ut alibi factum esse constat, nonnulli carmen precatationis duodeviginti benedictionum ita mutare voluerint, ut adventus Christi i. e. Messiae iam ratio haberetur, coniectura sane speciosa, sed incerta (Weiss l. 1. ipsum Chrestum Christianae religioni additum fuisse coniecit).

Roma expulit. de anno, quo hoc factum sit, minime inter viros doctos convenit, sicut de anno quo Paulus Corinthum venerit varias opiniones protulerunt. Sane constat non ita magnum spatium inter Iudaeorum expulsionem Paulique adventum interfuisse (cf. Acta Apost. 18, 2: *προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας*), qua de causa Schillero, Burs. Jahresb. 1881, 3. p. 359 ob silentium Taciti hoc ante medium annum 800/47 factum esse statuenti non assentior. Equidem nullam causam esse

Germanorum legatis in orchestra sedere permisit. simplicitate eorum et fiducia commotus, quod in popularia deducti, cum animadvertissent Parthos et Armenios sedentis in senatu, ad eadem loca sponte transierant, nihilo deteriore virtutem aut conditionem suam praedicantes. Dryi-

Tacitus Ann. XIII 54 (sub a. 811/58). Dubius Avitus — perpulit Veritum et Malorigem (Frisios) preces suscipere. Profectique Romam, dum aliis curis intentum Neronem opperiuntur, inter ea, quae barbaris ostentantur, intravere Pompeii theatrum, quo magnitudinem populi viserent. Illic per otium (neque enim ludicris ignari oblectabantur) dum consessum caveae, discrimina ordinum, quis eques, ubi senatus, percontantur, advertere quosdam cultu externo in sedibus senatorum; et quinam forent, rogantes. postquam audiverant earum gentium legatis id honoris datum, quae virtute et amicitia Romana praecellerent, nullos mortalium armis aut fide ante Germanos esse exclamant, degrediunturque et inter patres considunt. Quod comiter a visentibus exceptum, quasi impetus antiqui et bona aemulatio.

video, cur ab Orosio nono anno Claudii hoc tribuenti discedamus. Ceterum Claudio auctore senatus consultum factum esse credo, cf. Tac. Ann. II 85: *Actum et de sacris Aegyptiis Iudaicisque pellendis, factumque senatus consultum* (sub Tiberio). Mommsen StR. III 1493.

Germanorum legatis. locum Tac. Ann. XIII 54 inter testimonia adscripsi, cum haud dubium esse putem, quin eadem res a Tacito narretur, quem etiam rectius tradere rem sub Nerone factam esse crediderim, quamquam res ad liquidum perducere non potest. Factum id est a. 810/57 (Tacitus hic quoque res per plures annos gestas sub uno anno tradit), cum a. 811/58 bellum inter Parthos Romanosque geri coeptum sit. (cf. Tac. Ann. XIII Ann. 34. Schiller, Gesch. d. Röm. Kaiserr. u. Nero p. 115). Sin vero Suetonius recte tradidit, legatio Germanorum incidit in annum 800/47, quo anno Parthorum legatos Romam missos esse tradit Tac. Ann. XI 40 (cf. XII 40), cf. von Gutschmid, Gesch. Irans p. 127 (secundum Mommsen H. R. V 380 legatio a. 802/49 missa est propter Tac. l. l. XII 40); quo anno (neque a. 802/49) a Tacito

legationis Germanorum nulla mentio fit.

in orchestra sedere permisit. mos antiquus apud Romanos fuit ut legati ad populum R. missi cum senatu ludos spectarent, cf. Mommsen StR. III 1154. Quod Augustus in hunc modum mutavit, ut legatos liberarum urbium ab aliis secerneret honoremque servaret legatis exterarum gentium regumque sociorum, cf. Suet. Aug. 44: *Romae legatos liberarum sociarumque gentium vetuit in orchestra sedere, cum quosdam etiam libertini generis mitti deprendisset.* (de hoc loco cf. Mommsen l. l. 1155 A 1). Quod postea mansit ut noster et Taciti locus docet et Dio 68, 15, 2: *ὅτι ὁ Τραϊανὸς τοὺς προσηβυτὰς τοὺς παρὰ τῶν βασιλέων ἀφιζονόμενους ἐν τῷ βουλευτικῷ θεάσασθαι ἐποίησε* (Mommsen l. l. A 2). Frisiorum igitur legatis, qui post a. 800/47 peregrini dediticii fuerunt (cf. Mommsen H. R. V 415 A 2) in orchestra sedere non licuit.

[p. 126] *Dryidarum religionem—dirae immanitatis.* cf. Caes. B. G. VI 46. Tac. Ann. XIV 30: *excisique luci saevis superstitionibus sacri: nam cruore captivo adolere aras et hominum fibris consudere*

C. 25. darum religionem apud Gallos dirae immanitatis, et tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit; contra sacra Eleusinia etiam transferre ex Attica Romam conatus est, templumque in Sicilia Veneris Erycinae vetustate collap-

Victor Caes. IV 2. Denique bonis auctoribus compressa per eum vitia, ac per Galliam Druidarum (*ita Schott., cod. O Drysadarum*) famosae superstitiones.

deos fas habebant. Plin. H. N. 30, 13: *nec satis aestimari possit, quantum Romanis debeat, qui sustulere monstra in quibus hominem occidere religiosissimum erat, mandis vero etiam saluberrimum.* Diod. V 31. Strabo IV 4, 5. Mela III 3, 18.

tantum civibus sub Augusto interdictum. instituerat Augustus ut primores tantum cives R. fieri possent, si deos Romanos colerent.

penitus abolevit. quod de publico cultu tantum verum. Druidae enim etiam postea manserunt, cf. Tac. Hist. IV 54, et de posterioribus temporibus Vit. Aurel. 44. Vit. Num. 13. Secundum Plinium H. N. 30, 13: *Galliasque utique possedit (magice), et quidem ad nostram memoriam, namque Tiberii Caesaris principatus sustulit Druidas eorum et hoc genus vatium medicorumque per S. C. Claudius tantum renovavit senatus consultum Tiberio principe (ut videtur post rebellionem Sacroviri a. 777/24 (cf. Mommsen H. R. V 96. Schiller, Burs. Jahresh. 1880 p. 504. H. I. R. I p. 290 A 9, 457 A 2) factum. Quamquam enim et silentium Plinii de Claudio et Suetonii de Tiberio mirum est, sic dissensus explicandus esse videtur, neque apud Plinium legendum est Tiberii <Claudi> Caesaris, ita enim Claudius a Plinio non nominatur (26, 3: *Ti. Claudi Caesaris* Tiberius intellegitur, 22, 9 lectio incerta est, 9, 62 *Tiberio Claudio principe* ad utrum spectet incertum). Quam severe Claudius egerit contra homines superstitioni Druidarum addictos docet Plin. H. N. 29, 54: *Druidis ad victorias litium ac regum aditus mire laudatur* (ovum magicum, de quo cf. ibid. 52 sq.) *tantae vanitatis, ut habentem id in lite in sinu equitem R. e Vocontis a divo Claudio principe**

interemptum non ob aliud sciam. Quando hoc factum sit incertum, non sine specie conieceris factum cum Claudius in eo esset ut expeditionem Britannicam iniret, cf. Mommsen H. R. V 158.

sacra Eleusinia. Romae quoque mystae fuerunt, ut probatur titulo Eph. Eph. IV 866: — *Cereris quoque mystes* —. An Claudius, ut Augustus (Suet. Aug. 93), ipse mysteriis illis initiatus fuerit incertum, cf. Foucart, Rev. d. phil. 1893 p. 205.

in Sicilia. haec non temere à Suetonio addita sunt, Romae enim duo quoque templa Veneris Erycinae fuerunt, alterum in Capitolio (a. 537/217) iussu librorum Sibyllinorum aedificatum, annoque post dedicatum, cf. Liv. XXII 9. XXIII 30 sq.), alterum extra portam Collinam (a. 573/181) dedicatum, cf. Liv. XL 34. Kal. fr. Arv., Henzen p. CCXXXV ad a. d. IX k. Mai.: [*vin(alia) f. V*]eneri Eruc[*in(ae) ex*]tra port[*(am) Collin(am)*].

Templum Veneris Erycinae in monte Eryce (hodie S. Giuliano) prope Drepanum (h. Trapani), ut fama erat, conditum ab Aenea, hanc ob causam a senatu semper in honore habitum est, cf. Diod. IV 83: *ἡ τε σύγκλητος τῶν Ῥωμαίων εἰς τὰς τῆς θεοῦ τιμὰς φιλοτιμηθεῖσα τὰς μὲν πιστοτάτας τῶν κατὰ τὴν Σικελίαν πόλεων οὄσας ἐπιτακαῖδεκα χροσοφορεῖν ἐδογματίωσε τῇ Ἀφροδίτῃ καὶ στρατιώτας διακοσίους τηρεῖν τὸ ἱερόν.* Hac tamen aetate splendor templi decrevit, cf. Strabo VI p. 272: *ὐνὶ δὲ ὥσπερ αὐτῇ ἡ κατοικία λειπανδρεῖ τὸ ἱερόν καὶ τῶν ἱερῶν σωμάτων ἐκλέλοιπε τὸ πλῆθος.* Tiberius iam a. 778/25 templum restauraturum se promiserat, cf. Tac. Ann. IV 43: *Et Segestani aedem Veneris montem apud Erycum, vetustate dilapsam, restaurari postulavere, nota me-*

sum ut ex acratio pop. R. reficeretur, auctor fuit. Cum regibus foedus in foro icit porca caesa ac vetere fetialium praefatione adhibita. Sed et haec et cetera totumque adeo ex parte magna principatum non tam suo quam uxorum libertorumque arbitrio administravit, talis ubique plerumque, qualem esse eum aut expediret illis aut liberet.

Josephus Ant. Iud. XIX 5, 1, 2, 274 sq. Κλαύδιος δὲ — διάγραμμα προυτίθει τὴν τ' ἀρχὴν Ἀγρίππῃ βεβραίων, — ὄρσιά τ' αὐτῷ τέμνεται πρὸς τὸν Ἀγρίππῶν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς μέσης ἐν τῇ Ῥωμαίων πόλει.

morantes de origine eius et laeta Tiberio; suscepit curam libens ut consanguineus. Quod opus tamen a Tiberio omissum esse ex nostro loco patet. Imago veteris templi exstat in nummis C. Considii Noniani (triumviri monetalis circa annum 694/60 et C. Considii Paeti (triumv. mon. a. 705/49), cf. Babelon l. I. p. 375. 379.

auctor fuit. sc. apud senatum. Iure enim proconsulatus maioris princeps senatum certiore facit earum rerum, quas in senatus provinciis corrigendas putat.

cum regibus foedus—icit. ex Josepho (Ant. Iud. XIX 274) colligitur Claudium a. 794/41 cum Agrippa, cui regnum Iudaeorum dedisset, foedus icisse in foro, de quo sine dubio hic cogitandum. Quinam alii reges socii fuerint (nam de regibus sociis tantum sermonem esse recte observat Mommsen StR. III 654 A 1) incertum. Cogitandum tamen fortasse de Antiocho, cui Claudius Comagenen reddidit, de Mithradate, cui Armeniam dedit, quos Romae fuisse constat (cf. Dio 59, 24, 1. Dio 60, 8, 1. Tac. Ann. XI 8), fortasse etiam (quamquam propter verba Dionis 60, 23, 6 non valde verisimile puto, reges Britannos Romam venisse ad foedus faciendum) de regibus Britannis. (Ti. Claudium Cogidumnum (Tac. Agr. 14. C. I. L. VII 14) imprimis intellegit Mommsen l. l., quem tamen de regibus tantum Britannis sermonem esse putantem non sequor).

foedus. hoc Claudius iure suo fecit, cf. lex de imp. Vesp. l. 1: *foedusve cum quibus volet facere liceat, ita uti licuit vivo Aug. Ti. Iulio Caesari Aug. Ti-*

berioque Claudio Caesari Aug. Germanico.

porca caesa. apud ceteros omnes, qui de fetialium ritu scripserunt (cf. Marq. III² p. 425 A 5) sermo est de *porco* non de *porca*, praeter Vergil. Aen VIII 641: *et caesa iungebant foedera porca* (ad quem locum cf. Servium et Quint. I. O. VIII 3, 49: *quaedam non tam ratione quam sensu iudicantur, ut illud caesa iungebant foedera porca* fecit elegans fictio nominis; quod si fuisset porco, vile erat) et Festum p. 234 M.: *caesa porca foedus firmare solebat.* Rem isis Romanis dubiam fuisse puto.

ac vetere fetialium praefatione. intelleguntur verba, quibus fetialis magistratum rogabat num sibi imperaret, ut foedus feriret (Marq. l. l. A. 1), cf. Liv. I 24, 5: *Postea regem ita rogavit: Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium, vasa comitesque meos? Rex respondit: Quod sine fraude mea populi Romani Quiritium fiat, facio.* Hoc quoque inter obsoleta quae Claudius revocaverit fuisse remque ut insuetam a Suetonio tradi apparet.

uxorum. de Messalina cf. (Sen.) Octavia 950: *rexit principis aulam cura marito partuque potens, de Agrippina cf. Tac. Ann. XII 7: Versa ex eo civitas, et cuncta feminae oboediebant, non per lasciviam, ut Messalina, rebus Romanis illudenti: adductum et quasi virile servitium.*

libertorumque. cf. ad c. 28.

ubique plerumque. Oudendorpio explicanti ubique per omni re et loco non

C. 26. XXVI. Sponsas admodum adulescens duas habuit: Aemiliam Lepidam Augusti proneptem, item Liviam Medullinam, cui et cognomen Camillae erat, e genere antiquo dictatoris Camilli. Priorem, quod parentes eius Augustum offenderant,

assentior, cum Suetonius modo (cf. *totum principatum* i. e. omnes res quae principi agenda sunt *ex parte magna*) dixerit Claudium non omnia ex aliena voluntate fecisse. Itaque *ubique* corruptum puto. E coniecturis autem prolati mihi quod ad sensum attinet maxime placet viri cl. Polak (l. l. p. 37) *talis <rebus> verbisque plerumque* simul docentis Suetonium *res verbaque* componere solere, cf. Gai. 1. Ner. 33. Vit. 47.

Aemiliam Lepidam Augusti proneptem. filia haec fuit L. Aemillii L. f. Paulli cos. a. 754/1 (C. I. L. VI 5534. 7398. 10395. X 891. 1582, de quo vide Pauly-Wissowa, Real-Enc. I p. 580) et Iuliae, quam Agrippa ex Iulia Augusti filia tulerat. Aemilia postea matrimonium iniit (a. 766/13 vel antea cum Augusto etiamtum vivo abnepotem genuerit, cf. Plin. H. N. 7, 58) cum M. Iunio M. f. Silano (cos. a. 772/19), ut demonstravit Mommsen Eph. Epigr. I p. 58 sqq. (minus recte von Rhoden in Pauly-Wissowa, Real-Enc. I p. 592 C. Appium Junium Silanum cos. a. 784/28 maritum eius perhibet). Nominatur in titulo urbano C. I. L. VI 27034: *Suri Lepidae M. Silani locum et ollas duas accepit ab Seleuco Lepidae M. Silani* et in tegulis Bruttis C. I. L. X 8044, 19: *Lepidae. 20: Lepidae et Agrippinae. 21: Lepidae M. Silani* (cf. Mommsen ad C. I. L. X p. 841).

Liviam Medullinam cui et cognomen Camillae. plenum nomen igitur erat Livia Medullina Camilla habebatque tria nomina, quod hac aetate non ita saepe reperitur (exempla enim, quae Marq. Vit. Priv.² 19 A 1 affert posterioris aetatis sunt), similiter nomen sorori Claudii erat Claudia Livia Iulia (de Claudiae nomine cf. C. I. L. VI 15502, de ceteris c. 1 p. 42, Mommsen ad C. I. L. VI 5498). Nomen gentile matris ei erat et duo

cognomina patris (minus recte Marq. l. l. 48 A 8 etiam hoc nomen affert inter exempla, ubi nomen constat ex nomine et cognomine patris), nam patrem habuit Camillum (fortasse consulum a. 761/8), cf. titulum Veliternum, qui simul confirmat eam sponsam Claudii fuisse, C. I. L. X 6561 = Dess. n. 499: *Medullinae Camilli f. Ti. Claudii Neronis Germanici sponsae Acratus l. paedagogus*. Medullinus vetus cognomen gentis Furiae fuit, quod hac demum aetate in usum rediisse videtur, sic Lucius quidam Furius Medullinus nominatur apud Livium IV 25, 5.

dictatoris Camilli. M. Furius Camillus dictator dictus est primum a. 358/396 (Liv. V 19), iterum a 364/390 (ibid. V 46) tertium a. 365/6/389/8 (ibid. VI 2) quartum a. 386/368 (ibid. VI 38), quintum a. 387/367 (VI 42).

parentes eius Augustum offenderant. mater eius Iulia a. 761/8 (cf. Tac. Ann. IV 71) adulterii damnata in insulam Trimerum relegata est, cf. Suet. Aug. 65. Tac. l. l. III 24. Pater autem etiam contra Augustum coniuravit, cf. Suet. Aug. 49: *coniurationes complures priusquam invalescerent indicio detectas, compressi — mox M. Egnatii, exin Plautii Rufi Lucique Pauli progeneris sui*. Quare nomen eius in duobus titulis libertorum eius C. I. L. VI 4499. 4500 erasum est. Neque tamen hic de coniuratione cogitandum esse puto, (quae quando facta sit incertum, saltem ante d. 14 m. Mai. a. 767/14, quo die in locum Paulli Drusus Caesar a fratris Arvalibus cooptatur, cf. C. I. L. VI 2023 a. Mommsen C. I. L. VI p. 909) sed potius de offensa, in qua Paullus apud Augustum fuit propter uxoris adulterium, quae etiam sine dubio causa fuit, cur in illum coniuraret. Itaque Aemilium paulo post matris exilium repudiatam esse credo a. 761/8 vel 762/9.

virginem adhuc repudiavit, posteriorem ipso die, qui erat nuptiis destinatus, ex valetudine amisit. Uxores deinde duxit Plautiam Urgulanillam triumphali, et mox Aeliam Paetnam consulari patre. Cum utraque divortium fecit, sed cum Paetina ex levibus offensis, cum Urgulanilla ob libidinum probra et homicidii suspicionem. Post has Valeriam Messalinam, Barbati Messalae, consobrini sui filiam, in matrimonium accepit.

virginem repudiavit. Lepida nondum legitima uxor Claudii erat, sed sponsa tantum, igitur nondum duodecim annos nata (cf. Friedländer S. G. I^o 505). Cum autem Lepidam circa a. 751/3 natam esse satis certum sit (mater enim Iulia a. 735/19 vel postea nata est, ipsa vero a. 767/14 peperit, cf. Mommsen Eph. Epigr. I. p. 57 sq.) ante a. 763/10 a Claudio repudiata esse debet.

Plautian Urgulanillam triumphali—patre. pater eius erat M. Plautius Silvanus, qui ornamenta triumphalia ob res in Dalmatia a. 761/8 gestas accepit, cf. ad c. 4 p. 19. Nomen duxit ab avia Urgulania, nota ob amicitiam Liviae Augustae nimiamque potentiam (Tac. Ann. II 34. IV 21 sq.), ad quam spectare videtur titulus urbanus C. I. L. VI 29586: *P. Urgulanus J. I. Helico simo Urgulaniae*. Cum Aemilia Lepida a. 761/8 vel 762/9 repudiata sit, et postea Livia Medullina Claudio desponsa ipso die nuptiis destinato obierit, Plautiam Urgulanillam ante a. 763/10 Claudii sponsam fuisse vix credo at fuit, ni fallor iam a. 765/12, cum in epistula, quam eo anno scriptam esse supra (ad c. 4, p. 21) demonstrare conatus sum, Augustus de fratre eius loquatur ut de *homine* Claudio *affini*. cf. ibid. p. 20. Matrimonium autem a. 772/19 vel antea contractum sit necesse est, cum a. 773/20 filius ex illa susceptus iam memoretur, cf. Tac. Ann. III 29. infra c. 27 p. 435.

Aeliam Paetnam consulari patre. Aelia Paetina (quam Joseph. Ant. Iud. XX § 150 perperam primam uxorem Claudii fuisse dicit) filia erat Q. Aelii Tuberonis cos. 743/11 (C. I. L. I 799. 800. IX 5289. X 1935. XIV 2234), cf. Tac.

Ann. XII 1: *Aelia Paetina e familia Tuberonum* (locum von Rhoden in Pauly-Wissowa Real-Enc. I p. 539 omisit, qui hoc tantum: „man denkt ohne Grund an Sex. Aelius Catus cons. 757/4“). Antonia, filia Claudii ex Paetina, cum a. 794/41 a Cn. Pompeio Magno ducta sit (Dio 60, 5. 7) a. 782/29 vel antea nata sit necesse est; constat quoque ante hunc annum Claudium in matrimonium cum Paetina inisse.

levibus offensis. postea etiam de novo matrimonio cum ea ineundo cogitavit, cf. infra.

libidinum probra. adulterium, cf. c. 27: *Claudiam ex liberto Botere conceptam.*

Valeriam Messalinam. ad eam nondum Claudii coniugem spectat C. I. L. VI 8840 = Dess. n. 1664: *Sabbio pup(ae) Valer(iae) Messalinae disp(ensator)*. VI 4459. Duxit eam Claudius a. 792/39 vel antea, cum Octavia a. 793/40 vel antea nata sit.

Barbati Messalae consobrini sui filiam. pater enim huius M. Valerius M. f. Messala Barbatus Appianus cos. a. 742/12 (fast. Cap.), in quo magistratu mortuus est (Dio 54, 28), uxorem duxerat Marcellam minorem, Octaviae minoris, sororis Augusti, filiam, quae antea nupsit Paulo Aemilio Lepido, ut demonstravit Mommsen C. I. L. VI p. 909. *Consobrini* igitur hoc loco artiore sensu accipiendum est, nam pater Messalinae Claudio quarto gradu cognatus erat (Gai. 26: *Ptolemaeum regis Iubae filium, consobriniuum suum* intellegitur quinto gradu cognatus proprieque dicendum fuit *propriorem sobrino*). Pater Messalinae M. (hoc enim praenomen liberti filiae habent) Valerius Messala Barbatus ceteroquin ignotus est. Etiam mater Messalinae,

C. 26. Quam cum comperisset super cetera flagitia atque dedecora C. Sillio etiam nupsisse dote inter auspices consignata, supplicio

Tac. Ann. XI 26 sq. Nec ultra exspectato, quam dum sacrificii gratia Claudius Ostiam proficisceretur, cuncta nuptiarum sollemnia celebrat. Haud sum ignarus fabulosum visum iri tantum ullis mortalium securitatis fuisse in civitate omnium gnara et nihil reticente, nedum consudem designatum cum uxore principis, praedicta die, adhibitis, qui obsignent, velut suscipiendorum liberorum causa convenisse, atque illam audisse auspicum verba, subisse (flammeum), sacrificasse apud deos; discubitu inter convivas; oscula, complexus; noctem denique actam licentia coniugali. Sed nihil compositum miraculi causa, verum audita scriptaque senioribus tradam.

Dio 60, 31, 3 = Zon. XI 10 p. 467. τὸν τε γὰρ Σίλιον τὸν Γάιον, τὸν τοῦ Σιλίου τοῦ ὑπὸ Τιβερίου σφαγέντος υἱόν, ἄνδρα ἐπεγράψατο, καὶ τοὺς τε γάμους πολυτελεῶς εἰστίασε καὶ οἰκίαν αὐτῷ βασιλικὴν ἐχαρίσατο, πάντα τὰ τιμιώτατα τῶν τοῦ Κλαυδίου κειμηλίων συμφορήσασα ἐς αὐτήν, καὶ τέλος ὕπατον αὐτὸν ἀπέφηνε.

Victor Caes. IV 11. Et sane in id progressa mulier erat, uti animi ac pellicum gratia marito Ostiam profecto, Romae nuptias cum altero frequentaret.

Juv. X 331 sqq. optimus hic et formosissimus idem Gentis patriciae rapitur miser extinguendus Messalinae oculis; dudum sedet illa parato Flammeolo Tyriusque palam genialis in hortis Sternitur et ritu decies centena dabuntur Antiquo, veniet cum signatoribus auspex.

(Seneca) Octavia 259 sqq. Furore miserae duro genitricis meae Quae nupta demens nupsit incesta face, Oblita nostri, coniugis, legum immemor.

Dio 60, 31, 5 = Zon. XI 10 p. 468. αὐτὸς (Κλαύδιος) ἠπέιχθη εἰς τὴν πόλιν, καὶ ὥσπερ εἶχεν ἐσελθῶν ἄλλους τε πολλοὺς καὶ τὸν Μνηστήρα ἐθανάτωσεν, αὐτήν τε τὴν Μεσσαλίαν ἐς τοὺς τοῦ Ἀσιατικοῦ κήπους — ἀναχωρήσασαν ἀπέσφαξε.

Joseph. Ant. Iud. XX 8, 1, 149. προανηγήκει γὰρ τὴν γυναικῆα Μεσσαλίαν διὰ ζηλοτυπίαν.

Domitia Lepida filia Antoniae maioris (*Tac. Ann. XI 37. XII 64. Suet. Ner. 5*) Claudii consobrina (artiore sensu) fuit, ipsa igitur Messalina et per patrem et per matrem Claudio sobrina propior. *comperisset.* per Narcissum, Pallante et Callisto non ausis, cf. *Dio 60, 31* et imprimis praeclaram narrationem *Taciti Ann. XI 27—38.*

cetera flagitia. Cf. *Dio 60* (passim),

Tac. Ann. XI (passim), *Plin. H. N. 10, 172, Victor Caes. IV 5—9* (Vict.) *Epit. IV 5—7. Juv. VI 145—132.*

C. Sillio. pater huius erat C. Silius A. Caecina Largus cos. a. 766/13 (C. I. L. VI 7479. 9050. 10051 X 6639), amicus Germanici (*Tac. Ann. IV 18*), qui legatione exercitus Germanici superioris per septem annos suscepta (*Tac. l. l.*, a. 774/21 tumultum Sacroviri concidit

affecit confirmavitque pro contione apud praetorianos. quatenus sibi matrimonia male cederent, permansurum se in caelibatu, ac nisi permansisset, non recusaturum confodi

Victor Caes. IV 10. (Qui (liberti Claudii) primo sceleribus coniventes, ubi pares patronae facti sunt, eam quoque ignaro, quasi iubente tamen, domino per satellites interfecerunt.)

Seneca Apocol. II, 1. Tu Messalinam, cuius aequae avunculus maior eram quam tuus, occidisti. Nescio, inquis? Di tibi malefaciant: adeo istuc turpius est, quod nescisti quam quod occidisti.

(Tac. l. l. III 42 sqq.), pauloque post (a. 777/24) auctore Seiano a consule Visellio Varrone maiestatis et repetundarum reus factus ipse sibi mortem conscivit (Tac. Ann. IV 48 sqq.), memoria tamen nihilo minus a senatu damnata (Tac. Ann. XI 35). Cf. Dio 60, 31, 5. Velleius II 130. Mater erat Sosia Galla, Agrippinae Germanici amica, quae parte bonorum publicata deportata est (Tac. Ann. IV 20).

Ipse Silius, *pulcherrimus iuventutis Romanae* (Tac. Ann. XI 12) hac tempore consul designatus erat (Seneca Apocol. 13, 4), sed consulatus dies appropinquabat (Tac. l. l. 28), aut igitur in menses Nov. et Dec. a. 801/48 (ita Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. XI 5) aut (ut rectius mihi Mommsen (Str. I² 587 A 4 = I² 568) suspicatus esse videtur) designatus erat in Kal. Jan. a. 802/49. Ex voluntate Messalinae Iuniam Silanum, uxorem suam, (Tac. Ann. XI 12. XIII 19. 22. XIV 12. C. I. L. X 8296, ubi vide Mommsen) repudiaverat.

[p. 130] *inter auspices*. cf. Tac. Ann. XI 27: *audisse auspicium verba*. Juv. X 336. Auspices hac aetate sunt quivis homines, qui nuptiis adsunt (*auctores nuptiarum* Cic. pro Cluent. 5, 14), cf. Cic. de div. I 16, 28: *nihil fere quondam maioris rei nisi auspiciato ne privatim quidem gerebatur, quod etiam nunc nuptiarum auspices declarant, qui re omissa nomen tantum tenent*. Val. Max. II 1, 1. Marq. Vit. Priv.² p. 48 A 1.

supplicio affecit. mense Octobri a. 801/48 (Tac. Ann. XI 31) Silio antea interfecto (l. l. 35. Sen. Apocol. 13, 5).

Accuratius tamen Messalinae mortem tradit Tacitus (l. l. 37), secundum quem non Claudii iussu, ut Suet. et Dio (60, 31, 5) narrant, interfecta est, sed Narcissi, qui Claudii paenitentiam timens tribuno cohortis praetoriae suo Marte imperare ausus est, ut eam necaret, quasi Claudius id iussisset; qui tamen rem, nihil investigans, comprobavit.

Nomen eius (cf. Tac. l. l. 38: *Iuvitque oblivionem eius senatus censendo nomen et effigies privatis ac publicis locis demovendas*) erasum est in titulo urbano C. I. L. VI 918 = Dess. n. 210, ex parte in alio C. I. L. VI 4744. Cf. C. I. Gr. 2961b.

pro contione apud praetorianos. si haec dicta sunt (quod tamen incertum est) in illa contione, de qua haec habet Tac. l. l. 35: *incensumque et ad minas erumpentem (Claudium) castris infert (Narcissus), paratu contione militum, apud quos praemonente Narcisso pauca verba fecit, nam etsi iustum dolorem pudor impediabat iam tunc Claudius consilium Messalinam necandi habuit*.

quatenus i. e. *quandoquidem, quoniam*, qua particula apud Suetonium non inventa Claudius usus est. Ex antiquiore Latinitate (cf. Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. III 16) desumpta inde ab aevo Augusti apud poetas legitur (Hor. od. III 29, 30. Ovid. Trist. V 5. 21. Juv. XII 101) et apud scriptores, quamquam satis raro, cf. Velleius II 68, 3. Tac. dial. 5. 49. Quint. I. O. VI 2. Plin. Ep. III 7. 14. Dräger, Synt. u. Stil d. Tac. p. 76.

[p. 132] *durare*—*quin. durare* i. e. *sustinere*, cf. Hor. Od. I 14, 7: *viae durare carinae Possunt imperiosius aequor*. Verg.

C. 26.

manibus ipsorum. Nec durare valuit quin de conditionibus continuo tractaret, etiam de Paetinae, quam olim exegerat, deque Lolliae Paulinae, quae C. Caesari nupta fuerat.

Tac. Ann. XII 1. Caede Messalinae convulsa principis domus, orto apud libertos certamine, quis deligeret uxorem Claudio, caelibis vitae intoleranti et coniugum imperiis obnoxio. Nec minore ambitu feminae exarserant: suam quaeque nobilitatem formam opes contendere ac digna tanto matrimonio ostentare. Sed maxime ambigebatur inter Lolliam Paulinam M. Lollii consularis (M. Lollio, filio M. Lollii consularis *coni. Madvig*) et Iuliam Agrippinam Germanico genitam: huic Pallas, illi Callistus fautores aderant: at Aelia Paetina e familia Tuberonum Narcisso fovebatur. Ipse huc modo, modo illuc, ut quemque suadentium audierat, promptus, discordantes in consilium vocat ac promere sententiam et adicere rationes iubet.

Aen. VIII 577: *patior quemvis durare laborem*. Staius Silv. V. 2, 153: *durabis quascunque vias*. Ut dicitur *non sustineo quin* recte hoc loco (alterum exemplum mihi non notum est) legitur *nec durare quin*. Saepius autem cum Infinitivo legitur, cf. Petr. 41, 2. Lucan. IV 549. Sil. It. X 675. XI 75.

conditionibus. sc. uxoriis, cf. Cic. de amic. 34: *dirimi (amores) tamen interdum contentione vel uxoriae conditionis vel commodi alicuius*. Saepius apud Suet. legitur, cf. Caes. 27: *Octaviam—conditionem ei detulit*. Aug. 63: *multis ac diu, etiam ex equestri ordine, circumspicis conditionibus, Tiberium privignum suum legit*. Galb. 5: *remansit in caelibatu, neque sollicitari ulla conditione amplius potuit*.

Paetinae. de hac vide supra p. 129. Fauctor eius erat Narcissus, cf. Tac. Ann. XII 2: *Narcissus vetus matrimonium, filiam communem (nam Antonia ex Paetina erat), nihil in penatibus eius novum disserebat, si sueta coniux rediret, haud quaquam novercalibus odiis visura Britannicum, Octaviam, proxima suis pignora*.

Lolliae Paulinae. pater (nam apud Tac. Ann. XII 1 lectio codicum *M. Lollii consularis* stare vix potest, scribendumque videtur cum *Madvig*:

M. Lollio filio M. Lollii consularis) fuit M. Lollius ceteroquin ignotus. Avus (Plin. H. N. 9, 118) erat M. Lollius cos. a. 733/21, notus clade a Sugambribus accepta (Velleius II 97. Tac. Ann. I 40. Dio 54, 20. Suet. Aug 23) et Gaii Caesaris Augusti filii quondam comes et rector, cuius amicitia cum interdictum ei esset, ipse se interemit (Velleius II 102. Plin. l. l. Tac. Ann. III 48. Suet. Tib. 12). Mater fuit Volusia, filia L. Volusi Saturnini cos. suff. a. 742/12, soror L. Volusii Saturnini cos. suff. a. 756/3, qui sub Claudio per totum principatum praefectus urbi fuisse videtur, cf. Plin. H. N. 7, 62. C. I. L. III 2976.

C. Caesari nupta. Lollia primum nupsit P. Memmio Regulo cos. suff. a. 784/31, deinde mense, ut videtur, Octobri a. 791/38 (cf. Huelsen l. infra l.) Gaio, ipso marito, cum esset legatus Moesiae, Macedoniae et Aethiopiae ab illo Romam ascito, ut uxorem ei desponderet (Dio 59, 12, 1. Suet. Gai. 25); paulo tamen post repudiata est (Suet l. l. Dio 59, 23, 7). Ad eam probabiliter spectare putat Huelsen fragmentum act. fr. Arv. a. 792/39 a se editum Eph. Epigr. VIII p. 329: *id]us Febr. [L. Salvius Otho flamen] et pro magistro [collegii fratrum Arvalium] nomine natali [. . . in Capitolio] Iovi O. M. bov[em marem immolavit]*. Na-

Verum illecebris Agrippinae, Germanici fratris sui filiae, per ius osculi et blanditiarum occasiones pellectus in amorem, subornavit proximo senatu qui censerent, cogendum se ad ducendum eam uxorem, quasi rei p. maxime interesset, dan-

Tac. Ann. XII 3. Praevaluere haec (quae Pallas dixerat) adiuta Agrippinae illecebris: ad eum per speciem necessitudinis crebro ventitando pellicit patrum, ut praelata ceteris, etsi nondum uxor, potentia uxoria iam uteretur.

Tac. l. l. 5. C. Pompeio Q. Veranio cos. pactum inter Claudium et Agrippinam matrimonium iam fama, iam amore illicito firmabatur; necdum celebrare sollemnia nuptiarum audebant, nullo exemplo deductae in domum patrum fratris filiae: quin et incestum; —. Nec ante omisa cunctatio, quam Vitellius suis artibus id perpetrandum sumpsit. — (7). Haud defuere, qui certatim, si cunctaretur Caesar (Agrippinam ducere), vi acturos testificantes erumperent curia. — Nec Claudius ultra exspectato obvius apud forum praebet se gratantibus, senatumque ingressus decretum postulat, quo iustae inter patros fratrumque filias nuptiae etiam in posterum statuerentur. Nec tamen repertus est nisi unus talis matrimonii cupitor, Alledius Severus, eques Romanus, quem plerique Agrippinae gratia impulsum ferebant.

Dio 60, 31, 6. καὶ μετ' ὀλίγον τὴν ἀδελφιδῆν Ἀγριππῖναν ἔγχευε, τὴν τοῦ Δομιτίου τοῦ Νέρωνος ἐπονομασθέντος μητέρα· καὶ γὰρ καλλὴ ἦν καὶ συνεχῶς αὐτῷ προσεφείτα, μόνη τε ὡς καὶ θεῖα συνεγίγνετο, καὶ τρυφερώτερον ἢ καὶ ἀδελφιδῆ (κατ' ἀδελφιδῆν v. Herwerden) προσεφέρετο.

Dio apud Zon. XI 10 p. 468. λόγους ἐν τῇ βουλῇ ὁ Οὐιτέλιος ἐποίησατο ὅτι συμφέροι τῷ κοινῷ γῆμαι τὸν Κλαύδιον, καὶ τὴν Ἀγριππῖναν ἐπιτήδειαν εἰς τοῦτο ἀπέφαινε, καὶ βιάσασθαι σφίσι αὐτὸν ἐπὶ τὸν γάμον συνεβούλευεν. ἐντεῦθεν ἐρμηθέντες οἱ βουλευταὶ πρὸς τὸν Κλαύδιον ἦλθον καὶ ἠνάγκασαν δῆθεν αὐτὸν γῆμαι, καὶ ψήφισμα ἐποίησαντο ἐξεῖναι Ῥωμαίοις ἀδελφιδᾶς ἄγεσθαι· πρότερον γὰρ ἐνεκιάλυτο.

Joseph. Ant. Iud. XX 8, 1, 149. χηρεύουσαν αὐτὴν (Ἀγριππῖναν) ἐπὶ πολὺν χρόνον Κλαύδιος ἄγεται πρὸς γάμον.

Plut. Ant. 87. Ἀγριππῖνα — Κλαυδίου Κεῖςτρι συνήκησε.

talem enim Augustae celebrari verisimile, cum de natali sororum Gaii propter diem et tempus cogitari nequeat. Fautor eius apud Claudium erat Callistus, cf. Tac. Ann. XII 2: (*Callistus diserebat*) *longeque rectius Lolliam induci quando nullos liberos genuisset vacuam aemulatione et privignis parentis loco*

futura. Paulo post (a. 802/49) in exilium missa est, bonorum maxima parte (praedives autem erat, cf. Plin. l. l.) publicata, cf. Tac. Ann. XII 32, et in exilio iussu Agrippinae a tribuno intercepta (Tac. l. l. XIV 12).

Agrippinae. Iulia Agrippina nata erat a. d. VIII id. Nov. (cf. acta fr. Arv. C.

C. 26.

damque ceteris veniam talium coniugiorum, quae ad id tempus incesta habebantur. Ac vix uno interposito die confecit nuptias: non repertis qui sequerentur exemplum, excepto libertino quodam, et altero primipilari, cuius nuptiarum officium et ipse cum Agrippina celebravit.

(Seneca) *Octavia* 141. Genitamque fratris coniugem captus sibi Toris nefandis flebili iunxit face.

Victor Caes. IV 12. eoque herilem stultitiam perpulere (liberti), uti senex fratris filiam in nuptias concupisceret.

(*Victor*) *Epit. IV* 10. Hic Agrippinam Germanici fratris sui filiam uxorem duxit.

I. L. VI 2039. 2041. Kal. Ant. C. I. L. I² 1, p. 248) anni, ut videtur, 769/16 (Tac. Ann. I 44, II 54. Suet. Gai 7, cf. Mommsen, Hermes III p. 254 sqq.). Antea duobus viris nupserrat, primum Cn. Domitio Ahenobarbo eos. a. 785/32 (a. 781/28, cf. Tac. Ann. IV 75), cui filium, L. Domitium postea Neronem appellatum, peperit, deinde L. Passieno Crispo (cos. iterum a. 797/44), quem secundum schol. Juv. IV 81 fraude necavit.

[p. 133] *ius osculi*. cf. Polyb. apud Athenaeum X p. 440 f.: *πρὸς δὲ τοῦτοις (τὴν γυναῖκα) φιλεῖν δεῖ τοὺς συγγενεῖς τοὺς ἑαυτῆς καὶ τοὺς τοῦ ἀνδρός ἕως ἔξαερῶν* (i. e. inclusis sobrinis, qui sexto gradu sunt). Plut. Quaest. Rom. 6: *ἢ μὴ γενουμένον συγγενίδας γαμεῖν, ἄχρῃ φιλήματος ἢ φιλοφροσύνη προῆλθεν, καὶ τοῦτο μόνον ἀπελείφθη σύμβολον καὶ κοινωνία τῆς συγγενείας*. Festus s. γ. *Osculana* p. 197 M. (De causa huius moris satis mira, quam profulit Cato apud Plin. H. N. 14, 90 (cf. Gell. X 23, 1. Athen. I. I.) cf. Sittl, Gebärden p. 38).

[p. 133] *subornavit qui censerent*. horum principem L. Vitellium fuisse tradunt Tac. (Ann. XII 5 sq.) et Dio apud Zon. XI p. 468.

talium coniugiorum, quae—incesta habebantur. antiquissimis temporibus matrimonia inter cognatos usque ad sextum gradum contrahi non poterant, cf. Tac. Ann. XII 6: *et sobrinarum (matrimonia) diu ignorata tempore addito percrebuisse*. Quod tamen iam ante a. 535/219 muta-

tum esse docet fragmentum libri XX Livii (Hernes IV p. 372): *P. Celius patricius primus adversus veterem morem intra septimum cognationis gradum ducit uxorem* (i. e. sobrinaia). Sed ne hoc quidem diu mansit, nam Livius XLII 34, 3: *cum primum in aetatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filium dedit* docet paulo post bellum Punicum secundum matrimonia inter cognatos quarto gradu (consobrinos artiore sensu) permissa fuisse, cuius rei meminit quoque Plut. Quaest. Rom. 6: *ὁ δῆμος ψηφισάμενος πᾶσιν ἐξεῖναι γαμεῖν ἄχρις ἀνερίων, τὰ δὲ ἀνοσιέρω κεκοιλῶσθαι*. Cf. Karlowa, Röm. Rechtsgesch. II p. 175.

Iam senatus consulto a. 802/49 permissum est, ut etiam uxorem ducere liceret, quae tertio gradu cognata esset, sed tantum fratris filiam, cf. Gaius I 62: *Fratris filiam uxorem ducere licet; idque primum in usum venit, cum divus Claudius Agrippinam fratris sui filiam uxorem duxisset*. Ulpian. V 5, 6. Hoc senatus consultum abolitum demum est a. 342 p. Chr. n. a Constantino et Constante, cf. Cod. Theod. III 12, 1. Sororis autem filiam ducere numquam licuit, cf. Gaius I. I. Ulpian. I. I., nec tamen semper hoc observatum est, siquidem Nerva denno id vetuit (Dio 68, 2, 4, cf. quoque Dig² 23, 2, 57^a).

primipilari. hunc Alledium Severum equitem Romanum fuisse dicit Tac. I. I., (qui libertini, sive sponte, sive fontem suum secutus nullam mentionem fecit)

XXVII. Liberos ex tribus uxoribus tulit: ex Urgulanilla Drusum et Claudiam, ex Paetina Antoniam, ex Messalina Octaviam et quem primo Germanicum, mox Britannicum cognominavit. Drusum Pompeiis impuberem amisit, piro per lusum in sublime iactato et hiatu oris excepto strangulatum, cum ei ante paucos dies filiam Seiani despondisset. Quo magis miror fuisse, qui traderent fraude a Seiano necatum. Claudiam ex liberto suo Botere conceptam, quamvis ante quintum men-

Dio 60, 12, 5 = Zon. XI 8 p. 463. γεννηθέντος αὐτῷ υἱέος, ὃς τότε μὲν Κλαυδίος Τιβέριος Γερμανικὸς ὕστερον δὲ καὶ Βρεττανικὸς ἐπωνομασθή.

Dio 60, 22, 1 = Zon. XI 9 p. 465. μαθούσῃ δ' ἡ γερουσία τὰ κατειργασμένα Βρεττανικὸν τε αὐτὸν ἐπεκάλεσε καὶ τὰ ἐπινομία αὐτῷ πέμψαι ἔδωκε. — τῷ τε υἱεῖ αὐτοῦ τὴν αὐτὴν ἐπωνυμίαν ἐπέθεσαν, ὥστε καὶ κυρίως τρόπον τινα Βρεττανικὸν αὐτὸν ὀνομασθῆναι.

Eutropius VII 13. filio autem suo Britannici nomen imposuit.

Joseph. Ant. Iud. XX 8, 1, 149. Μεσσαλλῶνα — ἐξ ἧς αὐτῷ ἐγεγόνεσαν Βρεττανικὸς καὶ Ὀκταυρία. ἦν δὲ αὐτῷ καὶ Ἀντωνία πρεσβυτάτη τῶν ἀδελοφῶν, ἦν ἐκ Πετεινῆς τῆς πρώτης γυναικὸς εἶχε.

sine dubio eundem intellegens; saepe enim iis qui primos pilos duxerant dignitas equestris data est, cf. Mart. VI 58, 40: *et referes pili praemia clarus eques*. Marq. StV. II² p. 377. Mommsen StR. III 547.

Drusum. cf. elogium P. Plautii Pulchri, fratris Urgulanillae C. I. L. XIV 3607 = Dess. n. 964: — *avonculus Drusi Ti. Claudii Caesaris Augusti filii*.

primo Germanicum. nescio an ita nominetur in titulo originis urbanae C. I. L. VI 8562 = Dess. n. 1631: *Claudia Primigenia vir. an. XXVII Harmodi Ti. Claudii Germanici supr(a) dom(ous)*.

mox Britannicum. hoc nomen, a senatu propter victoriam Britannicam a. 796/43 decretum, filio, ut gereret permisit. Plenum nomen fuit Ti. Claudius Britannicus Caesar, cf. C. I. L. XI 3602. XIV 2769. Eph. Epigr. VII 1242 = Dess. n. 221. 1632. 220. Nominatur praeterea C. I. L. VI 922. 14642. VII 1202 VI 8873 = Dess. n. 1750.

Drusum Pompeiis impuberem. ex

emendatione Lipsii pro codicum lectione *Pompeium puberem*.

cum ei despondisset. cf. Tac. Ann. III 29 (a. 773/20): *Adversis animis acceptum quod filio Claudii socer Seianus destinaretur*. IV 7 (a. 776/23): *communes illi (Seiano) cum familia Drusorum fore nepotes*. Ex posteriore loco apparet Drusum a. 776/23 adhuc vixisse, ex priore colligendum a. 773/20 tum iam destinatum fuisse ut filiam Seiani (tunc fortasse vix unum annum natam, cf. Tac. Ann. V 9) aliquando duceret. Cf. Nipp-Andr. ad Tac. Ann. IV 7. Quando Drusus desponsus mortuusque sit, ignotum. Rein tangit Dio duobus locis 58, 11, 5: *τῆς κόρης (τοῦ Σηιανοῦ), ἦν τῷ τοῦ Κλαυδίου υἱεῖ ἡγγυζήκει*. 60, 32, 1: *ὁ γὰρ ἔτερος (παῖς), ὁ καὶ τὴν Σηιανοῦ θυγατέρα ἐγγυησάμενος, ἐπέθνηκει*. Huc non spectat Suet. Tib. 65: (*Seianum*) *spe affinitatis deceptum*, ut Reimar ad Dionem 58, 11, 5 voluit, ibi enim potius intellegendae nuptiae Seiani et Iuliae Drusi filiae destinatae, cf. infra ad c. 29, p. 147.

Botere. nomen, quamquam num alibi

C. 27. sem divortii natam alicue coeptam, exponi tamen ad matris ianua[m] et nudam iussit abici. Antoniam Cn. Pompeio Magno, deinde Fausto Sullae, nobilissimis iuvenibus, Octa-

Dio 60, 5, 7 = Zon. XI 9 p. 462 (a. 794/41). τὴν δὲ (Φυγατέρα) ἐκδοῦς Γναίῳ Πομπηίῳ Μάγνῳ.

Dio apud Zon. XI 10 p. 467. γεννηθέντος δὲ — ἐγγόνου ἐκ τῆς Ἀυτωνίας τῆς Φυγατέρας, ἣν Κορνηλίῳ Φαύστῳ Σύλλῳα — μετὰ τὸν τοῦ Μάγνου συνώκησε θάνατον.

Tac. Ann. XIII 23. Cornelius Sulla — affinitate Claudii, cui per nuptias Antoniae gener erat.

reperiat[ur] nescio, recte formatum est neque necessarium credo, ut cum Baumgarten—Crusio *Botrio* legamus vel *Botro* (Botrus quidam memoratur C. I. L. VI 24163).

[p. 135] *ante quintum mensem divortii.* cf. Galb. 17: *intra sextum adoptionis diem* Tac. Ann. I 62: *sextum post cladis annum*, ubi complura exempla huius locutionis congererunt Nipp.-Andr.

alique coeptam. infantem igitur susceperat et pro suo agnoverat.

Antoniam. huic plenum nomen fuit *Claudia Antonia*, siquidem liberti eius Claudii appellatur, cf. C. I. L. VI 9802. 14959. 15517. Ipsa memoratur C. I. L. XIV 2794: — *Antoniae Aug. f.* — Cf. quoque Eckhel D. N. VI 246.

Nata erat a. 782/29 vel antea, cum a. 794/41 Pompeio nupserit, eoque anno duodecim saltem annos nata esse debuerit. A Nerone post a. 818/65 necata est, cum nuptias eius sprevisset, cf. Suet. Ner. 35. Schol. Juv. VIII 213. Tac. Ann. XV 53). Plura de ea vide apud Pauly-Wissowa Real.-Enc. I p. 2641.

Cn. Pompeio Magno. hic filius fuit M. Licinii Crassi cos. a. 780/27 (cf. ad c. 17) et Scriboniae Cn. Pompeii Magni proneptis, cf. Mommsen Eph. Epigr. I p. 147. Gaius Caesar ei cognomen Magnum ademerat (Suet. Gai. 35. Dio 60, 5, 8. Sen. Apocol. 11, 2), atque etiam necare eum in animo habuit, nec tamen interfecit propter teneram aetatem. Claudius nomen reddidit; cum autem in actis fr. Arv. C. I. L. VI 2032 nomen eius

ita legatur: *Magnus Pompeius* Mommsen, Röm. Forsch. I p. 37 suspicatus est Claudium ei pro cognomine a Gaio adempto praenomen Magnum dedisse, cui tamen opinioni elogium eius non favet. Sub Claudio vigintiviratu (accuratius non definitur) functus est, praefectusque urbi fuit feriarum Latinarum causa, concessum quoque ei, ut quinque annis maturius quam per leges liceret magistratus peteret (Dio 60, 5, 8). Frater Arvalis fuit (cf. C. I. L. VI 2032). Ex elogio eius Romae reperto Bull. d. Inst. 1885 p. 9 = Dess. n. 955: *Cn. Pomp[eius] Crassi f. Men(enia tribu) Magnus pontif. quaest. Ti. Claudi Caesaris Aug. Germanici soceri sui* discimus eum quaestura functum esse, quam cum vicissimum demum annum ingressus gerere potuerit, et cum initio a. 800/47 vel a. 799/46 mortuus sit (cf. p. 140) ante a. 779/26 natus sit necesse est.

Fausto Sullae. huic plenum nomen fuit *Faustus Cornelius Sulla Felix*, ut docent Acta fr. Arv. (C. I. L. VI 2037. 2039) et diploma Stabiense (l. infra l.) Filius erat Fausti Cornelii Sullae cos. suffecti a. 784/31 (C. I. L. X 1233 (fast. Nol.). I² p. 71 (fast. Arv.). XIV 2466), qui, si recte Dio (apud Zon. XI 10 p. 467: *Φαύστῳ Σύλλῳα ἀδελφῶ τῆς Μεσσαλίνης ὄντι*) Sullam nostrum fratrem Messalinae fuisse tradit, Domitiam Lepidam matrem Messalinae uxorem duxerit necesse est, cf. Lehmann I. l. p. 268. Moll, Zur Genealogie des. Jul. Kaiserhauses p. 26.

viam Neroni privigno suo collocavit. Silano ante desponsam.

C. 27.

Tac. Ann. XII 9 (a. 802/49). despondeturque Octavia ac super priorem necessitudinem sponsus iam et gener Domitius aequari Britannico.

Dio 60, 32, 2 = Zon. XI 10 p. 469. τὸν τε Δομίτιον τότε μὲν γαμβρὸν τῷ Κλαυδίῳ ἀπέδειξεν (ἡ Ἀγριππῖνα).

Tac. Ann. XII 58. D. Iunio Q. Haterio consulibus sedecim annos natus Nero Octaviam, Caesaris filiam, in matrimonium accepit.

Dio apud Zon. XI 11 p. 472. ὁ Νέρων — τὴν Ὀκταβίαν — τότε ἔγγημεν, ὥστε καὶ ἐκ τούτου ἀνὴρ ἤδη δοκεῖν.

Joseph. Ant. Iud. XX 8, 1, 150. καὶ δὴ τὴν Ὀκταουίαν ἤρμιστε τῷ Νέρωνι.

Sulla noster consul fuit a. 805/52 per totum annum, cf. Tac. Ann. XII 52. Eph. Epigr. I p. 461 n. 176: *Fausto Cornelio L. Salvio Othone cos. III idus Apriles.* dipl. Stabiense (C. I. L. III p. 844 = X 768 = Dess. n. 1986): a. d. III idus Decembr. *Fausto Cornelio Sulla Felice L. Salvidieno Rufo Salviano cos.* A Nerone, cum iam a. 808/55 accusatus esset, quod a Pallante et Burro ad imperium vocaretur, a. 811/58 Massiliam relegatus et a. 815/62 iussu eius interfectus est (Tac. Ann. XIII 23. 47. XIV 57). De filio eius ex Antonia dixi ad c. 12 p. 55.

nobilissimis. Pompeius per patrem ad familias Crassorum et Calpurniorum Pisonum pertinebat, per matrem autem Pompeii Magni abnepos erat. Sulla dictatoris abnepos fuisse videtur.

Octaviam. huic plenum nomen fuit *Claudia Octavia*, cf. titulum Samium (Guérin, description de Patmos et de Samos p. 215) allatum a Dessau. ad n. 222 A 5: ὁ δῆμος Κλαυδιάρ Ὀκταουίαν τὴν γυναικα τοῦ Σεβαστοῦ Νέρωνος Κλαυδίου Αρρούσου Καίσαρος Γεωμαντιζοῦ αὐτοκρατορος et urbanum C. I. L. VI 9415 = 29847a: *Claudia Octaviae Divi Claudii f. lib. Peloris.* — C. I. L. VI 921, 5 = Dess. n. 222, 5: . . . *O]ctaf]iui [Ti.] Claudii Caisaris Augusti p. p. filiai.* Praeterea ad eam nondum nuptam spectant C. I. L. VI 5539. 9037 = Dess. n. 1786. 1788. VI 8827. Nata est, ut videtur, a. 793/40, certe ante a. 794/41, quo eam Silano desponsam esse tradit Dio (60,

5, 7); nam apud Tacitum Ann. XIV 64 (a. 815/62) pro codicum lectione: *puella vicesimo aetatis anno* cum Nipperdey scribendum est *puella II et vicesimo aetatis anno.* Maiorem eam natu fuisse quam Britannicum Suetonius quoque testari videtur, cum supra eam ante Britannicum nominet, cf. quoque Dio I. 1.; 12, 5.

Neroni a. 802/49 desponsa est, consule designato L. Memmio Pollione in senatu pro sententia id orante (Tac. Ann. XII 9), Nerone autem adoptato, emancipata est (cf. Dio 60, 33, 2 = Zon. XI 10 p. 469: *Κλαύδιος — Νέρωνα — γαμβρὸν ἐποιήσατο, τὴν θυγατέρα ἐς ἑτερόν τι γένος ἐκποιήσας ἵνα μὴ ἀδελφοῦς συνοικίσειν δοκῆ*), cf. Gaius I 61: *sed si qua per adoptionem soror mihi esse coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter me et eam nuptiae non possunt consistere; cum vero per emancipationem adoptio dissoluta sit, potero eam uxorem ducere; sed et si ego emancipatus fuero nihil impedimento erit nuptiis.*

Neroni privigno. huic ante adoptionem nomen fuit L. Domitius Aenobarbus. Natus erat d. 15 m. Dec. a. 790/37 (C. I. L. VI 2041. Suet. Ner. 6. Tac. Ann. XII 58. XIII 6).

Silano. a. 794/41, cf. ad c. 12. De Silano cf. ad c. 29.

[p. 138] *vicesimo imperii die* [inque secundo consulatu]. Cum Suetonius postridie quam Gaius interfectus esset Claudium imperium accepisse tradat (c. 10) vicesimus dies imperii ei est d. 13. m. Febr. a.

4. 27. Britannicum, vicesimo imperii dii [inque secundo consulatu] natum sibi, parvulum etiam tum, et militi pro contione manibus suis gestans et plebi per spectacula gremio aut ante se retinens assidue commendabat faustisque omnibus eum acclamantium turba prosequabatur. E generis Neronem

Dio 60, 12, 5 (a. 795/42). γεννηθέντος αὐτῶ υἱέος, ὃς τότε μὲν Γερμανικὸς ὕστερον δὲ Βρεττανικὸς ἐπωνομάσθη.

Tac. Ann. XII 25. C. Antistio M. Suillio consulibus adoptio in Domitium auctoritate Pallantis festinatur, qui obstrictus Agrippinae ut conciliator nuptiarum et mox stupro eius illigatus stimulabat Claudium, consuleret rei publicae, Britannici pueritiam robore circumdaret. — His evictus biennio (l. *triennio* cum Freinsheim) maiorem natu Domitium filio antepōnit, habita apud senatum oratione in eundem, quem a liberto acceperat, modum. — Ceterum actae principi grates, quaesitiore iu Domitium adulatione; rogata lex, qua in familiam Claudiam et nomen Neronis transiret.

Dio 60, 32, 2 = *Zon.* XI 10 p. 469. τὸν τε Δομίτιον τότε μὲν γαμβρὸν τῷ Κλαυδίῳ ἀπέδειξεν, ὕστερον δὲ κατέσπειοίησεν (ἢ Ἀγριππίου).

Dio apud *Zon.* XI 10 p. 469. ὁ Κλαύδιος — καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς (Ἀγριππίνης) εἰσποιησάμενος μετωνόμασε Τιβέριον Κλαύδιον Νέρωνα Δροῦσον Γερμανικὸν Καίσαρα.

Suet. Ner. 7. undecimo aetatis anno a Claudio adoptatus est.

Joseph. Ant. Iud. XX 8, 1, 150. Νέρωνι · τοῦτο γὰρ ὕστερον αὐτὸν ἐκάλεσεν εἰσποιησάμενος υἱὸν ὁ Καῖσαρ.

Plut. Ant. 87. καὶ θέμενος τὸν υἱὸν αὐτῆς Κλαύδιος Νέρωνα Γερμανικὸν προσωνόμασεν.

(*Seneca*) *Octavia* 139. gnato suo Praeferre potuit sanguine alieno satum.

794/41. Secundus autem consulatus cadit in a. 795/42. Apparet igitur ipsum auctorem sibi repugnare. Illud congruit cum Tacito *Ann.* XIII 15 (a. 808/55): *propinquo die quo quartum decimum aetatis annum Britannicus explebat* (locus Taciti *Ann.* XII 15: *biennio* (l. *triennio* cum Freinsheim) *maiorem natu Domitium filio antepōnit*, manifeste corruptus est, nam Nero cum a. 790/37 natus sit, Britannicus a. 793/39 aut a. 793/40 lucem vidisset, quod omnino non potest); hoc convenit cum Dioe 60. 12. 5

Difficultatem tollere conatus est Leh-

mann (l. l. p. 122 A 2) ingeniose corrigens: *in Q. Secundi* (sc. Q. Pomponii Secundi cos. suff. a. 794/41) *consulatu*. Quam tamen coniecturam amplectendam non puto, quod et unius tantum consulis nomen afferri mirum est, et si Suetonius unum consulem nominare satis habuisset, saltem non eum elegisset, cuius nomen propterea quod contra principem rebel- laverat, erasum est. Nec magis Clintoni (*Fast. Rom.* I p. 34) assentior verba *inque secundo consulatu* ita transponenti: *Britannicum. vicesimo imperii die natum sibi inque secundo consulatu parvulum etiam tum assidue commen-*

adoptavit. Pompeium atque Silanum non recusavit modo, sed et interemit.

C. 27.

Dio 60, 31, 7. οὐ μὴν ἀλλ' οὕτω ταῖς γυναῖξιν ὁ Κλαύδιος ἐδεδοῦλωτο ὥστ' ἀμφοτέρους τοὺς γαμβροὺς δι' αὐτὰς ἀποκτεῖναι.

Seneca Apocol. 11, 5. Quandoquidem divus Claudius occidit — generos duos Magnum Pompeium et L. Silanum.

Seneca l. l. 11, 2. Gaius Crassi filium vetuit Magnum vocari: hic nomen illi reddidit, caput tulit. Occidit in una domo Crassum, Magnum, Scriboniam.

Tac. Hist. I 48. fratres eius (Pisonis Liciniani) Magnum Claudius, Crassum Nero interfecerant.

Dio apud Zon. XI 9 p. 466. ἄλλους δὲ πόλλους διαβληθέντας ὑπὸ τῆς Μεσσαλίνης καὶ τὸν Ἀσιατικὸν καὶ τὸν γαμβρὸν τὸν Μάγνον ἀπέκτεινε · τὸν μὲν Ἀσιατικὸν διὰ τὴν οὐσίαν, τὸν δὲ Μάγνον διὰ τὸ γένος καὶ τὸ κῆδος.

Tac. Ann. XII 4. Vitellius — ferre crimina in Silanum, cuius sane decora et procax soror, Iunia Calvina, haud multum ante Vitellii nurus fuerat. Hinc initium accusationis; fratrumque non incestum, sed incustoditum amorem ad infamiam traxit. Et praebebat Caesar aures — simul affinitatem Claudius diremit.

Tac. l. l. 8. Die nuptiarum (Claudii et Agrippinae) Silanus mortem sibi conscivit, sive eo usque spem vitae produxerat, seu delecto die augendam ad invidiam: Calvina, soror eius, Italia pulsa est. Addidit Claudius sacra ex legibus Tullii regis piaculaque apud lucum Dianae per pontifices danda, iridentibus cunctis, quod poenae procurationesque incesti id temporis exquirentur.

Tac. l. l. XIII 1. Agrippina fratri eius L. Silano necem molita.

Seneca Apocol. 8, 2. Silanum enim, generum suum, occidit. oro, propter quid? sororem suam, festivissimam omnium puellarum, quam omnes Venerem vocarent, maluit Iunonem vocare.

Seneca l. l. 10, 4. ut occideret — unum abnepotem (Augusti) L. Silanum.

Dio apud Zon. XI 10 p. 468. (οἱ ἀπελεύθεροι) δέισαντες τὸν Σιλανὸν ὑπὸ τοῦ Κλαυδίου τιμώμενον ὡς ἄνδρα ἀγαθόν, ἅμα δὲ καὶ τὴν Ὀκταβίαν τὴν θυγατέρα αὐτοῦ — τῷ Δομιτίῳ προμώμενοι, ἐγγεγυημένην τῷ Σιλανῷ, πείθουσι τὸν Κλαύδιον ὡς ἐπιβουλεύοντά οἱ τὸν Σιλανὸν ἀποκτεῖναι.

(Seneca) Octavia 147 sqq. feminae est munus datus Silanus, et cruore foedavit suo Patrios penates, criminis ficti reus.

dabat, nam propter *assidue* id tantum credo. Me iudice verba *inque-consulatu* in consulatu a Claudio factum esse non cum Nipperdey ad Tac. Ann. XII 25

C. 28. XXVIII. Libertorum praecipue suspexit Posiden spadonem, quem etiam Britannico triumpho inter militares viros hasta

(Victor) *Epit. IV 7*. Ex quibus (libertis Claudii) Felicem legionibus Iudaeae praefecit. Posidi (codd. Possidio, Possidioni, Possidonio) eunucho post triumphum Britannicum, inter militarium fortissimos, arma insignia tanquam participi victoriae dono dedit.

delenda sunt, nam ex Dionis loco patet de anno quo Britannicus natus esset non constare (Dionem enim textum Suetonii iam depravatam male intellexisse vix crediderim).

[p. 139] *adoptavit*. a 803/50, cf. Tac. Ann. XII 25 (apud Suet. Ner. 7 *undecimo* corruptum est), V Kal. Mart., cf. Acta fr. Arv. a. 812/59 C. I. L. VI 2041: *Isdem cos. V K. Mart. L. Piso L. f. magi[s]ter conlegii fratrum Orbaliu[m] nomine immolavit in Capitolio ab adoptionem Neronis Claudii Caesaris Aug. Germanici*. Adoptio (quae proprie *arrogatio* nominanda fuit, cum Nero morte patris sui iuris factus esset, Tac. l. l. tamen item vocat *adoptionem*) facta est lege curiata apud pontifices et triginta curiarum lictores. Erat autem simul designatio principatus, cf. Tac. l. l.: *Domitium—anteponit*, Mommsen StR. II³ 1437 = II² 1081. Nomen ei datum est *Ti. Claudius Nero Drusus Germanicus Caesar*, ut Dio apud Zon. l. l. sine dubio recte tradit, praenomen *Tiberius* confirmatur titulo C. I. L. X 932 = Dess. n. 224: *Ti. Claudio Ti. Claudii Caesaris Augusti Germanici p. p. f. Neroni Caesari d. d.* Quod tamen non diu gestum mutavit praenomine Neronis, quod iam a. 804/51 in titulis legitur, cf. C. I. L. VI 921, 4 = Dess. n. 222, 4: *Neroni[i] Claudio Aug. f. Caisa[ri] Druso Germanic[o] pontif. auguri XV fir. s. [f.] VII fir. epulon. cos. [des.] principi iuventuti[s]*. Cf. C. I. L. VI 2034. IX 1108. Eckhel D. N. VI 260 sq. Cohen Néron 1. 55.

[p. 139] *Pompeium*. hic simul cum patre Crasso Frugi et matre Scribonia interfectus est (Sen. Apocol. 11, 2), dolo Messalinae (Dio apud Zon. XI p. 466). Vixit autem adhuc a. 798/45, cf. Dio 60, 25, 8: *οί γαυβροί αἰρού*. Mors eius igitur cadit in

id spatium temporis, cuius res neque a Dione neque a Tacito descriptas habemus i. e. aut in annua 799/46 aut in initium a. 800/47. Cum autem Zonaras l. l. necem eius narret simul cum nece Asiatici, quem initio a. 800/47 interfectum esse satis constat (Tac. Ann. XI 4), nescio an Pompeii mors eidem anno tribuenda sit.

[p. 139] *Silanum*. hic a L. Vitellio in castris cum sorore Iunia Calvina (de qua cf. C. I. L. XIV 3661. Mommsen Eph. Epigr. I p. 64) commissi et simul maiestatis (cf. Dio apud Zon. XI 10 p. 468) falso accusatus, ipso die nuptiarum Claudii et Agrippinae se interfecit, bene gnarus mortem sibi instare (Tac. l. l.) Suetonius hoc loco minus accurate rem tradit (ita Seneca quoque, et Dio apud Zon.; cum Tacito facit auctor Octaviae), rectius c. 28: *Silanus—mori—coactus*.

Posiden. de eo cf. Plin. H. N. 31, 5: (aquae) quae in Baiano Posidianae vocantur nomine accepto a Claudii Caesaris liberto obsonia quoque percoquant. Juv. XIV 91: *ut spado vincebat Capitolia nostra Posides*, ubi quae scholiasta tradidit: *hic Posides spado libertus Claudii imperatoris tantae gratiae et potentiae fuit, ut eum Claudius in Britannico triumpho inter militares viros hasta pura donaverit, cohortibus quoque et aliis provinciaeque Iudaeae praeponeret, lectica per urbem vehendi spectaculaque publice edendi ius tribuerit*, e Suetonio desumpsit. Scholiasten stulte uni dedisse, quae de tribus libertinis narraverit Suetonius, in aprico est.

hasta pura i. e. sine ferro (Serv. Aen. VI 760). Cf. tamen C. I. L. III Suppl. 6984. Röm. Mith. 1890 p. 295. Vituperatur Claudius quod dona maiora militaria libertino homini et insuper castrato dedit. Ceterum etiam medicum

pura donavit: nec minus Felicem, quem cohortibus et alis provinciaeque Iudaeae praeposuit, trium reginarum maritum;

Tac. Ann. XII 54 (a. 805/52). frater eius (Pallantis), cognomento Felix, — iam pridem Iudaeae impositus.

Tac. Hist. V 9. Claudius — Iudaeam provinciam equitibus Romanis aut libertis permisit, e quibus Antonius Felix per omnem saevitiam ac libidinem ius regium servili ingenio exercuit. Drusilla Cleopatrae et Antonii nepte in matrimonium accepta, ut eiusdem Antonii Felix progener. Claudius nepos esset.

Joseph. Ant. Iud. XX 7, 1, 137. πέμπει δὲ καὶ Κλαύδιος Φήλιξ Πάλλαντος ἀδελφὸν τῶν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν προστησόμενον πραγμάτων.

Joseph. Bell. Iud. II 12, 8, 247. μετὰ ταῦτα Ἰουδαίᾳ μὲν ἐπίτροπον Φήλιξ τὸν Πάλλαντος ἀδελφὸν ἐκπέμπει τῆς τε Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας καὶ Περαίας.

Suidas s. v. Κλαύδιος. ὅτι ἐπὶ αὐτοῦ στασιασάντων τῶν Ἰουδαίων κατὰ Χριστιανῶν ἄρχοντα ἐπέστρεψεν αὐτοῖς Κλαύδιον (Κλαύδιος Brotier) Φήλιξ.

suum C. Stertinium Xenophontem (hic tamen ingenuus fuit, cf. Tac. Ann. XII 61 C. I. L. VI 8905. Inscr. of Cos. 46. 84—94) hasta pura et insuper corona aurea donavit, cf. ad c. 47: *triumphum egit*.

Felicem. is hoc loco et (Vict.) IV 7 libertus Claudii fuisse dicitur, sed cum a Tacito (Hist. V 9) Antonius Felix appelletur. sine dubio libertus Antoniae, matris Claudii fuit ut frater quoque Pallas (de quo id constat), plenumque nomen ei fuit M. Antonius Felix (apud Josephum Ant. Iud. XX § 431 codd. habent *Κλαύδιος*, epitome vero *Κλαύδιος*, quam recte secutus est. v. cl. Naber; num apud Suidam l. c. cum Brotier *Κλαύδιος* pro codicum lectione *Κλαύδιος* scribendum sit, dubito). Nominatur C. I. L. V 34: *L. Anneio L. f. Domitio Proculo clarissimo p(ater) pronepoti Antoni Felicis Antonia Clementiana avia. L. d. d. d.* Plura de eo habes apud Pauly—Wissowa, Real-Enc. I p. 2617.

cohortibus et alis. sine dubio demum postquam beneficio Claudii natalium restitutione eques Rom. factus est, cf. Mommsen StR. II³ 837 A 4 = II² 808: Hirschfeld, Sitzb. Berl. Akad. 1889 p. 423; Herzog II 941 A 6.

Recte autem Lehmann l. l. p. 294 Felicem alae Caesariensium et Sebastenorum et quinque cohortibus, quae in Iudaea tendebant praefuisse dicit (cf. Joseph. Ant. Iud. XX 9, 2, 365. Hirschfeld l. l. A. 43).

provinciae Iudaeae. Iudaea post mortem Herodis Agrippae I (a. 797/44) sub procuratoribus fuit, cf. Marq. StV. I² p. 441. Quo autem anno Felix ei provinciae impositus sit, incertum. Nam Josephus Ant. Iud. XX 7, 1, 137 Felicem a. demum 805/52 in Iudaeam missum esse dicit contra Tacitum, qui Ann. XII 54 sub a. 805/52 haec habet: *Felix — iam pridem Iudaeae impositus. — Atque interim Felix intempestivis remediis delicta accendebat, aemulo ad deterrima Ventidio Cumano, cui pars provinciae habebatur, ita divisae, ut huic Galilaeorum natio, Felici Samaritae parerent*. Uter veriora tradiderit non facile diiudicaveris, mihi autem auctor Iudaeus in hac re potior testis est, cf. Schürer l. l. I² p. 476 A 13.

trium reginarum maritum. duas tantum novimus, utriusque nomen Drusilla fuit. Alteram Drusillam neptem Cleopatrae et Antonii fuisse dicit Tac. Hist.

C. 28. et Harpocran, cui lectica per urbem vehendi spectaculaque publice edendi ius tribuit: ac super hos Polybium ab studiis,

(Victor) Epit. IV 7. Polybium inter consules medium incedere fecit.

V 9. Filia igitur haec fuit Iubae II regis Mauretaniae et Cleopatrae Selenae (Dio 51, 15. Plut. Ant. 87). Quam tamen, cum Felici nuberet, iam protracta aetate fuisse oportet, nam matrem eius Cleopatram ante a. 760/7 (quo anno Glaphyra, Archelai regis filia, quam Iuba post Cleopatram duxit, mortua est, cf. Joseph. Ant. XVII 13, 4, 354. Bell. Iud. II 7, 4, 116) defunctam esse constat, et Felix sine dubio Claudio demum principe eam duxit.

Alteram Drusillam, natam a. 791/38 (Joseph. Ant. Iud. XIX 9, 1, 354), filiam regis Agrippae I, annoque 805/52 vel 806/53 Azizo regi Emesano in matrimonium datam (Joseph. l. l. XX 7, 1, 439), brevi post (a. 806/53 vel a. 807/54, cf. Schürer l. l. I² p. 479 A 25) illi abstulit uxoremque duxit. Cf. Joseph. l. l. XX 7, 2, 143 sq.: *ἡ δὲ (Δροσύλλα) κατῶς πρᾶττουσα, — παραβῆναι τὰ τε πάτρια νόμιμα πείθεται καὶ τῷ Φήλικι γήμασθαι*. Acta Apost. 24, 24: *Φήλιξ σὺν Δροσύλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ὄσση Ἰουδαίῳ*. Ex ea filium Agrippam sustulit, qui a. 832/79 in eruptione montis Vesuvii interiit (Joseph. l. l. 144). De tertia regina nihil novimus, eius filia fortasse fuit Antonia Clementiana nominata in titulo C. I. L. V 34 modo allato.

(Sine ulla causa Heraeus ad Tac. Hist. V 9 putat Drusillam filiam Agrippae neptem Antonii et Cleopatrae fuisse; Agrippa enim uxorem habuit *Κόπτορ* (quam Drusillae matrem fuisse diserte testatur Joseph. l. l. XVIII 5, 4, 432), neptem Herodis Magni et Mariammes, per filiam eorum Salampsio (Jos. l. l. 131) Nec magis assentiendum est Schürer l. l. I² 479 A 22 putanti Tacitum memorem Drusillae Agrippae filiae errare etiam nepti Antonii et Cleopatrae nomen Drusillam tribuisse, cur enim parentes eius in honorem Liviae Drusillae Augusti uxoris filiam suam ita appellare non potuerint, equidem non video.)

reginarum i. e. regum filiarum, cf. Georges s. v.

Harpocran. videtur nominari in titulo urbano C. I. L. VI 9016: *Securitati sacer(um) Iulia Phoebe sibi et Ti. Claudio Nardo et Arphocrae Aug. libertis procurator(ibus) coniugibus suis de . . .* Hunc, ut Polybium, a Claudio interfectum esse docet Seneca Apocol. 13, 5: *Convolant primi omnium liberti Polybium, Myron, Harpocras, Amphaeus, Pheronactes quos Claudius omnes, necubi imparatus esset, praemiserat*. Buecheler (Symb. Bonn. p. 67) non sine specie coniecit libertinos illos praeter Polybium, ut coniurationis Asinii Galli socios (cf. c. 13: *assumptis compluribus libertis ipsius*) a. 799/46 necatos esse.

lectica vehendi. Caesar dictator lecticarum usum certis tantum personis et aetatibus permisit, cf. Suet. Caes. 43. Mommsen StR. I² 397 A 1 = I² 380, cui tamen putanti Harpocrae a Claudio ius anulorum aureorum datum esse (cf. StR. III 518 A 2) non assentiendum videtur. Quod si Suetonius dicere voluisset, ex privilegiis equestri ordinis non duo tantum minimi momenti memorasset, omisisset maximum. Equidem potius credo ea privilegia libertino homini data esse, idque ut insolitum a Suetonio esse notatum.

spectaculaque publica edendi ius. ne munera gladiatoria nisi permissu senatus ederentur Augustus a. 732/22 instituerat, cf. Dio 54, 2, 4: *καὶ προσασιπτόν μὴθ' ὀπλομαχίαν μῆτ' ἄλλως εἰ μὴ ἢ βουλή γηγίσαίτο, μῆτ' αὐτὸ πλεονάκεις ἢ δις ἐν ἑκάστῳ ἔτει, μῆτε πλειόνων εἰσοῖσι καὶ ἑξατόν ἀρδῶδῶν ποιεῖν*. A. 780/27 senatus consultum factum erat *ne quis gladiatorum munus ederet cui minor quadringentorum milium res essent* (Tac. Ann. IV 63). Cum iure ludos edendi simul dabatur ius lictores ipso ludorum die habendi praetextamque gerendi (cf. Mommsen StR. I² 391 = I² 375. I² 423 = I² 407).

Polybium ab studiis. ad hunc Seneca

qui saepe inter duos consules ambulabat: sed ante omnis Narcissum ab epistulis, et Pallantem a rationibus, quos

C. 28.

Dio apud Zon. XI 9, p. 467. ἦσαν δὲ τρεῖς (ἐξελεύθησαν) οἱ μάλιστα τὸ κράτος διεληφότες · ὁ τε Κάλλιστος, ὃς ἐπὶ ταῖς βίβλοις τῶν ἀξιόσεων ἐτέτακτο · καὶ ὁ Νάρκισσος, ὃς τῶν ἐπιστολῶν ἐπεστάτης, διὸ καὶ ἐγχερίδιον παρεζώνυτο · καὶ ὁ Πάλλας, ᾧ ἢ τῶν χρημάτων διοικήσεις ἐμπεπίστευτο.

(Victor) *Epit. IV 8.* Hos omnes anteibat Narcissus ab epistulis, dominum se gerens ipsius domini, Pallasque praetoriis ornamentis sublimatus.

Dio 60, 34, 4 sq. ἐπαπώλετο (ὁ Νάρκισσος) — μέγιστον τῶν τότε ἀνθρώπων δυναμίς · — καὶ δῆτα καὶ τότε ἀποφραγήσεται μέλλων λαμπρὸν ἔργον διεπράξατο · τὰ γὰρ γράμματα τοῦ Κλαυδίου, ὅσα — οἷα τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῦ διοικῶν, εἶχε, πάντα προικτέκαυσεν.

Plin. ep. VIII 6, 7. custodem (Pallantem) principalium opum.

exul exeunte a. 796/43 vel ineunte a. 797/44 scripsit consolationem, fratre eius natu minore mortuo. Ex qua discimus Polybium etiam a libellis Claudii fuisse, cf. VI 5: *audienda sunt tot hominum milia, tot disponendi libelli, tantus rerum ex orbe toto coeuntium congestus ut possit per ordinem suum principis maximi animo subici, erigendus tuus est. Non licet tibi, inquam, flere, ut multos flentes audire possis. ut periclitantium et ad misericordiam mitissimi Caesaris pervenire cupientium lacrimae <siccarī possint> tibi tuae <ante> siccandae sint.* De potentia eius cf. quae narrat Dio 60, 29, 3. Interfectus tamen a Claudio est a. 800/47 vel initio anni 801/48, criminante Messalina (cuius adulter quoque fuerat) ira, ut videtur incensa quod eam a Silio repellere voluisset (Dio 60, 31, 2. Zon. XI 10 p 467. Seneca Apocol. 13, 5). Poeticen eum attigisse testatur Seneca, qui (cons. ad Polyb. 8, 2 3; 41, 5 6) et Homerum Latine et Vergilium Graece ab eo versos inque Aesopi fabulas vertendo eum occupatum esse tradit. (Detlefsen, ind. Plin. s. v. dubitanter suspicatus est, hunc eundem esse quem Plin. H. N. I 31 (31, 134) inter auctores Latinos nominat.)

In officio studiorum Claudii ei successisse videtur is, qui nominatur in titulo

urbano C. I. L. VI 8636 = Dess. n. 1682: *Ti. Claudius Lemnius divi Claudii Augusti lib. a. studiis*; in altero officio collega vel successor eius fuisse videtur Callistus, quem Claudii a libellis fuisse tradit Dio apud Zon. XI 10 p. 467.

ante omnis. omisit Suetonius Callistum, de quo vide Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. XI 29.

Narcissus. huius nomen legitur in fistula plumbea aquaria Romae reperta Bull. Com. 1886 p. 404 = Dess. n. 1666: *Narcissi Aug. l. ab epistulis* et fortasse etiam in titulo C. I. L. V 6641 = Dess. n. 191: *Matronis sacrum pro salute C. Caesaris Augusti Germanici Narcissus C. Caesaris.* (Non ad eum spectat C. I. L. XIV 2769 = Dess. n. 1632: *Narcisi Ti. Claudii Britannici supra insulas*, ut post Ph. Aur. Viscontium Lehmann (l. l. p. 143 A 3) et Nipp.-Andr. ad Tac. Ann. XI 29 putant). — Claudii libertum eum fuisse tradit Suetonius (qui tamen in Pallante et Felice erravit), ita ut plenum ei nomen fuisse *Ti. Claudius Narcissus* verisimile sit, quod certum esset, si genuinus esset titulus Orelli 720 = C. I. L. V 154*: *D. M. Claudiae Dicaeosynae Ti. Claudius Narcissus lib. eid. coniu. pietissimae et frugalissimae b. m.*, ad quem Mommsen (C. I. L. l. l.) haec annotat: „Testinonia auctorum aut incertorum aut fraudulentorum de loco

C. 28. decreto quoque senatus non praemiis modo ingentibus, sed et quaestoriis praetoriisque ornamentis honorari libens passus est:

Tac. Ann. XI 38 (a 801/48). decreta Narcisso quaestoria insignia, levissimum fastidio eius, cum super Pallantem et Callistum ageret.

Tac. Ann. XII 53 (a. 805/52). Pallanti — praetoria insignia — censuit consul designatus Barea Soranus.

Plin. ep. VII 29, 2. est via Tiburtina intra primum lapidem (proxime adnotavi) monumentum Pallantis ita inscriptum. „huic senatus ob fidem pietatemque erga patronos ornamenta praetoria decrevit et sestertium centies quinquagies, cuius honore contentus fuit.

Cf. Plin. ep. VIII 6.

cum parum defendant titulum, eum exclusi, quamquam fieri potest, ut sit genuinus nec multum corruptus.” Statim post Claudium a. 807/54 interfectus est, antea iussu Agrippinae propter podagram in aquas Sinuessanas missus (*Tac. Ann. XII 66. XIII 1. Dio 60, 34, 4 = Zon. XI 41 p. 473. Seneca Apocol. 13, 2). Praeterea de eo cf. c. 37. Tac. Ann. XI. XII (passim), Dio 60 (passim); Suet. Vit. 2. Vesp. 4. Seneca Q. N. IV praef. 15. Apocol. 13, 4. 5.*

[p. 143] *Pallantem*, hic fuit libertus Antoniae matris Claudii, cuius servus adhuc a. 784/31 fuit, cf. Joseph. Ant. lud. XVIII 6, 6, 132: *Πάλλαντι ἐπιδοῦσα τὰ γράμματα τῷ πισσιότατῳ τῶν δούλων αὐτῆς (Αντωνίας)*, quo anno ad Tiberium nuntium et documenta de Seiani coniuratione transtulit, ideoque sine dubio manumissus est. (*Vict.*) *Epit. IV 8, et Julian. Caes. 310 B* minus recte Claudii libertus nominatur, apud Plinium ep. VIII 6, 12 Claudius recte patronus dicitur (cf. Gaius III 53), minus recte *ibid.*: *imaginare Caesarem liberti precibus vel potius imperio coram senatu obtemperantem*. Plenum nomen ei igitur fuit M. Antonius Augustae l. Pallas, quo et ducit nomen consulis a. 920/167 (ex posteris, ut videtur, huius) M. Antonius Pallas. Quod confirmat titulus liberti eius C. I. L. XIV 2833 = Dess. n. 1538: *dis manibus M. Antoni Pallantis l. Nobilis Abascantus Aug. disp. a frumento de suo fecit*. Cf. quoque C. I. L.

XIV 2835: *Ti. Claudio Aug. l. Phoebio Antoniano sibi et libertis libertabusque* (ubi Dessau annotat: „hic sine dubio nomen habuit a Pallante”); C. I. L. VI 12965: *Dis Manibus M. Antonius Asclepiades Pallantis l.* (ubi huius libertum memorari verisimilius est quam consulis a. 920/167 propter formam litterarum, cf. Dressel ad. C. I. L. I. 1.). Ad hunc spectat quoque *Carpus Pallantianus* C. I. L. VI 8470 = Dess. n. 1535. Plura de eo apud Pauly—Wissowa *Real.-Enc. I p. 2634 sq.*, ubi tamen testimoniis addenda sunt *Suet. Vit. 2. Plin. H. N. 33, 134. A. 815/62 a Nerone interfectus est, cf. Tac. Ann. XIV 65. Dio 62, 4, 3.*

[p. 143] *a rationibus*. cf. *Plin. ep. VIII 6, 7. Zon. XI 40 p. 467*. Quo officio a Nerone a. 808/55 remotus est (*Tac. Ann. XIII 44: demovel (Nero) Pallantem cura rerum, quis a Claudio impositus velut arbitrium regni agebat*).

decreto senatus, ornamenta enim semper a senatu, auctore principe, decernuntur, cf. Mommsen *StR. I³ 467 = I² 450*. Plinius (ep. VIII 6) nobis magnam partem senatus consulti in honorem Pallantis facti servavit.

praemiis ingentibus. Pallanti senatus centies quinquagies sestertium dare voluit, quae tamen recusavit, cf. *Plin. ep. VII 29, 4. VIII 6, 1. 8. Tac. Ann. XII 53. quaestoriis et praetoriis ornamentis*. Narcissus quaestoriis ornamentis a. 801/48 propter mortem Messalinae (*Tac. Ann. XI 38*) ornatus est. Pallas autem prae-

tantum praeterea acquirere et rapere, ut querente eo quondam de fisci exiguitate non absurde dictum sit, abundaturum, si a duobus libertis in consortium reciperetur.

XXIX. His, ut dixi, uxoribusque addictus, non principem [se], sed ministrum egit, compendio cuiusque horum vel etiam studio aut libidine honores exercitus impunitates sup-

(Victor) Epit. IV 8. adeo divites, ut causante eo inopiam fisci, lepidissime famoso elogio vulgatum sit, abunde ei pecuniam fore, si a duobus libertis in societatem reciperetur.

Dio 60, 2, 5. οὐδὲν ἔλευθεροπρεπὲς ἐκέκτητο, ἀλλὰ καίπερ καὶ τῶν Ῥωμαίων ἀπάντων καὶ τῶν ὑπηκόων αὐτῶν κρατῶν ἐδεδούλωτο.

Tac. Ann. XII 1. Claudio caelibis vitae intoleranti et coniugum imperiis obnoxio.

(Victor) Epit. IV 3. Hic — libertorum et coniugis imperiis subiectus fuit.

Cf. Philostr. Vit. Apoll. I 5 (ed. Kayser p. 185).

Cf. Iulian. Caes. 310. B. C.

toria insignia accepit a. 805/52, cum auctor fuisset Claudio, ut senatus consultum fieret de feminis quae servis coniungerentur (de hoc senatus consulto Claudiano cf. Paulus Sent. II 24, 1—18. Gaius I 84. 96. 160), cf. Tac. Ann. XII 53. Secundum Plinium (ep. VIII 6, 4) senatus etiam censuit Pallantem non solum adhortandum sed etiam compellendum esse ut aureis anulis donari se dignaretur, quod tamen recusavit, cum libertus principis manere vellet, cf. Mommsen StR. III 518.

abundaturum. uterque enim Pallas et Narcissus praedives erat. De Narcissi divitiis cf. Dio 60, 34, 4: ἐπαλώλετο — (ὁ Νάρκισσος) — μέγιστον τῶν τότε ἀνθρώπων δυνηθείς μυριάδας τε γὰρ πλείους μυριάων (i. e. quater milies sestertium) εἶχε, καὶ προσεῖχον αὐτῷ καὶ πόλεις καὶ βασιλεῖς. Plin. H. N. 33, 135. Juv. XIV 329, ubi vide Schol. De Pallante cf. Tac. Ann. XII 53: et fixum est aere publico senatus consultum, quo libertinus sestertii ter miliens possessor antiquae parsimoniae laudibus cumulabatur. Dio 62, 14, 3: τὸν δὲ Πάλλαγα διεχρήσατο (ὁ Νέρων), ὅτι καὶ πλοῦτον πολλὸν ἐκέκτητο, ὥστε καὶ ἐς μυριάς μυριάδων

αὐτὸν ἀριθμεῖσθαι. Tac. Ann. XIV 65. Juv. I 109 Schol. Frontin. aq. 1, 49 sq. 2, 69. Phleg. de longaev. 4.

non principem [se], sed ministrum egit. uncis inclusi se e dittographia ortum, ut iam Graevius voluit, quem praeter Burmannum et Rothium (qui Graevianae emendationis ne mentionem quidem fecit) omnes secuti sunt. Nam neque apud ceteros scriptores legitur agere se aliquem, sed semper agere aliquem, (exempla huius locutionis aliquot congressit v. cl. Polak I. l. p. 11), neque apud ipsum Suetonium, cf. Tib. 12: non privatum modo, sed etiam obnoxium et trepidum egit; 26: civilem admodum ac paulo minus quam privatum egit; Tit. 6: participem atque etiam tutorem imperii agere. Neque locus Cl. 25: se pro equitibus agerent similis est ut Ernesti ad illum locum et Kühner, Gr. L. II p. 219 A 1 voluerunt, sed plane diversus addita praepositione pro.

compendio—studio—libidine. enunfiatum concinnius esset, si Suetonius scripsisset id quod Bremi voluit libidini. Quae tamen coniectura non necessaria est.

exercitus. cf. Vesp. 4: Claudio principe

C. 29. *plicia largitus est, et quidem insciens plerumque et ignarus. Ac ne singillatim minora quoque enumerem, revocatas liberalitates eius, iudicia rescissa, suppositos aut etiam palam immutatos datorum officiorum codicillos: Appium Silanum*

Dio 60, 17, 2, 8. ἡ δ' οὖν Μεσσαλίνα οἱ τε ἀπελευθεροὶ αὐτοῦ οὕτως οὐ τὴν πολιτείαν μόνον, οὐδὲ τὰς στρατείας καὶ τὰς ἐπιτροπείας τὰς τε ἡγεμονίας, ἀλλὰ καὶ τὰλλα πάντα ἀφειδῶς ἐπάωλον καὶ ἐκαπήλευον ὥστε σπανίσει πάντα τὰ ἄνια.

Dio 60, 14, 2, 3 (a. 795|42). ἤρξατο δὲ τῶν Φόνων τούτων ἀπὸ Γαίου Ἀππίου Σιλανοῦ. τοῦτον γὰρ εὐγενέστατόν τε ἦντα καὶ τῆς Ἰβηρίας τότε ἄρχοντα μετεπεμφθῆμενος ὡς τι αὐτοῦ δεόμενος, καὶ τὴν τε μητέρα οἱ τὴν τῆς Μεσσαλίνης συνοικίας, καὶ αὐτὸν ἔν τε τοῖς Φιλτάτοις καὶ ἔν τοῖς συγγενεστάτοις χρόνον τινὰ τιμήσας, ἔπειτ' ἐξαίφνης ἔσφαξεν, ὅτι τῆς τε Μεσσαλίνης προσέκρουσεν οὐκ ἐθέλησας αὐτῇ συγγενέσθαι πορνικωτάτῃ τε καὶ ἀσελεγεστάτῃ οὕσῃ, καὶ τῷ Ναρκίσσῳ τῷ ἀπελευθερῷ αὐτοῦ δι' ἐκείνην.

Seneca Apocol. 11, 5. Quandoquidem divus Claudius occidit socerum suum Appium Silanum.

Narcissi gratia legatus legionis in Germaniam missus est.

impunitates supplicia. Lipsius legendum censuit *immunitates*, quem secutus est Ernesti. Sed locus Galb. 15: *donari gratia passus est vectigalia immunitates, poenas innocentium impunitates noxiorum* docet coniecturam neque necessariam esse neque rectam. Impunitatis a libertinis concessae exemplum dat Dio 60, 16, 2: *ἤδη δ' οὖν τινες καὶ τῶν πάντων ὑπαυτίων, οἱ μὲν χάριον οἱ δὲ καὶ χρημάτων ὑπὸ τῆς Μεσσαλίνης καὶ ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Νάρκισσον Καισαρείων περιεγένοντο.*

Praecipue vero civitatem vendiderunt, cf. Dio 60, 17, 5: *πολλοὶ αὐτὴν (τὴν πολιτείαν) παρὰ τε αὐτοῦ ἐκείνου ἤτοῦντο καὶ παρὰ τῆς Μεσσαλίνης τῶν τε Καισαρείων ἐωνοῦντο καὶ διὰ τοῦτο μεγάλων τῶν προῶτων χρημάτων προαθεῖσα, ἔπειθ' οὕτως ὑπὸ τῆς εὐχερείας ἐπενωρίσθη ὥστε καὶ λογοποιηθῆναι ὅτι κἂν ὑάλινά τις σκευὴ συντετριμμένα διῶ τιμὴν πολίτης ἔσται.*

insciens — et ignarus. nisi Suetonius more suo (cf. Baumgarten—Crusius, Ind. p. 841 sq.) haec pleonastice coniunxit

ignarus valet caecus, cf. Tac. Ann. XI 13: Claudius matrimonii sui ignarus; Hist. 149: amicorum libertorumque usque ad culpam ignarus. (Eodem sensu fortasse accipiendum est Suet. Tib. 24: Claudius increpans ut ignarus, quanta bellua esset imperium).

officiorum codicillos. hos princeps mittebat ad senatores quibus dignitatem, et ad equites quibus officium dabat (praeter militias equestres, ad eos enim, qui his militiis functuri erant, epistulae mittebantur), cf. Hirschfeld, V. G. I p. 204 A 4. 266 A 3. Cum Karlowa (Röm. Rechtsgesch. I p. 541) subscriptionem tantum eorum manu ipsius principis factam esse credo contra Hirschfeld l. l., qui totos a principe perscriptos fuisse contendit fretus loco Suetonii Gai. 18: *quia epulatione — senatori (misi) codicillos, quibus praetorem eum extra ordinem designabat, unde tamen me iudice id non probatur. Libertos contra a codicillis (C. I. L. VI 6190. 8440—8442. XIV 4011) huc spectare non credo, cf. Hirschfeld l. l. p. 60 A 2.*

Appium Silanum. huic plenum nomen fuit C. Appius Iunius Silanus, cf. Dio

consocerum suum, Iuliasque alteram Drusi, alteram Germanici

C. 29.

Tac. Ann. XIII 32. Iuliam, Drusi filiam, dolo Messalinae interfectam.

Dio 60, 18, 4 (a. 796/43). τὴν τε Ἰουλίαν τὴν τοῦ Δρούστου μὲν τοῦ Τιβερίου παιδὸς θυγατέρα, τοῦ δὲ δὴ Νέρωνος τοῦ Γερμανικοῦ γυναῖκα γεννομένην, ζηλοτυπήσασα (ἢ Μεσσαλίνα) ὥσπερ καὶ τὴν ἑτέραν ἀπέστραξε.

Seneca Apocol. 10, 4. hanc mihi gratiam rettulit, ut duas Iulias pro-
neptes meas occideret, alteram ferro, alteram fame.

(Seneca) Octavia 944. Iulia matris fata secuta est, Post longa tamen tempora ferro Caesa est, quamvis crimine nullo.

Dio 60, 8, 5 (a. 794/41). αὕτη (Μεσσαλίνα) μὲν γὰρ τὴν Ἰουλίαν τὴν ἀδελφιδὴν αὐτοῦ, ὀργισθεῖσά τε ἄμμι ὅτι μήτε ἐτιμᾶτο ὑπ' αὐτῆς μήτε ἐκολακεύετο, καὶ ζηλοτυπήσασα ὅτι περικαλλῆς τε ἦν καὶ μόνη τῶ Κλαυδίου πολλὰκις συνεγίγνετο, ἐξώρισεν, ἐγγλήματι αὐτῇ ἄλλα τε καὶ μοιχείας παρασκευάσασα, ἐφ' ἣ καὶ ὁ Σενέκας ὁ Ἄννιος ἔφυγε, καὶ ὕστερόν γε οὐ πολλῶ καὶ ἀπέκτεινεν αὐτήν.

60, 14, 3 (de duplici praenomine cf. Marq. Vit. Priv². p. 25 A 3). Consul fuit a. 781/28 (C. I. L. X 1196. fast. Arv. C. I. L. 1² 1 p. 71. Notizie d. Scavi 1892 p. 479). Frater Arvalis fuit, cf. Act. fr. Arv C. I. L. VI 2028. 2029, flamenque eorum (C. I. L. VI 2028 d). Maiestatis postu-
latus a. 785/32, testimonio tribuni Celsi exemptus est (Tac. Ann. VI 9), legatus Hispaniae Tarraconensis a Claudio a 794/41 revocatus paulo post interfectus est (795/42, cf. Dio 60, 14, 3). Huius filius potest fuisse M. Appius Iunius Silanus cuius liberti memorantur C. I. L. VI 7603. 7606. 7607. 7611. 7613. 7635, cf. Mommsen ad C. I. L. VI 7600.

consocerum suum. cum Dio l. i. dicat Silanum maritum fuisse Domitiae Lepidae, matri Messalinae, recte Silanus a Seneca (Apocol. 11, 5) socer Claudii dici potuit. Priorum autem explicationem, secundum quam Appius Silanus utpote pater L. Silani, generi Claudii, consocer Claudii appellari posset Octavia Silano filio desponsa, stare non posse demonstravit Mommsen Eph. Epigr. I p. 57 sqq. docens L. Silanum filium fuisse M. Silani eos. a. 772/19, idemque l. l. p. 59 statuit nostro loco aut ipsum Suetonium errore eum, qui *socer* fuerit, *consocerum* nominavisse, aut librariorum peccavisse.

Si autem, ut mihi dubium non est,

error est Suetonii ipsius, non tamen cum Mommseno eius erroris hanc fuisse causam putarim, quod Suetonius Appium Silanum pro Lucii patre habuerit. Imo cum Faustus Sulla a Dione apud Zon. XI 9 p. 467 Messalinae frater appelletur fueritque igitur filius Domitiae Lepidae, Appius Silanus eius vitricus fuit (patre mortuo). Si Appius vixisset usque ad id tempus quo Sulla gener Claudii factus est, revera Claudii consocer fuisset. Credo autem Suetonium stemmate Caesarum neglegentius inspecto neque temporis quo Appius obiit satis memorem hac voce *consocerum* usum esse. De morte Silani cf. c. 37.

Iulias alteram Drusi-filiam. Iulia Drusi et Livillae (sororis Claudii) filia a. 773/20 nupserat Neroni filio Germanici (Tac. Ann. III 29. IV 68. VI 27. Dio 60, 18, 4), nata igitur erat ante a. 761/8. Post exilium Neronis Seiano desponsa (cf. Dio 58, 7, 5. Zon. XI 2 p. 442. Suet. Tib. 65. Tac. Ann. V 6. VI 8), a. 786/33 nupsit Rubellio Blando (Tac. Ann. VI 27. Dio 58, 21) annoque 796/43 dolo Messalinae, ope P. Suillii Rufi (Tac. Ann. XIII 43), necata est. Nominatur in titulo urbano C. I. L. VI 4419: *Elate Iuliae Drusi Caesaris filiae libertae.*

alteram Germanici filiam. huic plenum nomen fuit *Iulia Livilla* (*Iulia* appellatur

C. 29. filiam, crimine incerto nec defensione ulla data occidit, item Cn. Pompeium maioris filiae virum, et L. Silanum minoris sponsum. Ex quibus Pompeius in concubitu dilecti adolescen-

C. I. L. VI 3998. 4352. 10563. Eckhel D. N. VI 249. 233. Tac. Ann. II 54. VI 45. XIV 63. Dio 60, 4, 1. 8, 5. 40, 4; 61, 40, 1. Sen. Apocol. 10, 4; *Livilla* Dio 59, 22, 6. Suet. Gai. 7. C. I. L. VI 891. XIV 3661.) Nata erat initio anni 771/18 (in insula Lesbo, cf. Tac. Ann. II 54), a. 786/33 nupsit M. Vinicio (Tac. Ann. VI 15), incestum cum fratre Gaio (Dio 59, 3, 6. Suet. Gai. 24. 36) et adulterium cum M. Lepido commisit (Dio 59, 22, 6. Suet. Gai. 24). A fratre ut conscia coniurationis Lepidi in insulas Pontias relegata (Dio 59, 3, 6. 22, 8. Suet. Gai. 59), a Claudio statim post imperium acceptum revocata (Dio 60, 4, 1. Suet. I. I.), sed eodem anno 794/41 dolo Messalinae aemulam timentis et propter adulterium cum Seneca commissum (Dio 60, 8, 5; 61, 40, 1. Tac. Ann. XIII 42) primo in insulam Pandateriam (Tac. Ann. XIV 63) relegata pauloque post fame (cf. Seneca Apocol. 10, 4. (Seneca) Octavia 944) necata est.

Ossa tamen eius in mausoleum Augusti delata esse videntur, siquidem titulus sepulchralis eius C. I. L. VI 891 = Dess. n. 188: *Livilla . . . Germanici C[ae]sar[is] f[il]ie hic sita [est] ad viam Flaminiam prope Mausoleum repertus est. Nominatur praeterea C. I. L. VI 3998. 4352. 10563, (quos tamen titulos Mommsen (ad n. 3998) incertos dicit ad quamnam trium filiarum Germanici pertineant) et XIV 3664.*

Cn. Pompeium. cf. ad c. 27, p. 136.

L. Silanum. L. Iunius Silanus Torquatus filius fuit M. Iunii M. f. Silani cos. a. 772/19 (C. I. L. I² 1 p. 70 (fast. Arv.). IV 1556. VI 243. 1437. 1496. 10051. IX 2827. X 1964. XI 1356. Röm. Mitth. 1891 p. 159), proconsulis Africae per sex minimum annos (a. 786/33—791/38), cf. C. I. L. XIV 3665. VIII Suppl. 14603 = Dess. n. 2305. Tac. Hist. IV 48; et Aemiliae Lepidae proneptis Augusti ut demonstravit Mommsen Eph. Epigr. I p. 57 sqq. contra Borghesi Opp.

V p. 186 sqq. Quare Seneca (Apocol. 10, 4) eum abnepotem Augusti nominat. Claudius ei a. 795/41 Octavianum despondit (Dio 60, 5. 7), pauloque post et vigintiviratu et praefectura urbis feriarum Lat. causa eum functum idem Dio I. I. tradit. Triumphalia ornamenta XVIII annos natus accepit (cf. ad c. 24, p. 144), praeterea ei concessum est ut quinquennio ante quam per leges liceret honores peteret (Dio I. I.). In praetura gladiatorum munus (cf. Dio 60, 31, 7: *τήν πατήγγυρον τήν προσήκουσαν αὐτῷ*) impensis Claudii dedit (cf. Dio I. I. Tac. Ann. XII 3).

Ad hunc spectat titulus in agro Tusculano repertus C. I. L. XIV 2500 = Dess. n. 957: [*L. Iunius M.] f. M. n. Silani[s] Torquatus honoratus an[n]n. XVIII [triumphalib. ornam. q. pr. inte]r civis e[st] peregrinos gener Ti. Claudi C[ae]sar[is] Augus[ti]*], et titulus Atticus ex quo eum triumphivirum monetalem et quaestorem soceri sui fuisse comperimus C. I. Att. III 612: [*ὁ δήμος Λεύκιον Ἰούνιον Μάροζ[ο]ν Σελ[αν]οῦ υἱόν] Τορκονᾶτον ἱερεᾶ θ[ε]οῦ Ἰουλιῶν καὶ ἱερεᾶ θεοῦ Κ[α]ίσαρος Σεβ[ασ]τοῦ ἑπαρχῶν Ῥώμης τοῦτων [ἀνδρῶν κ]αταστρε[φ]ῆς χρυσσοῦ καὶ ἀργυροῦ καὶ χαλκοῦ ταμίαν Τιβερίου Κ[λα]υδίου Κ[α]ίσαρος Σεβ[ασ]τοῦ Γεομα[ρ]νικοῦ*]. Praeterea frater Arvalis fuit, cf. C. I. L. VI 2032.

[p. 149] *abdicare*—*coactus*. cf. Tac. Ann. XII 4: *adactusque Silanus eivrare magistratum*, quod idem est. De facto coactus est Silanus abdicare postquam a L. Vitellio censorio decreto senatu motus est (Tac. I. I.), cum alioquin magistratum ei lege abrogatum iri certum esset (cf. Mommsen StR. II³ 630 A 4 = I² 608).

[p. 149] *praetura*. a. 801/48 (Tac. Ann. I. I.) Silanus praetor peregrinus fuit ut docet titulus modo allatus C. I. L. XIV 2500 = Dess. n. 957, confirmaturque a Tacito I. I. *reliquis praeturae dies in Eprum Marcellum collatus est* collato titulo Capuensi C. I. L. X 3853 = Dess. n. 992: T. Clodio

tuli confossus est. Silanus abdicare se praetura ante III Kl. Ian. morique initio anni coactus, die ipso Claudii et Agrippinae nuptiarum. In quinque et triginta senatores trecentosque amplius equites R. tanta facilitate animadvertit, ut de nece con-

Tac. Ann. XII 4. At Silanus insidiarum nescius ac forte eo anno praetor, repente per edictum Vitellii ordine senatorio movetur, quam lecto pridem senatu lustroque condito. Simul affinitatem Claudius diremit. adactusque Silanus eurare magistratum, et reliquis praeturae dies in Eprium Marcellum collatus est.

Tac. Ann. XII 7. Die nuptiarum mortem sibi (Silanus) concevit, sive eo usque spem vitae produxerat, seu delecto die augendam ad invidiam.

Seneca Apocol. 14, 1. Ducit (Pedo Pompeius) illum (Claudium) ad tribunal Aeaci: is lege Cornelia, quae de sicariis lata est, quaerebat. postulat, nomen eius recipiat, edit subscriptionem: occisos senatores XXXV, equites R. CCXXI ὅσα ψάμαθός τε κόνις τε (*ita Buech., cod. S. praebet: XXX equites R. V ceteros CCXXI ὅσα κ. τ. ἔ.*)

M. f. Fal. Eprio Marcello cos. II auguri curioni maximo sodali Augustali praetori per(egrino) procos. Asiae III provincia Cypros. Cum, ut vidimus, (cf. ad c. 24), Silanus annos XVIII natus in Britannico triumpho ornamenta triumphalia acceperit, natus sit necesse est anno 778/25 aut ineunte anno 779/26. Quibuscum tamen parum congruit, quod anno 801/48 praetor fuit, nam cum Dio (60, 5, 7) tradat Silano concessum fuisse, ut quinquennio ante quam per leges liceret honores peteret, expectes eum a. 801/48 vicesimum quintum annum iam ingressum fuisse natumque esse a. 776/23. Mommsen (Eph. I. I. p. 62) hanc difficultatem ita sustulit, ut Silano postea privilegium adauctum esse credat, quod fortasse etiam colligendum est ex verbis Dionis 60, 31, 7: καὶ πολὺν πρὸ τοῦ καθήκοντος χρόνον στρατηγήσαι. Quam tamen viam incertus nescio annon necesse sit. Nam si Silanum natum esse ponimus medio anno 778/25, et annum undevicesimum egit, cum exeunte a. 796/43 vel ineunte a. 797/44 ornamenta triumphalia acciperet et quaestor esse potuit ex privilegio ei concesso a. 798/45 annum vicesimum ingressus

(cf. Mommsen StR. I³ 576 A 3 = I² 557), et si simul quaestor aerarii Saturni per tres annos fuit, a. 801/48 extra ordinem praetor fieri potuit, cf. c. 24, p. 112. Nec mirum generum principis simul quaestorem eius et aerarii Saturni fuisse, cum etiam Coiedius Candidus (cf. titulum Suasensem Dess. n. 967 ad c. 24 adscriptum) iis muneribus simul functis sit; nec quod Dio sub a. 767/44 curam aerarii Sat. quaestoribus redditam esse tradit, obstat quominus primos quaestores inde ab a. 798/45 munere functos esse putemus. Haec si recte disputata sunt, Silanus collega fuit Domitii Decidii (cf. C. I. L. VI 1403 = Dess. n. 966 ad c. 24).

quinque et triginta senatores trecentosque amplius equites. cf. Tac. Ann. XIII 43: acerbitate accusationis—Valerium Asiaticum, Lusium Saturninum, Cornelium Lupum circumventos; iam equitum Romanorum agmina damnata omnemque Claudii saevitiam Suillio obiectabant. Seneca Apocol. 14, 5: quis enim nos alius huc misit quam tu, omnium amicorum interfector? Buecheler (Symb. Bonn. p. 88) pro trecentosque legendum esse putat ducentosque propter Senecae locum Apocol. 14, 1. Me iudice,

C. 29. *sularis viri renuntiante centurione factum esse quod imperasset, negaret quicquam se imperasse, nihilo minus rem comprobaret, affirmantibus libertis officio milites functos, quod ad ultionem imperatoris ultro procurrissent. Nam illud omnem fidem excesserit quod nuptiis, quas Messalina cum adultero Silio fecerat, tabellas dotis et ipse consignaverit, inductus, quasi de industria simularentur ad avertendum transferendumque periculum, quod imminere ipsi per quaedam ostenta portenderetur.*

XXX. Auctoritas dignitasque formae non defuit vel stanti vel sedenti ac praecipue quiescenti; (nam et prolixo nec exili corpore erat, et specie canitieque pulchra, opimis cervicibus) ceterum et ingredientem destituebant poplites minus firmi, et

Dio 60, 2, 1 = Suidas s. v. Κλαύδιος. τὸ δὲ δὴ σῶμα νοσώδης, ὥστε καὶ τῆ κεφαλῆ καὶ ταῖς χερσὶν ὑποτρέμειν. καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῶ Φωνήματι ἐσφάλλετο.

Seneca Apocol. 5, 2. Nuntiatur Iovi venisse quendam — nescio quid illum minari — assidue enim caput movere, pedem dextrum trahere. quaesisse se, cuius nationis esset: respondisse nescio quid perturbato sono et voce confusa; non intellegere se linguam eius. (3). ut vidit novi generis faciem, insolitum incessum, vocem nullius terrestri animalis, sed qualis marinis beluis esse solet, raucam et implicitam.

Seneca l. l. 6, 2. excandescit — Claudius et quando potest murmure irascitur. quid diceret nemo intellegebat.

si omnino quid mutandum, rectius textum corruptum Senecae correxeris, nec mihi numerus quem Suetonius tradit nimis esse videtur.

tabellas dotis consignaverit. de tabulis dotis cf. Marq. Vit. Priv.² p. 48 A 2. Auctor quem Tacitus hic sequitur hoc omisisse videtur, quia non credebat.

transferendum—portenderetur. marito Messalinae mortem instare nonnullis portentis praedici putaverunt. Quare Messalina alii collocanda erat, ut in hunc periculum transferretur, cf. Ner. 36: *ut ex Balbillo astrologo didicit, solere reges talia ostenta caede aliqua illustri expiari atque a semet in capita procerum depellere.*

vel stanti. hoc praebent cod. Paris. 6116 et Med. 1. 2, recepitque Rothius, qui

tamen stellula apposita locum sibi nondum sanatum videri indicavit. Memmianus habet *et veterum stanti*, alii codices alia, cf. Rothii praef. p. XLV. Locum multi varie emendare conati sunt, e quibus nomino Oudendorp: *ei verum stanti*; v. cl. Polak (l. l. p. 37): *ei quidem vel stanti*, e quibus correctionem Oudendorpii praefero. Nisi e coniectura orta est, lectio cod. Paris. quae bonum sensum dat (nec aliquid deesse puto) retinenda mihi videtur, quamquam iis qui auctoritati Memmiani etiam hoc tribuendum putant, ut Oudendorpii correctio in textum recipiatur, non multum habeo quod contradicam.

specie canitieque pulchra. cf. Seneca Apocol. 5, 2: *venisse quendam bonae staturae, bene canum.*

destituebant poplites. Claudius diu stare

remisse quid vel serio agentem multa dehonestabant: risus indecens, ira turpior spumante rictu, umentibus naribus, praeterea linguae titubantia, caputque cum semper, tum in quantulocumque actu vel maxime tremulum.

XXXI. Valetudine sicut olim gravi, ita princeps prospera usus est, excepto stomachi dolore, quo se correptum etiam de consciscenda morte cogitasse dixit.

XXXII. Convivia agitavit et ampla et assidua, ac fere patentissimis locis ut plerumque sesceni simul discumberent. Convivatus est et super emissarium Fucini lacus, ac paene summersus, cum emissa impetu aqua redundasset. Adhibebat omni cenae et liberos suos cum pueris puellisque nobilibus, qui more veteri ad fulcra lectorum sedentes vescerentur. Con-

Seneca l. l. 7, 2, 4 sq. Quid nunc profatu vocis incerto sonas? Quae patria, quae gens mobile eduxit caput?

Juv. VI 620 sq. minus ergo nocens erit Agrippinae Boletus, siquidem unius praecordia pressit Ille senis tremulumque caput descendere iussit In caelum et longa manantia labra saliva.

Tac. Ann. XII 57. Quin et convivium effluvio lacus appositum magna formidine eunctos affecit, quia vis aquarum prorumpens proxima trahebat, convulsis ulterioribus aut fragore et sonitu exterritis.

Tac. Ann. XIII 16. Mos habebatur, principum liberos cum ceteris idem aetatis nobilibus sedentes vesci, in adspectu propinquorum, propria et parcioze mensa.

non poterat, cf. Dio 60, 12, 3: καθήμενος γὰρ — ὑπὸ τῆς ἀρρωστίας. Seneca addit pedem dextrum cum traxisse, cf. Apocol. 5, 2: *pedem dextrum trahere*. 3: *inso- litum incessum*. 4, 1: *non passibus aequis*.

caput tremulum, praeter caput manus quoque tremulas fuisse tradit Dio 60: 2, 4. Cf. quoque Seneca Apocol. 6, 2: *ille autem Febrim duci iubebat illo gestu solutae manus ad hoc unum satis firmae*.

princeps. Dio tamen (60, 2, 4) in univ- ersum dicit: τὸ δὲ δὴ σῶμα ροσώδης. Idem apud Zon. XI 41 p. 471 Claudium a. 805/52 morbo correptum esse tradit: *Νοσήσαντος δὲ μετὰ ταῦτα τοῦ Κλαυδίου εἰσηλθὲν ὁ Νέρων εἰς τὸ συνέδριον καί, εἰ ἀναρρωσθεῖν ὁ Κλαύδιος, ἐπιποδρομίαν ἰπέοχετο* — ῥαΐσαντος δὲ τοῦ Κλαυδίου

τὴν ἐπιποδρομίαν ὁ Νέρων μεγαλοπρεπῶς ἐπετέλεσε, καὶ τὴν Ὀκταβίαν δὲ τότε ἔγημε.

stomachi dolore, intellego dolorem semper redeuntem, quare Lehmannum (l. l. p. 362 A 4) e loco Zonarae modo allato colligentem Claudium a. 805/52 morbo cardiaco correptum esse non sequor.

sesceni. Lipsii correctionem *sexageni* propter *patentissimis locis* non necessariam puto.

convivatus—super emissarium. cf. Tac. Ann. XII 57. De tempore vide ad c. 20, p. 91.

adhibebat omni cenae—liberos. cf. Tac. Ann. XIII 16.

ad fulcra lectorum sedentes. vulgo ad hunc locum afferunt Aug. 64: *neque cenavit una, nisi ut nepotes in imo lecto assiderent*, ubi tamen *in imo lecto* non

C. 32. vivae, qui pridie scyphum aureum surripuisse existimabatur, revocato in diem posterum calicem fictilem apposuit. Dicitur etiam meditatatus edictum, quo veniam daret flatum crepitumque ventris in convivio emittendi, cum periclitatum quendam prae pudore ex continentia repperisset.

XXXIII. Cibi viniq̄ue quocumq̄ue et tempore et loco appetentissimus, cognoscens quondam in Augusti foro, ictusque nidore prandii, quod in proxima Martis aede Saliis apparabatur, deserto tribunali ascendit ad sacerdotes unaq̄ue decubuit. Nec temere unquam triclinio abscessit nisi distentus ac madens,

Tac. Hist. I 48. (T. Vinium) servili deinceps probro respersus est, tamquam scyphum aureum in convivio Claudii furatus, et Claudius postera die soli omnium Vinio fictilibus ministrari iussit.

Plut. Galb. 12. δειπνῶν παρὰ Κλαυδίῳ Καίσαρι ποτήριον ἀργυροῦν ὀφείλετο. ἐλθόντι δ' ἐκέλευσεν ἐκείνῳ μηδὲν ἀργυροῦν, ἀλλὰ κεράμεια πάντα προσφέρειν καὶ παρατιθέναι τοὺς ὑπὲρτας.

Dio 60, 2, 5 = Zon. XI 8 p. 460. ἐπετίθεντο δ' αὐτῷ ἐν τε τοῖς πότοις μάλιστα καὶ ἐν ταῖς μίξεσι · πάνυ γὰρ ἀπλήστως ἀμφοτέροις σφίσι προσέκειτο.

Victor Caes. IV 1. Claudius, quamquam ventri foede obediens.

(*Victor Epit. IV 3.* Hic ventri vino libidini foede oboediens.

idem valet quod *ad fulcra*. Rectius cum hoc loco Marq. Vit. Priv.² p. 301 A 1 praeter locum Taciti modo allatum comparat acta for. Arv. a. 218 p. Chr. n., Henzen p. CCIII: *pueri [praetextati pat]rimi et matrimi, senatorum filii numero III in cathedris consederunt et epulati sunt. Mihi quoque Claudii liberi in cathedris (de quibus cf. Marq. I. I. p. 726) sedisse videntur.*

convivae. T. Vinium Rufum consulern a. 822/69 (C. I. L. VI 155. 1986. 2051. X 6637), praepotentem amicum Galbae fuisse dicunt Tac. Hist. I 48, Plut. Galb. 12.

flatum crepitumque ventris. flatu i. e. βδέσμα vissium, *crepitus ventris* i. e. πορδῆ, cf. Baehrens. ad Catull. 54, 3. Claudius autem ipse hoc vitio laborasse videtur, cf. Seneca Apocol. 4, 3: *Ultima vox eius haec inter homines audita est, cum maiorem sonitum emisisset illa parte, qua facilius loquebatur. »Vae me, puto, concacavi me.»*

Augusti foro. cf. Aug. 29: *fori exstruendi causa fuit hominum et iudiciorum multitudo, quae videbatur non sufficientibus duobus etiam tertio indigere; itaque festinatius necdum perfecta Martis aede publicatum est, cautumque ut separatim in eo publica iudicia et sortitiones iudicium fierent.*

proxima Martis aede. sermo est de templo Martis Ultoris, de quo cf. ad c. 4 p. 18. Ex hoc loco patet in illa aede etiam mansionem Saliorum fuisse, quod confirmatur titulo urbano in ruderibus eiusdem templi reperto C. I. L. VI 2158: *mansiones Saliorum Palatinorum a veteribus ob armorum magnalium custodiam constitutas longa nimis aetate neglectas pecunia sua reparaverunt pontifices Vestae V. V. C. C. pro magisterio Plotii Acilii Lucilli Vitrasii Praetextati V. V. C. C.*

Saliis. de Saliorum cenis (hic de prandio sermo), cf. Marq. StV. III² 231 A 7.

et ut statim supino ac per somnum hianti pinna in os inde-
retur ad exonerandum stomachum. Somni brevissimi erat nam
ante mediam noctem plerumque evigilabat) ut tamen interdū
nonnunquam in iure dicendo obdormisceret, vixque ab advo-
catis de industria vocem augentibus excitaretur. Libidinis in
feminas profusissimae, marum omnino expert. Aleam studiosis-
sime lusit, de cuius arte librum quoque emisit; solitus etiam
in gestatione ludere, ita essedo alveoque adaptatis ne lusus
confunderetur.

XXXIV. Saevum et sanguinarium natura fuisse, magnis
minimisque apparuit rebus. Tormenta quaestionum poenasque

pinna, ad stomachum exonerandum
post epulas aut vomitivo utebantur aut
pinna, cf. Tac. XII 67; *tanquam nisus*
evomentis adiuvaret pinnam—*faucibus*—
demisisse creditur. Suidas: εὐθῶσιν οἱ
δυσσεμοῦντες πτέρω γοῆσθαι πρὸς τὸ εὐ-
χερῶς ἐμέσαι. Marq. Vit. Priv.² p. 330.

libidinis profusissimae, semper plu-
res paelices secum habebat, cf. Dio, 40,
18, 3: ἐκείνω (Κλαυδίου) τε γὰρ θεράπων-
τιδία τῶν συμπαρακατέκλυε. Tac. Ann. XI
29: *duas paelices, quarum corpori maxime*
insueverat. Victor Caes. IV 41: *animi*
ac pellicum gratia — *Ostium profecto*.

Aleam studiosissime lusit, cf. c. 5
aleae infamiam. Hoc aleae studium
tangit Seneca Apocol. 12, 2, 30: *Vosque*
inprimis (lugete) qui concusso Magna
parastis lucra fritillo. 14, 4: *Placuit*
novam poenam (Claudio) constitui de-
bere, excogitandum illi laborem irritum
et alicuius cupiditulis speciem sine ef-
fectu. Tum Aeacus iubet illum alea
ludere pertuso fritillo, et iam coeperat
fugientes semper tesseras quaerere et
nihil proficere. Cf. Suet. Vit. 4: *Claudius*
per aleae studium familiaris.

gestatione, gestari proprie dicitur, ut
ipsa vox indicat, is qui lectica fertur.
Hac tamen aetate in universum gestari
dicitur is qui sive lectica gestatur, sive
in curru animi causa vehitur, cf. praeter
hunc locum Sen. ep. 122, 6: *Quaero*
circa horam octavam noctis, quid sibi
ille somus rotarum velit. *Gestari dicitur*.

Tac. Ann. XI 33: *in eodem gestamine*
sedem possit (hoc loco potius cum Nipp-
Andr. de curru cogitandum quam de
sella gestatoria, ut putat Marq. Vit.
Priv.² p. 737 A 9). Martial. I 42, 8:
gestatus biungis Regulus esset equis.
IV 64, 19: *Gestator patet essedo taente*
XII 57, 23: *Intraque limen clusus essedo*
cursus, cf. IV 52. *Gestatio* et ipse actus
dicitur et locus ubi gestatur, habebant-
que divites homines Romae apud do-
mum gestationem in hortis privatis, cf.
C. I. L. VI 29775 et quem ibi Huelsen
laudat, de Rossi apud Fiorelli, Notizie
d. Scavi 1888 p. 708 sqq. Bull. Com.
1889 p. 355sq. 1890 p. 284 sq. In
universum cf. Seneca ep. 15, 16: *gestatio*
et corpus concutit, et studio non officit:
possis legere, possis dictare, possis
loqui, possis audire.

Tormenta. sc. servorum, nam homines
ingenuos se non quaestioni subiectorum
esse promiserat Claudius initio imperii,
cui tamen promisso cum non stetisse
post rebellionem Camilli dicit Dio 60,
15, 6: *καίτοι τοῦ Κλαυδίου κατ' ἀρχὰς*
εὐθύς τῆς ἡγεμονίας ὁμόσαυτος μηδένα
βασαυεῖν.

poenas parricidarum, cf. Dig. 48, 9,
9: *Poena parricidii more maiorum haec*
instituta est, ut parricida virgis san-
guineis verberatus deinde culleo insu-
atur cum cane, gallo gallinaceo et vi-
pera, et simia: deinde in mare pro-
fundum culleus iactatur. Claudium mul-

C. 34.

parricidarum repraesentabat exigebatque coram. Cum spectare antiqui moris supplicium Tiburi concupisset, et deligatis ad palum noxiis carnifex deesset, accitum ab urbe vesperam usque opperiri perseveravit. Quocumque gladiatorio munere, vel suo vel alieno, etiam forte prolapsos iugulari iubebat, maxime retiarios, ut exspirantium facies videret. Cum par quoddam mutuis ictibus concidisset, cultellos sibi parvulos ex utroque ferro in usum fieri sine mora iussit. Bestiariis meridianisque adeo delectabatur, ut et prima luce ad spectaculum

tos hac poena affecisse dicit Seneca de clementia I 23, 1: *Pater tuus* (Neronem alloquitur) *plures intra quinquennium culleo insuit, quam omnibus saeculis insutos accepimus.* Cf. Aug. 33.

repraesentabat. cf. Vit. 10: *nonnumquam necem repraesentantes adversantibus.* Val. Max. VI 5: *poenam repraesentare maluit.* Minus autem recte nonnulli interpretes putaverunt Claudium a Suetonio vituperari, quod contra senatus consultum egisset, quo supplicium decimo demum die post damnationem sumi iubebatur, cf. Tac. Ann. III 51. Suet. Tib. 75. Dio 57. 20, 4: 58. 27, 5. Seneca de tranq. an. 14, 4. Apud hos enim scriptores, ut praesertim Taciti et Dionis loci ostendunt, sermo est de iis, qui maiestatis et a senatu damnati erant. Ex hoc loco id tantum apparet, quod et par est, inter sententiam et supplicium spatium aliquod dari solitum fuisse.

exigebatque coram. vulgo enim ante portam Esquilinam necabantur.

antiqui moris supplicium. tale supplicium ipse Suetonius describit Ner. 49: *legitque se hostem — iudicatum et quaeri, ut puniatur more maiorum, interrogavitque quale id genus esset poenae; et cum comperisset, nudi hominis cervicem inseri furcae corpus virgis ad necem caedi, quibus tamen addendum fuit, et securi percuti,* cf. Liv. II 5. VII 49. XXVI 45.

Tiburi. saepius Claudius ibi ius dixit ante fanum Herculis Victoris, ut Augustus quoque fecerat (Aug. 72), cf. Seneca Apocol. 7, 4: *ego Tiburi* (ita Buech.,

cod. tibi) ante templum (Herculis) ius dicebam totis diebus mense Julio et Augusto.

carnifex deesset. nam per lictores (quos Claudius secum habebat) supplicium iam sumi non solebat, cf. Mommsen StR. I³ 381 A 1 = I² 365.

vesperam usque. de die enim talia fieri mos erat. Sic Gaius quoque a Seneca (de ira III 18) vituperatur quod senatores ad lucernam interfecit, sed sine dubio Gaius et Claudius iure ita agere poterunt.

vel suo vel alieno. in suis muneribus ipse princeps missionem dabat vel negabat, populus ut daretur rogare tantum poterat; in muneribus ab aliis datis editores hoc spectatoribus remittere solebant. Itaque in alienis ludis gladiatoriiis Claudius usurpavit, quod spectatorum erat.

meridianisque. de his cf. Seneca ep. 7, 3 sq.: *casu in meridianum spectaculum incidi lusus exspectans et sales et aliquid laxamenti, quo hominum oculi ab humano cruce acquiescant: contra est, quidquid antea pugnatum est, misericordia fuit. nunc omissis iugis mera homicidia sunt. nihil habent quo tegantur. ad ictum totis corporibus expositi numquam frustra manum mittunt. Hoc plerique ordinaris paribus et postulatiticiis praeferunt. Quidni praeferant? non galea, non scuto repellitur ferrum. quo munimenta? quo artes? omnia ista mortis morae sunt. Mane leonibus et ursis homines, meridie spectatoribus suis obici-*

descenderet et meridie, dimisso ad prandium populo, persederet, praeterque destinatos etiam levi subitaque de causa quosdam committeret, de fabrorum quoque ac ministrorum atque id genus numero, si automatam vel pagma vel quid tale aliud parum cessisset. Induxit et unum ex nomenclatoribus suis, sic ut erat togatus.

XXXV. Sed nihil aeque quam timidus ac diffidens fuit. Primis imperii diebus quamquam, ut diximus, iactator civilitatis, neque convivia inire ausus est nisi ut speculatores cum

Dio 60, 13, 4. τά τε γὰρ ἄλλα καὶ τοὺς διὰ μέσου τῆς Θέας παρὰ τὸν τοῦ ἀρίστου καιρὸν κατακοπτομένους ἥδιστα ἐθεώρει.

untur. — Haec fiunt, dum vacat arena. Meridie igitur inectis corporibus ii dimicabant, qui ex bestiariis (qui mane pugnabant) supererant; ex tempore nomen duxerunt.

[p.154] *prima luce.* quo tempore bestiarii pugnabant, si venatio, ut fieri solebat, muneri gladiatorio adiuncta erat, cf. Mart. XII 95, 7: *Matutarum non ultima praeda ferarum.* V. 65, 8. Friedländer S. G. II⁵ p. 439 A II. 12.

dimisso ad prandium populo. cf. Dio 37, 46, 4: *ὁ δῆμος ἀπαντὶ μερὶ τότε τὰς ὀπλομαχίας θεώμενος ἐξανέστη τε μεταξὺ τοῦ ἔργου καὶ ἄριστον εἶλετο. Καὶ τοῦτ' ἐκεῖθεν ἀρξάμενον καὶ νῦν, δοάκις ἂν ὁ τὸ κράτος ἔχων ἀγωνοθετῆ, γίγνεται.*

automatum. ut vox indicat est machina quae sponte moveri videtur, sed ad quos usus ea in muneribus adhiberetur accuratius non novimus.

pagma i. e. machina lignea, quae sponte surgere poterat, cf. Seneca ep. 88, 22: *pagma per se surgentia.* Phaedr. V 7. 7. Juv. IV 122 (ubi vide Friedländer). Mart. Spect. 2, 2. Vita Carin. 49.

sic ut erat togatus. toga autem hominem ad dinicandum magnopere impediiit. Casaubonus sine causa maluit *togatum* ut Gai. 45: *sic ut erant loricatorum — adhortatus est*, nam saepius Suetonius Nominativum habet post *sic ut erat*, cf.

Aug. 78. Cl. 9. Ner. 48. Oth. 8. Hominem libertinum fuisse indicat *togatus*; nomenclatores libertini inveniuntur C. I. L. VI 9692. 9694. 9696.

primis imperii diebus. tricesimo demum die eum in curiam venisse tradit Dio (60, 3, 2).

ut diximus. cf. c. 42, ubi exempla civilitatis congessit Suet.

speculatores. intelleguntur speculatores, milites praetoriani, (diversi a speculatoribus legionum, quorum singulae legiones denos habuerunt, cf. C. I. L. III 3524. 4452 = Dess. n. 2375. 2382. II 4122), saepius in titulis (exempla collegit Cauer Eph. Epigr. IV p. 461 sqq.) memorati (plerumque nude *speculator* vel *speculator cohortis illius* invenitur, nonnumquam vero *speculator Caesaris* (*Augusti*, *Caesaris Augusti*), cf. C. I. L. VI 1921^a = 2782. 2755 = Dess. 2014. 2145. VI 2669. III 4843. 5223). Eos ante Vespasianum et adhuc sub illo, quamquam per centurias cohortium praetoriarum dispositos, corpus a cohortibus praetoriis secretum effecisse recte collegit Cauer Eph. Epigr. I. I. p. 464 ex diplomate Vespasiani C. I. L. III p. 853 = Dess. n. 1993: *nomina speculatorum qui in praetorio meo militaverunt item militum qui in cohortibus novem praetoriis et quattuor urbanis subiecti.* Quibuscum congruit, quod suos praepositos habebant: optionem et tesserarium no-

C. 35. lanceis circumstantent militesque vice ministrorum fungerentur, neque aegrum quemquam visitavit nisi explorato prius cubiculo eulcitisque et stragulis praetemptatis et excussis. Reliquo autem tempore saluatoribus scrutatores semper apposuit, et quidem omnibus et acerbissimos. Sero enim ac vix remisit, ne feminae praetextatque pueri et puellae contrectarentur, et ne cuius comiti aut librario calamariae aut graphiariae thecae adime-

Dio 60, 2, 6 = Zon. XI 8 p. 460. πρὸς δὲ καὶ δειλίαν εἶχεν, ὅφ' ἦς πολλὰκις ἐκπληττόμενος οὐδὲν τῶν προσηκόντων ἐξελογίζετο. καὶ αὐτοῦ καὶ τοῦτο προσλαμβάνοντες οὐκ ἐλάχιστα κατειργάζοντο.

Dio 60, 3, 2 = Zon. XI 8 p. 461. οὐ μέντοι καὶ παρρυτικά ἀλλ' ὀψὲ καὶ τριακοστῇ ἡμέρᾳ ἐς τὴν βουλὴν ἐσήλθε. τὸν τε γὰρ Γάιον οὕτως ὀρῶν ἀπολαλόμενος, καὶ πυθανόμενος τινὰς ὡς καὶ βελτίονας ἑαυτοῦ πρὸς τὴν ἀρχὴν ὑπ' αὐτῆς προβεβλήσθαι, οὐκ ἐθάρσει, ἀλλὰ τὰ τε ἄλλα ἀκριβῶς ἐφυλάττετο, καὶ πάντας τοὺς προσιόντας οἱ καὶ ἄνδρας· καὶ γυναῖκας ἐρευνᾶσθαι ἐποίει μὴ τι ξιφίδιον ἔχωσιν, ἔν τε τοῖς συμποσίοις πάντως τινὰς στρατιώτας συνόντας εἶχε, καὶ τοῦτο μὲν ἐξ ἐκείνου καταδειχθὲν καὶ δεῦρο ἀεὶ γίγνεται. ἡ δὲ δὴ ἔρυσσα ἢ διὰ πάντων ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ἐπαύσατο.

Victor Caesar IV 1. Claudius, quamquam — pavidus animi et ignavior esset, pleraque per formidinem tamen egregie consultabat.

(Victor) Epit. IV 3. Hic — ignavus ac pavidus.

minat Tac. Hist. I 25, centurio memoratur C. I. L. III 5223. X 6674 = Dess. n. 2020, vexillarius et optio in titulo urbano C. I. L. VI 205, quem von Domaszewski, die Religion des röm. Heeres p. 91 sqq. a speculatoribus positum esse docet. Ex omnibus cohortibus praetoriis electi videntur, principalesque et centuriones eorum ceteros antecedunt. Et in urbe et extra urbem principem comitantur, cf. Tac. Hist. II 41: *ipsum Othonem comitabantur speculatorum lecta corpora cum ceteris praetoriis cohortibus*. Suet. Galb. 48: *descendentem speculator impulsu turbae lancea prope vulneravit*. Gai. 44. Equites fuerunt, cf. C. I. L. XI 395 = Dess. n. 2648: — *exercitatori equi(um) speculatorum*. — C. I. L. VI 205: *vex(illarius)*. Suet. Galb. I. 1. Quot speculatores Claudii aetate fuerint, incertum, cum autem a. 822/69 in una

cohorte viginti quattuor fuerint, tuncigitur omnes duodecim cohortes CCLXXXVIII habuerunt (cf. Tac. Hist. I 27. 31: *dilapsis speculatoribus cetera cohors*. 35), fortasse, ut von Domaszewski l. l. suspicatus est, trecentos. Idem (l. l.) probabiliter putat numerum eorum a Nerone auctum esse, praefuisse autem iis inde ab illa aetate trecentarium, primum praetorii centurionem (cf. Mommsen Eph. Epigr. IV p. 242 sqq.), cum et huius prima mentio fiat in titulo aetatis Neronianae, et centurio speculatorum adhuc in titulo eiusdem aetatis, nec postea tamen memoretur. Plura vide apud von Domaszewski l. l. *scrutatores*. hanc consuetudinem Vespasianus demum omisit, cf. Dio 60, 3, 3. Suet. Vesp. 9.

calamariae aut graphiariae thecae. in theca calamaria vel libraria (Mart. XIV 19 in tit.) praeter alia quae enumerat

rentur. Motu civili cum cum Camillus, non dubitans etiam citra bellum posse terreri, contumeliosa et minaci et contumaci epistula cedere imperio iuberet vitamque otiosam in privata re agere, dubitavit adhibitis principibus viris an obtemperaret.

XXXVI. Quasdam insidias temere delatas adeo expavit, ut deponere imperium temptaverit. Quodam, ut supra rettuli, cum ferro circa sacrificantem se deprehenso, senatum per praecones prope convocavit lacrimisque et vociferatione miseratus est conditionem suam, cui nihil tuti usquam esset, ac diu publico abstinuit. Messalinae quoque amorem flagrantissimum non tam indignitate contumeliarum quam periculi metu abiicit, cum adultero Silio acquiri imperium credidisset: quo

Dio 60, 15, 4 = Zon. XI 9 p. 464. Κλαύδιος δὲ τέως μὲν πάνυ κατέδεισεν, ὥστε καὶ ἐθελοντὴν ἐτοίμως ἔχειν τοῦ κράτους αὐτῷ (τῷ Καμίλλῳ) ἐκστῆναι.

Dio 60, 31, 5. καὶ ἐκφοβήσας (ὁ Νάρκισσος) αὐτὸν ὡς καὶ τῆς Μεσσαλίνης ἐκείνόν τε ἀποκτενεῖν καὶ τὸν Σίλιον ἐς τὴν ἀρχὴν ἀντικαθιστάναι μελλούσης.

Marq. Vit. Priv.² p. 824 inerant scalprua librarium et circinus, quae mucronem habebant. Theca graphiaria nihil praeter graphium continebat, cf. Mart. XIV 21: *haec tibi erunt armata suo graphiaria ferro, si puero dones, non leve munus erit.* Quare Marq. l. l. 825 A 4 non sequor thecam calamarium idem esse dicentem quod graphiariam, cui opinioni noster quoque locus obstare videtur.

Motu civili. cf. c. 43.

non dubitans—posse terreri. Acc. c. Inf. ut Ner. 28: *nam matris concubitum appetisse—nemo dubitavit.* Cf. Kühner Gr. L. II p. 832 A 3.

citra i. e. sine, cf. Caes. 28: *citra auctoritatem;* Aug. 24: *citra commoda;* 66: *citra honorem.*

dubitavit—an obtemperaret. idem tradit Dio 60, 15, 4.

quasdam insidias—expavit. cf. tamen Dio 60, 29, 3: *μηνυθέντων δὲ τινῶν ὡς ἐπιβουλεύοιεν αὐτῷ, τοὺς μὲν ἄλλους ἐν οὐδενὶ λόγῳ ἐποιήσατο, εἰπὼν οὐ τὸν*

αὐτὸν χορῆ τρόπον ψύλλαν τε καὶ θήριον ἀμύνεσθαι, ὃ δὲ Ἀσιατικὸς ἐκρίθη.

ut supra rettuli. cf. c. 43: *alter ut sacrificantem — adoreretur.*

senatum. mos erat ut principes senatum de rebus maioris momenti certiozem facerent, cf. Mommsen StR. III 1265 A 3. Senatus enim internuntius est inter principem et populum. Nonnumquam tamen principes tales res statim per edictum cum populo communicaverunt, cf. Mommsen l. l. 1265 A 1.

per praecones. senatus hac aetate per edictum convocari solebat, cf. Mommsen l. l. 918 A 3, sed in rebus subitis, ut olim semper, per praecones convocabatur, cf. Mommsen l. l. A 2 I³ 364 A 7 = I² 349 A 3.

convocavit. ius senatum convocandi Augusto concessum erat, cf. Dio 54, 3, 3: *ἐπηνεῖτο ὥστε καὶ τὸ τὴν βουλὴν ἀθροΐζειν, δόκιμος ἂν ἐθελήσῃ, λαβεῖν,* quod in successores eius tralatum esse docet lex de imperio Vespasiani C. I. L. VI 930 = Dess. n. 244 l. 4 sq.: *utique*

C. 36. tempore foedum in modum trepidus ad castra confugit, nihil tota via quam essetne sibi salvum imperium requirens.

XXXVII. Nulla adeo suspicio, nullus auctor tam levis existit, a quo non mediocri scrupulo iniecto ad cavendum ulciscendumque compelleretur. Unus ex litigatoribus seducto in salutatione affirmavit, vidisse se per quietem occidi eum a quodam: dein paulo post, quasi percussorem agnosceret, libellum tradentem adversarium suum demonstravit: confestimque is pro deprenso ad poenam raptus est. Pari modo oppressum ferunt Appium Silanum; quem cum Messalina et Narcissus conspirassent perdere, divisis partibus, alter ante lucem similis attonito, patroni cubiculum irrupit, affirmans somniasse se vim ei ab Appio illatam; altera, in admirationem formata, sibi quoque eandem speciem aliquot iam noctibus obversari rettulit,

Dio 60, 14, 1 = Zon. XI 9 p. 463. ὁπότε γὰρ ἀποκτεῖναι τινα ἐθελήσειαν (οἱ τε Καισάρειοι καὶ ἡ Μεσσαλῖνα) ἐξεφύβουσαν αὐτόν, καὶ τούτου πάνθ' ὅσα ἐβούλοντο ποιεῖν ἐπετρέποντο.

Victor Caes. IV 9. Namque Claudium, uti supra docuimus, natura perfimidolosum iniecto metu sui agitabant, maxime coniurationis; quo commento liberti etiam, quos vellent, perditum ibant.

Dio 60, 14, 3. τοῦτον (Γάϊον Ἀππίου Σιλανόν) — ἐξαίφνης ἔσφαξεν, ὅτι τῇ τε Μεσσαλίῃ προσέκρουσεν οὐκ ἐθελήσας αὐτῇ συγγενέσθαι, — καὶ τῷ Ναρκίσσῳ — δι' ἐκείνην. καὶ οὐ γὰρ εἶχον οὐτ' ἀληθῆς οὔτε πιθανόν τι κατ' αὐτοῦ εἰπεῖν, συνέπλασεν ὅναρ ὁ Νάρκισσος ὡς σφαττόμενον τὸν Κλαύδιον ὑπὸ τοῦ Σιλανοῦ αὐτοχειρίῃ ἰδῶν, καὶ αὐτὸς τε εὐθύς ὑπὸ τὴν ἔω ἐν τῇ εὐνῇ οἱ ἔτ' ὄντι ὑπὸτρομος διηγῆσατο, καὶ ἡ Μεσσαλίνα παραλαβοῦσα ἐδείνωσε.

ei senatum habere relationem ferre remittere senatus consulta per relationem discessionemque facere liceat ita uti licuit divo Aug. Ti. Iulio Caesari Aug. Ti. Claudio Caesari Aug. Germanico.

amorem flagrantissimum. cf. Tac. Ann. XI 28: reputantes hebetem Claudium et uxorū devinctum.

acquiri imperium. cf. Dio 60, 31, 5. Tac. Ann. XI 30: nam matrimonium vidit populus et miles; ac nisi propere agis, tenet urbem maritus.

trepidus. cf. Tac. l. 1. 33: Trepidabatur nihilominus ad Caesarem: quippe Getae, praetorii praefecto, haud satis fidebant, ad honesta seu prava iuxta levi. essetne—salvum imperium. cf. Tac. l. 1. 31: satis constat eo pavore offusum Claudium, ut identidem interrogaret, an ipse imperii potens, an Silius privatus esset.

oppressum Silanum. a. 795/42, cf. ad c. 29.

Messalina et Narcissus conspirassent. cf. Dio 60, 14, 3. Tac. Ann. XI 29:

nec multo post ex composito irrumperet Appius nuntius, cui pridie ad id temporis ut adesset praeceptum erat, quasi plane repraesentaretur somnii fides, accessi statim ac mori iussus est. Nec dubitavit postero die Claudius ordinem rei gestae perferre ad senatum ac liberto gratias agere, quod pro salute sua etiam dormiens excubaret. —

XXXVIII. Irae atque iracundiae conscius sibi, utramque excusavit edicto distinxitque, pollicitus alteram quidem brevem et innoxiam, alteram non iniustam fore. Ostiensibus, quia sibi subeunti Tiberim scaphas obviam non miserint, graviter correptis, eaque cum invidia, ut in ordinem se coactum conscri-

Narcissus — *Appianae caedis molitor.*

arcessi i. e. advocari, quod bonum sensum dat. Quare Lipsii coniectura *arceri* non opus est.

ad senatum. princeps res maioris momenti cum senatu communicabat (cf. c. 36) et praesertim si quos summi ordinis viros interfecisset, eum certiore eum rei facere solebat, scriptoresque sedulo animadverterunt, si princeps hoc omiserat, cf. Dio 67, 11, 3: οὐ μὴν οὐδὲ περὶ τῶν ἀραιγεθέντων τῆ βουλῆ τι ἀπέστειλε. 79, 4, 6: οὔτοι μὲν διὰ ταῦτα ἀπόλωτο, καὶ οὐδὲ ἐπεστάλη τι περὶ αὐτῶν τῆ γερουσίας. Mommsen StR. III 1264 A 3.

Irae atque iracundiae — *alteram brevem* — *alteram non iniustam.* per chiasmi figuram haec dicta sunt ut Aug. 13: *neque veteranorum neque possessorum gratiam tenuit, alteris (possessoribus) pelli se, alteris (veteranis) non pro spe meritorum tractari querentibus.* Promisit igitur Claudius iracundiam i. e. irae eruptionem brevem fore, immeritis autem iram suam non conflicturam. (Bremio chiasmum non admittenti *iracundia* idem est atque *odium* (Hass, Groll), quo sensu vox nunquam legitur.)

subeunti Tiberim i. e. e mari Tiberim ingresso, cf. Gai. 15: *Ostiam—et inde Romam Tiberi subvectos.* Tib. 72. Vel-leius. II 406, 3.

scaphas obviam non miserint. ex hoc loco Marq. Vit. Priv² p. 410 A 8 recte collegit scaphas Ostiae non solum inser-

viisse ad merces e navibus quae portum vel flumen intrare non possent transvehendas (cf. Dig. 14, 2, 4 pr.), sed etiam adhibitas esse ad homines transmittendos (cf. Petr. 102). Qui scaphis utebantur scapharii appellati sunt, quorum corpus Ostiae fuisse docet titulus ibi repertus C. I. L. XIV 409: — *item* (patrono) *corpor(atorum) scaphariorum et lenuncularior(um) traiectus Lueulli*, cuius corporis pars fuisse videtur *corpus treiect[us] Toga-tensium*, cuius mentio fit in titulo Ostiensi C. I. L. XIV 403 (cf. Eph. Epigr. I p. 217). Romae quoque scaphas in usu fuisse docet titulus urbanus C. I. L. VI 1872: — *praesertim cum navigatio scapharum diligentia eius acquisita et confirmata sit.* Etiam alibi, ut par est, scapharii inveniuntur, cf. C. I. L. II 1168, 1169, 1180, 1183.

in ordinem coactum. cf. Vesp. 15: *paene in ordinem redactus.* Magistratus qui tanquam privatus tractatur *in ordinem cogi* dicitur, cf. Plin. ep. I 23, 4 (respondit Plinius Falconi roganti, num in tribunatu plebis causas agere sibi liceret): *plurimum refert, quid esse tribunalum putes, inanem umbram et sine honore nomen, an potestatem sacrosanctam et quam in ordinem cogi ut a nullo ita ne a se quidem deceat.* Locutio e re militari desumpta est, in qua praepositi, qui gradu deiciuntur, in ordines cogi dicuntur, cf. Mommsen StR. I² 139 A 3 = I² 135, qui complura exempla congressit.

C. 38. beret, repente tantum non satis facientis modo veniam dedit. Quosdam in publico parum tempestive ademptis manu sua reppulit. Item scribam quaestorium, itemque praetura functum senatorem inauditos et innoxios relegavit, quod ille adversus privatum se intemperantius affuisset, hic in aedilicate inquilinos praediorum suorum, contra vetitum cocta vendentes, multasset vilicumque intervenientem flagellasset. Qua de causa etiam coercitionem popinarum aedilibus ademit.

Ac ne stultitiam quidem suam reticuit, simulatamque a se

conscriberet. hoc mihi idem est quod *scriberet*, quare Rothio non assentior id legendum censi. Suetonius enim, ut recte Ernesti et Baumgarten—Crusius animadvertentur verbis cum *con* compositis uti amat, cuius rei exempla hic dedit in indice s. v. *concertare, condormire, conquiescere, conqueri, consalutare*. Scripsit autem haec Claudius in epistula ad Ostienses missa, non in libris de vita sua, ut Oudendorpio placuit.

ademptis. sine se ut Aug. 53: *ademptium desideria*; Tib. 40. Gai. 22.

manu sua reppulit. proprie hoc lictoris proximi fuisset.

scribam quaestorium. inter scribas librariorum cum scribis aedilicis summum locum tenebant scribae quaestorii praesertim ad aerarium adhibiti, quam ob causam etiam scribae quaestorii ab aerario appellantur, cf. C. I. L. VI 4816. 4819 = Dess. n. 1895. 1896. VI 3871. Egit de iis Mommsen StR. I³ 346 sqq. = I² 331 sqq.

adversus se affuisset. sc. aerario. Mommsenus (StR. I³ 352 A 5 = I² 337) recte id factum esse putat, cum Claudius aerario non praestitisset quae promississet (cf. c. 9).

aedilicate. cf. Suet. Tib. 34: *censuit annonam macelli senatus arbitrio quotannis temperandum dato aedilibus negotio popinas ganeasque usque eo inhibendi, ut ne opera quidem pistoria proponi venalia sinerent*. Mommsen StR. II³ 500 A 2 = II² 489.

inquilinos praediorum. praedia sita erant aut in ipsa urbe aut propius urbem Romam passus mille, intra quod spa-

tium aedilium coercitio continebatur, cf. Mommsen StR. I³ 68 A 2 = I² 66.

multassent. de multis ab aedilibus irrogatis cf. Mommsen StR. II³ 513 sq. = II² 502 sq.

cocta vendentes. a Tiberio coercitio popinarum aedilibus data vel aucta erat, cf. Tib. 34. Ea tamen quae Tiberius instituerit, non diu observata esse et e nostro loco et inde colligitur, quod ipse Claudius a. 794/41 luxuriam popinalem cohibuit, cf. Dio 60, 6, 7: *τά τε κατηλεία ἐς ἄ συνιόντες ἔπινον, κατέλυσε, καὶ προσέταξε μήτε κρέας ἐφθόν, μήθ' ὕδωρ θεορμόν πιπράσκεισθαι καὶ τινὰς ἐπὶ τούτῳ μὴ πειθαρχήσαντας ἐκόλασε*. Quod edictum et ipsum non diu valuisse patet ex Suet. Ner. 16. Dio 62, 14.

Ceterum haec docent non ab omni parte vera esse quae Dio tradit 60, 3, 7: *τούς γε μὴν ἀδικήσαντάς τι ἢ καὶ προσηλαζίσαντας αὐτὸν ἰδιώτην ὄντα, (πολλοὶ δὲ ταῦτα ἄλλως τε ὡς μηδενὸς λόγον ἄξιον, καὶ οἱ μὲν τῷ Τιβερίῳ, οἱ δὲ τῷ Γαίῳ χαρίζομενοι ἐπεποιήσαν) πλαστῶ μὲν ἐγγλήματι οὐδενὶ μετῆει, εἰ μέντοι τι ἄλλο κακουργούντας ἤβρισκε, καὶ δι' ἐκεῖνα ἐτιμωρεῖτο*.

aedilibus ademit. hoc sine dubio a. 794/41 factum est, quo anno Dio (60, 3, 7) Claudium luxuriam popinalem coercuisse tradit. Utrum autem coercitionem aedilibus ademptam praetoribus dederit, an praefecto urbi, cuius hoc ius postea fuisse scimus (Dig. 1, 12, 1), incertum. Praetoribus iam antea aedilibus deficientibus saepius iurisdictionem eorum datam esse constat, cf. Dio 49, 16 (a.

ex industria sub Gaio, quod aliter evasurus perventurusque ad susceptam stationem non fuerit, quibusdam orationibus testatus est: nec tamen persuasit, cum intra breve tempus liber editus sit, cui index erat *Μωρῶν ἐπανάστασις*, argumentum autem, stultitiam neminem fingere.

XXXIX. Inter cetera in eorum mirati sunt homines et oblivionem et inconsiderantiam, vel ut Graece dicam, *μετρωρίαν* et *ἀβελειάν*. Occisa Messalina, paulo post quam in triclinio decubuit, cur domina non veniret requisivit. Multos ex iis, quos

Dio 59, 23, 5. Κλαύδιον ἀπέπειθεν ἄν (ὁ Γάιος), εἰ μὴ κατεφρόνησεν αὐτοῦ τὰ μὲν τῇ Φύσει τὰ δὲ καὶ ἐν προουσίᾳ πολλὴν νόθεϊαν προσποιουμένου.

Dio 60, 2, 4 = Zon. XI 8 p. 460. ἄτε γὰρ ἐκ παιδῶν, ἐν τε νοσηλείᾳ καὶ ἐν φόβῳ πολλῶν τραφείσιν, καὶ διὰ τούτου ἐπὶ πλείον τῆς ἀληθείας εὐθήσειαν προσποιησάμενος. ὅπως πού καὶ αὐτὸς ἐν τῇ βουλῇ ἀμολόγησε.

718/36); 53, 2, 2 (a. 726/28), C. I. L. VI 1501 = Dess. n. 914 (post a. 734/20, cf. Mommsen StR. II² 669 A 5 = II² 651). Mommsen StR. I³ 475 A 1 = I² 478, II² 674 A 1 = II² 655.

simulatanique—sub Gaio. cf. Dio 59, 23, 5; 60, 2, 4.

Exemplum stultitiae simulatae habemus, si recte coniecit Hirschfeld, Wiener Studien III (1881) p. 266 sq., C. I. L. I. infra I., (ut mihi recte coniecisse videtur) a Claudio positum esse titulum Avennionense repertum C. I. L. XII 1026 = Dess. n. 195: *Juliae Drusillae German. Caesar. [iliae] [T]i[ber]ierius parenti num[ini] honore delat[us] posuit*, nam, ut Hirschfeld l. I. monuit, ab homine sanae mentis fratris filia vix parens dici potuit. Si titulus a Claudio positus est, posuit eum sine dubio in itinere Gallico a. 792/39 suscepto (cf. ad c. 9, p. 35; Drusilla consecrata est m. Sept. a. 791/38, cf. Henzen, Act. fr. Arv. p. 164, Huelsen, Eph. Epigr. VIII p. 329), cum sane ad iram Gaii avertendam plus solito stultitia simulanda esset.

evasurus. huc spectant nummi senatus (Eckhel D. N. VI 236 = Cohen, Claude 5—12. 73) inscripti: *Constantia Augusti. stationem.* statio, i. e. officium, quo

quis fungitur, imprimis dicitur de principe (quamquam hic proprie magistratus fuit, cf. Momms. StR. II² 749 A 2 = II² 727), cf. Augustus apud Gellium XV 7, 3: *ἀνδραγαθούτων ἡμῶν καὶ διαδεχομένων stationem meam*; Ovid. Trist. II 219: *scilicet imperii princeps statione relicta*; Velleius II 124: *pugnantis cum Caesare senatus populique Romani, ut stationi paternae succederet*; Lucan. I 45: *te cum statione peracta Astra petes serus*; Plin. paneg. 7: *nec te laeta stationis istius, sed aspera et dura ad capessendum compulerunt*; Antonin. Pius ad Front. ep. 6 (p. 168 Nab.): *hunc diem, quo me suscipere hanc stationem placuit.*

Μωρῶν ἐπανάστασις i. e. stultorum resurrectio, sc. ironice dictum, qua de causa Suetonius ipsum argumentum addit.

neminem fingere i. e. stultitiam non simulari, itaque eum, qui, ut Claudius, fecisset stulta, sump stultum fuisse et mansurum esse.

oblivionem—ἀβελειάν. cf. c. 4. Inde ab *increpuit* inconsiderantiae exempla sunt.

domina. ita hac aetate uxor appellabatur, cf. Epictet. Enchir. 62 (40): *αἱ γυναῖκες εὐθὺς ἀπὸ τεσσοραεσζαυδέξα ἐστὼν ἑπὶ τῶν ἀνδρῶν κρηταὶ καλοῦνται.* Cf.

C. 39. capite damnaverat, postero statim die et in consilium et ad aleae lusum admoneri iussit et, quasi morarentur, ut somniculosos per nuntium inerepuit. Ducturus contra fas Agrippinam uxorem, non cessavit omni oratione filiam et alumnam et in gremio suo natam atque educatam praedicare. Asciturus in nomen Neronem, quasi parium reprehenderetur, quod adultoriam filio privignum adoptaret, identidem divulgavit, neminem unquam per adoptionem familiae Claudiae insertum.

XI. Sermonis vero rerumque tantam saepe negligentiam ostendit, ut nec quis nec inter quos, quoque tempore ac loco verba faceret, scire aut cogitare existimaretur. Cum de lanii ac vinariis ageretur, exclamavit in curia: *Rogo vos quis potest sine offula vivere?* descripsitque abundantiam veterum tabernarum, unde solitus esset vinum olim ipse petere. De

Dio 60, 14, 2. καὶ πολλάκις — κελύσαις τινὰ ἐκ τοῦ παραχορήμα περιδέουσι ἀπολέσθαι, ἔπειτα ἀνεργῶν καὶ ἀναφρονήσεως ἐπεζήτει τε αὐτόν, καὶ μαθὼν τὸ γεγονός ἐλυπεῖτό τε καὶ μετεγίγνησκεν.

Friedlaender S. G. 1⁵400. Marq. Vit. Priv.² p. 59 A 3. Dissentit autem Tacitus Ann. XI 38: *Nuntiatumque Claudio epulanti perisse Messalinam, non distincto, sua an aliena manu; nec ille quaesivit, poposcitque poculum et solita convivio celebravit.* De causa dissensus vide ad c. 26, p. 431 *supplicio affecti.*

in *consilium*, intelleguntur consiliarii vel in negotiis publicis vel in iudiciis. Claudium in negotiis publicis consiliarios adduxisse constat (cf. c. 35: *adhibitis principibus viris*, quod exemplum addendum est iis quae conguessit Mommsen StR. II³ 903 A 4 = II² 866), eiusque rei nuper luculentum testimonium dedit papyrus Berolinensis (Berl. Gr. Urk. n. 511 = Hermes XXX p. 486 sqq.), ex qua discimus Claudium, Graecis Alexandrinis querentibus apud eum de Judaeis, item incolis Alexandriae, viginti quinque consiliarios adhibuisse, e quibus sedecim consulares fuerunt, cf. col. II l. 5 sqq. συναζήσεας συνβούλειον?.....] συναλητιζ[ω]ν εἰκο[σ]μι π[έν]τε.....] ὑπατικῶν δέξα εἶς.

In iudiciis Claudium consiliarios adhibuisse testatur Dio 60, 4, 3: καὶ γὰρ τὸ κατὰ τοὺς συνέδρους, ἐκλειφθὲν ἐξ οὗ ὁ Τιβέριος ἐς τὴν νῆσον ἐξεχώρησεν, ἀνερεύσατο, cf. Mommsen StR. II³ 988 A 4 = II² 948.

neminem insertum. cf. Tac. Ann. XII 25: *Adnotabant periti nullam antehac adoptionem inter patricios Claudios reperiri, eosque ab Atto Claudio continuos duravisse.*

vinariis. ut sequentia descripsitque abundantiam—tabernarum docent, non negotiatores vinarii, ut saepissime, sed tabernarii intelleguntur, quo sensu vox praeter hunc locum legitur Sallust. Hist. I fr. 63 (Maurenbrecher): *cum lenones et vinarii laniique <et> quorum praeterea vulgus in dies usum habet, pretio compositi;* Victor. Caes. 33, 6: *lenonium ac vinariorum amicitias haerebat;* et in titulo Pompeiano C. I. L. IV 4819: *Suavis vinaria sitit rogo vos et valde sitit Calpurnia tibi dicit val(e).* (duo postrema exempla addenda sunt apud Marq. Vit. Priv.² p. 447 A 4).

quaesturae quodam candidato inter causas suffragationis suae posuit. quod pater eius frigidam aegro sibi tempestive dedisset. Inducta teste in senatu, *Haec*, inquit, *matris meae liberta et ornatrix fuit, sed me patronum semper existimavit; hoc ideo dixi, quod quidam sunt adhuc in domo mea, qui me patronum non putant.* Sed et pro tribunali. Ostiensibus quiddam publice orantibus. cum excanduisset, nihil habere se vociferatus est, quare eos demereatur: si quem alium et se liberum esse. Nam illa eius cotidiana et plane omnium horarum et momentorum erant: *Quid, ego tibi Telegenius videor?* et *ἄλλοι. οὐκ ἔστιν ἄλλοι*. multaque talia etiam privatis deformia, nedum principi. neque infacundo neque indocto. immo etiam pertinaciter liberalibus studiis dedito.

quaesturae quodam candidato. recte Rothius hanc emendationem Beroaldi recepit pro codicum lectione *quaestore — candidato*. Nam *quaestor candidatus* (si recte Suetonius ita scribere potuit pro *quaestor candidatus principis*, quod equidem negare non ausim) is tantum dicitur, qui iudicio principis *quaestor* factus est, non *candidatus*. Oudendorpii vero explicatio (quae placuit Wolfio, Bremio, Baumgarten—Crusio), intellegendum esse *quaestorem* alii magistratus *candidatum*, omnino falsa est, cum magistratus *candidatus* esse non possit. dicendumque fuisset *quaestorio*.

suffragationis. suffragatio voce et a praesente fit, commendatio de scripto. Utraque cogebat, ut *candidatus* a senatu crearetur, cf. lex de imperio Vesp. l. 5 sqq.: *utique quos magistratum—senatui populoque Romano commendaverit quibusque suffragationem suam dederit promiserit eorum comitis quibusque extra ordinem ratio habeatur.*

me patronum existimavit. cf. Gaius III 53: *eadem lex (Papia) patronae filio liberis honorato—patroni iura dedit; sed in huius persona etiam unius filii filiaeve ius sufficit.*

publice i. e. toti civitati, cf. Caes. 26: *nullum—largitionis genus publice privatimque omisit; Aug. 17: Bononiensibus*

publice — gratiam fecit coniurandi — pro partibus suis; 89: praecepta et exempla publice vel privatim salubria; Tib. 6: Lacedaemoniis publice demandatus; 37: Cyzicenis publice libertatem ademit; 48: publice munificentiam bis omnino exhibuit; Ner. 57: tantum gaudium publice praebeuit. Sic iam Cicero dixit, cf. in Verr. V 47: *hunc Reginis publice imperavisti.* Plura exempla dederunt Nipp.—Andr. ad Tac. Ann. IV 36 et Heraeus ad Tac. Hist. I 51.

si quem alium et se liberum esse. proverbialiter dictum pro: cogi se non pati. Huius locutionis Buecheler (Symb. Bonn. p. 40) praeter nostrum locum duo tantum exempla affert, Sen. Apocol. 1: *ego scio me liberum esse.* Petron. 117: *nec minus liber sum quam vos.* nec plura dat Otto, die Sprichwörter s. v. *liber*.

Telegenius. homo ceteroquin ignotus, qui tamen huius aetatis hominibus notus fuisse debet. Nomen servaverunt Memmianus et Mediceus tert., est gentile, quod apud scriptores hic tantum legi credo, in nonnullis tamen titulis occurrit *Telegenius* (C. I. L. VI 2282. 27136. VIII 10479 n. 51. XIV 2959) vel *Telegenius* (C. I. L. VI 4829. 27136. 27137. 27138. XI 574).

ἄλλοι καὶ μὴ θίγγων. quid Claudius intellegi voluerit, obscurum.

pertinaciter studiis dedito. cf. ad c.

C. 41.

XLI. Historiam in adulescentia, hortante T. Livio, Sulpicio vero Flavio etiam adiuvante, scribere aggressus est. Et cum primum frequenti auditorio commisisset, aegre perlegit, refrigeratus saepe a semet ipso. Nam cum initio recitationis, defractis compluribus subselliis obesitate cuiusdam, risus exortus esset, ne sedato quidem tumultu temperare potuit, quin ex intervallo subinde facti reminisceretur cachinnosque revocaret. In principatu quoque et scripsit plurimum et assidue recitavit per lectorem. Initium autem sumpsit historiae post caedem Caesaris dictatoris, sed transiit ad inferiora tempora coepitque a pace civili, cum sentiret neque libere neque vere sibi de superioribus tradendi potestatem relictam, correptus

Seneca Apocol. 5. 4. Claudius gaudet esse illic philologos homines, sperat futurum aliquem historiis suis locum.

3 et Philostr. Vit. Apoll. 5 (ed. Kays. I p. 185): *παιδείας δὲ ξυμπάσης ἐδόκει ἐροῦν.*

T. Livio, celeberrimo historiarum scriptori, qui amicitia Augusti fruebatur, cf. Tac. Ann. IV 34: *T. Livius eloquentiae ac fidei praeclarus in primis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret; neque id amicitiae eorum offecit.* Livius a. 770/17 mortuus est Claudio annum vicissimum sextum vel septimum agente

Sulpicio Flavio. cf. ad c. 4: *Sulpicio suo.* Homo ignotus est.

auditorio commisisset i. e. iudicio eorum qui in auditorio erant summisisset. Historias quoque recitatas esse notum est, cf. Aug. 89: *recitantis—audiat, nec tantum carmina et historias, sed et orationes et dialogos.* Seneca ep. 95, 2: *recitator historiam ingentem attulit.* Plin. ep. I 43, 3.

refrigeratus a semet ipso i. e. ipse effecit ut cum frigore acciperetur, cf. Cic. ad Fam. VII 8, 4: *refrigerato iam levissimo sermone hominum provincialium;* Velleius II 83: *refrigeratus ab Antonio.* Quint. I. O. V 7, 26: *testem urbano dicto refrigerare.* Frigus hac de re vocabulum usitatum est, cf. Hor. Sat. II, 4, 62. Sen. ep. 422, 41. Plin. ep. 6, 15, 4. Suet. Aug. 66.

defractis compluribus subselliis. ex parte igitur in auditorio ut in amphitheatro sedisse videntur. Homo obesus in superioribus subselliis sedit, quibus effractis, decidit in inferiora, quae simul cornebant.

recitavit per lectorem. propter linguae titubantiam (cf. c. 30), qua de causa etiam ea de quibus in senatu referre vellet saepe quaestori suo legenda tradidit, cf. Dio 60, 2, 2: *καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῶ φωνήματι ἐσφάλλετο, καὶ οὐ πάντα ὅσα ἐς τὸ συνέδριον ἐσέφερον αὐτὸς ἀνεγίνωσκεν, ἀλλὰ τῶ ταμίᾳ, τὴν γε πρώτην καὶ παρὼν ὥς γε πλήθει, ἀναλέγεσθαι ἐδίδου.*

sed. codd. habent *sed et.* Recte tamen Madvigius Adv. Crit. II p. 578 *et* post Torrentium eiecit (Rothius tacet), nam sententia nudam oppositionem sine gradatione flagitat.

coepitque a pace civili i. e. inde ab anno 725/29 (ita quoque Nipp.-Andr. praef. Tac. Ann.⁹ p. 26, Buecheler (Symb. Bonn. p. 48) eum ab anno 727/27 coepisse putat, cf. infra). Perperam omnino Lehmannus l. l. p. 84 inde a morte Sullae initium eum sumpsisse credit.

neque libere neque vere. cf. Seneca III p. 437 (Haase): *ab initio bellorum civilium, unde primum veritas retro abiit.*

saepe et a matre et ab avia. Prioris materiae duo volumina, posterioris unum et quadraginta reliquit. Composuit et de vita sua octo volumina, magis inepte quam ineleganter: item Ciceronis defensionem adversus Asinii Galli libros satis eruditam.

avia. se. Livia, nam Octavia anno ante Claudium natum mortua. Quod non monerem nisi in eum errorem interpretes nonnulli (Torrentius, Burmannus, Bremius) incidissent.

unum et quadraginta volumina. scripsit saltem res usque ad annum 737/17 gestas, nam de ludis saecularibus Augusti egit, cf. ad c. 21. Buecheler l. l. eum res inde ab anno 727/27 usque ad a. 767/14 enarrasse putat, ita ut singuli libri singulorum annorum res continent, quae tamen opinio certis argumentis non nititur. Hoc tantum concedo, Claudium ultra mortem Augusti progressum non esse. Vix enim cum Fabia, les sources de Tacite, p. 368, Claudium usque ad a. 794/41 historias scripsisse putandum est. Fragmenta sat pauca collegit Peter Hist. Rom. Rel.² p. 294—296.

In historiis simul chorographiam imperii Romani dedisse videtur, cf. Plin. H. N. 5, 63. 6, 27. 31, 128. Mirabilia quoque tradidit, cf. Plin. l. l. 7, 35 (de hippocentauro); 12, 78: *petunt igitur in Elymaeos arborem bratum cupresso fusae similem, e calbidis ramis, iucundi odoris accensam et cum miraculo historiis Claudii Caesaris praedicatam. folia eius inspergere potionibus Parthos tradit.*

de vita sua octo volumina. haec Lehmannus l. l. p. 85 sine certis argumentis Gaio principe scripta esse autumat.

magis inepte quam ineleganter. similiter iudicavit de Claudii orationibus Tac. Ann. XIII 3: *nec in Claudio, quotiens meditata dissereret, elegantiam requireres.*

Asinii Galli. C. Asinius Gallus, filius C. Asinii Pollionis, fuit triumphator a. 739/15 (cf. Babelon l. l. I p. 89, n. 284—286), cos. a. 746/8 (C. I. L. V 4201. VI 458. 1235. XI 814. XII 2623. Notizie d. Scavi 1892 p. 70), proconsul Asiae a. 748/749 (C. I. L. III 6070 =

Suppl. 7118 = Dess. n. 97. Bull. d. Corr. hell. VII p. 62). Inter amicos Augusti fuit, cf. Bull. d. Corr. hell. l. l.: *Γάλλος Ἀσινίω τῷ ἐμῷ φίλῳ*, et quindecimvir s. f., cf. comm. lud. Saec. Aug. (Eph. Epigr. VIII) l. 107. 151. Ad hunc spectat C. I. L. IX 3018, et ad eundem vel ad filium eius C. Asinium Pollionem (cf. ad c. 13, p. 59) titulus Atticus C. I. Att. III 583: *ὁ δῆμος Γάτων Ἀσινίων Γάτων ἔδον στρατηγὸν ἀποδοδεχημένον ἀρετῆς ἔνεκα καὶ εὐνοίας τῆς εἰς ἑαυτὸν ἀπέθρηκεν*. Tiberio semper invisus quod Vipsaniam uxorem eius dimissam duxerat, anno demum 783/30 quamquam Capreis amice acceptus absens apud senatum accusatus consulibusque in custodiam datus est (Dio 58,3), in qua per tres annos mansit, a. 786/33 enim fame mortuus est incertum sponte an necessitate (Tac. Ann. VI 23. Dio 58, 23). Hanc ob causam nomen eius in titulis C. I. L. III 6070 = Suppl. 7118. V 6359. XII 2623 erasum est.

adversus Asinii Galli libros. cf. Plin. ep. VII 4, 3: *libri Asinii Galli de comparatione patris et Ciceronis*. Ut consentaneum est patrem Ciceroni praetulit, cf. Plin. ep. l. l. 6: *Cum libros Galli legerem, quibus ille parenti Ausus de Cicerone dare est palmamque decusque* Quint. I. O. XII 1, 22: *Asinio utrique, qui vitia orationis eius (Ciceronis) etiam inimice pluribus locis insequuntur; Gellius XVII 1, 1: nonnulli tam prodigiosi tamque recordes exstiterunt, in quibus sunt Asinius Gallus et Largius Licinus —, ut scribere ausi sint M. Ciceronem parum integre atque improprie atque inconsiderate locutum*. Gallus et ipse orator fuit, cf. Sen. Controv. IV praef. 4: *Asinium Gallum, magnum oratorem, nisi illum, quod semper evenit, magnitudo patris non produceret, sed obrueret*. Lehmannus l. l. p. 84 probabiliter coniecit scriptum hoc opus-

C. 41. Novas etiam commentus est litteras tres, ac numero veterum quasi maxime necessarias addidit: de quarum ratione cum privatus adhuc volumen edidisset, mox princeps non difficulter obtinuit ut in usu quoque promiscuo essent. Exstat talis scriptura in plerisque libris ac diurnis titulisque operum.

XLII. Nec minore cura Graeca studia secutus est, amorem praestantiamque linguae occasione omni professus. Cuiusdam barbaro Graece ac Latine disserenti *Cum utroque*, inquit, *sermone nostro sis paratus*: et in commendanda patribus conscriptis Achaia, gratam sibi provinciam ait communium stu-

Tac. Ann. XI 13 (a. 800/47). ac novas litterarum formas addidit vulgavitque, comperto Graecam quoque litteraturam non simul coeptam absolutamque. (14) Sed nobis quoque paucae (litterae) primum fuere, deinde additae sunt. Quo exemplo Claudius tres litteras adiecit, quae usui (in usu *coni. Nipp.*) imperitante eo, post oblitteratae, aspiciuntur etiam nunc in aere publico dis plebiscitis (*delet duo postrema verba Nipp.*; publicandis *vel* publicatis *coni. Mommsen*; *cf. annot. apud Halm*) per fora ac templa fixo.

culum esse ante mortem Asinii Galli, ut gratiam patrum demereretur.

litteras tres. Aeolicum digamma inversum *ƒ* pro V consonanti, cf. Quint. I. O. I 7, 26: *nec inutiliter Claudius Aeolicam illam ƒ ad hos usus litteram adiecerat*. Priscian. Gr. L. I 20. Gellius XIV 5, 2. Diomedes Gr. L. I 422, 21 sq. Donatus Gr. L. IV 367. Buecheler, de Ti. Claudio grammatico (Elberfeld 1856) p. 3—6; antisigma O loco *bs* vel *ps*, cf. Priscian. I. I. 1 42. Isid. Orig. I 20, 11. Buecheler I. I. p. 8—13; litteram F pro Graeca *y* et sono, qui modo per litteram *i*, modo per litteram *u* significatur (ut in *optimus* et *optumus*), cf. Velius Longus Gr. L. VII 75. Buecheler I. I. p. 13—20.

mox princeps—obtinuit. anno demum 800/47 edicto censorio litteras illas induxit, cf. Tac. Ann. XI 13.

Exstat talis scriptura. exempla litterarum *ƒ* et F in titulis inveniuntur, huius autem tantum loco Graecae *y*. Digamma inversum diutius quam ceterae in usu fuisse videtur, in actis saltem fr. Arv. a. 842/59 (C. I. L. VI 2041,

2042) adhuc legitur: *Salsius, Minerfae, difae, fitellius*.

diurnis sc. actis, quod tamen vix cum Ruhnkenio inserendum puto. Plene dicuntur *diurna acta populi* (Suet. Caes. 20) vel *diurna acta urbis* (Tac. Ann. XIII 31).

In actis diurnis eas litteras legi eo minus mirum, quod principes semper caverunt, ne quid sibi minus gratum vulgaretur (cf. Dio 57, 21, 5; 67, 11, 3), et postea saltem curam eorum, ut docuit Mommsen Eph. Epigr. V 4175, procurator Augusti gessit, cf. Eph. I. I. = C. I. L. VIII Suppl. 41813 = Dess. n. 4410: *C. Sactio C. f. Papir[ia] Martiali trib. mil. legionis I[III] Scythicae proc. Aug. ab actis urbis* —, sub quo liberti Augusti *ab actis* (C. I. L. VI 8694 = Dess. n. 4687) vel *adiutor ab actis* (C. I. L. VI. 8695 = Dess. n. 4688) eandem rem curavisse videntur (Mommsen I. I.). De actis diurnis cf. Teuffel H. L. R. § 216.

in commendanda—Achaia. hoc sine dubio factum est, cum provinciam a. 797/44 senatui reddidit, cf. c. 25, p. 124.

diorum commercio; ac saepe in senatu legatis perpetua oratione respondit. Multum vero pro tribunali etiam Homericis locutus est versibus. Quotiens quidem hostem vel insidiatorem ultus esset, excubitori tribuno signum de more poscenti non temere aliud dedit quam:

Ἄνδρ' ἀπαμύνασθαι, ὅτε τις πρότερος χηλεπήγη.

Denique et Graecas scripsit historias. Tyrrhenicon viginti, Carhedoniacon octo. Quarum causa veteri Alexandriae Musio* additum ex ipsius nomine: institutumque ut quot annis in altero Tyrrhenicon libri, in altero Carhedoniacon diebus statutis velut in auditorio recitarentur toti a singulis per vices.

Dio 60, 16, 7 = Zon. XI 9 p. 465. Κλαύδιος δὲ αὐτῶ που πρὸς τὴν τιμαρίαν τὴν τε ἐκείνων καὶ τὴν τῶν ἄλλων ἔσχευ ὥστε καὶ σύνθημα τοῖς στρατιώταις τὸ ἔπος τοῦτο συνεχῶς δίδόναι, τὸ ὅτι χρὴ ἄνδρ' ἀπαμύνασθαι ὅτε τις πρότερος χηλεπήγη. καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ καὶ πρὸς ἐκείνους καὶ πρὸς τὴν βουλήν τοιοῦτότροπα ἐλληνιστὶ παρεΦέγγετο, ὥστε καὶ γέλωτα παρὰ τοῖς δυνάμεναις ἔστιν ἢ αὐτῶν συνεῖναι ὀφλισκάνειν.

excubitori tribuno. in Palatio semper cohors praetoria togata excubia agebat, cf. Tac. Ann. XII 69: *ad cohortem quae more militiae excubiis adest.* Suet. Oth. 6; Ner. 8. 21. Tac. Hist. I 29; II 38: ipsique principes semper tribuno qui cohorti praecerat signum dabant, cf. Suet. Gai. 56. 59; Ner. 9. Tac. Ann. I 7; XIII 3. *excubitori.* adiectivum ut Verg. Moret. 2: *excubitor ales* (gallus).

ἄνδρ' ἀπαμύνασθαι. versus legitur Odys. π 72 et φ 133.

Tyrrhenicon. e specimine quod ipse Claudius dedit in oratione de iure honorum Gallis danda Col. I l. 15—23 (nam eadem sine dubio in Etruscis historiis scripsit) patet iacturam earum summo-pere dolendam esse, cum etiam Tusci fontibus usus sit.

veteri Musio. vetus Museum, a rege Ptolemaeo Philadelpho institutum, (cf. Susemihl, Gesch. d. Gr. Litt. in der Alexanderzeit I p. 7) situm erat in vico, cui nomen Bruccheum, prope regium domum, circumdabatque templum Musarum. Is, qui Museo praecerat a prin-

cipibus Aegypti dominis creatus (cf. Strabo XVII p. 794: ἔστι δὲ τῆ συνόδου ταύτης τὰ χορήματα κοινὰ καὶ ἱερῆς ὁ ἐπὶ τῷ Μουσείῳ τεταγμένος τότε μὲν ὑπὸ τῶν βασιλέων, νῦν δὲ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος) fortasse procurator Augusti erat, cf. C. I. Gr. 5900: ἀρχιερεῖ Ἀλεξανδροῦς καὶ Αἰγύπτου πάσης καὶ ἐπιστάτῃ τοῦ Μουσείου Λευκίῳ Ἰουλίῳ Οὐρησίῳ καὶ ἐπὶ τῶν ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθηκῶν Ῥωμαϊκῶν τε καὶ Ἑλληνικῶν —.

additum ex ipsius nomine. praeter Wolfium (tacite *Museum* supplementem, quod fieri posse nego), omnes editores recte lacunam statuerunt, varia tamen supplementa prompserunt. Sic Ursinus supplavit *alterum*, Rothius *Claudianum* (de hoc supplemento cf. e. g. Tac. Ann. I 15: *ludos, qui de nomine Augusti fastis additi Augustales vocarentur*), Polak (l. l. p. 38) *aliud*, hi omnes lacunam ante *additum* statuentes, Drechsler vero (Zeitschr. für Österr. Gymn. 41, p. 195) legendum censet *nomine novium*. E quibus commentis mihi ut simplicissima Ursini et Drechsleri maxime placent.

XLIII. Sub exitu vitae signa quaedam, nec obscura, paenitentis de matrimonio Agrippinae deque Neronis adoptione dederat. Siquidem, commemorantibus libertis ac laudantibus cognitionem, qua pridie quandam adulterii ream condemnarat, sibi quoque in fatiis esse iactavit omnia impudica, sed non impunita matrimonia: et subinde obvium sibi Britannicum artius complexus hortatus est, ut cresceret rationemque a se omnium factorum acciperet; Graeca insuper voce prosecutus:

Dio 60, 34, 1 = Zon. XI 11 p. 472. ὁ δὲ Κλαύδιος τοῖς ὑπὸ τῆς Ἀγριππίνης δρωμένοις, ὅν γε καὶ ἠσθάνετο ἤδη, ἀχθόμενος, καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν Βρεττανικὸν ἐπιζητῶν, ἐξ ὀφθαλμῶν αὐτῶ ἐπίτηδες ὑπ' ἐμείνης τὰ πόλλα γιγνόμενον, Νέρωνι, οἷα τῷ ἐκυτῆς παιδὶ ἐκ τοῦ προτέρου ἀνδρὸς αὐτῆς Δομιτίου, πάντα τρόπον περιποιουμένης τὸ κράτος, οὐκ ἤνεγκε τὸ γιγνόμενον, ἀλλ' ἐκείνῳ τε κατὰ κλῦσιν καὶ τὸν υἱὸν διάδοχον τῆς ἀρχῆς ἀποδείξει παρσκευάζετο.

Tac. Ann. XII 64. Sed in praecipuo pavore Agrippina vocem Claudii, quam temulentus iecerat, fatale sibi, ut coniugum flagitia ferret, dein puniret, metuens, agere et celerare statuit.

Dio apud Zon. XI 11 p. 472. ὁ Κλαύδιος — τὸν υἱὸν ἐς τοὺς ἐφ' ἔβουε εἰσαγγαγεῖν καὶ διάδοχον ἀποδείξει παρσκευάζετο.

Dio 60, 34, 2 = Zon. XI 11 p. 472. μαστοῦσα δὲ ταῦτα — προκταλβεῖν Φαρμάκῳ ἠθέλησεν.

Joseph. Ant. Iud. XX 8, 2, 151. δεδοικυῖα δ' ἡ Ἀγριππῖνα μὴ ὁ Βρεττανικὸς ἀνδρωθεῖς αὐτὸς παρὰ τοῦ πατρὸς τὴν ἀρχὴν παραλάβοι, τῷ δ' αὐτῆς παιδὶ προκρπᾶτι βουλομένη τὴν ἡγεμονίαν — διεπράξατο.

Museo illi nomen Claudieum fuisse tradit Athenaeus II p. 240 b: Ἀντίδοτος δ' ἐν τῷ ἐπιγραφομένῳ Προτοτοχόφω παράγει τινὰ παραπλήσιον τοῖς ἐν τῷ Κλαυδ<εῖ>φ νῦν σοφιστεύουσιν ὧν οὐδὲ μνησθαι καλόν. (Fiatne huius Claudiei mentio in titulo secundum Hirschfeld (V. G. I. p. 180 A 2) et Mommsenum (C. I. L. X p. 14*) potius interpolato quam falso C. I. L. X 270*: — proc. *Claudi Alexandrine praetoriae* —, videant peritiores. (Hirschfeld I. I. p. 181 A 4 legendum censet proc. [f. *fum. glad.*] *Claudi* — vel [*praef. classis*] *Alexandrine*).

paenitentis de. paenitere saepius est verbum personale, cf. Vit. 15: *paenitens facti*. Cic. Phil. XII 2, 7: *Optimus est*

portus paenitenti mutatio consilii. Liv. 36, 22, 3: *si paenitere possint*. Num autem alibi legatur *paenitere* de nescio.

Omnia impudica sed non impunita. tetigit Claudius sine dubio adulterium Agrippinae et Pallantis, quod per Narcissum, cui id notum, cognovisse videtur, cf. quae Narcissus dicit apud Tac. Ann. XII 65: *quamquam ne impudicitiam quidem nunc abesse Pallante adultero, ne quis ambigat decus pudorem corpus, cuncta regno viliora habere*. Nimium tamen est illud *omnia*, nam Paetina culpa caret, cf. c. 26.

hortatus ut cresceret. ut toga virilis ei dari posset. Fere eadem Narcissus dicit apud Tac. I. 1.: *Haec atque talia dic-*

ὁ πρόσωπὸν καὶ ἰστέτατον. Cumque impubi teneroque adhuc, quando statura permetteret, togam dare destinasset, adiecit: *Ut tandem populus R. verum Caesarem habeat.*

XLIV. Non multoque post testamentum etiam conscripsit ac signis omnium magistratum obsignavit. Prius igitur quam ultra progredieretur, praeventus est ab Agrippina, quam praeter haec conscientia quoque, nec minus delatores multorum criminum urgebant.

titans amplecti Britannicum, robur aetatis quam maturimum precari, — adolesceret, patris inimicos depelleret, matris etiam interfectores ulcisceretur.

ὁ τρώσας καὶ λάσεται. veram lectionem restituit Petr. Victorius, Var. Lect. 24, 14. Memmianus praebet ὁ τρώσας πείσεται. Hoc responsum olim Telepho regi Mysiae datum erat, cum vulnus, quod is Troianis opem ferens ab Achille acceperat, coire nollet eaque de re oraculum consulisset. Cf. Eustath. p. 45, 39: ὡς δὲ τὸ τραῦμα εἶχεν ἀθεράπευτον, χοῶται καὶ ὁ χρησμός ἀεῖπε τὸ θρουλλούμενον ὡς ἄρα ὁ τρώσας λάσεται. Hygin. fab. Cl. Quo responso accepto Telephus in Graeciam profectus aut hasta ipsa admota (Ovid. Met. XII 412; Trist. V 2, 15. Horat. Epod. XVII 8), aut robigine hastae (Hygin. l. l. Plin. H. N. 25, 42; 34, 152. Anth. Lat. l² 184, 9 sq.) sanatus esse dicitur.

quando statura permetteret. Britannicum circa mortem Claudii paene iustam staturam habuisse testatur Dio 61, 1, 1: καὶ τῇ τοῦ σώματος ἀκμῇ καὶ ὑπὲρ τὸν τῶν ἐτῶν ἀριθμὸν ἦνθει (ὁ Βρετανικός). Ex his verbis colligitur, Claudium togae dationem non dilaturum fuisse in eum diem, sane propinquum, quo filius annum quintum decimum ingressurus esset (d. 13 m. Febr. a. 808/55), a qua aetate secundum Proculeianos pubertas incipiebat, cf. Ulpian. 11, 28. Gaius I 496. Instit. I 22.

verum Caesarem. Britannico cognomen Caesar iam fuit, ut nummus senatus docet (Eckhel D. N. VI 254 = Cohen I p. 171) inscriptus: *Ti. Claudius Caesar Aug. f. Britannicus*, cf. C. I. Gr. 3831 a 16 (Add.): — τοῦ] Καίσαρος Βρ[ετανικ]οῦ

παρός. C. I. L. XI 3602 = Dess. n. 221. Itaque nostro loco non de nomine dando cogitandum, sed indicavit Claudius se Britannicum consortem imperii facturum successoremque sibi designaturum; sic demum populum Romanum verum Caesarem (i. e. Augustum) in purpura natum habiturum.

testamentum. in hoc Britannicum Neroni saltem aequatum fuisse oportet, cf. Tac. Ann. XII 69: *testamentum haud recitatum, ne antepositus filio privignus* (i. e. non a patre, sed a militibus et senatu, cf. Mommsen StR. II² 4135 A 5 = II² 4079) iniuria et invidia animos vulgi turbaret. Testamentum irritum fuit, cf. Tac. l. l. Dio 61, 1, 2.

urgebant. hoc (quod iam Baumgarten-Crusius praetulit) dedi Madvigium (Adv. Crit. I p. 49) secutus pro codicum lectione *arguebant*. Nam neque verba et facta Claudii (cf. *praeter haec*), neque conscientia accusabant, sed stimulabant Agrippinam, ut auderet.

[p. 170] *veneno quidem occisum convenit.* Iosephus (num huic Philostratus (cf. testim.) addendus sit, dubito) tamen aliam traditionem novit, cui, quamquam id non diserte dicit, fidem habuisse videtur, ita ut vel hoc solo exemplo probetur opinio Rothii (praef. p. XV), Suetonium nusquam Iosephum consuluisse.

Nuper vir magnae auctoritatis L. von Ranke (Weltgeschichte III 2, Analekte p. 308 sqq.) Iosephi opinionem amplexus probare studuit Claudium boleto, non medicato, sed natura noxio interemptum esse. Quamquam hoc ipsum, quod traditio a Iosepho servata exstare potuit,

C. 44. Et veneno quidem occisum convenit; ubi autem et per

Tac. Ann. XII. 66. Tum Agrippina sceleris olim certa et oblatae occasionis propra nec ministrorum egens, de genere veneni consultavit, ne repentino et praecipiti facinus proderetur; si lentum et tabidum delegisset, ne admotus supremis Claudius et dolo intellecto ad amorem filii rediret. Exquisitum aliquid placebat, quod turbaret mentem et mortem differret. Deligitur artifex talium vocabulo Locusta, nuper veneficii damnata et diu inter instrumenta regni habita. Eius mulieris ingenio paratum virus, cuius minister e spadonibus fuit Halotus, inferre epulas et explorare gustu solitus. (67). Adeoque cuncta mox pernotuere, ut temporum illorum scriptores prodiderint infusum delectabili boleto venenum, —

Dio 60, 34, 2 sq. = Zon. XI 11 p. 472. ὡς δὲ ἐκεῖνος οὐδὲν ὑπὸ τοῦ οἴνου, ἐν πολλὸν ἀεὶ ποτε ἔπινε, καὶ ὑπὸ τῆς ἄλλης δικίτης, ἣ πρὸς Φυλακίῃ σφῶν οἱ αὐτοκράτορες χρῶνται, κακοῦσθαι ἠδύνατο, Λουκοῦστάν τινι Φαρμακίῃ περιβόητου μετεπέμψατο, καὶ Φάρμακίῳ τι ἄφυκτον προκατασκευάσσει ἔς τινι τῶν καλουμένων μυκήτων ἐνέβαλε. καὶ αὐτὴ μὲν ἐκ τῶν ἄλλων ἤσθιεν, ἐκεῖνον δὲ ἐκ τοῦ τὸ Φάρμακον ἔχοντος, καὶ γὰρ μέγιστος καὶ κάλλιστος ἦν, Φαγεῖν ἐποίησε.

Plin. l. l. XI 189. (caput iecoris defuit) Claudio — quo mense interemptus est veneno.

Plin. l. l. II 92. circa veneficium, quo Claudius Caesar imperium reliquit Domitio Neroni.

Victor Caes. IV 13. Quae (fratris filia) — veneno coniugem interemit.

Victor Epit. IV 10. quae — dehinc ipsum coniugem veneno interemit.
(Seneca Octavia 164. miscuit coniunx viro venena saeva. Cf. 23, 30), 44, 102.

Joseph. Ant. Iud. XX 8, 1, 148. τελευτᾷ δὲ Κλαύδιος Καῖσαρ — καὶ λόγος ἦν παρά τινων, ὡς ὑπὸ τῆς γυναικὸς Ἀγριππίνης Φαρμάκοις ἀνήρτητο.

Philostratus Vit. Apoll. (ed Kayser I p. 189). τὸν χρηστὸν Κλαύδιον, ὡς ὑπὸ γυναικῶν ἠτηθηθεὶς ἐπελάθετο τοῦ ἄρχειν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ζῆν, ἀπέθανε γὰρ ὑπ' αὐτῶν ὡς Φασι.

nos monet ut caute agamus (nam, si unquam, hac in re Cassianum illud cui bono? Agrippinam accusare debuit), vir summus mihi non persuasit, ut Iosephum verum tradidisse credam contra Plinium, Suetonium, Tacitum, Dionem, quibus accedit testimonium aequalis, qui, si potuisset, sine dubio rem in melius interpretatus fuisset, Junium Gallionem fratrem Senecae dico, cuius dicti (Dio

60, 35, 3) omne acumen perit, si Claudium fortuita morte defunctum esse censeas.

[p. 171] *discrepat.* cf. Vit. 2: *sed quod discrepat in medio sit.* Liv. III 31: *cum de legibus conveniret, de latore tantum discreparet.* Orat. Claudii de iure hon. Col. 4, l. 16: *nam et hoc inter auctores discrepat.*

[p. 171] *epulanti in arce.* pridie quam

quem dato, discrepat. Quidam tradunt, epulanti in arce cum sacerdotibus per Halotum spadonem praegustatorem: alii, domestico convivio per ipsam Agrippinam, quae boletum medicatum avidissimo ciborum talium obtulerat. Etiam de subsequentibus diversa fama est. Multi statim hausto veneno obmu-

Plin. H. N. XXII. 92. inter ea quae temere manduntur et boletos merito posuerim, opimi quidem hos cibi, sed immenso exemplo in crimen adductos, veneno Tiberio Claudio principi per hanc occasionem ab coninge Agrippina dato.

Dio 60, 35, 2 sq. ὁ Θενοπερ Λούκιος Ἰούλιος Γαλλίων ὁ τοῦ Σενεκι ἀδελφὸς ἀσπειρότατόν τι ἀπεφθέρξαται. — ἐκεῖνος δὲ ἐν βραχυτάτῳ πολλὰ εἰπὼν ἀπομνημονεύεται. ἐπειδὴ γὰρ τοῦς ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ Συνατουμέουσι ἀγλιότροις τισὶ μεγάλοις οἱ δῆμοι ἐς τε τὴν ἀγορὰν ἀνεῖλκον κἀντεῦθεν ἐς τὸν ποταμὸν ἔσυρον, ἔφη τὸν Κλαύδιον ἀγλιότρον ἐς τὸν οὐρανὸν ἀνενεχθῆναι. καὶ ὁ Νερωνὸς δὲ οὐκ ἀπάξιον μνήμας ἔποιε κατέλιπε. τοῦς γὰρ μύκητας Θεῶν βρώμα ἔλεγεν εἶναι, ὅτι καὶ ἐκεῖνος διὰ τοῦ μύκητος Θεὸς ἐγεγόνηι.

Martial. I 20, 4. Boletum quale Claudius edit edas.

Juv. V 147. Boletus domino (ponetur), sed quales Claudius edit, Ante illum uxoris, post quem nil amplius edit.

Juv. VI 620. minus ergo nocens erit Agrippinae Boletus, siquidem unius praecordia pressit Ille senis.

mortuus est, i. e. a. d. IV idus Oct., qui dies ultimus Augustalium fuit, cf. Kal. Amit. C. I. L. 1² p. 244: *Aug(ustalia) Ferae ex s. c. q(uod) e(o) d(ie) imp. Caes. Aug. ex transmarin(is) provinc(is) urbem in travit araq(ue) Fort(unae) reduci constit(uta).*

Halotum. de eo cf. Galb. 15: *Quin etiam, populo R. deposcente supplicium Haloti et Tigellini, solos ex omnibus Neronis emissariis vel maleficientissimos incolumes praestitit atque insuper Halotum procuratione amplissima ornavit.* Si accurate hoc loco Suetonius tradit, Tacitus hic quoque duas traditiones contaminavit, nam et per Halotum et boleto medicato Claudium venenatum esse scribit.

praegustatorem i. e. servum qui cibos potusque gustu ante explorat. Antonius triumvir primus Romanorum hunc regum Orientalium morem (Xenoph. Cyr. I 3.

Justin XII 14) secutus erat (cf. Plin. H. N. 21, 12: *nova praegustantium diligentia*), et postea praegustatores inter instrumenta aulae manserunt. Augusti praegustator (fortasse acceptus ab Herode rege Iudaeae) nominatur in titulo urbano C. I. L. VI 9005 = Dess. n. 1795: *Genio Coeli Herodiani praegustator. divii (sic) Augusti idem postea vilicus in hortis Sallustianis decessit non(is) Augustis M. Cocceio Nerva C. Vibio Rufino cos. Iulia Prima patrono suo.* Claudii aut Neronis praegustator nominatur C. I. L. XI 3612 = Dess. n. 1567, Neronis C. I. L. X 6324 = Dess. n. 1734. Tot fuerunt, ut collegium efficerent, quod suum procuratorem habebat, cf. C. I. L. VI 9003 = Dess. n. 1796: *dis manibus Ti. Claudii Aug. lib. Zosimi procurat(oris) praegustatorum Claudia Entole coniumx viro benemerenti et Claudia Eustachys filia patri pientissimo.* C. I. L. VI 9004 =

C. 44. tuisse aiunt, excruciatumque doloribus nocte tota defecisse prope lucem. Nonnulli inter initia consopitum, deinde cibo affluente evomuisse omnia, repetitumque toxico, incertum pulvine addito, cum velut exhaustum refici cibo oporteret, an immisso per clystera, ut quasi abundantia laboranti etiam hoc genere egestionis subveniretur.

Tac. Ann. XII 67. nec vim medicaminis statim intellectam, socordiane an Claudii vinolentia; simul soluta alvus subvenisse videbatur. Igitur exterrita Agrippina, et quando ultima timebantur, spreta praesentium invidia, provisam iam sibi Xenophontis medici conscientiam adhibet. Ille tamquam nisus evomentis adiuvaret, pinnam rapido veneno illitam faucibus eius demisisse creditur, haud ignarus summa scelera incipi cum periculo, peragi cum praemio.

Dio 60, 34, 3 = Zon. XI 11 p. 473. καὶ ὁ μὲν οὕτως ἐπιβουλεύθεις ἐκ μὲν τοῦ συμποσίου ὡς καὶ ὑπερκορῆς μέθης σφόδρα ὦν ἐξεκομίσθη, ὅπερ πού καὶ ἄλλοτε πολλάκις ἐγεγόνει, τῆς δὲ νυκτὸς οὐδὲν οὔτ' εἰπέω οὔτ' ἀκούσαι δυνήθεις μετέλλαξε.

Tac. Ann. XII 68. Vocabatur interim senatus, votaue pro incolumitate principis consules et sacerdotes nuncupabant, cum iam exanimis vestibus et fomentis obtegeretur, dum reliqua firmando Neronis imperio componuntur. Iam primum Agrippina, velut dolore evicta et solacia conquirens, tenere amplexu Britannicum; veram paterni oris effigiem appellare ac variis artibus demorari, ne cubiculo egrederetur. Antoniam quoque et Octaviam, sorores eius, attinuit, et cunctos aditus custodiis clauserat, crebroque vulgabat ire in melius valetudinem principis, quo miles bona in spe ageret tempusque prosperum ex monitis Chaldaeorum adventaret. (69) Tunc medio diei, tertium ante idus Octobris, foribus Palatii repente diductis, comitante Burro Nero egreditur ad cohortem, quae more militiae exeubiis adest.

Dess. n. 1797: *dis manibus Chrysaori Aug. lib. praegustatori benemerenti collegium praegustatorum fecit, curavit Eridanus Aug. lib. procurator.* Cf. Henzen ad C. I. L. VI 9005.

[p. 171] *boletum. boleti* (Agaricus Caesareus Schäffer, cf. Lenz, Botanik d. Röm. u. Griechen p. 753. 751 A 310) inter optimos fungos erant (cf. Mart. I 20, 2: *solus boletos, Caeciliane, voras*; III 60, 5: *sunt tibi boleti; fungos ego sumo sullos*), et innocuos. Galenus, de probis pravisque alimentis 4, 5 (p. 770 et 785 ed.

Kühn), numquam boletos homini nocuisse dicit, scilicet bene coctos, cf. Lenz l. l. p. 762. Quo modo tunc ederentur vide apud Senecam N. Q. IV 13, 10.

prope. raro *prope* ad tempus indicandum usurpatur. Falso omnino Seneca, mortem diu celatam esse dissimulans, dicit Apocol. 2, 3: *horam non possum certam tibi dicere, — tamen inter sextam et septimam erat — Claudius animam agere coepit nec invenire exitum poterat.*

nonnulli. his de summa re consentit Tacitus, qui tamen et de clystere et de

XLV. Mors eius celata est, donec circa successorem omnia ordinarentur. Itaque et quasi pro aegro adhuc vota suscepta sunt, et inducti per simulationem comoedi, qui velut desiderantem oblectarent. Excessit III Id. Octob. Asinio Marcello, Acilio Aviola cos. sexagesimo quarto aetatis, imperii quarto

Victor Caes. IV 15. Ceterum (tetrum *cod. P.*) funus, uti quondam in Prisco Tarquinio, diu occultatum, dum arte mulieris corrupti custodes aegrum simulant.

(Victor) Epit. IV 11 sq. Vixit annos sexaginta quattuor, cuius funus, ut quondam in Tarquinio Prisco diu occultatum. Dum arte muliebri corrupti custodes aegrum simulant, Nero — imperii iura suscepit.

Seneca Apocol. 3, 2. exspiravit autem dum comoedos audit, ut scias me non sine causa illos timere.

Dio 60, 34, 3 = Zon. XI 11 p. 473. μετέλλαξε τῇ τρίτῃ καὶ δεκάτῃ τοῦ Ὀκτωβρίου, ζήσας ἐξήκοντα καὶ τρία ἔτη, αὐτορχήσας δὲ ἔτη δέκα καὶ τρία καὶ μῆνας δυτὼ καὶ ἡμέρας εἴκοσι.

Seneca Apocol. 1, 1. Quid actum sit in caelo ante diem III idus Octobr.

„ „ 2, 2. Puto magis intellegi, si dixero, mensis erat October, dies tertius idus Octobris.

Joseph. Ant. Jud. XX 8, 1, 148 = Bell. Jud. II 12, 8, 247. τελευτᾷ δὲ Κλαύδιος Καίσαρ βασιλεύσας ἔτη δεκατρία μῆνας δυτὼ πρὸς ἡμέρας εἴκοσι.

pulte tacet, sed iam antea Claudio alvum solutum fuisse et a Xenophonte medico pinnam veneno illitam faucibus eius immissam esse tradit.

donec—ordinarentur. usque ad medium diem, cf. Ner. 8: *ut de Claudio palam factum est inter horum sextam septimanque.* Tac. Ann. XII 69.

vota suscepta. a consulibus sacerdotibusque (Tac. l. l. 68).

comoedi. hoc confirmat Seneca l. l. 3, 2.

excessit III id. Octob. testimonia scriptorum allata confirmantur actis fr. Arv. a. 814/58 C. I. L. VI 2041: *III idus Octobr. L. Salvius Otho Titianus mag(ister) collegi fratrum Arvalium nomine immolavit in Capitolio ob imperium Neronis Claudii Caesaris Aug. Germanici.*

Asinio Marcello Acilio Aviola cos. hi erant consules ordinarii a. 807/54, cf. Tac. Ann. XII 64. Klein fasti cons.

M. Asinius Marcellus, pronepos (cf.

Tac. Ann. XIV 40: *Marcellus Asinio Pollione proavo clarus*) Asinii Pollionis, propter nomen gentile potius filius videtur fuisse M. Asinii Agrippae (cos. a. 778/25, cf. ad c. 43 p. 59) quam M. Claudii Marcelli Aesernini (curatoris riparum et alvei Tiberis (C. I. L. VI 4237), praetoris peregrini a. 772/19 (fast. Arv. C. I. L. I² 1 p. 70), cf. praeterea C. I. L. X 4448), qui et ipse ex filia nepos Pollionis erat (Suet. Aug. 43).

M^o Acilius Aviola filius videtur fuisse Acilii Aviolae legati pro praetore Galliae Lugdunensis a. 774/21 (Tac. Ann. I 7 41). Ad eum spectat (non ad Aciliam Strabonem, Tac. Ann. XIV 48, cui Luciam praenomen fuisse docuit titulus nuper repertus, l'Année épigr. 1891 n. 163) titulus urbanus C. I. L. VI 4331: *M^o Acilio C. f. quaestori divi Cl[audi] procos.] provinciae Narb[onensis] sodali [Augustali].* Nominatur porro, ut

C. 15. decimo anno, funeratusque est sollemni principum pompa et in numerum deorum relatus; quem honorem a Nerone destitutum abolitumque recepit mox per Vespasianum.

Tac. Ann. XII 69. Caelestesque honores Claudio decernuntur et funeris sollemne perinde ac divo Augusto celebratur, aemulante Agrippina proaviae Liviae magnificentiam.

Tac. Ann. XIII 2. (decretum) simul Claudio censorium funus et mox consecratio. (3) Die funeris laudationem eius princeps exorsus est.

Suet. Ner. 9. Claudium apparatissimo funere elatum laudavit et consecravit.

Dio 60, 35, 2. ἔτυχε δὲ καὶ τῆς ταφῆς καὶ τῶν ἄλλων ὅσων ὁ Αὐγούστος. Ἀγριππῶνα δὲ καὶ ὁ Νέρων πενθεῖν προσεπειοῦντο ὃν ἀπειπόνεσαν, ἕρπε τὸν οὐρανὸν ἀνήγαγον ὃν ἐκ τοῦ συμποσίου Οὐράνην ἐξενήνορῆσαν.

Eutropius VII 13. is vixit annos III et LXI imperavit XIII. post mortem consecratus est divusque appellatus.

Plin. Paneg. 11. dicavit caelo — Claudium Nero, sed ut irrideret.

Juv. VI 622. tremulumque caput descendere iussit In caelum.

Suet. Vesp. 9. Fecit et nova opera: templum Pacis foro proximum, Divique Claudii in Caelio monte coeptum quidem ab Agrippina, sed a Nerone prope funditus destructum.

(Seneca) Octavia 248 sq. Hic gravior illo pestis, hic hostis deum, Hominumque templis expulit superos suis.

vidit Reinach, Rev. d. Études Juiv. 1896 p. 167, in papyro Berolinensi (Hermes XXX p. 486) n. 511 col I l. 8 sq.: *Λουδολαος συνζητιζός.* Si recte Reinach l. l. p. 169 res in illo papyro memoratas a. 794/41 factas esse putat, Aviola noster a. 794/41 quaestor Gaii et Claudii Caesarum fuit, et eodem anno a Claudio inter consiliarios eius (cf. c. 39 p. 162) adhibitus est.

Uxor eius fuit Aedia M. f. Servilia (C. I. L. IX 2363. 2365. 2424), cf. C. I. L. VI 355: *Ti. Claudio Caisare Aug. Germanico V Ser. Cornelio Orfito cos. Isidi Invictai et Serapi M. Aidius Serfiliai Afiol[ai] lib. Amerimnus ex visu.* Postea (a. 818/819) proconsul Asiae fuit, cf. Waddington, fastes n. 93, ab anno 827/74 usque ad annum 850/97 curator aquarum, cf. Frontin. aq. 102. Cf. quoque Pauly—Wissowa Real-Enc. I p. 253 sq.

sollemni principum pompa. cf. Tac. l. l. 69. Dio 60, 35, 2, qui eodem modo funus eius celebratum esse dicit quo Augusti funus (de huius exsequiis cf. Dio 56, 34. 42). Cf. quoque Sen. Apocol. 12.

in numerum deorum relatus. a senatu Nerone auctore, cf. Mommsen StR. III³ 818 = II² 791. Huc spectat numerus senatus (Cohen, Claude n. 29) inscriptus: *Divus Claudius Augustus* in cuius aversa exstat carpentum a quattuor equis tractum. Cultus est a sodalibus Augustalibus, qui ab hoc tempore sodales Augustales Claudiales appellantur, cf. Marq. StV. III² 471. Simul flaminem (C. I. L. IX 1123 = Dess. n. 1054) et flaminicam (Tac. Ann. XIII 2) accepit. Statua divi Claudii (aquila enim ad pedes eius assidet) hodie in Museo Vaticano exstat, cf. Bernouilli, Röm. Iconogr. II 1 tab. XVII.

honorem—a Nerone destitutum aboli-

XLVI. Praesagia mortis eius praecipua fuerunt: exortus cernitae stellae. [quam cometen vocant] tactumque de caelo monumentum Drusi patris. et quod eodem anno ex omnium

The. Ann. XII 64. M. Asinio M' Acilio consulibus mutationem rerum in deterius portendi cognitum est crebris prodigiis. Signa ac tentoria militum igne caelesti arsere; fastigium Capitolii examen apium insedit; bifformes hominum partus et suis fetum editum, cui accipitrum ungues inessent. Numerabatur inter ostenta deminutus omnium magistratuum numerus, quaestore, aedili, tribuno ac praetore et consule paucos intra menses defunctis.

Dio 60, 35, 1. οὕτω μὲν ὁ Κλαύδιος μετέλλαξεν, ἐς τοῦτό τε ὁ τε ἀστὴρ ὁ κομήτης ἐπὶ πλεῖστον ὀφθεῖς, καὶ ἡ ψεκὰς ἡ αἰματώδης, ὅ τε σκηπτὸς ὁ ἐς τὰ δορυφορικὰ σημεῖα ἐμπροσάν, καὶ ἡ αὐτόματος τοῦ νεοῦ τοῦ Διὸς τοῦ Νικαίου ἀνοιξίς, τό τε σημίον· τὸ ἐν τῷ στρατοπέδῳ συστραφέν, καὶ ὅτι ἐξ ἀπατῶν τῶν ἀρχῶν εἶς ἀφ' ἐκάστης ἐτελεύτησεν, ἔδοξε σημῶναι.

Plin. H. N. II 92. Sed cometes numquam in occasura parte caeli est, terrificum magna ex parte sidus atque non leviter piatum, ut civili motu Octavio consule, iterumque Pompeii et Caesaris bello, in nostro vero aevo circa venificium quo Claudius Caesar imperium reliquit Domitio Neroni ac deinde principatu eius assiduum prope ac saevum.

tumque recepit mox per Vespasianum. haec verba sic dicta nullam explicationem admittunt nisi hanc: Nero primum suo exemplo effecit ne divus Claudius cole-retur (*destitutum*), deinde etiam ipsam consecrationem abolevit, templo quoque ab Agrippina aedificari coepto funditus destructo (cf. Suet. Vesp. 9. (Seneca) Octavia 248 sq.).

Quae recte a Suetonio tradita esse optime Hirschfeld (Götting. gelehr. Anz. 1873 p. 747 sq.) contra Schillerum (Gesch. d. röm. Kaiserr. u. Nero p. 91 A 4) collegit ex lege de imperio Vespasiani, ubi Augustus semper *divus Augustus* audiat, Claudius vero semper *Ti. Claudius Caesar Augustus Germanicus*. Minus autem accurate, quamquam de summa re recte Suetonius tradidit honorem illum per Vespasianum renovatum esse. Nam sub Galba (cf. Act. fr. Arv. C. I. L. VI 2054) et sub Othone, cf. C. I. L. I. I. (ad III K. Febr. et pr. idus Martias): *divo Clau-*

dio b(ovem) m(arem) divo Claudio a fratribus Arvalibus sacrificatur. Quod Claudius illis principibus denuo cultus est, id sine dubio factum est rescissione actorum Neronis, memoria eius damnata. Quam rem me indice Suetonius ideo omisit, quod etiam acta Galbae et Othonis a Vespasiano rescissa sunt (cf. Mommsen StR. II² 1130 A 4 = II² 1074). — Cum autem senatus consulta facta auctore eo principe, cuius acta rescinduntur, pars actorum eius non sint (cf. Mommsen l. l. A 3), colligendum mihi videtur, non ipsum senatus consultum, quo Claudius consecratus esset, Nerone auctore inductum, sed consecrationem constitutionem Neronis abolitam esse.

Quando autem haec a Nerone facta sint colligi potest ex titulo in cippo miliario exstanti C. I. L. X 8014 (posito post d. X m. Dec. a. 819/66, vel etiam post d. XIII m. Oct. a. 820/67, cum Neronis tribunicia potestas quarta decima memo-

C. 46. magistratum genere plerique mortem obierant. Sed nec ipse ignorasse aut dissimulasse ultima vitae suae tempora videtur, aliquot quidem argumentis. Nam et cum consules designaret, neminem ultra mensem quo obiit designavit, et in senatu, cui novissime interfuit, multum ad concordiam liberos suos cohortatus, utriusque aetatem suppliciter patribus commendavit, et in ultima cognitione pro tribunali accessisse ad finem mortalitatis, quamquam abominantibus qui audiebant, semel atque iterum pronuntiavit.

retur), ubi Nero audit *Divi Claudii* f. Itaque a. 820/67 vel paulo ante mortem Neronis consecratio Claudii abolita est, nam ne a Nerone primum eam abolitam, deinde denuo decretam esse putemus obstat praeter nostrum locum lex de imperio Vespasiani. Neque igitur assentior Hirschfeldo, Sitzb. d. Berl. Akad. 4888 p. 9 A 39 dicenti Senecae Apocolocyntosin scriptam esse post consecrationem Claudii abolitam, neque accurate Beurlier, le culte impérial p. 33, id post mortem Agrippinae factum esse dicit.

[p. 175] *praesagia mortis*. cf. Tac. Ann. XII 64. Dio 60, 35, 1.

[p. 175] *crinitae stellae* [*quam cometen vocant*], postreina tria vocabula duce v. cl. Polak (l. l. p. 43) ut interpolata unciis inclusi, nam non solum Ner. 36. Vesp. 23, sed etiam Caes. 88 nulla explicatione addita legitur *stella crinita*.

monumentum Drusi. cf. c. 1.

plerique. exaggerat auctor, nam et Tacitus et Dio singulos cuiusque generis magistratus mortuos esse dicunt.

consules designaret i. e. commendaret, cf. Gai. 48: *senatori-codicillos (misit), quibus praetorem eum extra ordinem designabat* (designati consules proprie dicuntur renuntiatione demum in comitiis

facta, cf. Mommsen StR. II³ 924 A 4 = II² 884). Haec igitur aetate princeps etiam consules commendavit, quod primis annis Tiberii nondum fecit (cf. Tac. Ann. I 81. Mommsen l. l. A 2). Ipso tamen Tiberio principe mihi id institutum fuisse videtur, cf. C. I. L. IX 2342 = Dess n. 944: — *per commendation(em) Ti. Caesaris Augusti ab senatu cos. dest(inatus)*. (Cf. tamen Mommsen l. l. II³ 923 A 1 = II² 882, qui in titulo modo laudato *commendationem* item valere putat quod *suffragationem*; sed et ipse Nerone imperatore consules a principe commendatos esse concedit (II³ 924 A 2 = II² 884), et postquam Tiberius Capreas migravit, mihi semper consules commendavisse videtur.)

ultra mensem. falso Seneca Apocol. 9 consulem necio quem designatum in Kal. Iunias (sc. a. 808/55) fuisse dicit, cf. Mommsen StR. I³ 588 A 4 = I² 569.

commendavit. filios igitur Claudius in curiam introduci iussit, quos senatui in successionem commendaret. Similiter egerat Tiberius, cum Germanici filios in curiam induxit, cf. Tac. Ann. IV 8, et quae annotavi ad c. 6 (p. 29): *commendavit insuper exercitibus ac senatui populoque R.*, ubi hic locus addendus est.

INDEX NOMINUM

NUMERIS CAPITA INDICANTUR.

- Achaia 25. 42.
 Acilius Aviola 45.
 Aegyptus 20.
 L. Aelius Seianus 6. 27.
 Aelia Paetina 26. 27.
 Paullus Aemilius Lepidus censor 16.
 M. Aemilius Lepidus 9.
 Aemilia Lepida Augusti proneptis 26.
 Aemiliana 18.
 Aesculapii insula 25.
 Africanae 21.
 Agrippina Claudii uxor 26. 29. 39.
 43. 44.
 Albanus mons 4.
 Albudignus fons 20.
 Alexandria 16. 42.
 Alexandrinus pharus 20.
 Anio novus 20.
 M. Antonius triumvir 11.
 Iullus Antonius 2.
 Antonia minor mater Claudii Augusta
 1. 3. 4. 11. 40.
 Antonia Claudii filia 27. 29.
 Appius v. Claudius
 Appia via 1.
 Armenii 25.
 Asinius Pollio orator 13.
 Asinius Gallus Pollionis filius 41.
 Asinius Gallus Pollionis nepos 13.
 Asinius Marcellus Pollionis pro-
 nepos 45.
 Athenodorus 4.
 Attica 25.
- Augustus 1. 2. 3. 4. 6. 11. 20. 21.
 25. 26. epistula eius 4.
 Augusti forum 33.
 Augusta v. Antonia minor. Livia
 Drusilla
 Augustales sodales 6.
 Augustinus currus 11.
- Boter 27.
 Britannia 17. 21.
 Britannicus triumphus 28.
 Ti. Claudius Britannicus Claudii f.
 27. 43
- Caeruleus fons 20.
 Caesar v. Iulius
 Camillus v. Furius
 Camilla v. Livia
 Campania 5.
 Capitolium 2 10.
 Cauchi 24.
 Caechius 24.
 Chrestus 25.
 Cicero 41.
 Circius ventus 17.
 Claudia aqua 20. familia 39.
 Appius Claudius Caecus censor 24.
 Ti. Claudius Caesar 1—46 [Ti. Clau-
 dius Drusus 2. Germanicus 2]
 scripsit: *historiae post caedem*
Caesaris 41. *historiae a pace civili*
 21. 41. *Graecae historiae* 42.
Tyrrhenicon XX 42. *Carchedo-*

- nicon VIII* 42. *de vita sua* 41.
de ratione litterarum 41. *Ciceronis
 defensio adversus Asinii Galli
 libros* 41. *de aleae arte* 33. *libello
 quodam* 2.
- Faustus Cornelius Sulla Felix 27.
 Crassus v. Licinius
 Curtius fons 20.
- Delmatia 13.
 Drusinae fossae 1.
 Drusus Claudii pater [Decimus Clau-
 dius 1. Nero Claudius 1. Germa-
 nicus 1.] 1. 11. 46.
 Drusus Germanici f. 9.
 Drusus Claudii f. 27.
 Dryidae 25.
- Eleusinia sacra 25.
 Erycina Venus 25.
 Esquilinus campus 25.
- Fabius Africanus 2.
 Faustus v. Cornelius
 Felix 28.
 Fucinus lacus 20. 21. 32.
 Furius Camillus Scribonianus 13. 35.
- Gabinius Secundus Caechius 24.
 Gaetulicus v. Lentulus
 Gaius v. Iulius
 Galliae 1.
 Galli 25.
 Gallica provincia 24.
 Germania 9.
 Germani 1. 25.
 Germanicus a um. bellum 1. gens 24.
 Germanicus Drusus 1.
 Germanicus Caesar Drusi f. 1. 2. 4.
 7. 11. 26. comoedia Graeca eius 11.
 Germanicus Claudius 2.
 Germanicus Claudii filius v. Britan-
 nicus
 Gesoriacum 17.
 Graecia 16.
- Graeculus 15.
 Graecus a um. comoedia 11. epi-
 stula 25. historiae 42. studia 42.
 Graece 39. 42.
- Halotus 44.
 Harpocras 28.
 Hermaeum 10.
 Homerici versus (π 172. Φ 133) 42.
- Iienses 25.
 Italia 16. 23. 25.
 Iudaea 28.
 Iudaei 25.
 Iulius Divus Iulius 17. 20.
 Iulia familia 2.
 Caesares 1.
 Iulia Drusi f. 29.
 C. Caesar (Gaius) 7. 9. 10. 11. 20.
 26. 38.
 Iulia Livilla Germanici f. 29.
 Caesar 43. Caesares 10.
 C. Appius Iunius Silanus 29. 37.
 L. Iunius Silanus M. f. 24. 27. 29.
- Latinus 19.
 Latinus a um. (feriae) 4. sermo 1. 16.
 Latine 42.
 Cn. Lentulus Gaetulicus 9.
 Lepidus v. Aemilius
 Lepida v. Aemilia
 M. Licinius Crassus Frugi 17.
 Liguria 17.
 Livia Drusilla 1. 3. 4. 11. 41.
 T. Livius 41.
 Livilla Drusi f. 1. 3.
 Livia Medullina Camilla 26.
 Lolliia Paulina 26.
 Lugudunum 2.
 Lycii 25.
- Macedonia 25.
 Mars Martis aedes 13. 33.
 Marsi 20.
 Martiales ludii 4.

- Martius campus 1. 25.
 Massilia 17.
 Messala v. Valerius
 Valeria Messalina 17. 26. 27. 29.
 36. 37. 39.
 L. Munatius Plancus censor 16.
 Musaeum Alexandriae 42.

 Narcissus 28. 37.
 Neapolitanum certamen 11.
 Nero Germanici f. 9.
 Nero Claudii privignus 27. 39. 43. 45.

 Oceanus 17. septemtrionalis 1.
 Octavia Claudii filia 27. 29.
 Ostia 12. 17. 20. 25.
 Ostiensis portus 20. provincia 24.
 Ostienses 38. 40.

 Paetina v. Aelia
 Palatium 18.
 Palatinus a um. domus 17.
 Pallas 28.
 Palumbus 21.
 Papia Poppaea lex 19. 23.
 Parthi 25.
 Paulus v. Aemilius
 Pharos Alexandrinus 20.
 Plancus v. Munatius
 M. Plautius Silvanus 4. 26.
 M. Plautius Silvanus Silvani f. 4.
 Plautia Urgulanilla 26. 27.
 A. Plautius 24.
 Pollio v. Asinius
 Polybius 28.
 Pompeii 27.
 Pompeius Pompeii theatrum 11.
 Pompeianum theatrum 21.
 Cn. Pompeius Magnus 27. 29.
 Posides 28.
 Ptolemaeus Anletes 16.
 Puteoli 25.

 Quirites 19.

 Rabirius Postumus 16.
 Raeticum bellum 1.
 Rhenus 1.
 Rhodii 25.
 Rhodia classis 21.
 Roma 17.
 Romanus a um. gens 25. nomina 25.

 Saeculares ludi 21.
 Saepta 21.
 Salii 33.
 Saturnus Saturni aerarium 24.
 Saturnalia 5.
 Seianus v. Aelius
 Seleucus rex 25.
 Sicilia 25.
 Sicula classis 21.
 Sigillaria 5. 16.
 Silanus v. Iunius
 C. Silius 26. 29. 36.
 Silvanus v. Plautius
 Taurus Statilius Corvinus 13.
 Stoechades insulae 17.
 Sulla v. Cornelius
 Sulpicius Flavius 4. 41.

 Telegenius 40.
 Thessali equites 21.
 Tiberis 38.
 Tiberius Caesar 4. 5. 6. 11. 23. 25.
 Tibur 34.
 Triton 21.
 Troiae ludus 21.

 Urgulanilla v. Plautia

 Valerius Messala Corvinus orator 13.
 M. Valerius Messala Barbatus 26.
 Valeria Messalina v. Messalina
 Vaticanus 21.
 Venus Erycina 25.

CONSPECTUS LOCORUM PARALLELORUM TACITI ET DIONIS.

I.

TACITI.

Ann. I	33	=	c. 1.	Ann. XII	52	=	c. 13.
	54	>	6.		53	>	28.
II	8	>	1.		54	>	28.
	82	>	1.		56	>	20. 21.
III	5	>	1.		57	>	20. 27. 32.
IV	44	>	1.		58	>	25. 27.
V	1	>	1.		60	>	12.
VI	46	>	2. 3.		64	>	1. 43. 46.
XI	11	>	21.		66	>	44.
	13	>	16. 41.		67	>	44.
	14	>	41.		68	>	45.
	20	>	24.		69	>	10. 45.
	22	>	13. 24.	XIII	1	>	27.
	25	>	16.		2	>	45.
	26	>	26.		3	>	45.
	27	>	26.		16	>	32.
27—38	>		26.		23	>	27.
	28	>	2.		29	>	24.
	38	>	28.		32	>	24. 29.
XII	1	>	26. 29.		54	>	25.
	3	>	24. 26.				
	4	>	14. 27. 29.	Hist. I	48	>	27. 32.
	5	>	16. 26.		89	>	13.
	7	>	26. 29.	II	75	>	13.
	8	>	27.	V	9	>	28.
	9	>	27.				
	13	>	20.	Agr.	13	>	17.
	25	>	27.				
	43	>	18.	German.	34	>	1.
	49	>	5.				

II.

DIONIS.

48, 31, 3 = c. 1.	60, 2, 4 = c. 2. 38.
41, 1 » 1.	5 » 29. 33.
4 » 1.	6 » 35.
5 » 1.	3, 2 » 12. 35.
54, 4 » 1.	3 » 35.
54, 22, 3 » 1.	4 » 11.
32, 1 » 1. 2.	5 » 11.
2 » 1.	7 » 9.
33, 5 » 1.	4, 1 » 11. 12.
55, 1, 1 » 1.	3 » 12. 14.
3 » 1.	4 » 14.
4 » 1.	5 » 11.
2, 1 » 1.	5, 1 » 11.
2 » 1.	2 » 11.
3 » 1.	3 » 2. 12.
27, 3 » 2.	4 » 12.
56, 31, 2 » 6.	5 » 12.
58, 13, 2 » 6.	6 » 12.
59, 3, 1 » 7.	7 » 12. 14. 27.
6, 1 » 7.	6, 8 » 21.
6 » 7.	7, 3 » 21.
7, 9 » 7.	4 » 12.
22, 5 » 9.	8, 5 » 29.
6 » 9.	10, 1 » 14.
7 » 9.	11, 2 » 20.
23, 2 » 9.	3 » 20.
5 » 9. 38.	4 » 20.
28, 5 » 9.	5 » 20.
29, 6 » 10.	12, 3 » 11.
60, 1, 1 » 10.	4 » 11.
2 » 10.	5 » 27.
Dio apud Zon. XI p. 459 » 10.	13, 1 » 21.
60, 1, 3 » 10.	2 » 25.
4 » 10.	4 » 34.
Dio apud Zon. XI p. 460 » 10.	14, 1 » 37.
60, 2, 1 » 2. 3. 10. 30.	2 » 29. 39.
2 » 4.	3 » 29. 37.

60, 15, 1	=	c. 13.
2	»	13.
3	»	13.
4	»	13. 35.
16, 3	»	23.
7	»	42.
17, 1	»	14.
3	»	25.
8	»	29.
9	»	21.
18, 4	»	12. 29.
19, 1	»	17.
21, 1	»	17.
2	»	14. 17.
3	»	17.
4	»	17.
22, 1	»	27.
23, 1	»	17.
2	»	24.
4	»	17.
24, 1	»	24. 25.
25, 6	»	23.
27, 5	»	13.
28, 1	»	23.
6	»	15.
29, 2	»	25.

Dio apud Zon. XI p. 466	=	c. 27.
60, 29, 7	»	25.
30, 2	»	24.
Dio apud Zon. XI p. 467	»	27.
Dio apud Zon. XI p. 467	»	28.
60, 31, 3	»	26.
5	»	26, 36.
6	»	26.
Dio apud Zon. XI p. 468	»	26.
60, 31, 7	»	24. 27.
Dio apud Zon. XI p. 468	»	27.
60, 32, 2	»	27.
Dio apud Zon. XI p. 469	»	27.
60, 33, 3	»	21.
4	»	21.
Dio apud Zon. XI p. 472	»	27.
Dio apud Zon. XI p. 472	»	18.
60, 34, 1	»	43.
Dio apud Zon. XI p. 472	»	43.
60, 34, 2	»	43. 44.
3	»	44. 45.
4	»	28.
35, 1	»	46.
2	»	44. 45.
3	»	44.

ADDENDA ET CORRIGENDA.

- p. 2 in Dionis testimonio (48, 34, 3) lege: *καὶ διὰ τοῦτο καὶ τῆν*.
- 7 Col. I l. 19: post Drusi insere fuit.
- 8 » I l. 15: pro conditae l. condita.
- 9 » II l. 18: ubi nude Cohen legitur prima editio intellegitur.
- 10 » II l. 18: in lacuna lege ubi.
- 12 » II l. 3: pro *Κλαυδῖος* l. *Κλαυδίου*.
- 12 » II *Livillam*: In titulo tamen urbano C. I. L. VI 8711 *Livilla* audit.
- 16 » I l. 26: pro fuerint l. fuerit.
- 17 » II *incohare*: mundus (cf. *mundus patet*) = caverna, cf. Thurneysen K. Z. 28, 156.
- 18 » II l. 5: pro C. I. L.² 1 p. 318 l. C. I. L. 1² 1 p. 318.
- 20 » I l. 34: pro Tib. l. Ti.
- 20 » I l. 41: pro Siivani l. Silvani.
- 34 » II l. 15: pro Cn. Cornelii Lentuli Cossi l. Cossi Cornelii Lentuli.
- 35 » I l. 4: dele 8, 26.
- 39 » II *gregarius miles*: cf. Add. et Corn. ad p. 40.
- 40 Victor Caes. III 16: locum F. Pichlmayr (Progr. Gymn. Ludoviciani Monac. 1892) e codice Oxoniensi sic edidit: forte Vinnius (unius *P*), ortus Epiri, centurio (*omittit P*) e cohortibus *e. q. s.*
Itaque Victor non solum in nomine a Iosepho discedit, sed etiam contra Suetonium hominem illum centurionem, non gregarium militem fuisse tradit.
- 41 Col. I l. 4: pro Tib. l. Tit.
- 44 Victor Caes. III 8: l. 18 et ipsum locum sic lege: — ocius si valerent (*ita O, omittit haec duo verba P*) ausum comprimere.
- 49 Col. I l. 10: pro III 6 l. III 16.
- 49 » » » 21: » senatum l. senatus.
- 52 » » » 12 sqq.: Argumentum illud nuper confirmavit titulus Eleusinius (Ath. Mitth. 1894 p. 174), quem explicavit Foucart, Rev d. Phil. 1895 p. 119 sqq.

- p. 54 Col. II l. 25: pro obvertunt lege subvertunt.
- » 55 » I l. 27: post Puteolis adde: (in urbe sane semi-graeca).
- » 64 » » » 11: post *castrens* dele interpunctionem.
- » 76 » » » 11: pro Gellius V 41 lege Gellius V 4, 1.
- » 77 Victor Caes. IV 2: pro solus l. solam.
- » » Col. I l. 25: pro expediionis l. expeditionis.
- » » » II l. 26: pro transfuga l. transfugas.
- » 84 » I l. 4: pro ἕκαστον l. ἕκαστον.
- » 84 » II *diribitorio*: de diribitorio et de Saeptis egit Huelsen (Bull. Com. 1893 p. 119—141) putans diribitorium situm fuisse supra porticum Saeporum et ideo a Claudio electum, unde meliorem prospectum haberat.
- Saepta autem idem II. docet sita fuisse secundum viam Latam (hodie *Via del Corso*), inter locum, ubi hodie *Via di S. Marco*, et veterem ductum aquae Virginis prope arcum Claudii.
- » 94 Victor IV 14: pro regnavit lege regnarit.
- » 95 Col. II l. 18: » 628/26 lege 628/126.
- » 96 » II » 6: » ludiorum lege ludorum.
- » 99 » I *Saeptis*: vide Add. et Corr. ad p. 84.
- » 102 » II l. 10: dele verba: Hermes XXX p. 496.
- » 127 » I l. 38: pro *ivo* l. *divo*.
- » 142 » II l. 36: pro $\mu\eta\tau^2$ lege $\mu\acute{\eta}\tau$.

2

THESES.

THESES.

I.

Hom. Ilias I (IX) 100.

τῷ σε χρὴ περὶ μὲν Φάσθαι φέπος ἢδ' ἐπακούσαι,
κρηῆναι δὲ καὶ ἄλλω ὅ κέν τινα θυμὸς ἀνώγη
φειπέμεν' εἰς ἀγχιθόν.

Leg. Φάσθαι φέπος ἢδ' ἐπιτεῖλαι.

II.

Soph. fragm. 193 (Nauck, 204 Dind.) ex Eriphyle:

ὅπου δὲ μὴ τῆριςτ' ἐλευθέρως λέγειν
ἔξεστι, νικᾷ δ' ἐν πόλει τὰ χεῖρον,
ἀμαρτίαι σφάλλουσι τὴν σωτηρίαν.

v. cl. van Herwerden (in Appendice Euripidis Helenae 1895)
p. 102 proponit: „num forte latet ἐν λόγοις?“

Praetulerim: νικᾷ δ' ἔμπαλιν τὰ χεῖρον.

III.

Iniuria in fr. 22 Euripidis (ex Aeolo) sollicitantur verba: κοινοῖσι δ' αὐτοῖς χρώμεθ' (vs. 4), v. cl. Schmidtio: μονίμοισι δ' οὔτοι conciente.

IV.

εἰ δ' εὐτυχῶν τις κλῆ βίον κεντημένος
μηδὲν δόμοισι τῶν κελῶν πειράσεται,
ἐγὼ μὲν οὔποτ' αὐτὸν ὄλβιον κελῶ,
Φύλακx δὲ μᾶλλον χρημάτων εὐδαίμονα.

Iniuria hi versus a Mai in *Coll. Script. Vett.* II XXXII ex *Florilegio Vaticano* Philemoni tribuuntur (fr. 99 Kock), cum sint Euripidis ex Antiopa (fr. 198 Nauck), ut monuit Kock. Vs. 2 Kock: τῶν κελῶν θηράσεται. Versum ultimum varie tentarunt viri docti. Hensio εὐδαίμονα ab interpolatore versus explendi causa additum videbatur. Nauck et Halbertsma (*Adversaria Critica* p. 68) proposuerunt: Φύλακx — χρημάτων δυσδαίμονα. G. Hermann volebat χρημάτων εὐδαιμόνων. Leg. Φύλακx δὲ μᾶλλον χρημάτων εὐθήμονα.

V.

Explicatio, quam Kock (ad Aristoph. *Equit.* 859) vocis κρουσιμετρεῖν dat, improbanda est.

VI.

Lysias X 21.

Ἐγὼ γοῦν δεξαίμην ἂν πάσας τὰς ἀσπίδας ἐριφέναι ἢ τοιαύτην γνώμην ἔχειν περὶ τὸν πατέρα.

pro γνώμην propono λύμην.

VII.

Lysias XXXI 34.

Ὅ γὰρ ἄλλοις τισὶν ἕμᾶς δεῖ περὶ τῶν ἀξίων ὄντων βουλεύειν τεκμηρίοις χρησθῆαι ἢ ἡμῶν αὐτοῖς, ὅποιοί τινες ὄντες αὐτοὶ περὶ τῆν πόλιν ἐδοκιμάσθητε.

Lege: ἀξιούτων.

VIII.

Isaeus I 10.

ὅτι γούν ἐκ ταύτης τῆς ὀργῆς Κλεώνυμος ταύτης ποιεῖται τὰς διαθήκας, οὐχ ἡμῶν ἐγκληῶν, ὡς ὕστερον ἔσωθη ἔλεγεν, ὄρων δὲ ἡμᾶς ἐπιτροπευμένους.

Lege: οὐχ ἡμῶν ἐγκληῶν, ὕστερον εἰώθει λέγειν. ὄρων δὲ κ. τ. λ.

IX.

Ovid. Met. V 58.

Perculit et fractis confudit in ossibus ora.

Legendum: in oribus ossa.

X.

Seneca libros moralis philosophiae partim ante a. 803/50 scripsit.

XI.

Suet. Claud. 4.

Nec dubium est, quid post haec Augustus constituerit et reliquerit eum nullo — honore impertitum.

Lege: Nec dubium est, quid post haec Augustus constituerit, *ut* reliquerit.

XII.

Suet. Claud. 23.

De maiore negotio acturus in curia, medius inter consulum sellas tribunicio subsellio sedebat.

fortasse legendum: inter consulum sellas <sella vel> tribunicio subsellio.

XIII.

Juv. III 238.

eripient somnum Druso vitulisque marinis.

Scholiastae explicatio vocis *Druso* amplectenda est.

XIV.

Juv. III 272.

possis *ignavus* haberi

Et subiti casus improvidus.

Legendum: possis *ignarus* haberi.

XV.

Numerus cohortium urbanarum (fortasse simul praetoriarum cohortium) Gaio principe auctus est.

XVI.

L. Iunius Silanus, gener Claudii, inde ab a. 798/45 per tres annos quaëstor aerarii Saturni fuit.

XVII.

Claudius in senatu sedere solitus est in tribunali a Gaio exstructo.

XVIII.

Antiquissimis temporibus *servi* manumissi et filii eorum *libertini* appellabantur.

XIX.

Titulus urbanus C. I. L. VI 28768: *Ser. Vibidius V(irginis) V(estalis) L(ibertus) Phileros* docet Vibidium Virronem, quem Athenienses statua honoraverunt (cf. C. I. Att. III 603) patrem fuisse Vibidiae item ab Atheniensibus statua honoratae (cf. C. I. Att. III 875), quam Tacitus (Ann. XI 32, 34) a. 801/48 virginem Vestalem maximam fuisse tradit.

XX.

Sentius, amicus Vespasiani, quem Tacitus (Hist. IV 7) a Nerone interfectum esse tradit, consul est a. 794/41, Cn. Sentius Saturninus.

XXI.

Aufidii Bassi *libri belli Germanici* complexi sunt res a Romanis in Germania gestas inde a clade Variana usque ad a. 769/16, cum Germanicus revocatus est.

XXII.

Ex Suetonii verbis Ner. 25: *secutis ovantium ritu plausoribus* non cum Sittl. (Gebärden p. 58 A 2) colligendum ovantes plausu exceptos fuisse.

XXIII.

In papyro Musei Berolinensis (Berl. Gr. Urk. n. 511 = Hermes XXX p. 486 sq.) Col II l. 5 legitur:

]λιανοῖς κήποις συνηκ[

U. Wilcken supplet: [ἐν τοῖς Λουκουλ.]λιανοῖς κήποις συνηκ[λέσασ
lege: [ἐν τοῖς Σεροῦι]λιανοῖς κήποις συνηκ[λέσασ.

XXIV.

Claudii consecratio post d. X m. Dec. a. 819/66, vel post d. XIII m. Oct. a. 820/67 constitutione Neronis abolita est.

XXV.

Tacitus a. 850/97 consul factus est.

325930 LL
 S8A49c1S

lus, Caius
 [commentario instruxit] Smilda.

NAME OF BORROWER.

T

